

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI NR. 86

ALDRING

INDHOLD

Stine Grønbæk Jensen, Anne Mia Steno, Loa Kristine Teglgaard Christensen, Line Hillersdal, Kristina Grünenberg, Jon Dag Rasmussen, Nete Schwennesen, Lotte Buch Segal og Alexandra Brandt Ryborg Jønsson ANTROPOLOGISKE FORSTÅELSER AF ALDRING Indledning	3
Kristina Grünenberg og Line Hillersdal „DEN NORDISKE MODEL“ Rejsende velfærdsvisioner for ældreomsorg i Danmark og Sydkorea	17
Kamilla Nørtoft og Amalie Eising Bentholt KÆRLIGHED I ÆLDREPLEJE I GRØNLAND	41
ENQUETE: Line Hillersdal og Jonas Winther INTERGENERATIONELLE OMSORGSARRANGEMENTER I ET ALDRENDE SAMFUND	63
Nete Schwennesen og Loa Kristine Teglgaard Christensen „KAN MAN EGENTLIG SKRIVE EN NEKROLOG OVER EN HUND?“ Hunden på grænsen til det menneskelige i ældreomsorgen	75
Anne Mia Steno og Alexandra Ryborg Jønsson „JEG TROEDE, JEG HAVDE VALGT FRIHEDEN, MEN HER ER DET REGLER, REGLER OG REGLER“ Om tid, rum og autenticitet i kommunale seniorbofællesskaber for ensomme ældre	93
ENQUETE: Maria Louw DEN, JEG KUNNE HAVE VÆRET	109
Mikka Nielsen ALDRING, ENSOMHED OG SOCIAL NAVIGATION At kaste anker i nye relationer	115
Martin Lindhardt „HER PÅ LANDET HJÆLPER VI HINANDEN, MEN VI RENDER IKKE HINANDEN PÅ DØRENE“ Alderdom og stoisk stolthed i sønderjyske landområder	133
Stine Grønbæk Jensen NÅR STØVET LÆGGER SIG Om hjemmet som eksistentielt medium for livets afrunding blandt de ældste	151

Amy Clotworthy „STØRSTEDELEN AF DSEM, JEG MØDER PÅ VEJEN [...], GÅR IND TIL SIDEN, NÅR JEG KOMMER“ Tilpasninger i livs- og identitetsforhandlinger blandt ældre borgere under coronaviruspandemien	171
Lærke Møller Nielsen og Mikkel Rytter EN MOR I DANMARK OG EN MOR I AFGHANISTAN Slægtsskabelse og nye begyndelser mellem uledsagede unge flygtninge og frivillige værger	193
ANMELDELSER	
Jon Dag Rasmussen: <i>Ældre på samfundets underflade</i> Anmeldes af Stine Grønbæk Jensen	215
Regnar Kristensen & Claudia Adeath Villamil: <i>The Children of Gregoria. Dogme Ethnography of a Mexican Family</i> Anmeldes af Erika Skov	217
Kristoffer Balslev Willert (red.): <i>Planetære frakturer. Humanistiske og socialvidenskabelige perspektiver på antropocæn</i> Anmeldes af Klara Rosa Høeg Salamon	221
FORFATTERLISTE	225
DANSKE RESUMEER	229
ENGLISH SUMMARIES	235
GAMLE OG KOMMENDE NUMRE	241

ANTROPOLOGISKE FORSTÅELSER AF ALDRING

Indledning

STINE GRØNBÆK JENSEN, ANNE MIA STENO, LOA KRISTINE
TEGLGAARD CHRISTENSEN, LINE HILLERSDAL, KRISTINA GRÜ-
NENBERG, JON DAG RASMUSSEN, NETE SCHWENNESEN, LOTTE
BUCH SEGAL OG ALEXANDRA BRANDT RYBORG JØNSSON

Da Margaret Clark for mere end 50 år siden i *The Anthropology of Aging* skrev „at tænke over alderdommen betragtes ofte som en morbid beskæftigelse“ (Clark 1967), kritiserede hun Nordamerikas daværende syn på aldring, som blev afspejlet i metaforer om forfald, begrænsninger og død. Samtidig lagde hun og andre antropologer grundstenen til, hvad der i dag er en af de største undergrene i antropologien, nemlig studier af aldring. Der er flere grunde til, at aldring er et stadigt voksende antropologisk forskningsfelt. Ikke alene er aldring ikke en tilstand, men en proces, som erfares hele livet. Aldring er også et uafværgeligt biologisk fænomen, hvis tolkning og udtryk afhænger af den kulturelle og sociale kontekst, hvori aldringen manifesterer og materialiserer sig.

Aldring som fænomen foregår i alle livsfaser, hvorfor aldringsforskning principielt kan fokusere på mennesker i alle aldre. De fleste studier af aldring i dag er dog centreret om de senere livsfaser. Det skyldes formentlig de udfordringer, der er forårsaget af, at vi i gennemsnit lever længere end nogensinde før, og at andelen af mennesker over 65 år er stigende globalt set. Denne demografiske udvikling har i det globale nord givet anledning til øgede bekymringer og problematiseringer af alderdommen, og aldring er blevet til et domæne for intervention og statslige indsatser. Samtidig påvirker det stigende antal ældre relationen mellem generationer, familiemønstre og arbejdsforhold. Aldring er således ikke bare et privat anliggende, men i høj grad også et samfundsanliggende.

Det er også de sene livsfaser, der er omdrejningspunkt i dette temanummer, hvor vi undersøger aldring som biologisk fænomen, kulturel konstruktion og situeret praksis. Dels udforsker vi de vidensformer og teknologier, der bringes i anvendelse i bestræbelsen på at forstå og kontrollere aldring i det moderne samfund, dels sætter vi fokus på aldring som et vilkår, det enkelte menneske forsøger at tillægge mening og håndtere i hverdagslivet.

Antropologiske bidrag til gerontologien

Gerontologien, altså læren om aldring og ældre mennesker, opstod som en pendant til geriatrien i begyndelsen af det 20. århundrede og havde dengang et naturvidenskabeligt afsæt med særligt fokus på ældres svækkelse og sygdom. Siden er gerontologien blevet suppleret med nye undergrene som for eksempel socialgerontologien, og den er også blevet omdrejningspunkt for bredere samfundsfaglig og humanistisk forskning. I denne bevægelse har antropologien indtaget en stadig større plads og rolle.

Dette mønster gør sig også gældende i en dansk sammenhæng. Da Dansk Gerontologisk Selskab blev stiftet i 1964, var det et lægevidenskabeligt selskab. I 1989 etablerede selskabet imidlertid Gerontologisk Institut og bidrog herfra også med samfundsvidenskabelige og humanistiske aspekter af gerontologien. Instituttets interdisciplinære forskning satte blandt andet fokus på samfundsmæssige holdninger til aldring og alderdom, hvilket kom til udtryk i instituttets første forskningsprogram Aldring og ældrebilleder, der er formidlet i antologien af samme navn (Blaakilde & Swane (red.) 1998). Nogle af de første, som i løbet af 1990'erne satte fokus på de kulturelle, historiske og psykologiske dimensioner af aldring i Danmark, var Christine Swane (kultursociolog), Anne Leonora Blaakilde (etnolog), Henning Kirk (geriater) og Karen Pallesgaard Munk (psykolog). I dag står den antropologiske forskning centralt placeret inden for gerontologien, hvilket blandt andet afspejles i stadig flere antropologiske bidrag til de dansksprogede gerontologiske grundbøger (se fx Glasdam & Jacobsen 2018).

Antropologien har bidraget til gerontologien med en række vigtige perspektiver. Flere antropologer har blandt andet undersøgt forskellige opfattelser af kronologisk alder på tværs af kulturer (Kertzer & Keith 1984; Dannefer 1988; Fry 2002) og studeret, hvordan livskvalitet og mening i alderdommen er uløselig forbundet med kulturelle idealer, normer og værdier (Clark & Anderson 1967; Myerhoff 1978; Kaufman 1986; Desjarlais 2003; Nielsen 2006; Danely 2014; Nørtoft 2013). I tråd hermed har flere undersøgt, hvordan en ny forståelse af alderdom centreret om sund og aktiv aldring har givet ældre nye muligheder, men også medført nye moralske krav (Da Roit & De Klerk 2014; Ludvigsen 2014; Lamb 2014, 2017; Jönsson m.fl. 2020). Antropologer har også set på fænomenet aldring i relation til familiemønstre, venskaber og intergenerationelle forventninger og forpligtelser (Cohen 1989; Fry 2004; Lamb 2009; Taylor 2017; Rytter m.fl. 2021), ligesom aldring og transnational omsorg er blevet undersøgt i immigrant- og minoritetsfamilier (Ibarra 2002; Yarris 2014; Martinez 2009; Coe 2017; Oxlund 2018; Hromadžić & Palmberger 2018; Sparre & Rytter 2021; Rytter m.fl. 2022). Hertil er der udført etnografiske studier af usædvanlige ældrelev (Rasmussen 2019; Ahlin 2020), af aldring og ensomhed (Mikkelsen

2019) og af sårbare ældres erfaringer med at klare sig i eget hjem (Rubinstein 1988; Rubinstein & Black 2000; Van der Veen 2016). Der er også blevet gennemført en række undersøgelser af statslige og private interventioner og tilbud målrettet ældre såsom forebyggelse og genoptræning (Hedegaard 2014), hjemmehjælp (Gubrium & Sankar 1990; Buch 2018; Christensen 2020) og plejehjem (Gubrium 1975, 1993). I forlængelse heraf har antropologer afsøgt, hvordan aldring og død i stigende grad forstås som medicinske og biopolitiske domæner (Kaufman 2005, 2010, 2015; Oxlund & Whyte 2014; Leibing & Schick Tanz 2020), og hvordan eksperter, politiske beslutningstagere, kommercielle og frivillige organisationer samt praktikere gennem deres videnskabelige og teknologiske praksisser konstruerer aldring og sygdom på særlige måder (Moreira 2017; Wright 2018; Schwennesen 2019; Leibing & Schick Tanz 2020; Green & Hillersdal 2020; Grünenberg, Hillersdal & Winther 2022). Også sammenfaldet og synergien mellem en interesse for omsorg og moral i antropologien og studier af aldring har ført til en række studier (Buch 2015, 2018; Aulino 2019; Mattingly & Grøn 2022), herunder flere med et særligt fokus på demens (Kontos 2005; Taylor 2008; Driessen 2018).

Et vigtigt bidrag, som går på tværs af de mange nævnte studier, er, at de på forskellige måder tydeliggør, at aldring ikke kan ses som et universelt biologisk fænomen alene. Aldring må også betragtes som en psykosocial proces, der er vævet sammen med den specifikke historiske, kulturelle og sociale kontekst, hvori den finder sted. Samtidig har antropologien kastet lys på samspillet mellem kulturelle og samfundsmæssige antagelser og normer om alder og alderdom og det enkelte menneskes handlerum, relationer, subjektivitet og selvforståelse.

Litteraturen og den forskning, der ligger bag, er omfattende. Det følgende skal derfor læses som nedslag, hvor vi kort beskriver forskellige perspektiver og erkendelser i nogle af de mest fremtrædende empirisk funderede monografier om aldring. Den opmærksomme læser vil bemærke, at der er en overvægt af amerikanske antropologer. Dette hænger formentlig sammen med, at den engelske socialantropologi især har fokuseret på social organisering og herunder sammenhænge mellem alder og status, mens den amerikanske kulturanthropologi i højere grad har fokuseret på det enkelte menneskes erfaringer og måder at skabe mening på i en kulturel kontekst. Dette har ført til flere studier af erfaringer med aldring som værende tæt forbundet med kulturelle værdier knyttet til alderdommen. Ved dette fokus forbandt den amerikanske antropologi sig mere direkte med det gerontologiske felt, og allerede i slutningen af 1970'erne blev the Association for Anthropology and Gerontology dannet (Fry 2010).

En af de første antropologer, der beskæftigede sig med aldring som et særskilt tema, var Margaret Clark. I bogen *Culture and Aging. An Anthropological*

Study of Older Americans fra 1967 skrevet sammen med Barbara Andersen var Clark med til at udfordre den i samtiden udbredte antagelse inden for gerontologien om en universel forbindelse mellem livskvalitet og funktions- og aktivitetsniveau. I opposition til dette paradigme viste de to forfattere, hvordan trivsel i alderdommen er tæt forbundet med de ældres forhandling af mening i et samspil med de idealer, værdier og normer, som er dominerende i en sociokulturel kontekst. Bogen tager afsæt i kvantitative og kvalitative interviews med ældre i San Fransisco, som henholdsvis havde og ikke havde været hospitalsindlagt grundet mentale lidelser, efter de var fyldt 60 år. I analysen af deltageres tanker om dem selv og deres hverdag tegnede sig et mønster. Trivsel blandt de ældste viste sig i høj grad at være afhængig af, om den enkelte var i stand til at vriste sig fri af de dominerende kulturelle normer i det amerikanske samfund såsom uafhængighed og arbejdsrelateret status og i stedet orientere sig mod „sekundære“ værdier som eksempelvis accept af sig selv og omsorg for andre, som i højere grad var foreneligt med deres tilværelse som ældre (Clark & Anderson 1967).

En af Margaret Clarks mange arvtagere, Barbara Myerhoff, udgav i 1978 en anden antropologisk klassiker inden for aldringsstudier med titlen *Number Our Days*. Bogen er baseret på et etnografisk studie af livet på et dagcenter i Californien i et kvarter, hvor der lever mange jøder med østeuropæisk baggrund og jiddisch som modersmål. Studiet belyser, hvordan det kulturelle fællesskab styrker de ældre og giver alderen en dybere mening på trods af dårligt helbred og fattigdom. Gennem nære etnografiske beskrivelser viser Myerhoff også, hvordan det kulturelle fællesskab holdes i live gennem fortællinger, ritualer, fejring, politiske diskussioner og hverdagens store og små „sociale dramaer“; „we fight to keep warm“ eller oversat „vi skændes for at holde os varme“, som en af de ældre forklarer det (Myerhoff 1987:153). Samtidig løber en melankolsk understrøm i de ældres fortællinger, som handler om en fælles traumatisk forhistorie, men også en bevidsthed om, at den kulturelle og sociale verden, de bærer i sig og værner om, vil forsvinde med dem. Titlen refererer til en salme i *Det gamle testamente*, hvor visdom forbindes med erkendelse af livets usikkerhed og forgængelighed. Bogen sætter på den måde et kritisk spejl op foran den jagt på det lange liv, der dominerer i dele af det amerikanske samfund i studiets samtid (Myerhoff 1978).

Vi springer nu cirka 10 år frem til 1989, hvor bogen *No Aging in India. Alzheimer's, the Bad Family, and Other Modern Things* udkommer. I bogen undersøger sundhedsantropologen Lawrence Cohen, hvordan gerontologien som medicinsk felt i en nordamerikansk sammenhæng har medført, at aldring og den kognitive svækkelse, der ofte følger med, i stigende grad forstås gennem diagnoser som Alzheimers. Ifølge Cohen ignorerer sådanne tilsyneladende uni-

verselle forståelser imidlertid, at tolkninger af tegn på aldring er tæt forbundet med kulturelle antagelser knyttet til forståelsen af kroppen og selvet. Dette tydeliggøres gennem en undersøgelse af aldring i Indien, hvor de symptomer, der typisk associeres med diagnosen Alzheimers, ifølge Cohen beskrives af lægmænd og læger som udtryk for et overophedet eller „varmt sind“. Fordi det forventes, at man „kølner af“ med alderen og lærer at kontrollere sine umiddelbare følelser og impulser, refererer det at have et overophedet sind til en manglende evne til at interagere passende i sociale situationer, altså som et tegn på et socialt snarere end et biologiske forfald. Denne manglende evne ses dog ikke som en brist hos det enkelte individ. Den ses snarere som et udtryk for, at familien ikke har været i stand til at give den fornødne støtte og omsorg, hvilket igen blandt Cohens informanter forbindes med et sammenbrud i den traditionelle udvidede familiestruktur som følge af modernisering, industrialisering, urbanisering og vestliggørelse. Bogen tydeliggør, hvordan symptomer på aldring fortolkes forskelligt afhængigt af den kulturelle kontekst. Hvad der i én kulturel sammenhæng anses som kognitive forstyrrelser hos det enkelte individ, ses i en anden som tegn på sociale og strukturelle problemer (Cohen 1989).

Den amerikanske antropolog Sarah Lamb tager i sin bog *Aging and the Indian Diaspora. Cosmopolitan Families in India and Abroad* fra 2009 tråden op fra Cohens forskning, men hendes feltarbejde er foretaget i det nye årtusind, hvor bruddet med traditionelle værdier er blevet endnu mere markant. Lamb følger dels ældre fra den øvre middel- og overklasse, hvis børn har taget uddannelser og opbygget karrierer uden for Indien, og som derfor er blev anbragt på private plejehjem – et fænomen, der stort set ikke fandtes i Indien i 1980'erne. Dels følger hun ældre, der i alderdommen er flyttet til USA for at være tættere på deres børn. Fælles for de ældre er imidlertid, at de befinder sig i et globalt kulturelt miljø og i en historisk periode, som er kendetegnet ved forskellige eller ligefrem modstridende opfattelser af det gode liv og den gode alderdom. Igen står forholdet mellem ældre forældre og deres børn centralt. I USA, hvor både mænd og kvinder oftest har karrierer uden for hjemmet, vægtes ældres uafhængighed, og at de selv tager ansvar for at leve et aktivt liv. Ifølge Lamb anses alderdommen derimod i Indien som en livsfase, hvor man trækker sig tilbage og bliver opvartet af andre – helst sine børn, og hvor det derfor kan være stigmatiserende både for den enkelte og familien at blive efterladt på et plejehjem. Et af bogens særlige bidrag er, at den viser, hvordan de ældre navigerer i dette værdimæssigt komplicerede landskab som aktive aktører, der strategisk forsøger at styre uden om stigma, bebrejdelser og en rolle som hjælpeløse ofre ved at fokusere på de muligheder, som de nye former for alderdom tilbyder (Lamb 2009). I senere bøger og artikler fokuserer Sarah Lamb på, hvordan idealet om den aktive aldring

vinder globalt indpas, og hvordan nye behandlingsmuligheder ændrer opfattelsen af aldring og død (Lamb 2014, 2017).

Medikaliseringen af aldring og død er også omdrejningspunktet i Sharon R. Kaufmans bog fra 2005 *And a Time to Die. How American Hospitals Shape the End of Life*. Gennem flere års feltarbejde på hospitaler i Californien følger Kaufman døende mennesker, deres familier og det sundhedspersonale, der tager sig af dem. Med et særligt fokus på svære beslutninger om livsforlængende behandling viser Kaufman, hvordan der de senere år er blevet skabt nye forventninger, behov og krav om behandlingsformer, som for få år tilbage var utænkelige, og hvordan aldring og død i stigende grad anses som noget, der skal kontrolleres, reguleres og så vidt muligt bremses gennem medicinsk intervention. Ifølge Kaufman skaber dette også en ny etik blandt patienter og deres pårørende, som betyder, at de fleste på trods af ambivalente holdninger og følelser ender med at tilvælge livsforlængende behandling (Kaufman 2005). I senere bøger og artikler udvider Kaufman sit argument ved se på, hvordan stadig flere behandlingsformer tages i anvendelse over for stadigt ældre mennesker, for eksempel kræftbehandling, dialyse, indsættelse af pacemakere eller hjertepumper og transplantation af yngre menneskers organer (Kaufman 2010, 2015). Kaufmans forskning rejser det grundlæggende spørgsmål: Hvem er det egentlig, der træffer de etiske beslutninger? Er det mennesket, eller er det de teknologier, vi har skabt, som er blevet den primære aktør i spørgsmål, der vedrører liv og død?

Mens de fleste samfund investerer mange penge i deres sundhedssystem og således muliggør, at flere kan leve længere, er der ofte en større tilbageholdenhed med at dække udgifterne til den sociale omsorg, som de fleste ældre mennesker er afhængige af. I bogen *Inequality of Aging* fra 2018 retter Elena D. Buch et kritisk blik på dette paradoks og dets konsekvenser – ikke bare for de ældre, men også for de mennesker, der varetager den nødvendige støtte og pleje. På baggrund af et længere feltarbejde undersøger Buch relationen mellem ældre og deres hjemmehjælpere fra begges perspektiv. Gennem livshistorier og beskrivelser af hverdagssituationer viser hun, hvordan de ældre forsøger at bevare en fornemmelse af uafhængighed på trods af svækkelse og behovet for hjælp, blandt andet gennem den måde, de interagerer med deres hjælpere på. Imens kæmper deres hjemmehjælpere, som ofte er kvinder, farvede, immigranter og lavtlønnede, med at brødføde deres egen familie og er ofte selv afhængige – ikke blot af deres lønindkomst, men også af statslig hjælp til mad og medicin. Styrken ved Buchs etnografi er, at hun viser, hvordan idealet om selvstændighed sammen med samfundets manglende vilje til at betale for den hjælp, som en sådan selvstændighed fordrer, både resulterer i en devaluering af omsorgsarbejde og en produktion af ulighed – i USA såvel som globalt. Bogen minder os om,

at den måde, samfund organiserer støtten til de ældre på, ikke kun har konsekvenser for de ældre, men også for omsorgspersonalet. Den minder os også om, at aldring som et socialt fænomen og omsorg som en social praksis er tæt forbundet med moralske antagelser og økonomiske og strukturelle mekanismer (Buch 2018).

Præsentation af nummerets artikler

Temanummerets artikler, som præsenteres i det følgende, berører fire overordnede tematikker knyttet til aldring og alderdom.

Velfærdsvisioner og kærlighed i ældreomsorg

I de danske kommuner organiseres omsorg og pleje til ældre på stadig nye og optimerede måder for at imødekomme det forhold, at der bliver flere ældre. Innovationsmodeller og knowhow er i den forbindelse blevet en vare, som både private virksomheder og den nationale sundhedssektor investerer i, forsøger at brande sig på og eksportere internationalt. I artiklen „Den nordiske model’. Rejsende velfærdsvisioner for ældreomsorg i Danmark og Sydkorea“ viser Kristina Grünenberg og Line Hillersdal, hvordan velfærdsstatslig omsorg på ældreområdet promoveres som en universel og skalerbar idé om blandt andet digitalisering, som danner afsæt for visioner om løsninger både på Ærø og i Busan.

I Grønland er omsorg og pleje af ældre radikalt anderledes organiseret. Kamilla Nørtoft og Amalie Eising Bentholt beskriver i artiklen „Kærlighed i ældrepleje i Grønland“ således, hvordan kærlighed af mange medarbejdere i plejehjemsektoren i Grønland opfattes som et af de mest centrale omdrejningspunkter i deres arbejde. I interviews fortæller medarbejderne, at den kærlighed, de føler og udtrykker for beboerne, er sammenlignelig med den kærlighed, de føler for deres familie. I den sammenhæng er kærligheden forbundet med en reciprocitet mellem generationer og et udtryk for en etisk tilgang til det at praktisere omsorgsarbejde.

Med enqueten „Intergenerationelle omsorgsarrangementer i et aldrende samfund“ peger Line Hillersdal og Jonas Winther på det forhold, at pårørende, frivillige og naboer skal forberede sig på at spille en mere aktiv rolle i ældreomsorgen, fordi antallet af medarbejdere i velfærdssektoren ikke står mål med det antal ældre, som i fremtiden vil have behov for pleje og omsorg. Deres undersøgelser viser, at mange familier allerede er spændt hårdt for i forskellige former for omsorgsarrangementer, og de stiller derfor spørgsmål ved, om fami-

liebånd og samfundssind reelt kan anskues som bæredygtige sociale råstoffer i fremtidens ældreomsorg.

Som en radikal videretænkning af netop det problem spørger Nete Schwenesen og Loa Christensen „Kan man egentlig skrive en nekrolog over en hund?“ Hermed sætter de forholdet mellem arter og instrumentaliseringen heraf på spil i aldringsforskningen. Undersøgelsen af hunden Basses rolle på et plejehjem i Danmark viser på en og samme tid, hvorledes omsorg tager sig markant anderledes ud, når man undersøger oplevelsen af nærvær fra et dyr. Basse sprænger rammerne for beslægtethed, og samtidig gør dens død eller aflivning det tydeligt, hvordan grænsedragningen mellem dyr og menneske ikke står til at rokke.

Ensomhed og tid

Som led i en større samfundsmæssig indsats mod ældres ensomhed har bofællesskaber i forskellige former vundet indpas i nogle danske kommuner. Selvom motivet er øget fællesskab, illustrerer Anne Mia Steno og Alexandra Ryborg Jønssons artikel „Jeg troede, jeg havde valgt friheden, men her er det regler, regler og regler“, hvordan iboende forestillinger om tid og rum kan komme til at spænde ben for fællesskaberne. Steno og Jønsson påpeger, at bofællesskaberne er udspændt mellem at være hjem for nogen og arbejdspladser for andre, hvilket risikerer at fratage beboerne retten til at definere, hvilke fællesskaber de vil være en del af. Paradoksalt efterlades beboerne i bofællesskaberne med en følelse af at være „alene med sig selv“.

Maria Louw undersøger i enqueteen „Den, jeg kunne have været. Spektrale ældreliv i Kirgisistan“ fænomenet „spektrale verdener“, som hun forstår som uhåndgribelige, usynlige verdener, der rummer det glemte, det undertrykte og det ignorerede. Med udgangspunkt i samtaler med kvinden Bybykul, der bor i udkanten af Kirgisistans hovedstad Bishkek, undersøger Louw oplevelser af det at blive gammel i fraværet af nære slægtninge, men i selskab med forfædreånder, der skaber forbindelser til det, livet kunne have været.

I „Aldring, ensomhed og social navigation. At kaste anker i nye relationer“ undersøger Mikka Nielsen de erfaringer, der knytter sig til tab af intime, sociale relationer i alderdommen. Baseret på feltarbejde udført blandt deltagere i et tværkommunalt initiativ, der er igangsat med sigte på at forebygge depression hos en udvalgt gruppe, peger Nielsen på, hvordan ældre mennesker langt ind i alderdommen ofte må engagere og begå sig i nye sociale relationer, og hvordan dette kræver stærke evner til at navigere i omskiftelige og til tider flygtige mellemmenneskelige forhold. Med begrebet „anchoring“ eller „at kaste anker“ viser analysen, hvordan de fulgte mennesker afsøger nye holdepunkter i deres

behov for hjælp, omsorg og selskab, når sociale relationer forskyder sig eller forsvinder i alderdommen.

Aldring og tilhørsforhold

I artiklen „Her på landet hjælper vi hinanden, men vi render ikke hinanden på dørene“ undersøger Martin Lindhart danske ældre på landet og deres oplevelser og forståelser af afhængighed og uafhængighed. Han stiller skarpt på, hvordan disse ældre navigerer mellem på den ene side ikke at ville ligge andre til last og på den anden side hjælpe hinanden i lokalområdet. Lindhardt viser, hvordan et stærkt ideal om autonomi i kombination med forskellige former for social deltagelse i både uformelle og formelle sammenhænge er med til at opretholde de ældres selvidentiteter i en tid med mange forandringer.

I tråd hermed undersøger Stine Grønbæk Jensen i artiklen „Når støvet lægger sig. Om hjemmet som eksistentielt medium for livets afrunding blandt de ældste“, hvordan danske ældre i en provinsby på Sjælland erkender og bearbejder aldring og død, ikke gennem abstrakte refleksioner, men gennem deres tilknytning til hjemmet, som for flere af dem opleves som en forlængelse af kroppen og selvet.

Pandemien og ældre

I artiklen „Størstedelen af dem, jeg møder på vejen [...], går ind til siden, når jeg kommer’. Tilpasninger i senere livs- og identitetsforhandlinger under coronaviruspandemien“ beskriver Amy Clotworthy, hvordan ældre danskere oplevede COVID-19-pandemien. Clotworthy fokuserer især på de forskellige former for aldersdiskrimination, som nogle ældre, hun talte med, oplevede, og hvordan situationen påvirkede deres opfattelser af dem selv som „gamle“ og „udsatte“.

Uden for nummer, men i tråd med ideen om, at aldring og tilblivelse finder sted på tværs af demografiske grupper, byder denne udgave af *Tidsskriftet Antropologi* på en artikel af Lærke Nielsen og Mikkel Rytter om slægtsskabelse hos unge flygtninge og deres værger. På baggrund af feltarbejde mellem unge, uledsagede flygtninge i Danmark undersøger Rytter og Nielsen den intersubjektive proces, som foregår mellem forældre og adoptivbørn, og hvor det nye barn aktivt bliver inkorporeret i større familiefortællinger, relationer og slægtsnetværk.

Temanummeret viser en klar tendens til, at danske antropologer især forsker i aldring i en dansk kontekst frem for at bevæge sig udenlands. Det afspejler formentlig, at de fleste danske fonde, som støtter aldringsforskning, er fokuseret

på at finde løsninger ved at undersøge praksis i Danmark. Som gennemgangen af litteraturen viser, er det dog ofte, når vi løfter blikket og bliver klogere på, hvordan aldring tænkes og udlevs i andre samfund, at nye erkendelser tager form. Som redaktion vil vi derfor slutte af med at understrege vigtigheden af de antropologiske bidrag til et område, der i Danmark fortsat er domineret af en biomedicinsk forståelse, men også at vi som antropologer er i fortsat dialog med de perspektiver og indsigter, der tilvejebringes gennem forskning i aldring og hertil knyttede fænomener globalt set.

Litteratur

Ahlin, Tanja

2020 Eldercare at a Distance. On Remittances and Everyday Information and Communication Technologies (ICTs) in Indian Transnational Families. In: T. Ahlin (ed.): *Caring for Old Age. Perspectives from South Asia*. Pp. 213-35. Heidelberg: Heidelberg University Publishing.

Aulino, Felicity

2019 *Rituals of Care. Karmic Politics in an Aging Thailand*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Blaakilde, Anne Leonora & Christine E. Swane (red.)

1998 *Aldring og ældrebilleder. Mennesket i gerontologien*. København: Munksgaard.

Buch, Elana D.

2015 *Anthropology of Aging and Care*. *Annual Review of Anthropology* 44(1):277-93.

2018 *Inequalities of Aging. Paradoxes of Independence in American Home Care*. New York: New York University Press.

Christensen, Loa Kristine Teglgård

2020 *Crafting Valued Old Lives. Quandaries in Danish Home Care*. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Clark, Margaret

1967 *The Anthropology of Aging. A New Area for Studies of Culture and Personality*. *The Gerontologist* 7(1):55-64. <https://doi.org/10.1093/geront/7.1.55>. Læst 22.02.2023.

Clark, Margaret & Barbara Anderson

1967 *Culture and Aging. An Anthropological Study of Older Americans*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

Coe, Cati

2017 *Transnational Migration and the Commodification of Eldercare in Urban Ghana*. *Identities* 24(5):542-56. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2017.1346510>. Læst 22.02.2023.

Cohen, Lawrence

1998 *No Aging in India. Alzheimer's, the Bad Family, and Other Modern Things*. Berkeley, CA: University of California Press.

- Danely, Jason
2014 Aging and Loss. Mourning and Maturity in Contemporary Japan. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Dannefer, Dale
1988 What's in a Name? An Account of the Neglect of Variability in the Study of Aging. In: J.E. Birren, V.L. Bengtson & D.E. Deutchman (eds): Emergent Theories of Aging. Pp. 354-84. New York: Springer.
- Da Roit, Barbara & Josien de Klerk
2014 Heaviness, Intensity, and Intimacy. Dutch Elder Care in the Context of Retrenchment of the Welfare State. *Medicine Anthropology Theory. An open-access journal in the anthropology of health, illness, and medicine* 1(1):1-12. <https://doi.org/10.17157/mat.1.1.204>. Læst 22.02.2023.
- Desjarlais, Robert R.
2003 Sensory Biographies. Lives and Deaths among Nepal's Yolmo Buddhists. Berkeley, CA: University of California Press.
- Driessen, Annelieke
2018 Pleasure and Dementia. On Becoming an Appreciating Subject. *The Cambridge Journal of Anthropology* 36(1):23-39. <https://doi.org/10.3167/cja.2018.360103>. Læst 22.02.2023.
- Fry, Christine L.
2002 The Life Course as a Cultural Construct. In: R.A. Settersten (ed.): *Invitation to the Life Course*. Pp. 269-94. Amityville, NY: Baywood Publishing.
2003 Kinship and Supportive Environments of Aging. In: H-W. Wahl, R. Scheidt & P. Windley (eds): *Aging in Context. Socio-Physical Environments. Annual Review of Gerontology and Geriatrics* 23. Pp. 313-33. New York: Springer.
2010 The Sage Handbook of Social Gerontology, Social Anthropology and Ageing. In: D. Dannefer & C Phillipson (eds): *The SAGE Handbook of Social Gerontology*, Pp. 49-60. London: Sage Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446200933.n4>. Læst 22.02.2023.
- Glasdam, Stinne & Frode F. Jacobsen
2018 Gerontologi. Perspektiver på ældre mennesker. København: Gads Forlag.
- Green, Sara & Line Hillersdal
2021 Aging Biomarkers and the Measurement of Health and Risk. *History and Philosophy of the Life Sciences* 43(28). <https://doi.org/10.1007/s40656-021-00367-w>. Læst 24.02.2023.
- Grünenberg, Kristina, Line Hillersdal & Jonas Winther
2022 Window Work. Screen-Based Eldercare and Professional Precarity at the Welfare Frontier. Special Issue on "Ageing with Digital Technologies: From Theory to Agency and Practice". *International Journal of Ageing and Later Life* 15(2):23-50. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.3541>. Læst 24.02.2023.
- Gubrium, Jaber F.
1975 Living and Dying at Murray Manor. New York: St. Martin's Press.
1993 Speaking of Life. Horizons of Meaning for Nursing Home Residents. Piscataway: Aldine Transaction.
- Gubrium, Jaber F. & Andrea Sankar (eds)
1990 The Home Care Experience. *Ethnography and Policy*. London: Sage Publications.

- Hedegaard, Bodil Ludvigsen
2014 Medborgerskab og tilpasning. Ældre mennesker med hjemmesygepleje. Perspektiver på sociale relationer, forebyggelse, medicin og døden, Ph.d.-afhandling. København: Center for Sund Aldring, Københavns Universitet.
- Hromadžić, Azra & Monika Palmberger (eds)
2018 Care Across Distance. Ethnographic Explorations of Aging and Migration. Oxford: Berghahn Books.
- Ibarra, María
2002 Emotional Proletarians in a Global Economy. Mexican Immigrant Women and Elder Care Work. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development* 31:317-50. <https://www.jstor.org/stable/40553569>. Læst 24.02.2023.
- Jønsson, Alexandra, Susanne Reventlow & Ann Dorrit Guassora
2020 How Older Men With Multimorbidity Relate to Successful Aging. *Journals of Gerontology. Series B: Psychological Sciences & Social Sciences* 75(5):1104-12. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbz019>. Læst 24.02.2023.
- Kaufman, Sharon
1986 *The Ageless Self. Sources of Meaning in Late Life*. Madison: University of Wisconsin Press.
2005 ... And a Time to Die. How American Hospitals Shape the End of Life. Chicago: The University of Chicago Press.
2010 Making Longevity in an Aging Society. Linking Medicare Policy and the New Ethical Field, Perspectives in Biology and Medicine 53(3):407-24. <https://doi.org/10.1353/pbm.0.0164>. <https://doi.org/10.1353/pbm.0.0164>. Læst 24.02.2023.
2015 Ordinary Medicine, Extraordinary Treatments, Longer Lives, and Where to Draw the Line. Durham & London: Duke University Press.
- Kertzer, David I. & Jennie Keith (eds)
1984 *Age and Anthropological Theory*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kontos, Pia C.
2005 Embodied Selfhood in Alzheimer's Disease. Rethinking Person-Centered Care. *Dementia* 11:553-70. <https://doi.org/10.1177%2F1471301205058311>. Læst 24.02.2023.
- Lamb, Sarah
2009 *Aging and the Indian Diaspora: Cosmopolitan Families in India and Abroad*. Bloomington: Indiana University Press.
2014 Permanent Personhood or Meaningful Decline? Toward a Critical Anthropology of Successful Aging. *Journal of Aging Studies* 29:41-52. <https://doi-org.proxy1-bib.sdu.dk/10.1016/j.jaging.2013.12.006>. Læst 24.02.2023.
- Lamb, Sarah (ed.)
2017 *Successful Aging as a Contemporary Obsession. Global Perspectives*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Leibing, Annette & Silke Schicktanz (eds)
2020 Preventing Dementia? Critical Perspectives on a New Paradigm of Preparing for Old Age. New York: Berghahn Books.
- Martinez, Iveris L.
2009 *Aging in Exile. Family Support and Emotional Well-Being among Older Cuban Immigrants in the United States*. Afhandling, Department of Philosophy, Baltimore: John Hopkins University.

- Mattingly, Cheryl & Lone Grøn (eds)
2022 Imagistic Care. Growing Old in a Precarious World. New York: Fordham University Press.
- Mikkelsen, Henrik Hvenegaard
2019 Potentialets politik. Aldring og ensomhed i Danmark. Tidsskrift for forskning i sygdom og samfund 30:107-21. <https://doi.org/10.7146/tfss.v15i30.114769>. Læst 24.02.2023.
- Moreira, Tiago
2017 Science, Technology and the Ageing Society. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315747729>. Læst 24.02.2023
- Myerhoff, Barbara
1978 Number Our Days. New York: Simon & Schuster.
- Nielsen, Marie Konge
2006 Et godt liv som gammel. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Nørtoft, Kamilla Pernille Johansen
2013 "Did You Imagine that Old People Could be Like This?" A Kaleidoscope of Ageing, Health and Processes of Identity in an Urban Danish Context. Ph.d.-afhandling. København: Dansk Pædagogisk Universitet.
- Oxlund, Bjarke
2018 The Life Course in a Migrating World. Hybrid Scripts of Ageing and Imaginaries of Care. *Advances in Life Course Research* 38:72-79. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.08.001>. Læst 24.02.2023.
- Oxlund, Bjarne & Susan Whyte
2014 Measuring and Managing Bodies in the Later Life Course. *Journal of Population Ageing* 7(3):217-30. <https://doi.org/10.1007/s12062-014-9104-9>. Læst 24.02.2023.
- Rasmussen, Jon Dag
2019 Ældre på samfundets underflade. Frederiksberg: Frydenlund Academic.
- Rubinstein, Robert L.
1988 Singular Paths. Old Men Living Alone. *Columbia Studies of Social Gerontology and Aging*.
- Rubinstein, Robert L. & Helen K. Black
2000 Old Souls. Aged Women, Poverty, and the Experience of God. Piscataway: Aldine Transaction.
- Rytter, Mikkel, Sara Lei Sparre, Abir Mohamad Ismail & Anika Liversage
2021 Minoritetsældre og selvudpegede hjælpere. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Schwennesen, Nete
2019 Surveillance Entanglements. Digital Data Flows and Ageing Bodies in Motion in the Danish Welfare State. *Anthropology & Aging* 40(2):10-22. <https://doi.org/10.5195/aa.2019.224>. Læst 24.02.2023.
- Sparre, Sara Lei & Mikkel Rytter
2021 Between Care and Contract. Aging Muslim Immigrants, Self-Appointed Helpers and Ambiguous Belonging in the Danish Welfare State. *Anthropology & Aging* 42(1):112-28. <http://dx.doi.org/10.5195/aa.2021.279>. Læst 24.02.2023.

- Taylor, Janelle S.
2008 On Recognition, Caring, and Dementia. *Med. Anthropol. Q.* 22:313-35. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1387.2008.00036.x>. Læst 24.02.2023.
- Taylor, Janelle S.
2017 Should Old Acquaintance Be Forgot? In: S.L. (ed): *Successful Aging as a Contemporary Obsession. Global Perspectives*. Pp. 126-38. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Van der Veen, Klaas Willem
2016 Self-Determination in Dependence. *The Ambiguity of Elder Care in the Netherlands, Medicine Anthropology Theory. An open-access journal in the anthropology of health, illness, and medicine* 3(2). <https://doi.org/10.17157/mat.3.2.452>. Læst 24.02.2023.
- Wright, James
2018 Tactile Care, Mechanical Hugs. *Japanese Caregivers and Robotic Lifting Devices. Asian Anthropology* 17(1):24-39. <https://doi.org/10.1080/1683478X.2017.1406576>. Læst 24.02.2023.
- Yarris, Kristin E.
2014 Pensando mucho (“Thinking too Much”). *Embodied Distress Among Grandmothers in Nicaraguan Transnational Families. Cult. Med. Psychiatry* 38:473-98. <https://doi.org/10.1007/s11013-014-9381-z>. Læst 24.02.2023.

„DEN NORDISKE MODEL“

Rejsende velfærdsvisioner for ældreomsorg i Danmark og Sydkorea

KRISTINA GRÜNENBERG OG LINE HILLERSDAL

Befolkningsaldring identificeres ofte af politikere, forskere og i den offentlige debat som en af de største sociale og sundhedsmæssige udfordringer i vor tid (Moreira 2017).

Sociolog og historiker Michelle Murphy beskriver i den sammenhæng, hvordan sammenkoblingen af befolkningssammensætning og økonomi som hinandens forudsætninger er en af grundene til, at den voksende ældrebefolkning kommer til at fremstå som et problem. Befolknings kvaliteten og kvantiteten er i denne fortælling koblet tæt med forestillinger om økonomisk sikkerhed/usikkerhed og nationalstaters soliditet og fundament (Murphy 2017:36). Med henvisning til biologen Pearls' eksperiment med bananfluer, der trives og formerer sig i en flaske, men ender med at dø af overbefolkning, argumenterer Murphy for, at økonomi gennem historien er blevet fremstillet som vores primært betingende miljø, ligesom flasken i Pearls eksperiment var bananfluernes (op.cit.44). Ud fra denne forståelse bliver befolkningsaldring til et problem, der kræver løsninger i form af politiske og økonomiske interventioner, ikke bare nationalt, men også internationalt set.

I Danmark anses aldringen af den danske befolkning da også som en af velfærdsstatens største udfordringer. Dette har ført til heftige offentlige debatter om, hvordan fremtidens velfærdssamfund skal indrettes, og hvordan de beregnede sociale og økonomiske konsekvenser forbundet med en hastigt aldrende befolkning – ensomhed, afhængighed, skrøbelighed, kronisk sygdom og dermed en voksende „økonomisk byrde“ – skal tackles. Disse bekymringer ledsages af en gradvis forandring af de skandinaviske velfærdsstater fra universel til mere selekteret service (Christensen & Lægneid 2007; Stolt, Blomqvist & Winblad 2011).

For at afbøde, hvad der fra politisk hold vurderes som negative følger af den demografiske udvikling, er der i de senere år sket store forandringer i måderne, hvorpå hjælp, omsorg og pleje til ældre organiseres og leveres i de danske kommuner. Blandt samfundsvidenskabelige aldringsforskere har fokus især været på offentlige og politiske diskurser som „sund aldring“, „aktiv aldring“ og „succesfuld aldring“ og på politikker, der er rettet mod den ældres krop, som skal holdes sund og aktiv for dermed at sikre selvhjulpethed og autonomi (Lassen 2013, 2019; Lamb et al. 2017; Christensen 2020 m.fl.). Det forventes med andre ord fra statens side, at meget af den hjælp og pleje, som ældre modtager i fremtiden, primært vil skulle foregå i den ældres eget hjem, og hvor den ældre klarer sig selv, suppleret med hjemmehjælp eller støtte gennem teknologi eller uformelle netværk (Danske Regioner 2017; Sundheds- og Ældreministeriet 2019). For at understøtte og udvikle samarbejdet mellem borgere og offentlige og private aktører har den danske stat således investeret strategisk i teknologisk innovation, blandt andet i form af digitale løsninger. Håbet er, at løsningerne vil bidrage til at effektivisere og fremtidssikre ældresektoren ved både at frigive hænder og give mere målrettet service og frihed til de ældre (Sundheds- og Ældreministeriet 2018). Disse teknologiske satsninger finder sted samtidig med et strategisk fokus på internationale samarbejder og udvekslinger af knowhow på ældreområdet, der blandt andet indebærer et ønske om øget eksport af ekspertise og produkter i form af datadrevne teknologier i sundhedsvæsenet, digitalisering og konkrete velfærdsteknologier, eksempelvis plejehjemsdesign (Nielsen 2010; Mansø & Andersen 2014; Andersen 2021). Ideen om det offentlige som en central scene for innovation, hvor nye ideer afprøves, kommer blandt andet fra agendasættende bøger som *The Entrepreneurial State* (Mazzucato 2015). Her beskriver økonomiprofessor Mariana Mazzucato, hvordan staten og den offentlige sektor driver investeringer i innovation i en meget større skala, end de fleste private selskaber formår.

Med politisk støtte og solid offentlig finansiering forsøger danske kommuner og private aktører netop at skabe miljøer for forretningsudvikling og innovation inden for sundhed, velfærdsteknologi og ældrepleje (regeringen 2021, 2022). Dette har givet anledning til dannelsen af flere vækstklyster initieret af den danske stat, hvor den private industri, offentlige organisationer og forsknings- og uddannelsesinstitutioner promoverer viden om dansk velfærdsinnovation og tiltrækker investeringer (se fx Health Care Denmark; Udenrigsministeriet 2018).

Disse tiltag må ses som et bud på løsninger, der imødegår en stigende ældrebefolkning ved på den ene side at sikre velfærdsstaten gennem mere effektiv service i Danmark og på den anden side skabe vækst gennem fokus på løsninger, der kan skaleres, det vil sige promoveres og eksporteres globalt (Høyer 2019).

Danmark er ikke alene om at anvende disse strategier. Ifølge Pfothenauer et al. (2021) er ideen om skalering blevet en helt central del af både private og offentlige innovationsdiskurser og er tæt forbundet med digitaliseringsdagsordener.

Som andre forskere har påpeget (se fx Nielsen 2010; Nielsen & Jensen 2013; Rogvi et al. 2016; Lassen, Bønnelycke & Otto 2015), er digitale løsninger imidlertid aldrig blot objektive instrumenter. De kommer med deres egne indlejrede og ofte implicite forestillinger af i dette tilfælde, hvad der kendetegner „et aldrende samfund“, forestillinger, som udtrykkes i de løsninger og design, som digitale teknologier tilbyder (Moreira 2017).

I denne artikel undersøger vi, hvordan visioner for god ældreomsorg omsættes og lokaliseres i forskellige praksisser på tværs af tre forskellige, men i vores analyse forbundne empiriske felter: en stor konference med fokus på sundhed og innovation i Odense, en sundheds- og rehabiliteringsmesse i Sydkorea og endelig et feltarbejde blandt ældre og sundhedsprofessionelle på Ærø i Det Sydfynske Øhav og de digitaliseringsbestrebelse, der er igangsat her. Med udgangspunkt i feltarbejde og interviews med medarbejdere i living labs, politikere, forskere og praktikere i Danmark og Sydkorea argumenterer vi for, at visioner for fremtidens ældreomsorg rejser på en måde, der både er rettet indad – mod aktører i danske sundhedsvæsen – og udad – mod international eksport. Vi argumenterer desuden for, at skalering som praksis muliggør, at globale visioner sammenflettes med lokal promovning af viden og knowhow i det, vi identificerer som den „nordiske model“.

Skalering, innovation og forestillede fremtider

For at undersøge rejsende velfærdsvisioner trækker vi dels på den del af Science and Technology Studies og den antropologiske forskning, som omhandler innovative løsninger, og hvordan knowhow rejser, samt gennem hvilke processer de for eksempel standardiseres og eksporteres som modeller for handling og intervention (Tsing 2005; Akrich 1992; Suchman 2007 m.fl.), dels på den friktion, der potentielt opstår, når løsninger ønskes overført fra en kontekst til en anden (de Laet & Mol 2000; Tsing 2005; Nielsen 2010; Morita 2013; Schnitzler 2013; Rogvi et al. 2016; Andersen et al. 2020). Med disse perspektiver følger også et bredere fokus på den kontekst, herunder de mennesker, objekter, ekspertise og ideer, som rejser med, og i dette tilfælde en del af den globale udveksling af visioner for sundhedsinnovation inden for ældreomsorg og pleje (Appadurai 1996; Inhorn 2003, 2015; Collier & Ong 2008; Petryna et al. 2006; Rajan 2006; Wahlberg 2018; Andersen 2021).

Kendetegnende for de visioner og løsninger, vi har fulgt, er, at de er ramme-sat som innovative svar på fremtidens ældrepleje. Som afsæt for analysen af,

hvordan innovative ideer og visioner for fremtider bliver omsat i forskellige sammenhænge, anvender vi Jasanoff og Kims (2015) begreb „sociotechnical imaginaries“, et begreb, vi oversætter til sociotekniske forestillinger. Ifølge Jasanoff og Kim er sociotekniske forestillinger kollektive visioner for en ønskværdig fremtid, som understøttes af eller fordrer teknologisk innovation. Sådanne sociotekniske forestillinger beskriver forfatterne som institutionelt forankrede og som visioner for det fælles gode, der performes offentligt i forskellige domæner gennem diverse sociale aktørers forestillingsarbejde. Sociotekniske forestillinger artikuleres og promoveres i den sammenhæng af diverse aktører, for eksempel i form af faglige sammenslutninger og virksomheder både inden for og på tværs af nationale og lokale kontekster (ibid.). Jasanoff og Kim argumenterer i den forbindelse for vigtigheden af at anlægge et komparativt perspektiv, idet det gør det muligt at følge lokale tilpasninger og forstå, hvorfor nye videnskabelige ideer og teknologier tilskrives forskellige moralske værdier i en globaliseret verden (op.cit.4). Med begrebet sociotekniske forestillinger får vi således mulighed for at stille skarpt på, hvordan praksisser i nutiden former rammerne for, hvordan vi kollektivt kan forestille os fremtiden (ibid.).

I tråd med dette perspektiv skriver Mathiasen og Vangkilde (2017), at innovationsdagsordener rummer en orientering mod fremtiden, der formår at „kolonisere“ den. De peger med koloniseringsmetaforen på de politiske bestræbelser, der følger med innovation, og den betydning, det har for de løsninger, der udpeges. Mathiasen og Vangkilde konkluderer, at enhver innovativ bestræbelse er en politisk handling, som privilegerer særlige forhold frem for andre, og som bliver formende for, hvad vi forstår som legitime og ønskelige handlinger i nuet (ibid.).

Hvor Jasanoff og kolleger primært er interesserede i, hvordan kollektive visioner formes, og hvordan de former fremtider, undersøger vi også, hvordan daglige praksisser materialiserer visioner i vores feltarbejdslokationer. For at forstå, hvordan visioner lokaliseres, trækker vi på nyere analyser af skalering som praksis (Papazu & Nelund 2018).

Hvor Photenhauer et al. (2021) primært forstår skalering som et politisk redskab, en specifik økonomisk logik og model for vækst og innovation, der vinder udbredelse i offentlig forvaltning, har Papazu og Nelund (2018) i stedet fokus på skalering som en dynamisk praksis. I den sammenhæng peger forfatterne på, hvordan for eksempel grønne iværksættere hægter sig op på en global bæredygtighedsdagsorden, når de lancerer deres lokale produkter som en måde at leve bæredygtigt på. Ud over at trække på Photenhauer til at belyse sammenhængen mellem skalering og generelle økonomisk drevne innovationsprocesser bruger vi således Papazu og Nelund til at analysere, hvordan skaleringsprocesser også

samtidig kan blive lokaliseringprocesser, som omsætter specifikke visioner til handling i praksis.

I artiklen ser vi på specifikke visioner for digitalisering i fremtidens ældrepleje som knyttet til en skaleringspraksis, der kan belyse, hvad det indebærer, når udviklingen af ældreplejen formes i udvekslingen mellem ekspertise, teknologi og visioner – både lokalt og globalt.

Metode

På feltarbejde har vi deltaget i en række begivenheder – konferencer, messer og møder med fokus på ældreomsorg, sundhed og innovation. Messer og lignende arrangementer udgør ifølge Monahan og Fisher (2015) ideelle sociale rammer for at observere, hvordan forskellige visioner kropsliggøres og performes. Desuden giver feltarbejde i sådanne sammenhænge os mulighed for at studere de mange forestillinger, som er indlejret i offentlige og semioffentlige begivenheder, herunder symboler, relationer, rum og objekter, på tværs af forskellige præsentationer, udstillingsobjekter osv. (Davies et al. 2015; se også Campbell et al 2014; Baird 2017; Grünenberg 2020). Vi har desuden besøgt living labs, der arbejder med innovation og digitalisering i samarbejde med offentlige og private aktører. En af disse institutioner formidler viden om det danske sundhedssystem internationalt med særligt fokus på Danmarks kapacitet inden for forskning og innovation af sundhedssektoren og modtager jævnligt delegationer fra udlandet, som er nysgerrige på det danske sundhedsvæsen. Gennem de seneste år har vi ydermere deltaget i flere Korea-Danmark-begivenheder ud over feltarbejde i Busan, Sydkorea, i 2019. Vi har fulgt en sydkoreansk delegation rundt til danske hospitaler og medicinalvirksomheder i 2020 og har deltaget i webinarer som for eksempel: *Markets in the Shadow of COVID-19, South Korea, 2020*, *Virtual Delegation, South Korean Healthcare 2020*, og *Korea's Smart Hospitals, 2021*, afholdt på den danske ambassade i Seoul og online. Under feltarbejdet blev vi særligt optaget af den branding af løsninger fra det danske sundhedsvæsen til andre lande, som foregår i alle disse fora. Vi har fulgt efterspørgslen på danske velfærdsløsninger til Sydkorea ved at følge en dansk delegation af offentlige aktører og virksomheder på en stor teknologimesse i Busan i Sydkorea. Der har vi talt med deltagere og koordinatore af initiativet og fulgt med en koreansk delegation, der kom til Danmark for at blive introduceret til det danske sundhedsvæsen og danske virksomheder. Endelig har vi også fulgt innovationsdagsordenen ud i en dansk kommune og interviewet medarbejdere fra kommunen om den satsning på digitale løsninger, som de arbejder med, samt kommunens ældre borgere om brug af teknologiske løsninger.

Samlet set har disse empiriske snit givet os et blik for, hvordan specifikke praksisser materialiserer og formidler særlige sociotekniske forestillinger, som både afspejler, hvad Danmark gerne vil være, og hvad Danmark håber at blive, nemlig en innovativ og internationalt anerkendt sundhedsaktør, blandt andet på ældreområdet. Samtidig har denne tilgang givet os et billede af de fremherskende forestillinger om sundhedssystemets og velfærdsstatens fremtidige udfordringer. Vi anskuer som nævnt alle disse initiativer som skaleringspraksisser (Papazu & Nelund 2018), der bidrager til at udveksle visioner for ældreomsorg og udgør pejlemærker for lokale forandringsprocesser. I det følgende dykker vi ned i nogle af disse praksisser, i første omgang på WHINN-konferencen i Odense.

Fremtidens løsninger til ældreplejen

Uventede møder og nye kontakter, som kan være starten på nye forretningsmuligheder, nye samarbejder og nye markeder. Det vigtigste er, at WHINN sætter scenen for at arbejde sammen om løsninger og forbedringer i fremtiden for sundhedsvæsenet; alt sammen for en bedre verden (WHINN's program 2019).

Sådan beskriver den årligt tilbagevendende konference Week of Health and Innovation (WHINN) sig selv på konferencens hjemmeside (WHINN 2019).¹ Allerede i programmet bliver det tydeligt, hvordan udvikling i det danske sundhedsvæsen kobles til løsningsscenarier for fælles globale udfordringer og opdyrkelsen af nye markeder. WHINN, der afholdes i Odense, er en international konference om digitalisering, velfærdsteknologi og sundhedsinnovation, og partnerne bag er en række offentlige institutioner (hospitaller, kommuner og et universitet), såkaldte „health clusters“, sundhedsklynger, såsom Welfare Tech og Healthcare Denmark, der retter sig mod privat-offentlige samarbejder nationalt, men især også mod internationale markeder (Welfaretech 2019).² Region Syddanmark ses i denne sammenhæng som et særligt vindue for innovation og velfærdsteknologi. Regionen modtog i 2016 den højeste internationale udmærkelse som firestjernet europæisk „Reference Site“ for arbejdet med sund og aktiv aldring. Anerkendelsen gives for det politiske arbejde og den udvikling, som regionen har opnået i forhold til at forbedre livet for ældre (Europa-Kommissionen 2016). Udmærkelsen vidner om, at danske løsninger på ældreområdet anerkendes og er lokaliseret i et større internationalt netværk, hvor viden og ideer udveksles, og viser en af de måder, hvorpå lokale tiltag på ældreområdet potentielt skaleres og vinder udbredelse.

Deltagerne kom fra et bredt felt. Der var repræsentanter fra det danske sundhedsvæsen og danske og internationale sundhedsprofessionelle og forskere, men også lokale og nationale politikere samt patienter eller brugere, der fortalte om

egne erfaringer med specifikke teknologier. I den store messehal tilknyttet konferencen demonstrerede forskellige både offentlige og private virksomheder ny teknologi med fokus på innovation i ældreplejen og sundhedssektoren. Udstillingsobjekterne repræsenterede teknologi i bredeste forstand. Fra velfærdsteknologiske løsninger som omsorgsrobotter i form af for eksempel katte og hunde og hovedpuder med musik til mennesker med demens til større digitaliseringsløsninger med fokus på dataintegration i sundhedsvæsenet og hospitalsdesign.

Både velfærdsteknologier og digitalisering er i den sammenhæng blevet synonyme med innovationsbestrebelse i Skandinavien (Heilesen 2013). Det gjorde sig også gældende på messen, hvor vi mødte private virksomhedsejere, EU-fondskonsulenter og kommunaldirektører, der alle var enige om, at der er et stort marked for sundhedsdata og digitale plejeløsninger.

Velfærdsteknologi og de forskellige digitaliserede serviceydelser, der knyttes hertil, eksempelvis telemedicin, fremstilles ofte som noget, der af sig selv vil bane vejen for et mere effektivt og borgernært sundhedssystem (Grünenberg, Hillersdal & Winther 2022). I denne vision for ældreomsorg bliver de ældre brugere til „deres egne sundhedseksperter“, som en forsker i velfærdsteknologi fra Aarhus udtrykte det i et oplæg.

På konferencen mødte vi Jens, som er direktør for et living lab, der tester ny velfærdsteknologi og altid er på udkig efter kunder og/eller samarbejdspartnere. Meget udviklings- og innovationsarbejde foregår i sådanne living labs, som defineres som en ramme for og en metode til at sikre brugerinvolvering, testning og simulering af nye løsninger forbundet med innovation i den offentlige og/eller private sektor. Under vores møde med Jens beskriver han en aftale, som han har fået med et stort japansk sundhedsforsikringselskab med 8 millioner kunder, der ifølge ham var tydeligt imponeret over, hvad hans virksomhed kunne levere. Han fortæller, at den japanske kunde udbød:

‘Du er simpelthen så lille, du er ingenting. Og så kommer man her, og du har kæmpe lokaler og har udviklet en sundhedsinnovationsmetodik og opererer med sundhedsinnovation i England, Tyskland, Danmark og Japan, hvordan kan du det?’ Jens fortsætter: ‘Og jeg siger, at det er, fordi det ikke bare er mig, der gør det. Jeg gør det sammen med den offentlige sektor. Så låner jeg lige en ergoterapeut, en sygeplejerske, en by.’ Så siger han: ‘Kan du låne en by?’, og jeg siger: ‘Jeg behøver ikke låne en by. Jeg har en by.’ Og han siger: ‘Hvis jeg kommer med noget, så kan vi øve os i Danmark?’ (Jens, leder af living lab).

Det kommer frem i Jens’ fortælling, at det er samarbejdet med den offentlige sektor, der gør, at han kan tilbyde noget, der formår at imponere en stor japansk kunde. Jens har oparbejdet et partnerskab med særligt én mellemstor kommune

i Danmark, hvor han står for at udvikle og teste teknologi og har opnået en systematik og metode, som er blevet til en eftertragtet vare.

Det er det tætte samarbejde med kommunen, der gør, at Jens har, hvad han omtaler som „sin by“, hvor borgere i en by er udvalgt til at fungere som testpersoner for sundhedsinnovationsprojekter. Jens' succes viser, hvordan danske borgers aktive deltagelse i udvikling af ny teknologi og den systematiske indsamling af data om borgerne er blevet central for den forretningsmodel, som Jens' living lab tilbyder (se også Høyer 2019; Hillersdal & Svendsen 2021; Snell et al. 2022). Flere kommuner har kastet sig ud i etableringen af sådanne living labs med henblik på bedre kvalificering af nye serviceydelser eller teknologi i et offentlig-privat samarbejde, hvorigennem de forsøger at forretningsgøre nye ideer (Welfare Tech 2021). Living labs er ligesom WHINN-konferencen og de ideer, teknologier og aktiviteter, vi blev præsenteret for, på den måde at forstå som fremtidsværksteder, hvor sociotekniske forestillinger udmøntes og bidrager til at formgive fremtiden (se også Mathiasen & Vangkilde 2016). Det er et udtryk for skaleringspraksisser, når Jens tilbyder afprøvning af teknologier for den japanske eller koreanske ældreomsorg med hjælp fra danske borgere og kommuner, og når de produkter, der forhandles på messehallens markedsplads, er rettet både mod både det nationale og internationale marked (Papazu & Nelund 2018). Gennem artefakter, oplæg og informationsudveksling på WHINN-konferencen opdyrker forskellige aktører, herunder danske sundhedsaktører, således nye markeder og promoverer samtidig en specifik version af håndteringen af et aldrende samfund med fokus på digitalisering og brug af digitale teknologier. Danske visioner, produkter og knowhow lanceres således på messer, i møder med udenlandske stakeholders og i præsentationer på seminarer på en måde, som gør dem synlige som en del af en særlig skalérbar model, der matcher en efterspørgsel på et globalt sundhedsmarked.

Brandingen af en sådan model er også en af grundene til, at Danmark bliver en interessant international samarbejdspartner for den sydkoreanske sundheds- og teknologisektor.

Syd Korea – et spirende sundhedsmarked og en „teknologisk tiger“³

I juni 2019 arrangerer innovationscenteret Innovation Centre Denmark på den danske ambassade i Seoul, Sydkorea, en velfærdsinnovationslejr (Welfare Innovation Camp) for danske virksomheder og repræsentanter for innovation i sundhed og for koreanske virksomheder og myndigheder.⁴ Arrangementet finder sted i Busan, Sydkoreas næststørste by og byen i Korea med den hurtigste befolkningsaldring. Da vi hører om arrangementet fra den

danske ambassade i Seoul, tilmelder vi os, blandt andet med henblik på at øge vores forståelse af, hvad det egentlig er, Danmark forsøger at gøre klar til markedeksport, hvad Sydkorea har brug for og ser på det danske marked, og hvilken relation det har til forestillinger om aldring i de to kontekster. At denne event ikke står alene, erfarer vi, da vi hører, at velfærdsinnovationslejren er arrangeret blot en måned efter det danske arrangement Partnership Innovation in Health Care med taler fra større danske medicovirksomheder. For at organisere velfærdsinnovationslejren indleder den danske ambassade i Seoul et samarbejde med Jens fra det private living lab. Han får til opgave at rekruttere danske virksomheder til deltagelse i velfærdsinnovationslejren. Arrangementet præsenteres på mødet som et event, der vil gøre det muligt for danske virksomheder at skræddersy deres forretning til det asiatiske marked, skabe potentielle forretningsforbindelser og finde forsknings- og udviklingspartnere samt at præsentere deres virksomheder til offentlige og private aktører i Korea. Inden delegationens afrejse har en repræsentant for den danske ambassades innovationscenter, Linda, og Jens indkaldt virksomhederne til et informationsmøde, som vi også deltager i.

Linda præsenterer innovationscenteret som en del af den danske ambassade i Sydkorea, der faciliterer forretningsudvikling og partnerlokalisering og desuden foretager markedsstudier og analyser, og indleder ellers mødet med at vise en YouTube-video fra det koreanske nyhedsagentur, KBS, om bekymringen for befolkningsaldring:

Det sydkoreanske samfund bliver mere og mere gråt, hvilket i høj grad skyldes landets alarmerende lave fødselstal. Af mange grunde får unge mennesker ikke så mange børn, hvilket skaber en alvorlig befolkningsmæssig ubalance og leder til prognosen om, at Sydkorea snart vil blive klassificeret som et superaldrende samfund.

Reportagen skitserer Sydkorea som det land i verden, der har det laveste fødselstal (0,97 procent), og forudsiger, at fire ud af 10 borgere vil være seniorer i 2060. Korea vil med andre ord blive det, der også kaldes et „super-aged society“.⁵ Præsentationen ligner til forveksling reportager, der også kan høres i Danmark eller andre lande i verden, for eksempel Japan eller Tyskland, hvor et stigende antal ældre betragtes som en udfordring for fremtidens velfærd (Moreira 2017). Ifølge den koreanske aldringsforsker Huyn-Sook Yoon (2013) skal aldringsudfordringen også forstås i forhold til den specifikke sydkoreanske samfundsudvikling. Det sydkoreanske samfund er ifølge Yoon gået fra i 60'erne at være et samfund i eksplosiv økonomisk vækst til økonomisk recession i slut-90'erne med stigende arbejdsløshed, ulighed og fattigdom til følge, som

især ramte lavindkomstgrupper og ældre borgere (Yoon 2013). Hertil kommer kombinationen af en hastigt stigende ældrebefolkning og en særlig lav fødselsrate, der ligesom mange andre steder i verden ses som en potentiel økonomisk udfordring (Lew et al. 2011; Pezzutto 2019).

Men selvom denne problematisering af aldrende samfund er en international trend, manifesteres den på en særlig måde i Sydkorea, hvor ældre indtil for relativt nylig primært har figureret som en del af deres familier snarere end som en særskilt befolkningsgruppe. I takt med de hurtige sociale og økonomiske forandringer er traditionelle familieværdier, som blandt andet indebærer, at den yngre generation tog sig af deres ældre familiemedlemmer, blevet afløst af en større individorientering og fokus på kernefamilien (Sung 2001). Linda fra ambassaden forklarer i sit oplæg, at det er noget nyt, at en fjerdedel af ældre sydkoreanere nu oftere bor alene og ikke altid har mulighed for eller ønske om at trække på pårørende. Ældre i Sydkorea er derfor i dag langt mere overladt til sig selv. Derudover lever 48,6 procent under fattigdomsgrænsen, og selvmordsraten for sydkoreanske ældre er steget markant. I takt med den stigende bekymring for de socioøkonomiske konsekvenser af det aldrende samfund blev det omkring årtusindskiftet vigtigt for den sydkoreanske stat at intervenere og udvikle specifikke sundhedsinterventioner og politikker, specifikt rettet mod ældre (Yoon 2013).

Dette ligger godt i tråd med Moreiras (2017) argument om, at nye befolkningskategorier bliver til på baggrund af specifikke demografiske teknikker og praksisser, som er knyttet til økonomiske og politiske bekymringer og blandt andet udbredes gennem internationale organisationer som United Nations Development Programme, UNDP.⁶

I den sydkoreanske sammenhæng kan man netop tale om, at den aldrende befolkning er blevet til som en særlig kategori i forhold til staten for relativt nylig. Det betyder blandt andet, at selvom Sydkorea i 2021 var nummer to på Bloomberg Innovation Index (Jamrisko, Lu & Tanzi 2021) og også internationalt set er kendt for sin statsdrevne investering i – og udvikling af – informationsteknologi og højteknologiske artefakter (Dayton 2020), er ganske få af disse teknologier indtil videre blevet udviklet med henblik på brug i ældresektoren. Da ældre ikke har fremstået som en særlig befolkningsgruppe, har de heller ikke været indtænkt som brugere af teknologisk innovation eller som et muligt marked. Herudover er en del af den ældre befolkning meget skeptisk over for at afgive data til myndighederne, hvilket opfattes som forudsætningen for en stor del af den digitale udrulning (Tae & Moon 2019).

Begge dele understreges blandt andet af vores møde med dr. Yeong, som er ansvarlig for afdelingen for rehabiliterings- og robotteknologi på et rehabiliteringscenter i en større sydkoreansk by. Vi møder ham en aften i H.C. Ander-

sen-hotellets lobby i Odense, da han er på besøg i forbindelse med WHINN-konferencen. Dette er ikke hans første tur til Danmark. Han har tidligere besøgt Jens' living lab og Syddansk Universitet. Danmark er, som dr. Yeong udtrykker det, „interessant og ganske imponerende som en ‘testbed’ for innovation“.

Dr. Yeong arbejder med testning og udbredelse af blandt andet robotteknologier, så de kan komme til at gøre gavn i praksis, blandt andet for den ældre befolkning, men han indskyder, at der er mange problematikker, der skal overvindes, inden teknologierne ender hos brugerne. I den forbindelse omtaler han den danske tilgang til brugerinddragelse og testning og udbredelse af teknologi på tværs af universiteter, den offentlige sundhedssektor og industrien som en inspirationskilde. Dr. Yeong taler om „den nordiske model“ som en manual, han gerne vil følge. Med denne model og med Sydkoreas innovative teknologiske udvikling ville det ifølge ham blive muligt at skabe „teknologirevolution 4.0“, blandt andet til gavn for de ældre.

Det er blandt andet på denne måde, at den danske velfærdsstat og danske politikker på aldringsområdet bliver interessante for sydkoreanske politikere, virksomheder og sundhedsvæsen, der i den offentlig diskurs italesætter Danmark som et „socialt velfærdsparadis“ (*bogjicheongug*, fx Kim 2021⁷).

Det er samtidig præcis denne forståelse af det, som Danmark har at tilbyde i form af skalérbare velfærdsstatslige indsatser på ældreområdet, som blandt andet Health Care Denmark og health tech-virksomheder, for eksempel på WHINN -konferencen som beskrevet ovenfor, men også på talrige seminarer på tværs af de to lande er med til at promovere. Italesættelse af det nordiske sætter således særlige sociotekniske forestillinger og forventninger i spil i en sydkoreansk kontekst.

Den statslige promovning af forskning og teknologi har i Sydkorea historisk set været tæt forbundet med skabelsen af den nationale identitet og forstås både i store dele af befolkningen og i det politiske apparat som en afgørende brik i landets udvikling og modernisering siden den japanske kolonitid (1910-1945) (Kim 2015). Visionerne om teknologier og digitalisering som en del af løsningen på de udfordringer, som et aldrende samfund antages at udgøre, og som Danmark tilsyneladende er eksponent for, bliver derfor oplagt i en sydkoreansk kontekst. Som et eksempel på skalering i den koreanske kontekst kan man sige, at dr. Yeong hæfter sig op på forestillinger om ældreomsorg og dermed på en vision om et teknologisk medieret velfærdsparadis, der indbefatter et særligt forhold mellem borger og stat og indebærer registrering af de ældre med henblik på at designe digitale services og dermed nye måder at intervenere på.

At det teknologiske udviklingsfokus lige netop på ældreområdet hidtil har været begrænset, blev imidlertid tydeligt for os, da vi deltog i The Korean Reha-

bilitation and Senior Care Exhibition (KORECA), den messe, som den danske delegation af sundhedsinnovationsvirksomheder skulle besøge i Busan.

Ved ankomsten fik vi et kort over udstillingsstandene, der ligesom alt andet i messehallen kun stod på koreansk og dermed ikke var rettet mod potentielle udenlandske samarbejdspartnere. De forskellige genstande til ældre var udstillet i små båse og rummede relativt simple mekaniske træningsredskaber, som man kunne stille sig på for derefter at dreje kroppen i to retninger. Desuden tegneværksted med produktion af buddhistiske mandalaer, en bod med tunge akupressursenge i mørkt træ, andre hverdagsprodukter til zoneterapi og massage samt en stor udstilling af campingvogne. Aldring og selvhjulpethed var her blandt andet koblet med skabelsen af fællesskaber med andre ældre som i boden, hvor ældre farvelagde mandalaer og producerede hjemmelavede smykker til salg. Messens artefakter og teknologier understregede således en koreansk tradition for fysisk velvære gennem traditionelle behandlingsteknikker og maskiner til fod- og kropsmassage og havde derud over fokus på mentalt velvære, samvær og spiritualitet. Ud over nogle få simple teknologier, en lup og særlige spisepinde var industrien ikke koblet til hjælpemidler på pleje- og omsorgsområdet og slet ikke til digitale serviceydelser.

På messen var en række NGO'er også repræsenteret. Da vi talte med repræsentanter fra en af disse NGO'er, forklarede de, at vold i hjemmet var en stor udfordring blandt ældre med demens, som bor hos familien. NGO'en nævnte blandt andet eksempler på, at familiemedlemmer var bundet fast til deres senge for at forhindre dem i at blive væk eller komme til skade. Som Lee argumenterer for, oplever familiemedlemmer i Sydkorea på den ene side, at de er nødt til at yde omsorg for deres gamle forældre med demens hjemme, da den offentlige ældrepleje endnu ikke er tilstrækkeligt veludviklet, men har samtidig deres egne travle liv at se til (Lee forthcoming). Situationen er som tidligere nævnt knyttet til overgangen fra et system præget af gensidige familiære forpligtelser til et mere individorienteret samfund (Sung 2001). Tilsammen skaber disse forhold en spænding i forholdet mellem den ældre og familiens velbefindende.

I modsætning til de hverdagsproblematikker, som blandt andet den koreanske NGO skitserede på messen, og de hverdagsliv, som messens artefakter adresserede, stod den teknologioptimisme, som deltagerne på KORECA-messens velfærdsteknologiseminar, blandt andet ergoterapistuderende og industrirepræsentanter, udviste. Præmissen for den danske delegations rejse var, at sydkoreanske og små og mellemstore danske virksomheder kunne lære af hinanden, men også at det sydkoreanske sundhedsvæsen med fordel kunne lære af blandt andet digitalisering og innovation gennem blandt andet offentlig-privat samarbejde på det danske ældreområde. Vi blev desuden inviteret til at holde

oplæg på dette seminar. Den koreanske organisation (Korea Aging Friendly Industry Association), som stod for den del af seminaret, ønskede et oplæg om den danske velfærdsstat og aldring.

De koreanske industrirepræsentanter på seminaret bestod blandt andet af en større virksomhed, som udviklede store analoge træningsmaskiner, som ikke ville kunne stå i et hjem, og en repræsentant for Busan Technopark, den lokale innovationshub, der formidler kontakten mellem Busans strategiske industri, herunder det, de kalder den „ældrevenlige industri“, universitetsforskning og -udvikling samt testfaciliteter. Repræsentanter for Busan Technopark fremlagde planerne om en ny stor bygning, som blandt andet skulle rumme testfaciliteter og mulighed for at inddrage brugere af de udviklede digitale teknologier. Ønsket var at etablere en form for living lab, som repræsentanter fra Busan Technopark sagde, og de var i den forbindelse meget interesserede i at besøge et living lab i Danmark. Muligheden for blandt andet at få adgang til danske befolkningsdata, for eksempel gennem samarbejde med living labs som Jens', blev i den sammenhæng opfattet som en værdifuld ressource for afprøvning af teknologi i en ny sammenhæng og som et potentielt udgangspunkt for en reorganisering af ældreomsorgen i Sydkorea.

En gruppe ergoterapistuderende, der deltog på seminaret, var entusiastiske ved tanken om at arbejde mere digitalt og på den måde blive „ergoterapeuter 2.0“, som en af de studerende sagde. Det umiddelbare misforhold mellem på den ene side de entusiastiske studerende og oplæg med fokus på digitalisering og velfærdsteknologi, som vi hørte på seminaret, og på den anden side de objekter, der var udstillet i messehallen, var slående.

KORECA var på mange måder at sammenligne med WHINN, for eksempel i ønsket om at udvikle mekanismer til håndtering af en stigende ældrebefolkning og etableringen af et marked for forskellige former for teknologi. Som vi så på KORECA-messen, var dette marked dog tydeligvis endnu ikke etableret med fokus på digitalisering i Sydkorea, hvor hverken private eller offentlige aktører tidligere har set et investeringspotentiale i den ældre befolkning. I Sydkorea er de velfærdsteknologiske løsninger, der eksisterer i form af for eksempel „smart homes“, i stedet beholdt den lille velhavende del af den ældre sydkoreanske befolkning.

Begge dele peger på (mis)forholdet mellem skaleringsbestræbelser, strategiske visioner for ældreomsorg og -pleje og lokale praksisser.

I løbet af feltarbejdet observerede vi imidlertid den udveksling af velfærdsvisioner, som tilsammen udgør, hvad dr. Yeong og andre sammenfattede som „den nordiske model“ for ældreomsorg og pleje, og som blandt andet organisationen Health Care Denmark gør et stort arbejde for at etablere og formidle. Indholdet

i denne model er ikke nødvendigvis fastlagt, men bygger på en kraftfuld socio-teknisk forestilling om Danmark som historisk set særlig leveringsdygtig i en ældrepleje, som kombinerer effektivisering og velfærd gennem digitalisering, brugerinddragelse og offentlig-private samarbejder. Dr. Yeong og andre industrirepræsentanter hængte sig op på en sådan „dansk model“ for ældreomsorg, når de efterstræbte et særligt forhold mellem borger og stat, der for eksempel indebar løbende befolkningsregistrering af de ældre og nye måde at intervenere på gennem lokale digitale services.

Det blev imidlertid også klart under feltarbejdet, at denne „nordiske model“ ikke kun var en socioteknisk forestilling, der var i omløb i internationale samarbejdsrelationer. Tværtimod lader disse forestillinger også til at have betydning for og vinde udbredelse i det danske sundhedsvæsen. Et af de steder, som fremhævedes på WHINN-konferencen og i samtale med innovationsfolk på sundhedsområdet, var Ærø, et lille øsamfund i Det Sydfynske Øhav. Ærø fremhæves som et sted, hvor digitalisering er slået igennem, og Ærø anskues derfor som et eksempel på fremtidens løsninger af aldringsudfordringen.

Den digitale ø – Ærø som fremtidslaboratorium

Jeg ser Ærø som et fremtidsscenario for, hvordan den danske befolkning kommer til at se ud, det er sådan set den sammensætning, vi kommer til at se i mange kommuner fremadrettet de næste år. Så derfor, så politisk, altså, det er jo meget den politiske vinkel, jeg har på sundhedsarbejdet, at Ærø er sådan et perfekt sted, som sådan et lille minisamfund, at lave et lille laboratorium for, hvordan man kan løse nogle af de her udfordringer, som man også får andre steder (Ærøs borgmester, Inga).

Befolkningssammensætningen på Ærø er ligesom i Busan præget af et stigende antal ældre – i dette tilfælde ofte med langt til nærmeste pårørende og til de specialiserede sundhedstilbud, som der er et øget behov for. Kommunen oplever også udfordringer med rekruttering af nye medarbejdere. På den baggrund er Ærø Kommune blevet foregangskommune i forhold til at udvikle og afprøve digitale platforme og andre velfærdsteknologiske løsninger. Ærø er således placeret på digitaliseringens forkant, hvor digitale services afprøves – en tilgang, som mange har forventning om vil udbredes til resten af Danmark, og som kan foregribe en fremtid med mangel på sundhedsprofessionelle i forhold til et stigende antal ældre med plejkrævende behov.

Inga, der er borgmester på Ærø, er aktiv i det politiske arbejde med at finde løsninger til fremtidens ældrepleje og har været med til at starte mange af de projekter op, der foregår på øen, og hun er engageret i at deltage i udvikling

og afprøvning af nye teknologier. Hendes beskrivelse af Ærø som et „fremtids-scenarie“ og et „laboratorium“ er interessant, for den udtrykker, hvordan kommunens arbejde med teknologier kobles op på større innovationsdagsordener og visioner.

Da vi taler med sundhedschefen, fortæller hun, at Ærø er så lille et samfund, at de er tvunget til at tænke i teknologiske løsninger, det er ikke „endnu en optimerings- eller spareøvelse“. Derfor har de valgt at gå med ind i mange projekter og afprøve ting, forklarer hun. Vi tager rundt med en gruppe sundhedsprofessionelle på hjemmebesøg med skærmbrug i ældreplejen. Under vores besøg bliver det hurtigt klart, at brug af teknologi afstedkommer en række ekstra opgaver, både for borgerne og for de sundhedsprofessionelle. Brugen af for eksempel digitale skærmkonsultationer har betydet en ændring af sundhedsmedarbejdernes arbejde og muligheder for at bruge deres krop, erfaringer og professionalisme i mødet med de ældre. Ændringer, som borgerne, personalet eller teknologien ikke var forberedt på. Ideen om, at teknologi umiddelbart kan løfte for eksempel kompetencer, har vi uddybet med mere indgående empiriske analyser andetsteds (Grünenberg, Hillersdal & Winther 2022).

Selvom der er udfordringer i at implementere teknologi, er der både fra kommunen og nogle medarbejders side gode grunde til at ville være en foregangskommune. Visioner alene påvirker praksisser, selv inden de er implementeret, som antropolog Nana Vaaben har vist i sin artikel om innovation i en dansk kommune (Vaaben 2017). Hun viser, at visioner afstedkommer et stort arbejde med at oversætte og tilpasse kommunale arbejdsgange til nye scenarier, også selvom de endnu ikke er blevet til virkelighed. På Ærø forventes arbejdet med digitalisering at føre til flere ressourcer og et større fokus på udvikling, der på sigt også kan betyde, at øen vil kunne tiltrække kvalificerede medarbejdere (se også Laurent et al. 2021). På den måde bliver det at arbejde med innovation også en måde at skabe et attraktivt miljø på. Det bliver en kulturmarkør på samme måde, som antropologen Cathrine Hasse (2017) beskriver promoveringen af sociale robotter i sundhedssektoren på. Robotteknologien er endnu ikke moden til at komme i praktisk anvendelse, men alene bestræbelsen signalerer forandringsparathed og placerer kommunerne som del af en bredere innovationsdagsorden, hvilket har en stor symbolsk betydning for medarbejdernes selvforståelse og for de signaler, kommunen ønsker at sende til potentielle tilflyttere eller investorer (ibid.).

På samme måde som Jens' living lab afprøver kommunen teknologier gennem en metode, som knytter sig til ideer om fremtidig vækst og mulighed for, at de teknologier, de afprøver, eller metoder, de udvikler for potentielt at kunne udrulle dem i større skala, vil kunne anvendes andre steder eller blive noget, der

potentielt kan sælges til interessenter uden for Danmark. Hermed bliver handlinger begge steder et udtryk for lokale løsninger på de manglende medarbejdere i ældreplejen og flere syge og ældre borgere, men handlingerne er også et udtryk for en skaleringspraksis, som knytter an til og muliggør innovation og udvikling både nationalt og internationalt. Så når Ærø Kommune brander sig som et digitalt velfærdslaboratorium, kan det ses som et udtryk for en omsætning af de samme strategiske visioner, som vi fandt i både vores andre danske og sydkoreanske felter. Den „nordiske model“ er således en vision, der allerede former den service, som de ældre får i Danmark. Og på den måde sker der ikke blot en branding af den „nordiske model“ til lande som Sydkorea, men i lige så høj grad en branding indadtil i Danmark mellem de kommunale aktører. De forestillinger, kommunen arbejder strategisk og praktisk med på Ærø, er med andre ord samtidig en del af en større innovationsbestræbelse, som sundhedspolitiske aktører verden over håber medfører flere investeringer til blandt andet at finansiere den fremtidige ældrepleje og det aldrende samfund.

Diskussion

I vores analyse har vi forsøgt at vise, hvordan visioner om digitalisering i fremtidens ældrepleje bliver centrale både for lokalpolitikere og praktikere i Danmark, lokalt på Ærø og i Busan i Sydkorea. Undervejs i vores feltarbejde har vi set, hvordan visioner, praksisser og velfærdsteknologier samler sig som „den nordiske model“, der forventes at skulle levere løsninger til håndteringen af en stigende aldrende befolkning.

Med afsæt i begrebet sociotekniske forestillinger har vi kunne belyse, hvordan denne retning brandes og sammen med specifikke fremtidsvisioner udveksles og bruges ikke blot mellem Danmark og Korea, men også i en dansk kommune. Den analytiske bevægelse, vi har foretaget mellem sundhedsinnovationsaktører i Danmark og i Busan og på Ærø, viser på den ene side, at de lokale forankringer er meget forskellige, og at ideernes bevægelse drives gennem nogle stærke sociotekniske visioner, der gøres relevante for de lokale aktører gennem skalering som dynamisk praksis.

I de processer, vi har belyst, er det tydeligt, at det er visioner, der udveksles og søges omsat til praksis gennem messer, konferencer, opstart af samarbejder og projekter. På messen i Busan blev det for eksempel tydeligt, at der var andre bekymringer som for eksempel vold i hjemmet og andre forestillinger om det gode ældreliv i spil end dem, der knytter sig til ideer om „aktiv aldring“ i Danmark. I Sydkorea var det gode ældreliv i praksis for eksempel ikke associeret med selvbestemmelse og personlig autonomi, men mere med fællesskaber, wellness og eksistentiel ro.

På den anden side usynliggøres de lokale forskelle i udvekslingen af disse visioner, som når dr. Yeong ønsker at bruge „den nordiske model“ som en manual for udviklingen af fremtidens ældreomsorg. Det bliver for eksempel usynligt, at den danske velfærdsstat har en særlig kontrakt med borgeren baseret på en norm blandt danskere om det efterstræbelsesværdige i autonomi og selvhjulpethed, som har været længe undervejs i Danmark (Lassen 2014). Også på Ærø bliver det imidlertid tydeligt, at de strategiske visioner ikke bare lader sig forankre. De sundhedsprofessionelle, som skal omsætte strategier til handling, oplever, at teknologien ændrer deres arbejde, og at det ekstra arbejde, som det kræver at opretholde deres faglighed og autoritet, usynliggøres i praksis. Samtidig er arbejdet med visionerne og ønsket om at skabe forandring udtryk for lokale skaleringspraksisser, som gør det muligt for lokale aktører at hægte sig på større globale dagsordener og bruge dem til at tiltrække ressourcer til et konkret udviklingsarbejde som for eksempel, når Ærø Kommune brander sig som et „fremtidslaboratorium“ og som „den digitale ø“.

Interessant er det, at den ideelle version af velfærdsstaten, som dr. Yeong og andre skelede til og italesatte som en „nordisk model“, ser ud til at være under pres i Danmark. „Den nordiske model“, som får anerkendelse i Sydkorea, ser anderledes ud end de visioner, der p.t. vinder udbredelse i danske politikker, og de tilskrives forskellige moralske værdier. Det gælder for eksempel tanken om, at den danske velfærdsstat leverer velfungerende institutioner, som tager sig af de gamle, så ansvaret ikke ligger hos familien. I Danmark er der umiddelbart tale om en modsatrettet bevægelse i initiativer som for eksempel „længst muligt i eget hjem“, som medfører, at ansvaret forskydes fra staten til borgerne hen imod øget inddragelse af frivillige aktører og familien som ansvarlige for ældreomsorg (Kjellberg et al. 2018).

Når visioner og løsninger for velfærdsstatslig omsorg på ældreområdet på denne måde pakkes som en mere generel model om, hvordan især udvikling og brug af digitalisering skaber løsninger på nutidens og fremtidens befolkningsaldring, angiver de også en bestemt retning. At følge denne udveksling har givet os et indblik i de måder, hvorpå løsningsvisioner repræsenterer og styrer fremtidig forandring. Det foregår på en måde, der naturaliserer og synliggør nogle løsninger og problemer frem for andre. Samtidig konkluderer vi, at disse sociotekniske forestillinger både er dybt forbundne med økonomiske styringslogikker og dagsordener og med lokale bestræbelser på at høste de potentielle ressourcer, der kan hentes ved at koble sig til større innovations- og udviklingsdagsordener. Endelig samler visioner for fremtidens ældrepleje et komplekst felt af politiske, økonomiske, globale og lokale interesser og aktører, som peger på drømme om en fremtidigt teknologisk medieret håndtering af det fænomen, der i samme ombæring skabes som aldringsproblemet.

Noter

1. <https://www.whinn.dk/>.
2. <https://www.welfaretech.dk/projekter/danish-healthtech>.
3. Særligt i perioden 1960-1997 var Sydkorea kendt blandt økonomer, politikere og internationale organisationer som OECD som en af de fire asiatiske tigerøkonomier præget af lynindustrialisering og hurtig vækst (de øvrige var Singapore, Hong Kong og Taiwan). Sydkorea og Taiwan var kendt som de to tigre med fokus på udviklingen af elektroniske komponenter og teknologier.
4. Innovation Centre Denmark repræsenterer henholdsvis Uddannelses-, Forsknings- og Udenrigsministeriet og er sat i verden for at „udvikle innovative løsninger og forretningsmuligheder samt at opbygge gode relationer til sydkoreanske virksomheder, institutioner og universiteter“. Endvidere er centerets opgave at „promovere danske kernekompetencer i vores daglige arbejde og rådgive både danske og sydkoreanske interessenter“. Centeret er ét af blot syv innovationscentre knyttet til danske repræsentationer i udlandet. (<https://thetradecouncil.dk/services/innovation/innovation-centre-denmark-seoul>).
5. Ifølge Tahara (2016) definerer WHO og FN et „aldrende samfund“ („aging society“) som et samfund, hvor mere end 7 procent af befolkningen er 65 år eller ældre, et „ældre samfund“ („aged society“) som et samfund, hvor mere end 14 procent af befolkningen er 65 år eller ældre, og et „superaldrende samfund“ („super-aged society“) som et samfund, hvor mere end 21 procent af befolkningen er 65 år eller ældre.
6. Med reference til Rose og Wahlberg (2015) og et nik til Foucault argumenterer Moreira for, at denne proces, som tog fart efter anden verdenskrig, kunne opfattes som den internationale biopolitikks fødsel (Moreira 2017:59).
7. I alt har vores forskningsassistent fundet 63 artikler, som bruger begrebet velfærdsparadis om primært Danmark i perioden 1990-2021, med en stor overvægt i den seneste periode.

Litteratur

Akrich, Madeleine

1992 The De-Description of Technical Objects. In: W.E. Bijker & J. Law (eds): *Shaping Technology/Building Society. Studies in Sociotechnical Change*. Pp. 205-24. Cambridge, MA: The MIT Press.

Andersen, Signe Lindgaard

2021 *Traveling Fast-Track Surgery. An Ethnography of Sino-Danish Perioperative Care Collaborations*. Ph.d.-afhandling. København: Department of Anthropology, University of Copenhagen, & The Clinical, Research Centre, Amager and Hvidovre Hospital.

Andersen, Signe Lindgaard, Ove Andersen, Janne Petersen & Ayo Wahlberg

2020 *Traveling Health-Promoting Infrastructures. A Meta-Ethnographic Analysis*. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine* 24(5):606-22.

Appadurai, Ajun

1996 *Modernity at Large*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

Baird, Theodore

2017 *Knowledge of Practice. A Multi-Sited Event Ethnography of Border Security Fairs in Europe and North America*. *Security Dialogue* 48(3):187-205.

- Campbell, Lisa M., Catherine Corson, Noella J. Gray, Kenneth I. MacDonald & J. Peter Brosius
2014 Studying Global Environmental Meetings to Understand Global Environmental Governance. Collaborative Event Ethnography at the Tenth Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. *Global Environmental Politics* 14(3):1-20. doi:10.1162/GLEP_e_00236. Massachusetts Institute of Technology.
- Christensen, Loa K.T.
2020 Crafting Valued Old Lives. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Christensen, Tom & Per Læg Reid
2007 Transcending New Public Management. The Transformation of Public Sector Reforms. Abingdon: Taylor & Francis Group.
- Collier, Stephen J. & Aihwa Ong
2008 Global Assemblages Anthropological Problems. In: A. Ong & J. Stephen (eds): *Global Assemblages. Technology, Politics and Ethics as Anthropological Problems*. Pp. 3-21. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Danske Regioner
2017 Sundhed for alle. Vision for et bæredygtigt sundhedsvæsen. <https://www.regioner.dk/media/13306/sundhed-for-alle-pdf.pdf>.
- Davies, Sarah, Cynthia Selin, Carlo Altamirano-Allende, Michael Burnam-Fink, Corinne DiVittorio, Cecilie Glerup, Cameron Keys, Mindy Kimball, Miao Liao, Chad Monfreda, Sandra Rodegher & Brenda Trinidad
2014 Studying Emerge. Findings from an Event Ethnography. *Futures* 70:75-85.
- Dayton, Leigh
2020 How South Korea Made Itself a Global Innovation Leader. Systemic Reform Backed by Strong Investment has Brought Rapid and Long-Lasting Results. *Nature* 581(7809): S54+. <https://link.gale.com/apps/doc/A625089939/HRCA?u=anon~b746155f&sid=googleScholar&xid=10bdec97>.
- de Laet, Marianne & Annemarie Mol
2000 The Zimbabwe Bush Pump. *Mechanics of a Fluid Technology. Social Studies of Science* 30(2):225-63.
- Europa-Kommissionen
2016 Reference Sites. <https://www.scale-aha.eu/reference-sites.html>.
- European Commission
2021 European Innovation Partnership. Læst 12.5.2021. https://ec.europa.eu/eip/ageing/home_en.
- Grünenberg, Kristina
2020 The “Biometric Community”. Friends, Foes, and the Political Economy of Biometric Technologies. In: K.F. Olwig, K. Grünenberg, P. Möhl & A. Simonsen (eds): *The Biometric Border World. Technologies, Bodies and Identities on the Move*. London: Routledge Studies in Anthropology.
- Grünenberg, Kristina, Line Hillersdal & Jonas Winther
2022 Window Work. Screen-Based Eldercare and Professional Precarity at the Welfare Frontier. *International Journal of Ageing and Later Life* 15(2):23-50. Linköping University Electronic Press (LiU E-Press). <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.3541>.

- Hasse, Cathrine
2017 Innovation i kulturokologier. Tidsskriftet Antropologi 75:3-18.
- Healthcare Denmark
<https://www.healthcaredenmark.dk/>. Læst 15.11.2021.
- Heilesen, Simon B.
2013 Om internationale forsknings- og udviklingsprojekter inden for velfærdsteknologi. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Hillersdal, Line & Mette Nordahl Svendsen
2021 Cancer Currencies. Negotiating Resources in a First in Human Cancer Trial in Denmark. In: A. Bremer & R. Strand (eds): Precision Oncology. Issues at Stake and Matters of Concern. Pp. 45-60. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92612-0_4.
- Hong, Namki et al.
2019 Cohort Profile. Korean Urban Rural Elderly (KURE) Study. A Prospective Cohort on Ageing and Health in Korea. *BMJ Open* 9(10):e031018.
- Høyer, Klaus
2019 Data as Promise. Reconfiguring Danish Public Health through Personalized Medicine. *Social Studies of Science* 49(4):531-55.
- Inhorn, Marcia C.
2003 Local Babies, Global Science. Gender, Religion and In Vitro Fertilization in Egypt. New York: Routledge.
2015 Cosmopolitan Conceptions. IVF Sojourns in Global Dubai. Durham, NC: Duke University Press Books.
- Innovation Centre Denmark
<https://thetradecouncil.dk/services/innovation/innovation-centre-denmark-seoul>.
Læst 15.11.2021.
- Jamrisko, Michelle, Wei Lu & Alexandre Tanzi
2021 South Korea Leads World in Innovation as U.S. Exits Top Ten. Bloomberg.com. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-03/south-korea-leads-world-in-innovation-u-s-drops-out-of-top-10?leadSource=uverify%20wall>. Læst 20.03.2021.
- Jasanoff, Sheila & Sang-Hyun Kim (eds)
2015 Dreamscapes of Modernity. Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Jest, Peder et al.
2020 OUH LINKS. En bog om strategisk innovation i sundhedsvæsenet. Region Syddanmark. http://ipaper.ipapercms.dk/RegionSyddanmark/OUH/Direktion_og_Stabe/Kvalitet_Forskning_Innovation_og_Uddannelse/156790/.
- Kim, Tae Kyung & Moon Choi
2019 Older Adults' Willingness to Share their Personal and Health Information when Adopting Healthcare Technology and Services. *International Journal of Medical Informatics* 126:86-94.
- Kim, Hyun-jung
2021 Commissioner of the National Tax Service Goes to "Welfare Paradise" Denmark. *Asia Economy*. Læst 15.09.2021.

- Kjellberg, Jakob & Anna Kollerup Iversen
2018 Flere ældre og nye behandlinger – hvad kommer det til at koste? Udviklingen i sundhedsvæsenets økonomi, ressourcer og opgaver. Rapport for VIVE (Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd). København: VIVE.
- Korean Broadcast Service
2018 Aging Society Concerns. <https://www.youtube.com/watch?v=m8v7bZ2zMVQ>.
- Lamb, Sarah, Janelle S. Taylor, Jessica Robbins-Ruszkowski, Anna Corwin, Toni Calasanti, Neal King, Abigail Brooks, Imani Woody, Emily Wentzell & Elana Buch
2017 Successful Aging as a Contemporary Obsession. Global Perspectives. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Lamb, Sarah
2019 On Being (Not) Old. Agency, Self-Care, and Life-Course Aspirations in the United States. *Medical Anthropology Quarterly* 33(2):263-81.
- Lassen, Aske J.
2014 Active Ageing and the Unmaking of Old Age. The Knowledge Productions, Everyday Practices and Policies of the Good Late Life. Ph.d.-afhandling. København: Faculty of Health and Medical Science, University of Copenhagen,.
- Lassen, Aske J., Julie Bønnelycke & Lene Otto
2015 Innovating for “Active Ageing” in a Public-Private Innovation Partnership. Creating Doable Problems and Alignment. *Technological Forecasting and Social Change* 93:10-18.
- Laurent, Eloi
2021 From Welfare to Farewell. The European Social-Ecological State beyond Economic Growth. European Trade Union Institute. SSRN Electronic Journal. <https://ssrn.com/abstract=3873766> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3873766>
- Lee, Jieun
Forthcoming Cultivating Response-Able Bodies. Smiles and Touches as Experiments in Dementia Care among Family Caregivers in South Korea. *Body and Society*.
- Lew, Seok-Choon, Woo-Young Choi & Hye Suk Wang
2011 Confucian Ethics and the Spirit of Capitalism in Korea. The Significance of Filial Piety. *Journal of East Asian Studies* 11(2):171-96.
- Lex, Simon
2017 Innovationens forbandelse. *Tidsskriftet Antropologi* 75:19-33.
- Mansø, Rikke Gjørøl & Katrine Jo Andersen
2014 Når bedstemor og bedstefar flytter hjemmefra. *Berlingske Tidende* 13. september.
- Mathiasen, Mia Krogager & Kasper Tang Vangkilde
2017 Om babysimulatorer, sårbare unge og drømmen om et barn. *Tidsskriftet Antropologi* 75:17-38.
- Monahan, Torin & Jill A. Fisher
2015 Strategies for Obtaining Access to Secretive or Guarded Organizations. *Journal of Contemporary Ethnography* 44(6):709-36.
- Moreira, Tiago
2017 Science, Technology, and the Ageing Society. London: Routledge.

- Murphy, Michelle
2017 The Economization of Life. Durham & London: Duke University Press.
- Nielsen, Annegrete Juul
2010 Traveling Technologies and Transformations in Health Care. Ph.d.-afhandling. Frederiksberg: Department of Organization, Copenhagen Business School.
- Nielsen, Annegrete Juul & Casper Bruun Jensen
2013 Travelling Frictions. Global Disease Self-Management, Local Comparisons and Emergent Patients. London: Science & Technology Studies.
- Papazu, Irina & Mette Nelund
2018 Scaling as an Organizational Method. Ethnographic Explorations of Two Danish Sustainability Organizations. *British Journal of Management* 29:252-65.
- Petryna, Adriana, Arthur Kleinman & Andrew Lakoff
2006 Global Pharmaceuticals. Ethics, Markets, Practices. North Carolina: Duke University Press.
- Pezzutto, Sophie
2019 Confucianism and Capitalist Development. From Max Weber and Orientalism to Lee Kuan Yew and New Confucianism. *Asian Studies Review* 43(2):224-38.
- Pfotenhauer, Sebastian, Brice Laurent, Kyriaki Papageorgiou, Jack Stilgoe et al.
2021 The Politics of Scaling. *Social Studies of Science* 52(1):3-34. <https://doi.org/10.1177/03063127211048945>.
- Rajan, Kaushik Sunder
2017 Pharmocracy. Value, Politics, and Knowledge in Global Biomedicine. North Carolina: Duke University Press.
- Regeringen
2021 Strategy for Life Science. Copenhagen, Denmark. <https://em.dk/media/14179/strategi-for-life-science.pdf>.
2022 Danmarks digitaliseringsstrategi. Sammen om den digitale udvikling. København: Finansministeriet.
- Region Syddanmark
2017 Innovationsstrategi. Læst 16.10.2021. <https://www.regionyddanmark.dk/dwn786205>.
- Rogvi, Sofie á, Annegrete Juul & Henriette Langstrup
2016 Generating Local Needs through Technology. *Global Comparisons in Diabetes Quality Management. East Asian Science, Technology and Society* 10(3):247-67. DOI 10.1215/18752160-3523430.
- Schnitzler, Antina von
2013 Traveling Technologies. Infrastructure, Ethical Regimes, and the Materiality of Politics in South Africa. *Cultural Anthropology* 28(4):670-93.
- Snell, Karoliina, Hetta Tarkkala & Aaro Tupasela
2022 A Solidarity Paradox. *Welfare State Data in Global Health Data Economy*. Health. Online ahead of print. <https://doi.org/10.1177/13634593211069320>
- Stolt, Ragnar, Paula Blomqvist & Ulrika Winblad
2011 Privatization of Social Services. Quality Differences in Swedish Elderly Care. *Social Science & Medicine* 72(4):560-67.

- Suchman, Lucy
2007 Feminist STS and the Sciences of the Artificial. In: E.J. Hackett, O. Amsterdamska et al. (eds): *New Handbook of Science and Technology Studies*. Pp.113-38. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sung, Kyu-taik
2001 Family Support for the Elderly in Korea. Continuity, Change, Future Directions, and Cross-Cultural Concerns. *Journal of Aging & Social Policy* 12:65-79.
- Sundheds- og Ældreministeriet
2019 Redegørelse om ældreområdet. www.sum.dk/Aktuelt/Nyheder/Aeldre/~media/Filer%20%20dokumenter/2019/Aeldre/Aeldreredegørelse/Redeg%C3%B8relse%20om%20%C3%A6ldreomr%C3%A5det%202019.pdf.
- Sundheds- og Ældreministeriet, Finansministeriet, Danske Regioner og KL
2018 Et sikkert og sammenhængende sundhedsnetværk for alle. Strategi for Digital Sundhed 2018-2022. København.
- Tahara, Yoshio
2016 Cardiopulmonary Resuscitation in a Super-Aging Society. Is There an Age Limit for Cardiopulmonary Resuscitation? *Circulation Journal* 80(5):1102-03.
- Ticktin, Miriam Iris
2011 *Casualties of Care. Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. Cambridge, MA: University of California Press
- Tsing, Anna L.
2005 *Friction. An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.
- Udenrigsministeriet
2014 Invest in Denmark. Start with Denmark. The Heart of Life Sciences for Research and Business. København. <https://www.regioner.dk/media/3759/270916-startwithdenmark2016-fullreport.pdf>.
- United Nations
2020 *World Population Ageing 2019*. New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Report.pdf>.
- Væksthus Hovedstadsregionen
2015 Nye spillere på et umodent marked. Living labs & testcentre for sundheds- og velfærdsinnovation. Analyse af living labs' virkemåder og undersøgelse af virksomheders ønsker til ydelser. Læst 16.10.2021. <https://docplayer.dk/1029501-Living-labs-testcentre.html>.
- Yang, Yunjeong
2018 The Role of NGOs in Enabling Elderly Activity and Care in the Community. A Case Study of Silver Wings in South Korea. *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 33(2):217-28.
- Yoon, Hyun-Sook
2013 Korea. Balancing Economic Growth and Social Protection for Older Adults. *The Gerontologist* 53(3):361-68.
- Vaaben, Nana
2016 Med to tunger. Skabelsesberetninger og ritualiseret praksis omkring et innovationsprojekt. *Tidsskriftet Antropologi* 74:69-87.

Wahlberg, Ayo
2018 Good Quality. The Routinization of Sperm Banking in China. Berkeley, CA:
University of California Press.

Wahlberg, Ayo & Nikolas Rose
2015 The Governmentalization of Living. Calculating Global Health. Economy and
Society 44(1):60-90.

Welfaretech
2019 <https://welfaretech.dk/projekter/danish-healthtech>. Læst 17.11.2019.

WHINN
2019 <https://Whinn.dk>. Læst 18.11.2019.

KÆRLIGHED I ÆLDREPLEJE I GRØNLAND

KAMILLA NØRTOFT OG AMALIE EISING BENTHOLM

Rachel er plejehjemsleder og har som tidligere ældrekonsulent i en kommune besøgt mange plejehjem rundt omkring i Grønland. Når hun kommer tilbage til et plejehjem, hvor hun har været før, gør hun meget ud af at hilse på beboerne, selvom hendes egentlige ærinde ofte angår de ansatte. Rachels øjne stråler, hun taler opmuntrende og indbydende, og hun sørger for at have tæt fysisk kontakt, når hun hilser på beboere, hun kender fra tidligere (Nørtoft & Jensen 2019). Det er kærlighed og i fuld overensstemmelse med værdien „nallik“, som genfindes på tværs af inuitsamfund. Ifølge Van der Geest (2002) kan betydningen af omsorg i en specifik kontekst kun forstås ved at lytte til og observere handlingerne hos dem, der er direkte involveret i en omsorgspraksis. Ved at se på udtalelser og handlinger blandt ældreplejepersonale i Grønland vil vi i denne artikel kaste lys over ansattes og plejehjemslederens opfattelser af relationen mellem dem selv og plejehjemsbeboere. Vi fokuserer særligt på kærligheds betydning i omsorgspraksis og som bærende idé og værdi for omsorgsarbejdet. Efter en kort introduktion til offentlig ældrepleje i Grønland og den kontekstuelle og metodiske baggrund for studiet zoomer vi ind på kærlighed som bærende kulturel værdi. Herefter fokuserer vi på fysiske udtryk for kærlighed i relationen mellem medarbejdere og beboere i en plejehjemskontekst og dernæst på medarbejdernes opfattelser af kærlighed og omsorg. Endelig diskuterer vi kærlighed i grønlandsk ældrepleje som hverdagshandlinger, som professionel praksis og som en etisk tilgang til omsorgsarbejde.

Offentlig ældrepleje i Grønland

Det første alderdomshjem i Grønland blev grundlagt i Qaqortoq (tidligere Julianehåb) i Sydgrønland i 1932 og havde plads til ni beboere (Kleivan 1957).

Siden er antallet af plejehjem vokset, og i 2018 boede 11,6 procent af de ældre over 65 år på en ældreinstitution eller andet botilbud (Departementet for Sociale anliggender, Familie og Justitsområdet 2020:8). Det samlede antal pladser disse steder er ifølge indberetning fra kommunerne i slutningen af 2019 555, mens 176 ældre mennesker står på venteliste (op.cit.9), og en rundringning til kommunerne i 2019 viste, at der nu findes 20 plejehjem i Grønland, herunder demenshjem og ældrekollektiver, der i praksis fungerer som miniplejehjem. Plejehjemmene er nogenlunde ligeligt fordelt rundt i landets fem kommuner, men er centreret omkring de større byer. I Grønland bor der ca. 56.000 mennesker, og af dem var 4.926 personer over 65 år gamle i 2020. Det tal forventes at stige til 8919 i 2035 (op.cit.5f.). Dette vil medføre en stigning i antallet af ældre mennesker med behov for pleje i dagligdagen og i antallet af plejhjemsbeboere og mennesker på venteliste til en plejhjemsplads.

De første plejehjem var alderdomshjem, hvor beboerne kunne klare mange dagligdags gøremål selv, men ikke var i stand til at bo helt alene i en bolig, der måske var svært tilgængelig eller lå langt fra kommune, indkøbsmuligheder, hjemmehjælp osv. Der er stadig en del selvhjulpne beboere på nogle plejehjem, men nye beboere er i stigende grad mere plejekrævende, end det har været tilfældet tidligere. Flere og flere plejehjem får herud over særskilte demensafdelinger eller -enheder. I byerne er det muligt for ældre mennesker i egen bolig at blive visiteret til hjemmehjælp, og få kommuner kan i samarbejde med sundhedsvæsenet tilbyde hjemmepleje i de største byer. En del plejehjem har dagcenteraktiviteter, hvor hjemmeboende ældre mennesker med et vist behov for pleje kan visiteres til at komme og få hjælp og samvær i dagtimerne.

En stor del af plejepersonalet på plejhjemmene er ufaglærte, mens nogle har korte uddannelser som sundhedshjælper eller sundhedsassistent (Nørtoft m.fl. 2019). Plejhjemslederne har ofte en uddannelse som sygeplejerske eller sundhedsassistent (ibid.). Mange steder er det et almindeligt syn at se en medarbejder sidde i længere tid sammen med en enkelt eller to plejhjemsbeboere. Ældreplejen er et område, som i de fleste kommuner i Grønland har svært ved at rekruttere og fastholde personale, og mange steder er sygefravær blandt personalet højt. I nogle kommuner står det enkelte plejhjems ledelse mere eller mindre alene med at løse personaleproblematikken. I landets største kommune (Kommuneqarfiq Sermersooq) har den kommunale ældrechef i de seneste par år stået i spidsen for et omfattende udviklingsprojekt for ledere og ansatte inden for ældreplejen. I projektet er der både fokus på den enkelte medarbejders udfordringer og udviklingsønsker, på ledelse, på fælles værdier i hver enkelt institution eller enhed og på samarbejde mellem institutioner og enheder. Ifølge kommunens ældrechef har dette medført nedsat sygefravær, bedre udnyttelse af

personaleressourcer, store besparelser på løn til løst ansatte, større arbejdsglæde og en tilstrømning af mennesker, som gerne vil arbejde med ældrepleje (personlig kommunikation med ældrechefen, 2021). Samtidig med at der er generelle rekrutteringsproblemer på det kommunale ældreplejeområde, findes der en masse plejepersonale, som brænder for deres arbejde og giver kærlighed og omsorg til beboere på landets plejehjem (Nørtoft & Jensen 2019). Det er nogle af disse medarbejdere, denne artikel handler om.

Fokus på ældre menneskers liv og vilkår i Grønland – et forskningsfelt i vækst

Denne artikel bidrager til forskningslitteraturen om kvalitative studier af og med ældre mennesker, ældreliv og kommunal ældrepleje i Grønland. Det er et forskningsfelt, som endnu ikke er stort, men som er vokset en del de seneste år med emner som identifikation af ældre mennesker i det politiske landskab (Nørtoft & Jensen 2017), ældre menneskers livshistorier (Schlütter 2018), forholdet mellem mad, aktivitet og sociale relationer (Nørtoft & Jensen 2018), inddragelse af ældre mennesker i udvikling af bolignære udeområder (Nørtoft m.fl. 2018), rehabilitering (Aagaard 2018), ildsjæle på det kommunale ældreplejeområde (Nørtoft & Jensen 2019), usikkerhed forbundet med sygdom, liv og død (Schlütter 2019; Schlütter & Hounsgaard 2020), livskvalitet og hverdagstemaer i ældrelivet (Jensen & Nørtoft 2020), hjem og tilhørsforhold i alderdommen (Gill, Ismail & Schlütter 2021), demenspleje (Nørtoft, Jensen & Jensen 2021) og historisk viden om ældrepolitik og aldringsopfattelser (Olsen & Jensen 2021).

Arktisk Aldring – et samarbejdsprojekt

De empiriske data, som indgår i denne artikel, er genereret i forbindelse med forsknings- og udviklingsprojektet Arktisk Aldring,¹ som gennemførtes i Grønland i perioden januar 2017-marts 2022. Projektet foregik i et samarbejde mellem grønlandske og danske forsknings- og uddannelsesinstitutioner, Befolkningsundersøgelserne i Grønland, fire grønlandske kommuner, Selvstyret og Grønlands Nationalmuseum og Arkiv.

Det etnografiske feltarbejde

Det etnografiske feltarbejde i Arktisk Aldring er gennemført af forskere og studerende og dækker tilsammen feltarbejde i de fire medvirkende kommuner Kommune Kujalleq, Kommuneqarfik Sermersooq, Qeqqata Kommunian og

Avannaata Kommunia. Feltarbejdet er foretaget ved både kortere og længere ophold og feltbesøg i perioden fra maj 2017 til juni 2021.

Meget antropologisk forskning i Arktis er foretaget af enkelte forskere i små og isolerede inuitsamfund, og forskere som eksempelvis Searles (2000) og Collings (2009) beskriver fra nordamerikanske kontekster, hvordan det kan være svært at komme ind på livet af folk, hvis man som forsker ikke har tid til at lære de kulturelle koder og passende måder at erhverve sig viden på (ibid.).

Arktisk Aldrings forskere har fra begyndelsen oplevet stor velvilje og interesse for deltagelse i projektet fra både ældre mennesker og ansatte på ældreplejeområdet. Den overvejende oplevelse har været, at både ældre mennesker og professionelle har stor interesse i, at der kommer fokus på ældreområdet. Vi er således blevet budt velkommen af personale fra ældreplejen, i ældreforeninger og i ældre menneskers hjem. Den langvarige projektperiode og kontakt med nogle af de samme mennesker i hele perioden har resulteret i både fagligt og personligt givende relationer til mennesker, som byder os „velkommen hjem“ ved hvert besøg, har givet vores børn, som har været med på feltarbejde, grønlandske kælenavne osv. Herudover er projektet baseret på, at det er et samarbejdsprojekt, hvor alle parter har indflydelse på, hvilke retninger projektet skal tage, og hvordan samarbejdet skal foregå (Nørtoft m.fl. 2018). Dette har været af stor vigtighed for projektets værdiskabelse og rækkevidde.

I denne artikel indgår observations- og interviewmateriale fra syv plejehjem fordelt på de fire kommuner. Gentagne besøg på de samme plejehjem over en år-række har medført længerevarende relationer, og samarbejde med specifikke ledere og medarbejdere har tilladt os at observere eventuel udvikling af ældreplejeområdet som helhed og på navngivne plejehjem. Kamilla har været med i projektet fra start og har besøgt syv plejehjem gentagne gange, mens Amalie i forbindelse med sit speciale har gennemført feltarbejde på det samme plejehjem i tre måneder. Vi har foretaget semistrukturerede interviews og fokuserede samtaler (Spradley 1979) med medarbejdere, plejhjemsledere og beboere, på dansk eller grønlandsk med tolk afhængigt af den interviewedes ønske. Størstedelen af de citater, som gengives i denne artikel, kommer fra interviews og samtaler, der foregik på dansk, eller som i situationen blev oversat til dansk af medarbejderne selv. Vores opmærksomhed i denne artikel er primært rettet mod plejhjemsledere og plejepersonale og deres handlinger og ord knyttet til kærlighed og omsorg i forbindelse med deres arbejde. Vi fokuserer således på at forklare, hvordan medarbejderne handler i overensstemmelse med nogle specifikke kulturelle værdier og ikke på beboernes oplevelser af relationen.

Navne i citater og beskrivelser er opdigtede, medmindre informanten specifikt har ønsket at optræde med eget navn. Vi har kun brugt disse informanternes

egne navne i beskrivelser, hvor dette ikke har betydning for anonymiseringen af andre informanter.

Kærlighed, der trænger sig på – feltarbejde på plejehjem i Grønland

Hverken Amalie eller Kamilla tog på feltarbejde i Grønland for at undersøge kærlighed i ældrepleje. Amalie ville undersøge plejehjem som „hjem“, mens Kamilla blandt andet har haft fokus på ledelse, strukturer og aktiviteter på forskellige plejehjem. Mange samtaler, interviews og observationer har dog vist os, at kærlighed er et vigtigt emisk begreb og fænomen, som kommer til udtryk hos plejepersonale i handlinger og ord – både på grønlandsk og på dansk. Således er kærlighed vigtigt at have med i studier af ældrepleje og relationer mellem personale og beboere på plejehjem. En medarbejder på et plejehjem forklarer forskellige nuancer i kærlighedsbegrebet, da hun bliver spurgt, hvordan personalet forsøger at skabe trykthed for beboerne:

Vi tager dem som ... [hun laver en omfavelse i luften, mens hun leder efter ordene] vi krammer og lytter til dem og snakker med dem og giver dem [hun laver igen en omfavelse i luften]. For eksempel Olga, vi skal give hende kærlighed. Vi kan ikke give som til en kæreste, men vi kan give nærhed, så de kan føle sig hjemme. Som i en familie.

Dette ganske korte citat siger meget om de forskellige måder, kærlighed optræder på i arbejdet for medarbejdere. Medarbejderen skelner tydeligt mellem forskellige former for kærlighed og fremhæver kærlighed i en familie som noget anderledes end kærlighed mellem kærestes. Den familiære kærlighed er for denne medarbejder et vigtigt element i hendes arbejde, hvor hun sammen med de andre medarbejdere har ansvaret for, at beboerne er trygge og føler sig hjemme. Hun får samtidig fortalt, at kærlighed er noget, som medarbejderne giver til beboerne. Hun udtrykker ikke en forventning om, at kærligheden skal være gensidig – den er en del af arbejdet – når hun siger: „... vi skal give hende kærlighed“. Herud over demonstrerer medarbejderen, at en vigtig måde at give kærlighed til beboere på er gennem kærlig fysisk kontakt og opmærksomhed gennem samtale og lytning. Medarbejderens forståelse af sin relation til beboerne er, at det er en slags familiær relation, der kræver den samme type kærlighed, som hun giver til sin egen familie. Denne forståelse går igen i flere interviews og observationer. Kærligheden er her ikke en stor og altoverskyggende følelse, men derimod en mindre følelse, der kommer til udtryk i et kram, en sætning eller et smil til beboeren. Det er en kærlighed, der udgøres af den slags „care“, som ifølge Kounosu

(1980) får livet til at flyde i dagliglivet – også når livet leves i en offentlig plejehjeminstitution frem for i et privat hjem.

Et eksempel på netop tæt fysisk kontakt, opmærksomhed og samtale ses i følgende uddrag af feltnoter:

Det er aften. En beboer sidder i stuen og sover i sin kørestol. En medarbejder sidder ved siden af hende på sofaen. På et tidspunkt siger medarbejderen noget til beboeren, som ikke reagerer. Medarbejderen lægger så sin hånd på beboerens, så de nærmest fletter fingre. Derefter sætter hun sin mund helt tæt på beboerens øre og taler. De griner begge. 'Jeg siger, hun skal i seng, men hun siger nej,' oversætter medarbejderen. 'Vi går en tur i stedet,' siger hun, mens hun tager fat i kørestolen og triller beboeren baglæns ud ad rummet. Lidt efter sidder de sammen i fællesgangen og kigger ud ad vinduet. De sidder helt stille. Det ser hyggeligt ud.

Kærligheden i den beskrevne situation er ikke verbaliseret, men viser en praksis, som svarer til den forklaring, som blev givet af en anden medarbejder ovenfor. Situationen ligner situationer, som vi har været vidne til på andre plejehjem i Grønland. Personalet på grønlandske plejehjem har ofte tid til at sidde i fælles opholdsrum sammen med beboerne i stilhed, foran fjernsynet, i samtale osv. Mens en vigtig forudsætning for medarbejderens respons er tid muliggjort af normeringerne på plejehjem, skriver situationen sig også ind i det, Schlütter (2016) kalder det grønlandske narrativ. Med det menes et kulturelt ideal om opretholdelse af ro og harmoni, som genfindes blandt inuit på tværs af Grønland, arktisk Canada og Alaska (jf. Briggs 1987; Annahatak 2014).

Studier fra forskellige inuitsamfund beskriver, hvorledes børn lærer disse værdier, og hvordan der er mange fælles træk i børneopdragelsen og i de grundlæggende samfundsværdier på tværs af Grønland, arktisk Canada og Alaska. Helt overordnet er der på tværs af tid og sted enighed i litteraturen om, at børn lærer at blive selvstændige, træffe egne beslutninger og opføre sig i overensstemmelse med de grundlæggende værdier gennem observation, efterligning og eksperimenter uden væsentlig anvisning eller indblanding fra voksne (Bathory 2011; Briggs 1987, 1999; Annahatak 2014). Inuit selvkontrol handler blandt andet om hele tiden at tilstræbe en balance, så man kan handle rationelt i usikre og flertydige situationer. Dette er vigtigt for at kunne overleve i det arktiske klima (Bathory 2011; Searles 2011). Herud over handler balancen også om at kunne leve i harmoni med andre mennesker, samtidig med at man er et individ, der kan træffe egne fornuftige beslutninger, samt at respektere sine medmennesker, der deltager i ens opvækst, og at tage sig af dem, der har brug for hjælp (Annahatak 2014).

Dette har haft en særlig betydning for omgangsformer og håndtering af vanskelige situationer samt for små traditionelle fangersamfunds overlevelse i et

barsk klima, hvor alle var afhængige af hinanden (Briggs 1970). Dette har således også været gældende i Grønland tidligere og genfindes stadig i mange situationer og sammenhænge (jf. Schlütter 2016; Nørtoft, Jensen & Jensen 2021), selvom landet i dag er en moderne velfærdsstat. Der findes i dagens Grønland naturligvis et væld af narrativer og oplevelser af, hvad det vil sige at være inuk eller grønlander, men fortællingen om inuit som et folk, der værdsætter ro og harmoni og tager sig godt af hinanden, er udbredt på tværs af generationer og samfundslag. I den ovenfor beskrevne situation vælger medarbejderen en rolig, harmonisk og rar drejning på en situation, som har potentiale til at udvikle sig til uenighed. Stemningen og det rare samvær vægtes højere end rutiner for beboerens sengetid.

Kærlighed som grundlæggende værdi i professionel plejepraksis

I forbindelse med det tidligere omtalte ledelsesudviklingsprojekt på ældreområdet i Kommuneqarfik Sermersooq har mange ledere og medarbejdere været på kursus. Under et besøg på et af de deltagende plejehjem fremviser Panninguaq, som er souschef, produkter af personalets arbejde med projektet. Det er stadig tidligt i projektføreløbet, og Paninnguaq fortæller om, hvordan de arbejder i fællesskab med at definere, hvilke grundlæggende værdier der skal være gældende på det plejehjem, hvor hun er ansat. De første skridt i arbejdet fremgår af nedenstående uddrag af feltnoter:

Paninnguaqs øjne stråler, når hun fortæller om projektet. De var otte afsted på kursus i en uge sammen med medarbejdere fra andre plejehjem i kommunen. Efter kurset har de afholdt personalemøder, hvor de diskuterer, hvordan de på plejehjemmet vil arbejde videre med udviklingsprocessen. De kalder deres projekt 'Hænder'. På en tavle på en gang har alle medarbejdere tegnet uden om deres hånd og skrevet deres navn inde i hånden. I første omgang var det de otte, som havde været på kursus, der havde tegnet hænder uden at sige noget om, hvad det gik ud på. Stille og roligt begyndte medarbejderne så at tegne deres hænder på tavlen også. Mellem hænderne er der på grønlandsk skrevet ord for forskellige værdier. Et af ordene er 'asannineq', som Panninguaq oversætter til 'kærlighed'. Et andet ord er 'nuannaraasi', som Paninnguaq oversætter til 'jeg holder af dig'.

Budskabet på tavlen bekræfter, at kærlighed som en grundlæggende værdi i offentlig ældrepleje ikke kun er noget, som enkelte medarbejdere har med i deres tilgang til arbejdet. Det er derimod en værdi, som også kollektivt anses for at være ganske vigtig i en professionel relation til ældre mennesker. Da Panninguaq har fremvist tavlen med hænderne, viser hun endnu et produkt fra personalets fælles udviklingsprojekt, som det fremgår af følgende feltnoteuddrag:

Medarbejderne er i gang med at lave en stor plakat i fællesskab. Plakaten skal visualisere værdierne på plejehjemmet og forholdet mellem personale og beboere. På plakaten er et træ. Panninguaq forklarer tegningen på plakaten. Træets rødder symboliserer fælles værdier, to korte grene under trækronen symboliserer ledelsen, der er visualiseret som hænder, der bærer trækronen. Sidstnævnte er medarbejdere og beboere. Mellem bladene er tegnet en masse røde hjerter. Ledelsen skal understøtte og tage ansvar for personale og medarbejdere, og ledelse skal komme nedefra og ikke oppefra. Der er endnu ikke sat ord på træet, men det kommer der, efterhånden som de arbejder videre, fortæller Paninnguaq.

Plakaten, som endnu er uden ord, illustrerer, hvordan kærlighed i arbejdet ikke blot udtrykkes verbalt og gennem handlinger, men også visuelt gennem brugen af hjerter på en værdiplakat. På et plejehjem i en anden kommune findes et lignende billede, som formidler stedets værdier. Det overordnede motiv på dette billede er også et træ. I midten af træet er et stort rødt hjerte. Over hjertet står der med store bogstaver „asannineq“, kærlighed. Inde i hjertet står der „ineqartoq“, beboere. I yderkanten af træets kroner, der også er formet som et hjerte, er der forskellige typer blomster, som symboliserer personale og ledelse. I træets krone står også ord for ro, tillid, ydmyghed og respekt. Budskabet er, at beboerne skal være i centrum for arbejdet og ved hjælp af personale og ledelse være omgivet af kærlighed. Desuden er ro, tillid, ydmyghed og respekt vigtige værdier, der skal guide personalet i dets arbejde. Billedet hænger mange steder på fællesarealerne på det pågældende plejehjem som en påmindelse om, hvad der vægtes højt i samværet mellem alle, som færdes der, uanset om det er ledelse, personale, beboere eller besøgende. Selvom kærlighed som værdi har den mest fremtrædende plads på billedet, bekræfter de andre værdier, som er nævnt, at ro, fred og fordragelighed ikke blot var bærende værdier i tidligere tider, men stadig spiller en vigtig rolle i samfundet (jf. Schlütter 2016; Nørtoft, Jensen & Jensen 2021).

Kærlighed i professionelle relationer?

Et anderledes perspektiv på de tætte relationer og den kærlige kontakt mellem plejepersonale og beboere kommer til udtryk i et interview med en dansk plejehjemsleder (på et grønlandsk plejehjem), som bliver spurgt til sine forventninger til medarbejderne om dette:

Der vil jeg sige både ja og nej, fordi vi gør brug af rigtig mange vikarer, som er lidt svingdørsmedarbejdere, og dem forventer jeg ikke, at de kan nå at skabe relationer. De er arbejdskraft. Men jeg har så mange medarbejdere, som selv skaber relationer, så jeg tror simpelthen at, ja, at de forventer, at de i hvert fald kan favne dem og få en relation [...]. Jeg forventer nok nærmere, at de er professionelle.

Lederen italesætter ikke, at plejepersonalet skal knytte nære bånd til beboerne på plejehjemmet. Hun oplever snarere, at medarbejderne forventer dette af sig selv. Lederen adskiller i sin anskuelse professionalisme og nære, kærlige relationer. Hendes opfattelse af grundværdierne i omsorgsarbejdet står således i direkte kontrast til det, vi ser ovenfor i to andre plejehjems fælles definerede grundværdier. Selvom de to ovenfor omtalte plejehjems medarbejdere ikke indskriver ordet professionalisme i deres værdigrundlag, ligger der et fagligt fælles stykke arbejde bag formuleringen af de værdier, som ledelse og medarbejdere de pågældende steder anser som afgørende for at være et godt plejehjem og en professionel velfærdsinstitution. Vi kan ikke sige noget om, hvorvidt denne leder repræsenterer et særligt dansk syn på professionalisme i ældreplejesammenhæng, men hendes udtalelse understreger, at de kærlige relationer mellem medarbejdere og beboere er en værdi, som ikke kommer fra hende som leder, men er en værdi, som de grønlandske medarbejdere fremhæver som vigtig i deres arbejde.

Fysiske udtryk for kærlighed i plejerelationer på grønlandske plejehjem

Vi indledte denne artikel med at fortælle om plejehjemslederen Rachel, som sørger for at have tæt fysisk og kærlig kontakt med plejehjemsbeboere, samtidig med at hun både med ansigt og stemme udviser varme og kærlighed. Denne form for adfærd er ikke noget særsyn i kontakten mellem plejepersonale og plejehjemsbeboere i Grønland. Vi har således mange gange observeret tætte kram, hvor kvinderne mases mod hinanden, lette klem, kys på toppen af hovedet og på kinden, pande mod pande, holden i hånd og lignende. Længden og intensiteten af den fysiske kontakt mellem beboer og medarbejder på plejehjemmene afhænger af den specifikke situation og af den specifikke relation mellem de involverede. Der er omfavnelser og anden kærlig berøring i samme situationer, som ofte ses mellem forældre og børn. Nogle signalerer velkomst og gensynsglæde, nogle er trøstende, nogle er opmuntrende, nogle signalerer afsked for nu, men man ses senere på dagen, nogle signalerer et længere farvel, nogle er godnatknus, nogle er små diskrete tilkendegivelser af, at medarbejderen holder af beboeren, og forekommer jævnt i løbet af en medarbejders arbejdsdag osv. Mens Rachel er meget bevidst om sin adfærd over for beboere på de plejehjem, hun besøger, er hun samtidig spontan i sine fysiske udtryk for kærlighed til beboerne. Spontaniteten er generelt kendetegnende for den kærlige fysiske kontakt, vi har set initieret af medarbejdere. Det er ikke en påtaget adfærd, men udtryk for reelle kærlige følelser, som medarbejdere oplever i deres relation til beboere.

Naturligheden og spontaniteten i den fysisk kærlige kontakt eksemplificeres af en medarbejder, som fortæller om en beboer:

Olga er lidt hurtig til at blive ked af det. For eksempel i sidste uge med hendes nabos død og hendes syge søn. Så krammer jeg hende bare og siger, det nok skal blive bedre.

Medarbejderens umiddelbare reaktion på, at beboeren er ked af det, er at omfavne hende og derefter trøste med ord. Medarbejderen nævner ikke, at den fysisk kærlige respons til beboerne er den mest professionelle måde at handle på. Hun giver snarere udtryk for, at det er en selvfølgelighed knyttet til samvær mellem mennesker.

Professionalisme og kærlig fysisk kontakt i omsorgsarbejde

Det har længe været kendt, at spædbørns overlevelse og udvikling blandt andet afhænger af fysisk kontakt med andre mennesker (Kelley 2000; Høyer 2003). Det er ligeledes bredt anerkendt, at gentagne behagelige berøringer udløser hormonet oxytocin, som er med til at styrke den følelsesmæssige relation mellem to mennesker. Hormonet udløses i situationer som for eksempel, omfavnelser, sex, amning osv. (Uvnäs-Moberg et al. 2015). Virkningen af oxytocin øges, når stimuleringen gentages, og den beroligende virkning varer ved, længe efter at stimuleringen er ophørt (Uvnäs-Moberg 2006:114). Behovet for fysisk berøring med andre mennesker forsvinder ikke med alderen, og mange ældre mennesker lider af hudsult (jf. Pedersen 1989), fordi dette behov ikke opfyldes i tilstrækkelig grad. Mange medarbejdere og ledere i ældreplejen er opmærksomme på det menneskelige behov for berøring. En afdelingsleder fortæller i et interview:

Vi plejer at røre og knuse beboerne og snakke kærligt med dem. De bliver utrygge, hvis de ikke får nok. Man kan se det om natten, ved at de for eksempel er urolige og kalder hele tiden.

Afdelingslederen oplever, at medarbejderne må give fysisk berøring og knus, hvis beboerne skal sove godt. Hun er opmærksom på, at der skal tilstrækkelig fysisk kontakt og kærlig berøring til for at opfylde beboernes behov for tryk og velvære. Det er således en integreret del af plejen. Et eksempel på, hvordan kærlige berøringer er en indlejret praksis hos mange medarbejdere, ses i en situation, hvor en beboer sidder og spiser morgenmad i spisestuen. Efterhånden som medarbejdere kommer ind i rummet, går de alle hen og kontakter beboeren med berøring på skulderen eller ryggen og bukker sig ned og ønsker hende godmorgen. Beboeren nyder kontakten, lukker øjnene og spinder – næsten som

en tilfreds kat. Ifølge Jacobsens (2005) definition på kærlighed bor den blandt andet i det enkelte individ og rettes mod et andet individ gennem udveksling af det, han kalder gaver. I den optik kan personalets kærlige ord og berøringer opfattes som gaver, der gives til beboerne. De etablerer kærlighedsrelationer til beboerne gennem anerkendelse og tilstedeværelse. Deres kærlige tilkendegivelser har potentiale til at støtte beboerne i deres livsudfoldelse (jf. *ibid.*).

Personalet er opmærksomme på, at nogle beboere har brug for mere berøring og kærlig kontakt med personalet end andre. En medarbejder forklarer således:

Der er nogen, der ikke får besøg af familie. For eksempel Malik. Jens' familie har jeg heller ikke set. Det er ekstra vigtigt med kærlighed til dem.

Medarbejderne er altså bevidste om, at alle beboerne har brug for berøring, kram og kærlighed, men ikke alle får dette behov opfyldt af pårørende. Beboerne bliver mere trygge og afslappede af berøringerne, hvilket fører til, at de blandt andet kan sove bedre om natten. Det er ikke nedskrevet i nogen arbejdsrutiner eller regler, det er en selvfølgelighed, de af sig selv arbejder ud fra, fordi de er bevidste om, at det har en positiv virkning, og fordi de knytter bånd til beboerne. Medarbejderne handler således ud fra viden om sammenhænge mellem mentalt velvære og fysiske behov hos beboerne, samtidig med at de handler i overensstemmelse med kærlighed som bærende værdi og tager højde for det enkelte menneske og hans eller hendes behov for hjælp, pleje og omsorg.

Reciprocitet mellem generationer

Det er interessant at undersøge, hvor såvel den kollektive idé om kærlighed som den praktiserede kærlighed i professionel plejepraksis kommer fra. En del af forklaringen kan findes i forholdet mellem generationer på det generelle og det specifikke plan. Hvis kærlighed er en kulturelt fremelsket bærende idé for, hvordan man omgås hinanden, er det ikke blot noget, som findes i plejesektoren. En medarbejder forklarer på dansk:

Man er født med at være kærlig, rar og omsorgsfuld. Det er jo det, vi fik af de gamle, da vi var børn, og så kører den videre. Altså, så giver vi dem den samme kærlighed nu.

Medarbejderen udtrykker på samme tid en opfattelse af, at kærlig og omsorgsfuld adfærd er det naturlige, og at der er en reciprok relation imellem ældre og yngre generationer. Den kærlige omgangsform udgør en bærende værdi, som erfares og læres fra barnsben. Medarbejderen udtrykker således en kul-

turel forventning til, hvordan man behandler gamle mennesker, som har brug for hjælp, uanset om man er familie eller plejepersonale. Den reciprocitet, som medarbejderen referer til, er ikke en-til-en, men snarere kollektiv og refererer til kulturelle værdier og kollektiv opdragelse. Lignende beskrivelser kan findes i andre inuitsamfund (se fx Annahatak 2014; Bathory 2011). Opfattelsen af, at kærlig adfærd er medfødt, findes ikke blot i en grønlandsk kontekst, men svarer også til den forklaring på kærlighed, som Jacobsen (2005) præsenterer som et universelt fænomen fra et psykologisk perspektiv. Han skriver, at mennesker har en medfødt mulighed for medværen, og at denne realiseres gennem kærlighed som en måde at eksistere på for andre og andet end individet selv. Med kærligheden bekræftes og anerkendes den andens eksistens, og det er, skriver han, en grundforudsætning for livsudfoldelse (ibid.). Vi vokser således ifølge denne forståelse af kærlighed som mennesker, når vi er i en kærlighedsrelation, og kærlighed er derfor et meget centralt fænomen i menneskers tilværelse, såvel når vi oplever den, som når vi savner den. Ud over kærlighed som noget medfødt, beskriver Jacobsen blandt andet også kærlighed som kulturel (ibid.). Medarbejderens forklaring peger i samme retning, når hun beskriver, hvordan kærligheden praktiseres gennem handlinger og attitude, som videregives fra ældre til yngre generationer på nogle tidspunkter i livet og den anden vej på andre tidspunkter i livet.

Et andet eksempel på den reciprokke relation mellem såvel generationer i bred forstand som medarbejdere og beboere er pedellen Larseeraq, som har et særligt forhold til flere af de gamle mænd, der bor på plejehjemmet, hvor han arbejder, hvilket fremgår af følgende feltnoteuddrag:

En del af beboerne er selv tidligere fiskere og fangere, og de nyder ligesom Larseeraq at have mulighed for at komme på havet og gøre brug af deres erfaringer og ekspertviden fra tidligere. Beboerne er meget glade for Larseeraq, som har et særligt forhold til de tidligere fangere og fiskere. Han kender deres forskellige ekspertiseområder og ved, hvem der er særligt glad for sælragt, ammassatfangst, ørredfiskeri osv.

Larseeraq forklarer sit forhold til dem:

Flere af dem har jeg kendt det meste af mit liv, og de har været med til at lære mig op, da jeg var barn. Nogle af beboerne bliver kede af det, hvis jeg ikke når forbi og tale med dem hver dag. Så jeg sørger for altid at få talt med dem og at have dem med ud at sejle, når der er mulighed for det.

Larseeraq er meget opmærksom på den reciprokke relation, han har til bestemte beboere. For ham er det ikke blot et generelt reciprokt forhold mellem generationer, men et meget specifikt reciprokt forhold mellem individer. Han er op-

mærksom på, at han som barn fik lærdom, anerkendelse og viden fra den ældre generation af fiskere og fangere. Nu anerkender han relationen og det bånd, der er skabt mellem dem, ved at være nærværende og kærlig over for sine tidligere lærere. De har brug for Larseeraq nu, hvor de ikke længere selv kan så meget og er afhængige af andres hjælp. Larseeraq kan både give dem lidt af sin tid, opmærksomhed og nærvær ved at hilse på dem og tale med dem hver dag, og han kan hjælpe dem med deres livsudfoldelse ved, når arbejdet tillader det, at tage dem med ud at sejle og fiske. Det står ikke i Larseeraqs arbejdsbeskrivelse som pedel, at han skal tale med beboerne hver dag. Han gør det alligevel, fordi det betyder noget og giver dem en bedre livskvalitet. Det er en kærlig handling, som integreres i hans pedelarbejde.

Forskelle på kærlighed og omsorg

Forskellige steder i verden eksisterer der forskellige sociale, kulturelle og økonomiske forståelser af, hvad omsorg og pleje indebærer. Derfor må man lytte og observere den specifikke omsorgspraksis for at finde ud af, hvad omsorg betyder i en given kulturel kontekst (Van der Geest 2002:9). Ifølge Kleinman og Van der Geest (2009) er omsorg et komplekst begreb med mange facetter og nuancer. Omsorg handler om alle de følelsesmæssige og praktiske handlinger, der gør livet muligt såsom anerkendelse, bekymring, bekræftelse, ansvar og solidaritet. Det indebærer for eksempel noget så simpelt som blot at være til stede stille og lydløst hos personer, som lider. Omsorg er således noget, der foregår mellem mennesker og bygger på bekymring og medfølelse. I en overordnet forståelse kan det kaldes kærlighed (op.cit.161).

Vi viste ovenfor, hvordan medarbejdere blandt andet udtrykker kærlighed over for plejehjemsbeboere gennem kærlig berøring. Vi beskrev ligeledes, hvordan en dansk plejehjemsleder i Grønland skelner mellem professionalismisme og tætte følelsesmæssige relationer mellem plejepersonale og beboere. Også det grønlandske plejepersonale laver en skelnen mellem forskellige måder at løse plejeopgaver på. De skelner dog primært mellem omsorg og kærlighed. Det er ikke ualmindeligt, at medarbejdere udtrykker, at de elsker beboerne. En medarbejder møder en beboer på gangen og udbryder: „Asasara, åh min asasara [min elskede, åh min elskede].“ Ifølge ordbogen betyder „asasara“ kære, mens medarbejderen selv oversætter det med „elskede“. Afdelingsledere og medarbejdere siger i interviews på dansk: „Vi elsker dem!“, „Jeg elsker dem“, „Vi elsker hinanden!“.

Det er altså helt normalt for medarbejderne at være meget eksplicitte om den kærlighed, de føler for beboerne. Det er muligt, at de ville anvende forskellige ord, hvis de på grønlandsk skulle sige det samme, men de danske ord „kærlig-

hed“ og „elske“ er de ord, de bruger til at beskrive deres forhold til beboerne, hvis behov de er opmærksomme på og forsøger at opfylde.

Praktisk omsorg

Mens kærlighed er en selvfølgelighed i medarbejdernes praksis og i deres måder at omtale deres relationer til beboerne på, er det danske ord „omsorg“ et ord, som har en helt anden betydning i medarbejdernes plejepraksis og forståelse af deres arbejde. Adspurgt om, hvordan plejepersonalet giver omsorg til beboerne, svarer en medarbejder:

Vi skal altid huske, om vedkommende har været på toilettet. Og notere, om det er type 1-, 2- eller 3-afføring. Når der er vagtskifte, så bliver det nævnt. Det er os, der skal tage ansvaret.

Medarbejderen peger i sit svar på en meget konkret praktisk plejeopgave. At holde øje med en beboers toiletbesøg er en del af hendes ansvar som medarbejder og associeres med ordet „omsorg“. I et interview fortæller to medarbejdere om omsorg over for kærlighed:

Medarbejder 1: ‘Omsorg det er at tilfredsstille dem [beboerne] – de fysiske behov. Hvis de ikke kan blive vasket selv, skal vi gøre det. Og dem med ble skal skiftes, så de ikke bliver røde. På den måde tænker man.’

Interviewer: ‘Hvad med kærlighed?’

Medarbejder 2: ‘Det er jo det, vi gør. Rigtig meget. Du så jo, hvordan vi gør, når vi kommer,’ siger hun og peger hen mod en beboer, som hun lige har hilst meget hjerteligt på.

De konnotationer, medarbejderne har til ordet omsorg, er at hjælpe beboere med personlig hygiejne, spisning og andre praktiske plejeaktiviteter. På vestgrønlandsk (kalaallisut) dækker ordet „ikiorlugut“ [hjælper dem] over fysiske og praktiske opgaver, mens ordet „isumagalugit“ betyder at tage vare på dem. Det lader til, at de her citerede medarbejdere oversætter ordet omsorg til ordet ikiorlugut og derfor kun forholder sig til de praktiske opgaver, de hjælper beboerne med. Det kan også være med til at forklare, hvorfor medarbejderne bruger ord som elske og kærlighed, når de fortæller om andre dele af deres praksis som medarbejdere på et plejehjem, fordi deres forståelse af ordet omsorg ikke dækker de emotionelle og relationelle aspekter af deres arbejde. „Isumagalugit“ kommer fra „isuma“, der dækker over at bedømme en situation og handle roligt og rationelt med blik for problemløsning og konsekvenserne af ens handlinger i balance med omgivelserne (jf. Briggs 1999). Isumagalugit er således bredere

end „ikiorlugut“ og dækker sandsynligvis det, den tidligere nævnte danske plejehjemsleder forventer af sine medarbejdere. Kounosu (1980) noterer, at det engelske ord „love“ oftest dækker over spektakulære forestillinger om fænomenet kærlighed som en eksplosiv følelse, mens de forskellige inuitord (fra Canada og Alaska) for kærlighed også beskriver hverdagslige omsorgshandlinger (ibid.).

En skelnen, der ligner skelnen mellem kærlighed og omsorg på grønlandske plejehjem, mellem forskellige elementer af plejeopgaven på plejehjem, findes i et brasiliansk studie, som viste, at personalet skelnede mellem på den ene side den del af deres arbejde, der bygger på teknisk viden og færdigheder, og på den anden side handlinger, der bygger på kærlighed, omsorg og opmærksomhed (Barbieri & Sarti 2016). Personalet opfattede den tekniske pleje som en professionel forpligtelse, mens den kærlige omsorg og opmærksomhed, de gav til plejehjemmets beboere, betragtedes som en form for velgørenhed, der knyttedes til en generel opfattelse af plejehjemsbeboere som mennesker, der af forskellige årsager var blevet forladt eller efterladt af deres familier (ibid.). Således var det brasilianske plejepersonales kærlige handlinger ikke knyttet til en overordnet værdi eller tilgang til omverdenen, som vi har set hos plejepersonale i Grønland, men var snarere forbundet med at udfylde et hul, som fraværende pårørende efterlod hos beboerne. En lignende skelnen mellem forskellige elementer af pleje, der dog baseres på et helt andet værdigrundlag, ses i et studie af sygeplejersker og plejepersonale på et plejehjem i Tjekkiet (Read 2007). Her viste ældre og erfarne sygeplejersker deres yngre kolleger, hvordan professionalisme og kompetencer afspejles i et plejeideal med fokus på fysisk pleje og rutineprocedurer. Samtidig opfattedes emotionel og empatisk identifikation med patienter som upassende, idet en sådan tilgang implicerede et personligt og vedvarende socialt forhold mellem patient og plejepersonale (ibid.).

Kærlighed til hverdag

I den daglige praksis på flere grønlandske plejehjem er kærlighed et vigtigt element i hverdagen for både beboere og personale. Kærlige handlinger, ord og følelser er naturlige for personalet i relation til beboerne, hvilket afstedkommer mange fysiske kærtegn, kærlige ordvekslinger og varme følelser i dagligdagen. Fra et filosofisk og teoretisk perspektiv skriver Martinsen (2010) om to former for kærlighed i sygepleje: den spontane kærlighed og den regelstyrede kærlighed. Hun omsætter de former for kærlighed til forskellige sider af moral – den spontane moral og normmoralen, som står i modsætning til hinanden. Den spontane moral indbefatter, at kærlighed er en spontan og universel følelse, som har sit udgangspunkt i virkeligheden, så en glædesfyldt situation for eksempel skaber

glade følelser, og en trist situation skaber triste følelser. Normmoralen derimod bygger på regler og principper, som ikke tager udgangspunkt i virkeligheden, men derimod udtrykker kærligheden som en idé. Normmoralen har til formål at få folk til at opføre sig, som om de elskede hinanden, selvom de ikke gør det (ibid.). I en praktisk plejesituation vil det sige, at omsorgsgiverens normmoral sætter ind og styrer adfærden over for omsorgsmottageren, så den givne omsorg følger foreskrevne normer, også i situationer, hvor omsorgsgiveren ikke spontant føler varme og omsorg for omsorgsmottageren. Ifølge Martinsen vil tilgangen udelukke alle virkelige følelser, og dermed vil der ikke være tale om kærlighed. I andre situationer opstår positive følelser mellem omsorgsgiver og -mottager spontant, og normmoralen er således ikke nødvendig at aktivere.

Anvendes Martinsens (2010) moralbegreber til at kaste lys over forholdene på plejehjem i Grønland, kan man betegne de ansattes tilgang til beboerne som tilhørende den spontane moral. Den kærlighed, de føler og viser i forhold til beboerne, er ikke opdigtet, og den er ikke skuespil. Det er ikke romantisk kærlighed, men det er en oprigtig kærlighed i deres egen forståelse, og den er at sammenligne med familiær kærlighed.

Ifølge Lanas og Zembylas' (2015) er kærlighed en etisk tilgang i professionel pædagogisk praksis. Når medarbejderne i vores undersøgelse opfører sig kærligt med brug af både ord og handlinger, afspejler det deres følelser, men også deres erfaringer med, hvad der er brug for i en given situation. På den måde er kærligheden på samme tid spontan og bevidst. I tråd med Lanas og Zembylas' kærlighedsbegreb er de bevidste i deres kærlighed til beboerne. De tænker over, hvordan Olga, Malik, Jens og de andre beboere har brug for at blive mødt, de ved, hvilke beboere som ikke får deres behov for nærhed og tryghed opfyldt af familie, og hvilke beboere der har brug for ekstra fysisk opmærksomhed for at kunne sove, eller hvem der har brug for en ekstra lille tur på gangen og en stille stund ved vinduet sammen med en medarbejder, selvom det er et brud på den sædvanlige rytme med sengetider. Kærligheden er en etisk tilgang til deres arbejde, og de erfarer, hvordan den tilgang gør en forskel for den enkelte beboer og kan ændre eller styre en situation og en beboers sindstilstand. Derfor er kærlighed flere steder en bevidst faglig værdi, som ligger til grund for plejearbejdet. Medarbejdernes kærlighedsforståelse adskiller sig dog fra Lanas og Zembylas' ved, at de betegner relationen som familiær, mens Lanas og Zembylas påpeger, at kærlighed i professionel sammenhæng ikke skal forstås som samme slags kærlighed, som man føler for nære relationer. I små inuitsamfund på tværs af Arktis har relationer mellem individer flere funktioner. Dette betyder, at det i den grønlandske velfærdsstat for eksempel ikke er ualmindeligt, at en beboer på et plejehjem bliver plejet af en medarbejder, som også er familiemedlem, hvor-

ved grænser mellem private roller og professionelle roller let flyder sammen. I tidligere tiders fangersamfund var der heller ikke en skarp skelnen mellem det private og det professionelle liv. Bærende værdier, som genfindes i forskellige inuitsamfund, handler således ofte mere universelt om, hvordan man omgås hinanden, tager vare på hinanden og hjælper dem, der har brug for støtte og beskyttelse (jf. Briggs 1987, 1999; Annahatak 2014).

Et andet element, som spiller ind i hverdagskærligheden mellem beboere og medarbejdere, er reciprocitet. Vi har vist, at flere medarbejdere fremhæver naturligheden i, at omsorgsroller byttes om, efterhånden som tiden går, og mennesker ældes. I tilfældet med pedellen er der tale om en langvarig relation mellem ham selv og flere af de mandlige beboere på hans arbejdsplads. Selvom pedellens arbejdsopgaver ikke dagligt inkluderer pleje og aktiviteter med beboerne, gør det allerede etablerede og stærke bånd til specifikke beboere, at han dagligt tager sig tid til at være sammen med dem og at inddrage dem i sine opgaver, når det er muligt. De tog sig af pedellen, da han var barn, og han tager sig af dem nu. Den dynamik i relationer over tid er for mange medarbejdere en selvfølge og en forklaring på, hvorfor personalet knytter tætte bånd til beboerne og opfører sig kærligt over for dem.

Professionel kærlighed

Det empiriske materiale viser tydeligt, at plejepersonalet laver en skarp forståelsesmæssig distinktion mellem forskellige aspekter af deres arbejde, hvor omsorg i betydningen at hjælpe plejehjemsbeboerne med praktiske og hygiejniske gøremål står i skarp kontrast til de sociale, emotionelle og relationelle aspekter. Både Read (2007) og Barbieri og Sarti (2016) beskriver lignende skel, men baggrunden for plejepersonalets skelnen er forskellig fra den ene kontekst til den anden. I studiet fra Tjekkiet handler skellet om, at staten er ansvarlig for at yde pleje til patienter, mens følelser og nære relationer til patienterne hører privatlivet til. Sygeplejersker anses for at være statens udøvere af plejen snarere end at være individer, som indgår i en relation til deres patienter (om end der er afvigelser og eksempler på tættere relationer til visse patienter) (Read 2007). Plejepersonalet i det tidligere nævnte brasilianske studie skelner også imellem mere standardiserede og praktiske plejeopgaver, men det opfattes ikke som uprofessionelt at vise social og relationel støtte til plejehjemsbeboerne. Fordi plejehjemsbeboerne opfattes som forladte eller efterladte, udfylder personalet et behov, som ikke opfyldes af beboernes egne familier. Denne del af omsorgsarbejdet får nærmest karakter af velgørenhed (Barbieri & Sarti 2016). I den grønlandske kontekst handler den skarpe skelnen ikke om professionalisme, men kan snarere tilskri-

ves en kombination af normer og sproglige forhold. Rent sprogligt findes der ikke et ord for omsorg, der dækker det danske ord „omsorg“ eller det engelske ord „care“. Der findes derimod et omsorgsbegreb, der udelukkende dækker praktiske aspekter af pleje og omsorg. Således må der andre ord til at beskrive de sociale og emotionelle aspekter af det omsorgsarbejde, som medarbejderne udfører. Og her anvender de på dansk ord som „kærlighed“ og „elske“. Når det kommer til den normative faktor, er det tydeligt, at det er en fremherskende norm, at der er familielignende relationer og følelser mellem medarbejdere og beboere på plejehjem. Grønlands befolkning er så lille og mobil i forhold til at flytte rundt mellem byer grundet eksempelvis uddannelse og arbejde over et livsforløb, at de fleste mennesker i forvejen er relateret til hinanden på den ene eller den anden måde. Der er således en stor chance for, at en beboer og en medarbejder allerede er relateret i første eller andet led. Samtidig gør det kulturelle ideal om ro og harmoni (jf. Schlütter 2016; Briggs 1970; Annahatak 2014), at mange mennesker i de fleste situationer vil søge harmoni og hyggelig stemning, hvis det er muligt. Mange medarbejdere i den grønlandske plejesektor forventer af sig selv og hinanden, at de skal optræde kærligt og opbygge kærlige relationer til plejemodtagerne. De tilgår deres arbejde og skaber kærlige relationer til beboerne, mens den danske plejehjemsleder ikke har den samme forventning. Hun opponerer ikke imod medarbejdernes kærlige adfærd og følelser over for beboerne, men hun forventer og tilskynder dem heller ikke. Hun er også klar over, at danske normer for professionalitet ikke kan overføres direkte til en grønlandsk plejekontekst, og hendes forventninger til medarbejderne ville nok kunne indgå i det grønlandske omsorgsbegreb „isumagalugit“. Bringer vi Martinsens (2010) moralbegreber på banen, vil man kunne sige, at det grønlandske plejepersonale arbejder ud fra en spontan moral, som tillader og måske ligefrem tilskynder den spontane og oprigtige kærlighed, de føler for beboerne.

Kærlighedsetik i grønlandsk professionel omsorg

I begyndelsen af denne artikel fremførte vi Van der Geests (2002) pointe om, at omsorg kun kan forstås i sin egen kulturelle kontekst og ved at lytte til og observere de involverede i en omsorgssituation. Både Martinsen (2010) og Lanas og Zembylas (2015) bruger kærlighedsbegrebet i forbindelse med etik og moral. Det handler tilsyneladende mest om specifikke måder at møde andre mennesker på i professionelle situationer. Både kærlighed og omsorg foregår mellem mennesker, og fra et etisk perspektiv handler det i høj grad om at møde „den anden“ og være behjælpelig med at opfylde „den andens“ behov. Man kan måske frygte, at omsorg styret af medarbejders følelser over for hver enkelt beboer vil betyde,

at ikke alle beboere får den påkrævede omsorg og opmærksomhed, men hvis kærligheden er en generel tilgang til omsorgsarbejdet, får alle beboere glæde af den. Der kan drages paralleller fra vores data til begreberne fra såvel praksis som fra de mere teoretisk udledte begreber. Det ville være muligt at beskrive relationerne mellem beboere og medarbejdere på plejehjem med andre ord end „kærlighed“, men for en meget stor del af de mennesker, vi har mødt i grønlandsk ældrepleje, er „kærlighed“ det mest dækkende ord for det, de føler og gør i omsorgsrelationerne på plejehjemmene. Hvis vi ud fra en dansk forståelse af, at professionalisme ikke kan indeholde kærlighed i omsorgsarbejde, forkaster kærlighedsbegrebet, vil det betyde, at vi ikke fuldt ud anerkender de oprigtige følelser og handlinger, som medarbejderne oplever i forhold til beboerne. Medarbejderne er ikke blot statens forlængede arm, når de yder omsorg og pleje til institutionaliserede ældre mennesker. Medarbejdernes kærlighed er heller ikke velgørenhed, når familien til en beboer ikke er i nærheden eller ikke er deltagende i beboerens liv, selvom medarbejderne er opmærksomme på, om en beboer uden tæt familiekontakt har brug for ekstra kærlighed. Medarbejdernes kærlighed til beboerne er spontan og bevidst. Den er familiær og oprigtig, og så er den en vigtig del af at være professionel omsorgsyder i den grønlandske kontekst.

Note

Projektet er støttet økonomisk af Velux Fonden og Fonden Ensomme Gamles Værn.

Litteratur

- Aagaard, Tine
2018 Rehabilitering i hverdagslivet. Borgerperspektiver på livet som gammel i Nuuk. Tikiusaaq 26(1):18-25.
- Annahatak, Betsy
2014 Silatuniq. Respectful State of Being in the World, *Études/Inuit/Studies* 38(1-2):23-31.
- Barbieri, Natália Alves & Cynthia Sarti
2016 Too Much Love. Institutional Care for Old Age. *Vibrant: Virtual Brazilian anthropology* 13(1):71-88.
- Barthory, Laakkuluk Williamson
2011 Aqausiit. Can You Hear How Much I Love You?! *Native Studies Review* 20(2):1-29.
- Briggs, Jean L.
1970 Never in Anger. Portrait of an Eskimo Family. Cambridge: Harvard University Press.
- 1987 In Search of Emotional Meaning. *Ethos* 15(1):8-15.

- Collings, Peter
2009 Participant Observation and Phased Assertions as Research Strategies in the Canadian Arctic. *Field Methods* 21(2):133-53.
- Departementet for Sociale Anliggender, Familie og Justitsområdet
2020 Status på boligmassen på ældreområdet 2020. Nuuk: Departementet for Sociale Anliggender og Justitsområdet
- Høyer, Mette
2003 Tilknytning, udvikling og fejludvikling i spædbarnalderen. *Psyke og Logos* 24:719-40.
- Jacobsen, Bo
2005 Kærlighedslivets psykologi i eksistentiel belysning. *Psyke og Logos* 26(2):451-59.
- Jensen, Tenna & Kamilla Nørtoft
2020 Livskvalitet i alderdommen. Hverdagstemaers indflydelse på den gode alderdom. I: T. Aagaard & L. Hounsgaard (red.): *Menneske – sundhed, samfund og kultur*. Side 197-216. Aarhus: Forlaget Klim.
- Gill, Harmandeep Kaur, Abir Mohamad Ismail & Mette Mørup Schlütter
2021 Det forestilte bakland. Hjem og tilhørighed i alderdom. *Norsk Antropologisk Tidsskrift* 32(3-4):132-45.
- Kelley, Catherine
2000 Should Infants Sleep with Their Parents? *Arch Pediatr Adolesc Med.* 154(11):1171-73.
- Kleinman, Arthur & Sjaak van der Geest
2009 "Care" in Health Care. Remaking the Moral World of Medicine. *Medische Antropologie* 21(1):159-68.
- Kleivan, Inge
1957 De gamle i Grønland. *Tidsskriftet Grønland* 11:401-09.
- Kounosu, Sam
1980 Notes on Peace, Intelligence, and Rhetoric. Note 7. *Inuit Wisdom. Peace Research* 12(3):147-51.
- Lanas, Maija & Michalinos Zembylas
2015 Revolutionary Love at Work in an Arctic School with Conflicts. *Teaching Education* 26(3):272-87.
- Martinsen, Kari
2010 Fra Marx til Løgstrup. Om etik og sanselighed i sygeplejen. København: Gyldendals Bogklubber.
- Nørtoft, Kamilla, Sidse Carroll, Anu Siren, Peter Bjerregaard, Christina V.L. Larsen, Merete Brædder, Lise Hounsgaard & Tenna Jensen
2018 Enhancing Well-Being Among Older People in Greenland through Partnerships of Research, Practice and Civil Society. *Arctic Yearbook* 2018.
- Nørtoft, Kamilla & Tenna Jensen
2017 Aldringsidentitet i spændingsfeltet mellem fangersamfund og velfærdsstat. *Psyke og Logos* 38:32-50.
2018 Mad i alderdommen. Livskvalitet, netværk og aktiv aldring. *Tikiusaaq* 2:16-23.
2019 Ildsjæle i ældreplejen i Grønland. *Omsorg* 3:44-49.

- Nørtoft, Kamilla, Hanne Jensen & Tenna Jensen
2021 Meningsfulde aktiviteter og stille og rolig omsorg. To spor i grønlandsk demenspleje. Tidsskriftet Gerontologi 37(2):26-33.
- Olsen, Mia Anna-Lisa Freuchen & Tenna Jensen
2021 Grønlands første alderdomslov fra 1926. Politiske opfattelser af ældre mennesker ved alderdomslovgivningens indførelse i Grønland. Grønlandsk Kultur- og samfundsforskning 2020-21:111-29.
- Pedersen, Jørgen Bruun
1989 Sex og alder. Om seksualitetens udvikling i de ældre år. København: Gyldendal.
- Read, Rosie
2007 Labour and Love. Competing Constructions of "Care" in a Czech Nursing Home. Critique of Anthropology 27(2):203-22.
- Schlütter, Mette Mørup
2016 Moderskab i det urbane Grønland. Om moderskab og uforudsigelighed i Nuuk. Jordens Folk 51(3-4):17-25.
2018 Ældres livshistorier. Tidsskriftet Grønland 66(4):256-60.
2019 At rejse for at leve. En etnografisk skildring af ældres rejse for at få behandling i det grønlandske sundhedsvæsen. Omsorg. Nordisk tidsskrift for palliativ medicin 36(3):18-23.
- Schlütter, Mette Mørup & Lise Hounsgaard
2020 Når helbredet svigter i alderdommen. Ældres møde med uvished i behandlingsforløb i det grønlandske sundhedsvæsen. I: T. Aagaard & L. Hounsgaard (red.): Menneske – sundhed, samfund og kultur. Side 263-82. Aarhus: Forlaget Klim.
- Searles, Edmund
2000 Why do You Ask so Many Questions? Learning How not to Ask in a Canadian Inuit Society. Journal for the Anthropological Study of Human Movement 11(1):247-64.
2008 Inuit Identity in the Canadian Arctic. Ethnology 47(4):239-55.
- Spradley, James
1979 The Ethnographic Interview. Fort Worth: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Uvnäs-Moberg, Kerstin
2006 Afspænding, ro og berøring. Om oxytocins lægende virkning i kroppen. København: Akademisk.
- Uvnäs Moberg, Kerstin, Linda Handling & Maria Petersson
2015 Self-Soothing Behaviors with Particular Reference to Oxytocin Release Induced by Non-Noxious Sensory Stimulation. Frontiers in Psychology 5: Artikel 1529. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01529>.
- Van der Geest, Sjaak
2002 Respect and Reciprocity. Care of Elderly People in Rural Ghana. Journal of Cross-Cultural Gerontology 17:3-31. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01529>

ENQUETE

INTERGENERATIONELLE OMSORGSARRANGEMENTER I ET ALDRENDE SAMFUND

LINE HILLERSDAL OG JONAS WINTHER

Antallet af medarbejdere i velfærdssektoren står ikke mål med det antal ældre, som i fremtiden vil have behov for pleje og omsorg. Derfor skal pårørende, frivillige og naboer forberede sig på at spille en mere aktiv rolle i ældreomsorgen. Sådan lyder meldingen fra socialchefernes formand Jakob Bigum Lundberg, der i januar 2022 udtalte sig til en række danske medier (Mandag Morgen 2022; DR 2022). Med sine kommentarer peger Lundberg på den omsorgskrise, som Danmark inden længe vil stå i på grund af det stigende antal ældre og den akutte og fremtidige mangel på arbejdskraft i velfærdssektoren. Lundberg efterspørger en ny Ældrekommission og understreger, at der ikke findes nogle „quick fixes“ på de udfordringer, som velfærdsstaten står over for på grund af den demografiske udvikling. Det er ifølge Lundberg nødvendigt at tænke i langsigtede løsninger, der blandt andet indebærer, at alle tager et større og mere direkte ansvar for hinanden. Han ser selv et potentiale i det „samfundssind“, som danskerne har udvist siden coronavirussens indtog, og fremhæver, at børn af ældre borgere løfter både praktiske og personlige plejeopgaver, at ældre borgere tager sig af hinanden i seniorbofællesskaber, og at teenagere er begyndt at give en hånd med på plejehjem ved at spille kort og synge sange med beboerne: „Jeg tror, det appellerer til en slags samfundssind hos mange borgere. Vi finder måske også tilbage til noget af det, som giver os værdi som familiemedlemmer og pårørende til hinanden“ (Mandag Morgen 2022). Lundberg skitserer således konturerne af en ny organisering af velfærdssamfundet, hvori både familiebånd og samfundssind udgør mere centrale ressourcer i opretholdelsen af velfærdsstaten.

Den velfærdsmodel, som Lundberg, men også en række borgmestre og ældrepolitiske aktører (DR 2022; TV2 2021) har luftet, står umiddelbart i kontrast til den generationskontrakt og intergenerationelle solidaritet, som mange danskere i dag er vokset op med. Her er aftalen, at erhvervsaktive borgere via

skat finansierer statens omsorg for samfundets børn, ældre og syge i tryk forvisning om selv at kunne få offentlig hjælp, hvis behovet skulle opstå. Denne form for solidaritet bygger grundlæggende på en idé om, at staten fordeler samfundets ressourcer mellem generationerne, så alle sikres lige muligheder (Nilsen & Brannen 2014). At bede borgere træde til og overtage omsorgsopgaver, der ellers har ligget hos staten, kan således tolkes som en uretfærdig skævvridning af generationskontrakten, der betyder, at erhvervsaktive i dag ikke får samme goder og muligheder som deres forældre.

Denne institutionaliserede og formaliserede form for intergenerational solidaritet betyder dog ikke, at pårørende og andre uformelle omsorgsgivere ikke tager eller har taget del i omsorgen for deres ældre familiemedlemmer og bekendtskaber. Rapporter fra blandt andet Ældre Sagen viser, at pårørende til plejekrævende ældre bruger mange timer hver uge på at yde forskellige former for hjælp og støtte (Ældre Sagen 2015, 2017; se også Hounsgaard, Pedersen & Wagner 2012). Antropologisk forskning viser ligeledes, at stadig mere ansvar delegeres til uformelle omsorgsgivere (van Groenou & De Boer 2016), og at frivillige og pårørende både løfter specialiserede plejeopgaver og spiller en stor rolle i at hjælpe deres nærmeste i kontakten med sundhedsvæsenet (Tran et al. 2015; Demain et al. 2015; Ploug et al. 2019).

Selvom Lundberg vedkender, at det er svært at sætte familiers bidrag til ældreomsorgen „på formel“, lægger han op til en bedre udnyttelse af danskerne samfundssind og familiebånd uden dog at skelne mellem disse forskellige former for samhørighed. Hans vision synes at være et velfærdssamfund, hvor familie og stat i højere grad end i dag deler omsorgsopgaverne, hvor aktiv samfundsdeltagelse og samfundssind udgør en væsentlig del af borgeres bidrag til kollektivet, og hvor borgere mindsker deres afhængighed af statens omsorg og i stedet trækker på deres familie og sociale netværk.

Men hvis samfundssind og familiebånd skal være råstof i fremtidens ældreomsorg og velfærdssamfund, er vi nødt til at interessere os for forskellene mellem disse former for samhørighed, og hvordan de bringes til at spille sammen i konkrete menneskers hverdagsliv, eksempelvis når voksne børn drager omsorg for deres plejekrævende forældre. Dette bliver væsentligt, fordi nye organisationer af omsorgsarbejdet kan skabe nye ansvarsfordelinger og former for uligheder i velfærdsstaten.

„At trække i trådene“

At voksne børns omsorg for deres plejekrævende forældre bygger på allerede kultiverede solidariteter og forbundetheder, blev tydeligt under et feltarbejde i 2020 på

Ærø om uformel omsorg under COVID-19.¹ Her talte Jonas med en kvinde, vi kalder Charlotte, om det at være pårørende til en forælder på plejehjem i en coronatid.

Samtalen finder sted over en knitrende Zoom-forbindelse, som med jævne mellemrum falder ud, fryser og går i sort, hvilket på sin vis udtrykker den nærhed og distance, som Charlotte oplever til sin mor på interviewtidspunktet.

Charlotte har i snart 20 år været „af øen“, som ærøboerne siger om det at være udenøs. Hun bor i dag i Spanien med sin mand og fire børn og har som den eneste i søskendeflokken fastholdt en tæt tilknytning til sin hjemstavn og sin mor, som vi her kalder Kirsten. Det handler til dels om at give sine børn en tilknytning til Danmark. Men det handler også, som hun fortæller, om at holde det løfte, hun gav sin far for snart mange år siden. Aftalen var simpel: Hun skulle passe på far og mor, når de blev gamle.

Det er vigtigt for Charlotte at holde sit løfte, og hun har derfor altid værnet om kontakten til forældrene og Ærø. Hun var eksempelvis primus motor, da hendes forældre for nogle år siden var nødt til at flytte på plejehjem, og det var hendes fortjeneste, at de fik en fælles plejehjemsbolig, så de kunne forblive sammen. Hun stod også alene med og for salget af barndomshjemmet, hvilket var svært for både hende og forældrene.

Tilknytningen er kun blevet mere tæt og mere praktisk, i takt med at forældrene er blevet mere og mere skrøbelige. Især farens død til Alzheimers og morens nye liv som enke har betydet, at Charlotte er mere involveret i morens hverdag end tidligere. I samråd med sin mor har hun fået fuldmagt til at klare morens sager, og det betyder, at hun i dag „styrer det hele fra Spanien“, som hun fortæller og uddyber, hvordan hun arrangerer lægekonsultationer, bestiller tid hos frisøren og hver uge taler med plejehjemspersonalet om Kirstens ønsker og behov.

Kirsten er aldrig rigtig faldet til på plejehjemmet og er blevet tiltagende dårlig siden sin mands død. Men Charlotte gør, hvad hun kan for at give sin mor en god tid på plejehjemmet, og det hjælper gevaldigt, at Ærø er „et lille lokalsamfund“ og ikke en „storby som København“, som hun fortæller. „På Ærø ved alle, hvem hinanden er.“ Charlotte er et kendt ansigt i lokalsamfundet, selvom hun forlod øen for længe siden. Fra skoletiden kender hun sin mors læge og lederen og flere af medarbejderne på plejehjemmet, som alle kan huske moren Kirsten fra deres barndom på øen. Charlotte kender også sin mors gamle veninde, som trofast besøger Kirsten for at se til, at alt er okay. Hun opdaterer løbende Charlotte på mail eller telefon og giver for eksempel besked, når Charlotte skal bestille tid hos frisøren, hvis hun vurderer, at Kirsten trænger til en klipning.

Kirsten og Charlotte er vant til at være sammen på afstand, men coronaen forstyrrer og har netop tvunget Charlotte til at aflyse en familietur til Spanien, hvor Kirsten skulle møde hele familien. Alle havde glædet sig til turen, og af-

lysningen har især taget hårdt på Kirsten, der hverken vil spise eller stå op om morgenen. Hun har „mistet modet“ og „givet op“. Charlotte fortæller, hvordan hun har været nødt til at minde sin mor om, at ingen kan komme til begravelsen, hvis hun beslutter sig for at dø nu.

Charlotte vil gerne til Danmark for at være sammen med sin mor, men hun vil ikke risikere at blive fanget i en lufthavn. Så for at holde moren i live er Charlotte nødt til at „trække i alle trådene“, som hun fortæller. Hun har fået personalet på plejehjemmet til at gøre lidt mere for at få Kirsten op af sengen og har blandt andet arrangeret, at Kirstens faste hjælper skal læse avisen højt og prøve at afspille lydbøger for Kirsten, der altid har læst meget, men ikke har gjort det længe på grund af sit dårlige syn. Hun har også med stort besvær fået arrangeret et videoopkald, der trods dårlig forbindelse gjorde hende i stand til at tale med sin mor ansigt til ansigt.

Charlotte har stor respekt for medarbejderne på plejehjemmet, men understreger, at omsorgen for Kirsten er et „8-16-arbejde“ for dem og en „kærlighedsgerning“ for hende. Charlotte vil gerne have, at medarbejderne gør mere for, at hendes mor får mod på livet igen, og for eksempel ikke blot accepterer, at hun er holdt op med at spise. Charlotte har derfor gjort sit for at få sin mor til at spise igen. Hun kender sin mor og ved, at hun hader „sovs og kartofler“, som ofte er på menuen på plejehjemmet. Charlotte har derfor bestilt „frisk fisk og dampede grøntsager“, som Charlotte ved, at moren holder af. Charlotte har også fået sine søskende til at ringe oftere, end de plejer, ligesom hun sørger for, at børnebørnene taler med deres mormor flere gange om ugen.

Fra sandwichgenerationer til intergenerationelle omsorgsarrangementer

Charlottes fortælling vidner om det store engagement, som pårørende og sundhedsprofessionelle, men også frivillige og naboer udviser for at passe på og drage omsorg for befolkningens ældre. Men den fortæller også mere specifikt om den situation, som mange som Charlotte befinder sig i: at være erhvervsaktiv med både plejekrævende forældre og hjemmeboende børn (eller børnebørn, der skal passes). Personer som Charlotte beskrives indimellem som en del af „sandwichgenerationen“ (Miller & Brody 1981), og det er dem, som ifølge Lundberg skal forberede sig på at spille en (endnu) større rolle i omsorgen for deres forældre. Denne betegnelse er effektiv, fordi den indfanger, hvordan folk som Charlotte kan opleve at blive fanget, låst og klemt af en dobbelt omsorgsbyrde, og den sætter således fokus på det skjulte og upåagtede arbejde, som typisk mange kvinder udfører i familien (Anderson 2012; Dahl 2017).

Metaforen indfanger imidlertid ikke de mange forskellige måder, hvorpå familiemedlemmer (og andre) arrangerer omsorg for hinanden (se fx Rada 2018; De Silva 2018; Bordone 2012; Angel & Angel 2018), de mange forskellige måder, hvorpå formel og uformel omsorg blandes i konkrete hverdagsliv (se fx Igel m.fl. 2011; Silverstein 2020; Felding & Schwennesen 2019), samt de mange forskellige former for pres og krydspres, som pårørende kan opleve, når de forsøger at balancere arbejde og omsorg (se fx Remennick 1999; Rytter m.fl. 2021). Eksemplet med Charlotte og Kirsten handler om, hvad der kan ligge i at drage omsorg for en plejkrævende forælder, der bor på plejehjem. Men der kunne lige så godt være tale om en plejkrævende forælder, der er hjemmeboende, og som således ikke er dårlig nok til at være på plejehjem, men stadig for dårlig til at klare sig selv og derfor er afhængig af at have pårørende eller et socialt netværk, der føler sig både forpligtet og i stand til at yde omsorg. De måder, familier arrangerer omsorg for hinanden på, vil således være specifikke, omskiftelige og påvirket af økonomiske, geografiske, familiemæssige, helbreds-mæssige og sociale forhold. For bedre at kunne indfange denne kompleksitet foreslår vi derfor at tale om intergenerationelle omsorgsarrangementer frem for sandwichgenerationer. Ideen om omsorgsarrangementer (se fx López Gómez 2015; Rytter et al. 2021) indfanger nemlig bedre den relationelle, distribuerede, sociotekniske og forhandlede karakter, som ældreomsorg har i dag (se også Grünberg, Hillersdal & Winther 2022). Hvor sandwichmetaforen placerer den enkelte i en moralsk og praktisk klemme, iscenesætter begrebet intergenerationelle omsorgsarrangementer den enkelte som en blandt flere forskellige og forbundne aktører i en bredere konfiguration. Det karakteristiske ved omsorgsarrangementer i nutidens velfærdssamfund er netop, at omsorgsopgaver i ældreomsorgen løftes i komplekse samarbejder, der involverer både pårørende, de ældre selv, teknologier og forskellige sundhedsprofessionelle og civilsamfundsaktører – mennesker fra forskellige generationer og sektorer, som er forpligtet over for hinanden på ret forskellige måder.

Ideen om omsorgsarrangementer synliggør, hvordan den enkeltes handlekraft både er distribueret og betinget af relationer, hvilket komplicerer ideen om, at nogen er omsorgsgivere, mens andre er omsorgsmodtagere. Som Charlotte beskrev, var hun nødt til at „trække i alle trådene“ for at kunne drage omsorg for sin mor. Denne metafor iscenesætter hende på en og samme tid som en art dukkefører, der påvirker begivenhedernes gang bag kulisserne, og som en person, som er dybt afhængig af at være forbundet til både andre mennesker og ting for overhovedet at kunne handle. Charlottes handlekraft i situationen beror således på, at hun er spundet ind i et socialt netværk (eller rettere, at hun igennem tiden har ladet sig forpligte i et netværk), som hun – fra distancen – kan trække på

for at forsøge at påvirke omsorgsarrangementet omkring sin mor i en særlig retning. Som Annemarie Mol og andre pointerer, er god omsorg en relationel og kollektiv bedrift, der indebærer endeløs „eksperimenteren“ og „filen“ med at få forskellige mennesker, ting og forbundetheder til at hænge og spille sammen på en god måde (Mol, Moser & Pols 2010:14).

Spørgsmålet er imidlertid, hvilke samhørigheder og solidaritetsformer der bringes i spil i omsorgsarrangementet omkring Kirsten. Ifølge Charlotte er det, hun gør for sin mor, en „kærlighedsgerning“, hvor det for personalet er et „8-16-arbejde“. Denne kontrastering er væsentlig, fordi den indfanger den måde, hvorpå Charlotte skelner mellem den omsorg, medarbejderne på plejehjemmet praktiserer, og den omsorg, hun selv praktiserer. Charlotte er knyttet til sin mor, ikke via et ansættelsesforhold eller en institutionaliseret form for solidaritet (Prainsack 2020), men via en forpligtelse, som bygger på et nært kendskab til moren og hendes liv på Ærø, der gør, at hun lider, når moren lider (Sahlins 2013). Hun kender morens præferencer, morens veninde, morens hjælpere, morens hverdag og morens hjemstavn, og hun værner om morens relation til børnebørnene. Det, der gør, at Charlotte kan trække i trådene, er således nogle sociale forbundetheder, som allerede er etableret og kultiveret over tid.

Denne form for forbundethed mellem familiemedlemmer skal imidlertid ikke tages for givet. Som flere antropologer har argumenteret for, er slægtskab og den omsorg, der kan ligge i den relation, hverken givet af eller begrænset til biologiske relationer mellem mennesker. Slægtskab er derimod et resultat af kontinuerlig slægt-*skabelse*. Slægtskab betegner således en form for relationalitet, en forbundethed, som kultiveres over tid ved at dele oplevelser og hverdag og ved at indgå i en eksistentiel og moralsk forbundethed til en anden (Carsten 2000; Tjørnhøj-Thomsen 2004; Sahlins 2013; Clarke 2018).

Solidaritet og samfundssind er ikke det samme som det venskab og den kærlighed, der kan eksistere mellem mennesker, som ser hinanden som slægtninge. Som Barbara Prainsack og Alena Buyx skriver i deres arbejde om solidaritet, er venner, familier og kærester typisk bundet sammen af fælles vaner, erfaringer og følelser, hvilket tilsammen udgør en „dybere“ og „tættere“ form for samhørighed, der indebærer aktiv deltagelse i den andens liv og villighed til at bære den andens byrde. Solidaritet derimod indebærer ifølge Prainsack og Buyx ikke den samme følelsesmæssige dybde, men udtrykkes som det at tage ansvar for nogen, som man ikke føler sig følelsesmæssigt forbundet til, men som man genkender som ligeværdig (Prainsack & Buyx 2017:43).

Omsorgen for Kirsten kan dog ikke reduceres til Charlottes „kærlighedsgerning“ og dermed alene som et udtryk for familiære forpligtelser. Selve omsorgsarrangementet indebærer nemlig også interpersonelle, gruppebaserede og

institutionaliserede former for solidaritet, som tilsammen udgør et fletværk af forpligtelser, der foranlediger, at der rent faktisk sker noget, når Charlotte trækker i trådene. Charlottes fortælling peger således på, at omsorg forstået som en kærlighedsgerning og omsorg forstået som et 8-16-arbejde ikke står i et modsætningsforhold, men kan komplementere hinanden.

Det er imidlertid ikke alle, som befinder sig i en situation som Charlotte, hvor de praktisk, socialt og moralsk er parate og villige til at koordinere en flerstrengt respons på deres plejekrævende forældres tilstand og indtage en central placering i de omsorgsarrangementer, deres nærmeste er en del af. Det var eksempelvis tydeligt, at Charlottes søskende, der boede tættere på Kirsten, ikke havde den samme relation og forpligtelse i forhold til Kirsten. Det er heller ikke alle ældre borgere, der – som Kirsten – er en del af et omsorgsarrangement, hvor flere forskellige aktører samarbejder. For manges ældre borgeres vedkommende har de kun formelle omsorgsrelationer, hvilket rejser vigtige spørgsmål om, *hvorvidt* og *hvordan* venskabs- og kærlighedsrelationer kan bringes i spil i fremtidens ældreomsorg, *hvor meget* denne slags relationer egentlig kan og skal bære, og *hvilke* konsekvenser der er ved at instrumentalisere familiebånd som velfærdsressource.

Nyere antropologisk forskning peger på, at det ikke er uden problemer at intensivere voksne børns ansvar for deres ældre og plejekrævende forældre. Eksempelvis viser Mikkel Rytter og kolleger i deres studie af selvudpegede hjælpere i Danmark, at pårørende, der ansættes til at passe på deres forældre, ikke nyder de samme rettigheder som kommunale medarbejdere. De ansættes på andre og ringere vilkår. Ordningen er ikke en bevidst udnyttelse af familiebåndet, men udtryk for et politisk ønske om at imødekomme primært familier med etnisk minoritetsbaggrunds ønske om at passe deres gamle forældre selv. Men de implicitte forpligtelser i familierelationer betyder, at omsorgen ikke har nogen grænser, og at familierelationerne bliver overbelastet, hvis omsorgen for den ældre primært skal bero på familien (Rytter et al. 2021).

Ligeledes har de hollandske antropologer Da Roit og de Klerk reflekteret over den hollandske velfærdsstats igangværende forandring fra en velfærdsstat til det, de beskriver som et „deltagelsessamfund“ (Da Roit & Klerk 2014), hvor borgere forventes at drage omsorg for deres plejekrævende pårørende – med alt, hvad det indebærer af praktisk hjælp og personlig pleje. Konsekvensen er, at ældreomsorg kommer til at bero på forhandlinger mellem borgeren, de nære relationer og den offentlige visitator, som tildeler graden af hjælp. Når omsorg formuleres som en moralsk forpligtelse, risikerer man ifølge Da Roit og de Klerk at miste blikket for, *hvor* fysisk og psykisk belastende det kan være at drage omsorg for ens nære. Samtidig er der også risiko for, at man overser det lige så

store arbejde, der ligger i at forandre velfærdsstatens organisering af omsorg og borgeres forventning til denne.

Intergenerationelle spændinger og samfundssindets spændvidde

Hvis intergenerational omsorg, som vi har argumenteret for, er et situeret og relationelt fænomen, må den ansvarsforskydning, som Lundberg lægger op til, ledsages af en forskningsmæssig og politisk interesse for, hvordan solidaritet mellem generationerne kan kultiveres, og hvordan man kan skelne forskellige former for forbundethed og solidaritet fra hinanden. Det er især vigtigt, hvis ældreomsorgen og solidariteten på tværs af generationer inden for og uden for familien ikke længere kun skal medieres og forvaltes af traditionelle velfærdsinstitutioner, men også af andre og mindre formaliserede organiseringsformer: familien, nabolaget, foreningen, vennekredsen. Spørgsmålet er, om det samfundssind, som Lundberg præsenterer som en potentiel ressource, overhovedet er der. Er danskerne villige til at påtage sig et større og mere direkte omsorgsansvar og at engagere sig i det, Da Roit og de Klerk kalder „de tunge, ildelugtende og skræmmende aspekter af pleje“ (2014:3) for ældre borgere i og uden for deres familie?

De seneste års debatter om velfærdsstatens fremtid tyder på, at forholdet mellem generationerne er spændingsfyldt og konfliktuelt, og at det kræver en grundlæggende genforhandling af ikke bare generationskontrakten, men også selve indretningen af velfærdssamfundet. Lundbergs udtalelser, som vi indledte denne enquete med, afstedkom da også et længere kommentarspor på det sociale medie Reddit (Reddit 2022), som kan læses som en optegning af nogle af de generationsspændinger og problemstillinger, som skal adresseres, hvis familie-medlemmer skal spille en hovedrolle i fremtidens ældreomsorg:

Moderne mennesker har simpelthen ikke tid. Vi har indrettet vores samfund efter, at folk arbejder. Mange vil finde det svært at finde tid og penge til det her, selv med et beløb for at pleje. Så er der et til problem. Folk bliver ældre, og vi har aldrig været særligt gode til at få børn, mens vi er unge her i landet. Har de her pårørende folk tænkt det her igennem? Skal femogtresårige pleje deres halvfemsårige mor? [...] (sylfeden).

Det er ikke de pårørendes ansvar eller problem ... eller det bliver det selvfølgelig, når der ikke er plads til netop deres familiemedlem. Men man kan ikke løse krisen i sundhedsvæsenet ved at lægge ansvaret for at fixe det ud til borgerne. Det er politikernes ansvar, selvom ingen synes at have lyst til at tage det (Kristoff).

Klassisk rødvinsgenerationen også kendt som medvindsgenerationen. Nu hvor de selv skal på plejehjem, vil de ikke nøjes med de forhold, de gerne bød deres egne forældre. De er den første generation i historien, der efterlader verden til næste generation i en dårligere forfatning, end de modtog den (oinosaurus).

Selvom ovenstående kommentarer blot er et lille udpluk, vidner de om, at der ikke er udpræget tilslutning til ideen om at placere flere omsorgsopgaver hos familien. Ideen om at få ansvar for pleje af familiemedlemmer rokker ved forventningen om, at velfærdsstaten tager sig af de ældre. Med italesættelsen af „samfundets indretning“ fra personen bag kommentaren som et fælles værdisæt understreger tråden, at det er et politisk ansvar at sikre, at de generationer, som er på arbejdsmarkedet nu, kan forvente at se frem til en alderdom, hvor de får hjælp på samme niveau som tidligere generationer. Ældre Sagen har da også i skarpe vendinger opponeret mod Lundbergs forslag. Som Ældre Sagens vice-direktør Michael Teit udtalte til Fyens Stiftstidende: „Stop med at misbruge de pårørende. Det er ikke deres opgave at være sosu for deres familiemedlem.“ (Sørensen 2021). Teit problematiserer således ideen om at instrumentalisere *det*, som pårørende som Charlotte gør for deres forældre. Som Charlottes fortælling vidner om, kan bidraget fra hendes – og historiens andre uformelle omsorgsgivere – næppe underkastes de forvaltningsmæssige og økonomiske logikker, som definerer og præger sosu’ens, sygeplejerskens, pædagogens og andre velfærdsprofessionelles omsorgsarbejde.

Det er også usikkert, om det samfundssind, som opstod under coronaens første faser, kan udgøre en tilstrækkelig stabil ressource i fremtidens ældreomsorg, som Lundberg foreslår. Den anden kommentarer vidner i hvert fald om, at generationskontrakten nemt kan destabiliseres, når det opleves, som om en ældre generation tager mere, end den har givet. Som Barbara Prainsack har argumenteret for i en artikel om solidaritet under corona, har mellem menneskelig solidaritet vist sig som en skrøbelig størelse under krisen. Hun fremhæver undersøgelser, der viser, at coronakrisen faktisk har øget oplevelsen af sociale skel snarere end at resultere i større solidaritet mellem samfundsgrupper (Prainsack 2022:129). I en dansk kontekst har coronakrisen tydeliggjort forskellige spændinger mellem generationerne. For eksempel er unge blevet udstillet som egoistiske og hensynsløse, når de har festet, og der har været sat spørgsmålstejn ved rimeligheden af fordelingen og rækkefølgen af vaccinationer. Der er således noget, der tyder på, at samfundssind er en upålidelig social ressource, som nemt kan destabiliseres, hvis ikke den form for solidaritet, som lægges i begrebet samfundssind, forankres i institutioner og relationer, der med politisk vilje bakkes op og gøres varige (Prainsack 2020).

Når Lundberg taler om familieband og samfundssind, fremstår det som en udnyttet social ressource, der er tilgængelig og kan udnyttes bedre. Men som denne enquete peger på, er mange familier allerede spændt hårdt for i forskelligartede omsorgsarrangementer, som indebærer forskellige former for samhørighed. Det rejser spørgsmål om, *hvordan* familieband og samfundssind kan blive bæredygtige sociale råstoffer i fremtidens ældreomsorg.

Note

1. Interviewet med Charlotte stammer fra et feltarbejde på Ærø, som blev gennemført i perioden fra maj til november 2020 – en periode, hvor pandemien var „under kontrol“ med kun isolerede regionale udbrud. Feltarbejdet omfattede blandt andet 34 interviews med ældre borgere, pårørende, frivillige, sundhedsprofessionelle og kommunale ledere i sundhedssektoren. Projektet blev gennemført i regi af forskningsgruppen Sensing Old Age (SOA) ved Institut for Antropologi på Københavns Universitet med støtte fra VELUX FONDEN.

Litteratur

Andersson, Katarina

- 2012 Paradoxes of Gender in Elderly Care. The Case of Men as Care Workers in Sweden. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 20(3):166-81. <https://doi.org/10.1080/08038740.2012.667001>.

Angel, Ronald J. & Jacqueline L. Angel

- 2018 *Family, Intergenerational Solidarity, and Post-Traditional Society*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315173757>.

Bordone, Valeria

- 2012 Social Norms and Intergenerational Relationships. In: G. de Santis (ed.): *The Family, the Market or the State? International Studies in Population*. Pp. 159-78. Dordrecht: Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4339-7_8.

Carsten, Janet

- 2000 Introduction. *Cultures of Relatedness*. In: J. Carsten (ed.): *Cultures of Relatedness*. Pp. 1-36. Cambridge: Cambridge University Press.

Clarke, Adele

- 2018 Introducing Making Kin Not Population. In: A. Clarke & D. Haraway (eds): *Making Kin not Population*. Pp. 1-39. Chicago: Prickly Paradigm Press.

Dahl, Hanne Marlene

- 2017 *Struggles in (Elderly) Care. A Feminist View*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57761-0>.

Da Roit, Barbara & Josien De Klerk

- 2014 Heaviness, Intensity, and Intimacy. *Dutch Elder Care in the Context of Retrenchment of the Welfare State*. *Medicine Anthropology Theory* 1(1):1-12. <https://doi.org/10.17157/mat.1.1.204>.

De Silva, Menusha

- 2018 Making the Emotional Connection. *Transnational Eldercare Circulation within Sri Lankan-Australian Transnational Families*. *Gender, Place & Culture* 25(1):88-103. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2017.1339018>.

Demain, Sara, Ana-Carolina Gonçalves, Carlos Areia, Rúben Oliveira, Ana Jorge Marcos, Alda Marques, Ranj Parmar & Katherine Hunt

- 2015 Living With, Managing and Minimising Treatment Burden in Long Term Conditions. A Systematic Review of Qualitative Research. *PLoS ONE* 10(5):1-18. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0125457>.

DR

- 2022 <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/oestjylland/skal-paaroeerende-tage-mere-ansvar-omsorg-af-aeldre-mangel-paa-haender>. 25. januar.

- Felding, Simone Anna & Nete Schwennesen
2019 Når omsorgen udliciteres. En analyse af den konfliktfyldte omsorgstrojka mellem mennesker med demens, pårørende og plejepersonale på et plejehjem i Danmark. Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund 16(30):123-49. <https://doi.org/10.7146/ufss.v15i30.114771>.
- Grünenberg, Kristina, Line Hillersdal & Jonas Winther
2022 Window Work. Screen-Based Eldercare and Professional Precarity at the Welfare Frontier. International Journal of Ageing and Later Life 15(2):23-50. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.3541>.
- Gómez, Daniel López
2015 Little Arrangements That Matter. Rethinking Autonomy-Enabling Innovations for Later Life. Technological Forecasting and Social Change, Science, Technology and the “Grand Challenge” of Ageing 93:91-101. <https://doi.org/10.1016/j.techfore>.
- Houngaard, Lise, Birthe D. Pedersen & Lis Wagner
2012 Hverdagslivet som uformel omsorgsgiver. Sygeplejersken 11:67-76.
- Igel, Corinne & Marc Szydlak
2011 Grandchild Care and Welfare State Arrangements in Europe. Journal of European Social Policy 21(3):210-24. <https://doi.org/10.1177/0958928711401766>.
- Mandag Morgen
2022 Socialchefernes formand: Vi står overfor et meget større problem end corona. <https://www.mm.dk/artikel/socialchefernes-formand-vi-staar-overfor-et-meget-stoerre-problem-end-corona>. 24. januar.
- Miller, Dorothy & Elaine Brody
1981 The “Sandwich” Generation. Adult Children of the Aging. Social Work 26(5):419-23.
- Mol, Annemarie, Ingunn Moser & Jeannette Pols
2010 Care. Putting Practice into Theory. In: A. Mol, I. Moser & J. Pols (eds): Care in Practice. On Tinkering in Clinics, Homes and Farms. Pp. 7-27. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Ploeg, Jenny, Marta Canesi, Kimberly D Fraser, Carrie McAiney, Sharon Kaasalainen, Maureen Markle-Reid, Sinead Dufour, Lisa Garland Baird & Tracey Chambers
2019 Experiences of Community-Dwelling Older Adults Living with Multiple Chronic Conditions. A Qualitative Study. BMJ open 9(3):1-9. E023345. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-023345>.
- Prainsack, Barbara
2020 Solidarity in Times of Pandemics. Democratic Theory 7(2):124-33. <https://doi.org/10.3167/dt.2020.070215>.
- Prainsack, Barbara & Alena Buyx
2017 Solidarity in Biomedicine and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139696593>.
- Rada, Cornelia
2018 Aging and Intergenerational Care. Anthropological Researches and Studies 8:134-43.
- Reddit
2022 omsorg af ældre? Mangel på hænder får flere til at foreslå det. https://www.reddit.com/r/Denmark/comments/scc5u3/skal_p%C3%A5r%C3%B8rende_tage_mere_ansvar_for_omsorg_af/.

- Remennick, Larissa I.
1999 Women of the “Sandwich” Generation and Multiple Roles. The Case of Russian Immigrants of the 1990s in Israel. *Sex Roles* 40(5):347-78. https://doi.org/10.1023/A:1018815425195_
- Sahlins, Marshall
2013 What Kinship Is-and Is not. Chicago: University of Chicago Press.
- Silverstein, Merrill, Aviad Tur-Sinai & Noah Lewin-Epstein
2020 Intergenerational Support of Older Adults by the “Mature” Sandwich Generation. The Relevance of National Policy Regimes. *Theoretical Inquiries in Law* 21(1):55-76. <https://doi.org/10.1515/til-2020-0004>.
- Sørensen, Birgit Bakkær
2021 Vil have familien til at tage sig mere af farmor. Ældre Sagen advarer mod misbrug af pårørende. *Fyens Stiftstidende*, 28 september. <https://fyens.dk/farmor/vil-have-familien-til-at-tage-sig-mere-af-farmor-aeldre-sagen-advarer-mod-misbrug-af-paaroeerende>.
- Tjørnhøj-Thomsen, Tine
2004 Slægtskab med dyr. *Tidsskriftet Antropologi* (50):51-70. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i50.106936>.
- Tran, Viet-Thi, Caroline Barnes, Victor M. Montori, Bruno Falissard & Philippe Ravaud
2015 Taxonomy of the Burden of Treatment. A Multi-Country Web-Based Qualitative Study of Patients with Chronic Conditions. *BMC Medicine* 13:115. DOI 10.1186/s12916-015-0356-x.
- TV2
2021 Pårørende skal spille en større rolle i ældreplejen, mener borgmestre. <https://nyheder.tv2.dk/samfund/2021-11-06-paaroeerende-skal-spille-en-stoerre-rolle-i-aeldreplejen-mener-borgmestre>. TV2-Nyhederne, 6. november.
- van Groenou, Marjolein Irene Broese & Alice De Boer
2016 Providing Informal Care in a Changing Society. *European Journal Ageing* 13:271-79. <https://doi.org/10.1007/s10433-016-0370-7>.
- Ældre Sagen
2015 Voksne børn til modtagere af hjemmehjælp. Rapport Ældre Sagen. <https://www.aeldresagen.dk/presse/viden-s-om-s-aeldre/analyser-og-undersoegelser/voksne-boern-til-modtagere-af-hjemmehjaelp>.
- 2017 Undersøgelse om pårørende. Rapport Ældre Sagen. <https://www.aeldresagen.dk/presse/viden-om-aeldre/analyser-og-undersoegelser/2022-undersoegelse-paaroeerende-2021>.

„KAN MAN EGENTLIG SKRIVE EN NEKROLOG OVER EN HUND?“

Hunden på grænsen til det menneskelige i ældreomsorgen

NETE SCHWENNESEN OG LOA KRISTINE TEGLGAARD CHRISTENSEN

Kan man egentlig skrive en nekrolog over en hund? Dette var overskriften på et indlæg, der blev bragt i en lokalavis i en provinsby i Danmark i efteråret 2020 (Moltrup 2020). Som alle andre nekrologer er den et mindeord over et liv, der er levet, og som nu er gået bort; den handler dog ikke om et menneske, men om en hund. Nekrologen fortæller om hunden Basse, som levede på et plejehjem i en lille provinsby i Danmark, og er skrevet af lederen af det lokale plejehjem, hvor Basse boede det meste af sit liv. Nekrologen beskriver hundens liv, dens samliv med plejehjemsbeboerne og dens betydning for lokalsamfundet. Således sidestilles hunden som art med mennesket, og nekrologens forfatter udfordrer hermed grænserne mellem, hvad der kan betegnes som menneskeligt og ikke-menneskeligt. På samme måde som videnskabsfilosoffen Bruno Latour argumenterer for, at nonhumane aktører også bør inddrages og indgå som deltagere i et repræsentativt demokrati (Latour 2005), insisterer plejehjemslederen på, at hunden Basse bør betragtes som en afholdt og værdifuld medborger, der – ligesom mennesket – fortjener at blive anerkendt, hyldet og mindet.

Med afsæt i et ønske om at åbne for et antropologisk forskningsfelt, som kigger nærmere på dyrs sociale betydning i ældreomsorgen, tog forfatterne på feltbesøg på det plejehjem på Fyn, hvor Basse havde boet i størstedelen af sit 11-årige liv. Nærværende artikel er skrevet på baggrund af et dagsbesøg på plejehjemmet, hvor forfatterne havde samtaler med plejehjemslederen, med plejepersonale og med beboere og deltog i det sociale liv i plejehjemmets fællesrum. Ud over disse samtaler består det empiriske materiale af et omfattende billedmateriale samt en række avisartikler om Basse, som blev bragt i lokalaviser i Basses levetid. Da forfatterne besøgte plejehjemmet, var det tre uger siden, Basse var blevet aflivet og kremeret. Alligevel var han intenst til stede i vores samtaler, hvor det var tydeligt, at både beboere og plejepersonale stadig var i sorg over at have mistet ham.

Ved at sætte fokus på, hvordan andre arter end mennesker deltager i det sociale liv og således både betinger og muliggør særlige måder at være – og blive – menneske (og dyr) på, skriver artiklen sig ind i „flerartsantropologien“ (Krøijer & Weisdorf 2021). I vores analyse undersøger vi de forskellige måder, hvorpå hunden Basse går i forbindelse med andre aktører, og hvordan det skaber nye muligheder for tilblivelse – for hunden såvel som for plejehjemsleder, beboere og frivillige, som er engageret i at drive plejehjemmet. Vi viser, hvordan hunden bevæger sig på et kontinuum mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige, hvor den både optræder som radikalt anderledes end mennesket og som en aktør, der er i besiddelse af (ekstra-ordinære) menneskelige egenskaber. På den baggrund argumenterer vi for, at det netop er Basses særlige egenskaber som hund, som gør den i stand til at bevæge sig på grænsen til det menneskelige, og som gør den til en særdeles afholdt og værdifuld medbeboer på plejehjemmet.

Hvor er dyrene i aldringsantropologien?

Begge forfattere til nærværende artikel har de seneste 10 år været involveret i forskning og feltarbejde omhandlende ældreomsorgen i Danmark. Christensen undersøgte i sin ph.d.-afhandling, hvordan hverdagsrehabilitering, som fra slutningen af 2000'erne blev introduceret som et nyt paradigme for ældreomsorgen i Danmark, satte sig igennem i hjemmeplejen i en dansk kommune og forandrede forventninger og roller i relationen mellem de plejekrævende ældre og de sundhedsprofessionelle (Christensen 2020). Schwennesen har af flere omgange studeret, hvordan digitale teknologiers indtog i omsorgsarbejdet forandrer omsorgen og relationen mellem professionel og borger, blandt andet i forbindelse med fysisk genoptræning af ældre (Schwennesen 2019) og i kommunal demensomsorg (Schwennesen 2021). Begge forfatteres forskning bygger på et omfattende etnografisk materiale. Selvom det etnografiske feltarbejde har haft et andet fokus, har dyr (oftest hunde, men også katte, hamstere, får, heste, høns og fugle) været til stede under feltarbejdet, men kun som et usynligt bagtæppe for studierne egentlige omdrejningspunkt. Således har opmærksomheden i de etnografiske studier i høj grad været formet af den aktuelle ældrepolitiske dagsorden; en dagsorden, som i de seneste årtier har sat fokus på, hvordan vi med ny politik, teknologi og digitalisering kan gøre ældreomsorgen bedre og mere effektiv og hermed bidrage til at løse aktuelle udfordringer (se Schwennesen 2019; Leeson 2017; Grünenberg & Hillersdal 2022). Dette fokus har formet forfatterens opmærksomhed i deres feltarbejde, så noget så almindeligt som dyr og deres tilstedeværelse i ældreomsorgen er blevet udgrænset. Samtidig kan vi konstatere en stigende interesse for brug af dyr i omsorgen for ældre, og pro-

grammer og tiltag som eksempelvis Trygfondens besøgshundeprogram er blevet igangsat (besogshunde.dk) og undersøgt i kvantitative RCT-studier (Thodberg et al. 2020). Men i kontrast til et stigende antal studier, som har undersøgt ældre menneskers brug af velfærdsteknologi i den danske velfærdsstat (Ertner 2019; Kamp, Obstfelder & Andersson 2019), ses ingen danske antropologiske studier, som belyser ældre menneskers samvær med dyr.

Dette bemærkelsesværdige fravær af dyr i studier af ældreomsorg i Danmark afspejler en generel sparsom interesse for (kæle)dyr i dansk antropologi. Der er dog undtagelser. Blandt andet havde *Tidsskriftet Antropologi* nr. 33 fra 1996 fokus på antropologiske studier af menneskers forhold til dyr, og i dette temanummer behandler Ida Nicolaisen særligt hundens symbolske betydning og dens placering i den kulturelle vidensproduktion (Nicolaisen 1996:100). Som Nicolaisen fremhæver, har hunden fra tidlig tid slået tæt følge med mennesket og haft forskellige sociale betydninger. I det gamle Egypten ved vi fra Herodot, at medlemmer af den egyptiske familie kronragede sig, når deres hunde døde, hvilket var deres udtryk for at bære sorg over at have mistet et statussymbol. Hos jøderne derimod har hunden fra ældgammel tid været regnet for et urent dyr – både i *Det gamle testamente* og *Det nye testamente* omtales hunden med afsky (op.cit.102). I nyere tid ses samme variation i menneskers forhold til hunde, idet de både optræder som transportmiddel (slædehunde), sportsudøvere (væddeløbs Hunde) og delikatesse. Ligesom forfatterne til nærværende artikel undrer Nicolaisen sig over den manglende interesse for hunden i antropologiske analyser: „det er [...] kendetegnende at relativt få [antropologiske] analyser om dyrenes symbolske betydning beskæftiger sig med husdyrene. Ikke mindst menneskets ældste ven indtager en yderst beskedens plads i denne sammenhæng, et faktum, som står i skærende kontrast til hundens sociale og kulturelle betydning i mange samfund“ (ibid.).

En anden undtagelse er Tine Tjørnhøj-Thomsens analyse af, hvordan dyr – primært hunde – optræder i fortællinger om barnløshed i Danmark (Tjørnhøj-Thomsen 2006). I sin diskussion af slægtskabsforhold i Danmark viser Tjørnhøj-Thomsen, hvordan barnløses brug af analogier mellem mennesker og dyr illustrerer de forskelligartede former for forbundethed, der eksisterer mellem mennesker og dyr, og hvordan de barnløses sammenligninger mellem dyr og børn giver anledning til refleksion over, hvad det vil sige at være forbundet. Er forbundethed konstitueret af daglig social interaktion og den følelse af ansvar, gensidig afhængighed og omsorg, som det sociale samvær afstedkommer, eller gennem nedarvning af gener, som opstår gennem biologisk reproduktion? Tjørnhøj-Thomsen viser, at selvom de barnløses refleksioner giver anledning til at sammenligne forbundetheden mellem mennesker og hunde med forbundet-

heden mellem forældre og børn og på den baggrund udfordre biologiske slægtskabsforståelser, fremstår forholdet mellem forældre og biologiske børn alligevel forskelligt fra forholdet mellem hundeejere og deres hunde i de barnløses refleksioner (ibid.).

Den gensidige tilblivelse af mennesker og dyr

I den internationale litteratur er dyr ofte blevet beskrevet som en art, der står i modsætning til mennesker. Filosofer har blandt andet beskæftiget sig med spørgsmålet om, hvad der gør mennesket til netop menneske og ikke dyr (Descartes 1998). Det er i den forbindelse blevet fremhævet, at mennesket i modsætning til dyrene besidder et sprog, en eksistentiel bevidsthed og en høj intelligens (Holmberg 2019). Denne dikotomiske måde at forstå forholdet mellem dyr og mennesker på er imidlertid blevet problematiseret (Derrida & Willis 2002; Agamden 2004), og antropologiske studier har vist, hvordan dyr og mennesker er tæt forbundne, både i symbolsk og konkret forstand (Latour 2019; Kirksey & Helmreich 2010). Antropologiske studier har blandt andet fremhævet, hvordan kategorien „dyr“ dækker over en mangfoldighed af former for liv, som rummer mange forskelligartede muligheder for sameksistens med mennesker – for eksempel landbrugsdyr (Anneberg et al. 2013), opdrættede fisk (Lien 2015), forsøgsdyr (Friese & Latimer 2019) og mikrober (Evans & Lorimer 2021). Hvor tidligere antropologiske studier har været optaget af at forstå dyr som symbol og menneskeligt redskab i en større samfundsmæssig sammenhæng (Evans-Pritchard 1940), antager nyere antropologiske tilgange en mere symmetrisk relation mellem dyr og mennesker (Kirksey & Helmreich 2010). Fokus er her på, hvordan dyr og mennesker bliver til i konkrete møder, og hvordan deres sameksistens gensidigt betinger hinanden (Candea 2010). Donna Haraway har fremhævet menneskets særlige forhold til „companion species“ eller på dansk „ ledsagende arter“ (Haraway 2003) – herunder menneskets forhold til hunden som art. Haraway anskuer relationen mellem hund og menneske gennem en „evolutionsoptik“, hvor forholdet betragtes som et resultat af en domesticeringsproces, som er karakteriseret ved at være både en magt- og en omsorgsrelation. Gennem mangeårigt samliv med mennesket har hunden som art udviklet sig fra at være „vild ulv“ til at være „tamt kæledyr“, som lever og bor tæt sammen med mennesker. På samme måde har hunden – såvel som andre arter – været med til at skabe mennesket som art. Haraway forstår udviklingen af forholdet mellem menneske og hund som en effekt af en gensidig tilblivelsesproces, hvor begge parter skabes i kraft af den gensidige interaktion. Menneskets tilblivelse kan således anskues som et resultat af en vedvarende relation mellem arter eller,

som hun udtrykker det, „at være én er altid at blive til blandt mange“ (Haraway 2008:4). Filosofen Vincianne Despret har bygget videre på Haraways tanker og vist, hvordan den gensidige tilblivelse mellem mennesker og dyr har en kropslig og affektiv dimension (Despret 2004, 2021). Det er gennem den gensidige affektive tilpasning („attunement“), at der skabes nye muligheder for tilblivelse, hvilket kræver, at både dyr og menneske er åbne og modtagelige over for den andens indvirkning. Både dyr og menneske betragtes her som sociale aktører, og nye muligheder for tilblivelse opstår som en effekt af kropslig og affektiv interaktion (Despret 2004). I det følgende bygger vi videre på denne tænkning og stiller skarpt på den gensidige tilblivelse af hunden Basse og de sociale aktører, den går i forbindelse med på plejehjemmet.

Hunden som symbol på hjemlighed og familiær omsorg

Plejehjemmet Korsvang er i dag et populært og meget søgt kommunalt plejehjem. Men sådan har det ikke altid været. For 11 år siden var plejehjemmet præget af medarbejderflugt og dårligt omdømme. For at vende udviklingen blev der ansat en ny plejhjemsleder, som fik til opgave at skabe en kulturforandring. I vores samtaler med plejhjemslederen fortæller hun, hvordan hun satte sig for at skabe et plejehjem, som stod i modsætning til det bureaukratiske og institutionsprægede, hvor rigide rammer og bureaukrati var styrende for samværet og omsorgen, og hvor medicin blev brugt som løsningen på sociale problemstillinger. I stedet ønskede hun at skabe et plejehjem, som hvilede på værdier som „hjemlighed“ og „familiær og nærværende omsorg“.

I plejhjemslederens videre strategiske forandringsarbejde blev plejhjemshunden Basse helt central og fungerede som et stærkt symbol på det opgør med fortiden, som hun ønskede at igangsætte. Som plejhjemslederen skriver i nekrologen:

[Basse] var ikke bare en hund. Han var et symbol på et opgør med datidens traditionelle institutionstanke, idet vi med hans hjælp gik fra at være en institution styret af ro, renlighed og regelmæssighed til at være et hjem, hvor mange har været vant til at have dyr omkring sig. Vi blev bogstaveligt talt en familie med dyr.

Lederen taler her ind i en velkendt forståelse af institution og hjem som modsætninger. Hvor institutionen ofte associeres med det anonyme, bureaukratiske og distancerede, bliver hjemmet forbundet med det autentiske, familiære og nære (Højlund 2009). Hjemmet kommer i denne sammenhæng til at fungere som et positivt symbol (Gullestad 1989) på et godt ældreliv, hvis modsætning er det institutionsprægede. I Danmark er det at have et kæledyr tæt forbundet med at

være en familie, og mange danske hjem huser i dag ét eller flere kæledyr (Lund & Sandøe 2021). Ved at knytte fortællingen om de organisatoriske forandringer på plejehjemmet sammen med anskaffelsen af Basse blev plejehjemslederen således i stand til at kommunikere værdier om hjemlighed, nærvær og familiær omsorg. I hendes fortælling fremstår disse værdier som fundamentet i den ultimative model for ældreomsorg. Dette skal ses i lyset af, at institutionel plejehjemspraksis i de senere år har været genstand for massiv kritik i den danske offentlighed (Gjødsebøl et al. 2017), hvor flere kritiske sager om omsorgssvigt og en forrået arbejdskultur er blevet fremlagt og debatteret (Schwennesen & Madsen 2021).

Basses centrale position på plejehjemmet blev i de følgende år kommunikeret både indadtil og udadtil i organisationen. Indadtil blev Basses betydning understreget af et maleri af Basse, som hænger ved indgangspartiet til plejehjemmet sammen med portrætter af kongehusets medlemmer. Maleriet viser Basse kærligt omfavnet af en hånd, og plejehjemslederen fortæller os med et glimt i øjet, at hun synes, det er helt på sin plads, at Basse hænger der blandt kongehusets medlemmer, som hos mange af plejehjemmets beboere nyder stor respekt og har en særlig ophøjet status. Udadtil blev Basse eksponeret i den lokale presse som et symbol på den forandringsproces, som plejehjemslederen havde igangsat på Korsvang. Under overskrifter som „Glæden tilbage på Korsvang“, „Fra institution til hyggeligt hjem“, „Basse får de ældre til at droppe lykkepillerne“, „Basse spreder godt humør“, „Paradigmeskiftet Basse“ og „De fandt en ekstra pote“ blev Basses ankomst og tilstedeværelse kommunikeret til lokalsamfundet. Det er fristende her at anskue hunden Basse som et totemdyr, der markerer, at plejehjemmet Korsvang er et særligt fællesskab, som adskiller sig fra andre plejehjemsfællesskaber. Ifølge Lévi-Strauss kan totemdyr betragtes som et klassificeringsredskab, der på en gang adskiller og forener sociale grupperinger (Lévi-Strauss 1991). Selvom de færreste vil forbinde totemisme med nutidens Danmark, vil vi alligevel argumentere for, at hunden Basse kan tolkes som plejehjemmets totemdyr: I kraft af hundens kulturelle forbindelse til familiær omsorg kommunikeres, at plejehjemmet er et „rigtigt“ hjem og et familielignende fællesskab. Denne symbolske kobling virker både indadtil blandt beboere og medarbejdere, som er en del af fællesskabet, og udadtil i forhold til omverdenen. Her kommer Basse til at fremstå som en markør for institutionel forskellighed og en implicit kritik af andre plejehjemsfællesskaber, hvor det familiære og det hjemlige angiveligt er udgrænset. Basses symbolske betydning kan således ikke blot udsige noget om en intern værdimæssig forankring, men kan også bruges som indgang til at forstå centrale værdier i en mere generel social organisering – her omsorgen for plejkrævende ældre i Danmark samt de økonomiske udvekslinger og betingelser,

der er med til at opretholde den. I den danske velfærdsstat er plejehjemmet som institutionsform underlagt fritvalgsordninger og kontinuerlige offentlige tilsyn, som nødvendiggør, at institutionen hele tiden må markedsføre sig selv over for potentielle fremtidige kunder/borgere.

I markedsføringen af plejehjemmet som et sted, der står i modsætning til det institutionsprægede, er fortællingen om anskaffelsen af Basse et særdeles effektivt redskab til at „brande“ plejehjemmet som et attraktivt sted at tilbringe den sidste del af livet for de ældre i lokalbefolkningen. I den fortælling fremstår Basse som et dyr, der har en helt særlig betydning som mere og andet end det menneskelige. Det er netop i kraft af hundens særlige symbolske karakter, at den kan bruges som instrument til at skabe en fortælling om et forandret fællesskab (plejehjemmet), der hviler på værdier om „hjemlighed“ og „familiær omsorg“. I den fortælling fremtræder plejhjemslederen som en handlekraftig leder. Det er således i kraft af fortællinger om anskaffelsen af Basse, at plejhjemslederen bliver til som en leder, der kan skabe en kulturforandring af plejehjemmet, som står i modsætning til det institutionelle og bureaukratiske.

Hundens materialitet som betingelse for menneskelig tilblivelse

Vi taler med Irene, tre uger efter Basse blev aflivet. Hendes øjne løber flere gange i vand, og det er tydeligt, at hun stadig er i sorg. Indimellem tårerne smiler hun ved de minder om Basse, som samtalen vækker til live. Irene er 84 år og lider af en alvorlig lungesygdom, som giver hende lufthunger – en ofte angstfuld følelse af at mangle luft. Trods den konstante tilførsel af ilt fra et iltapparat bliver hun hurtigt udmattet, når hun bevæger sig rundt, og det var da også årsagen til, at hun for fire år siden flyttede ind på plejehjemmet. Irene fortæller, at hun bevidst søgte plejehjemmet, fordi det havde plejhjemshunden Basse som beboer. Det fandt hun særligt attraktivt, da hun så ville kunne fortsætte med leve sit hverdagsliv i selskab med en hund. Irene fortæller, at hun generelt godt kan lide dyr, men at hun i særdeleshed betragter sig selv som et „hundemenneske“. Hun foretrækker den intime og tætte forbindelse med en hund i forhold til andre kæledyr såsom katte, som hun betragter som mere selvstændige og egenrådige.

Hunden har en særlig materialitet, som skaber et særligt mulighedsrum for menneskelig tilblivelse. Familiehunden, som den optræder i Danmark anno 2022, er et resultat af et mangeårigt avlsarbejde, hvor særlige karakteristika er blevet fremavlet. Basse var af racen golden retriever, som er kendt for at være en hengiven, glad og tillidsfuld hund, der er venlig over for børn og fremmede. Racen er meget populær og bruges som familiehund i hele verden. Som det fremgår af nekrologen, var disse egenskaber også kendetegnende for Basse:

Basse var kun halvandet år gammel, da han kom til Korsvang. Dengang var han en frisk ung hund, som trods en masse god energi hurtigt tilpassede sig vores tempo, som var lidt langsommere, end hvad hans energi kunne række til. Han fik hurtigt en masse nye venner i huset og var for mange den første, man mødte, når

man kom ud fra sin lejlighed, og bedst af alt så var han altid glad for at se os, og det var gensidigt.

Basses særlige evne til at tilpasse sin adfærd til de mennesker, han var sammen med, blev understreget igen og igen af personale og beboere. De fortæller, at hvis Basse gik en tur med et menneske, der gik langsomt, ville han justere sit tempo og gå langsomt. Var han til gengæld ude at gå med et barn, ville han gå hurtigere og vildere. De fortalte også, hvordan Basse havde en helt speciel evne til at fornemme beboernes fysiske og psykiske tilstand. Det kom blandt andet til udtryk, når en beboer var døende, hvor Basse ifølge personalet typisk ville søge hen til den døende beboer og våge over ham eller hende.

Når Irene fortæller om sit forhold til Basse, understreger hun også Basses særlige evne til at tilpasse sig. Allerede på hendes første dag på plejehjemmet, fortæller hun, „kom Basse ned og hilste pænt“, og det var begyndelsen på det, hun oplevede, som en speciel relation:

Lige fra dag ét havde Basse og jeg en kemi, der passede godt sammen. Han kunne simpelthen fornemme, hvordan jeg havde det. Han kom altid lige ind og vende for at se, om alt var, som det skulle være, og så fik han en godbid. Hvis jeg havde brug for ham, var han der altid, og han lå lige ved siden af mig, når jeg ikke havde det godt. Han holdt altid øje med mig, og jeg havde fornemmelsen af, at han altid var tæt på – det var noget andet, end personalet kunne give mig. Han var der bare for mig.

Når Irene siger, at hun og Basse havde en kemi, der passede godt sammen, vidner det om, at hun oplevede deres relation som symmetrisk og gensidig. Basse omtales ikke som et anonymt dyr, men som et individ i sin egen ret, med en egen personlighed. Den symmetriske relation kommer hele tiden til udtryk, når Irene fortæller: Basse omtales aldrig som „hunden“ eller „den“, altid som „Basse“ eller „han“. Irene omtaler ham gennemgående som en ligeværdig deltager i sociale interaktioner, som da hun for eksempel siger:

Basse og jeg, vi kunne godt finde ud af at ordne verdenssituationen. (Nete: Talte du med ham?) Ja, ja. Vi havde mange hemmeligheder, og jeg vidste, det aldrig kom videre. Og så på gode dage, så grinede vi.

Vi ser her, hvordan Basse bidrager med noget særligt – fordi han er hund. Han kan noget, som rækker ud over det, menneskelige omsorgsgivere kan. Irene omtaler det som en evne til at „fornemme“, hvordan hun har det, og fortæller, hvordan Basse formår at tune sig ind på hendes kropslige signaler og respondere på dem ved for eksempel at blive liggende og holde øje med hende, når hun har det skidt. Dette giver hende tryk og lindring. Despret argumenterer for, at den

gensidige tilblivelse mellem mennesker og dyr finder sted gennem kropslig og affektiv interaktion, hvilket er betinget af, at både dyr og menneske er åbent og modtageligt over for den andens indvirkning (Despret 2004). Som Irene giver udtryk for, udviser Basse nærmest overmenneskelige evner til at tilpasse sig og til at respondere på en måde, så Irene føler sig tryk. Denne evne til at være (efter menneskelige standarder) socialt fintfølelse og fleksibel betød, at Basse *tilførte* noget ekstra, som havde stor betydning for det sociale liv på plejehjemmet. Dette ekstra var også forbundet med, at Basses tilstedeværelse skabte mulighed for, at beboere på plejehjemmet kunne optræde som aktive bidragsyder i omsorgen. Irene kommer ind på det, når hun fortæller om, hvad Basses tilstedeværelse betød for hende:

Der var jo selskab, der var ikke bare fire vægge, der var ligeglade med, om du var der eller ej, vel. Der var jo nogen. Der er nogen, der har brug for dig.

Modsat „de fire vægge“ er Basse et levende væsen, som også selv har brug for omsorg. Basse har „brug for hende“, som hun siger – for hendes opmærksomhed, selskab, klap og godbidder. Det er vigtigt for hende, fordi det betyder, at hun gør en forskel i deres relation. At hun er *nogen* i relationen til Basse.

Ud over relationen til Basse spiller relationen til personalet en central rolle i Irenes tilværelse på plejehjemmet, fordi personalet kontinuerligt varetager de mange opgaver, der er forbundet med at opretholde hendes og de andre beboeres liv og drage omsorg for dem. Selvom relationen mellem Irene og personalet utvivlsomt er gensidig og – som alle sociale relationer – konstant skabes gennem små udvekslinger af ord, blikke og berøringer, har personalet i modsætning til Basse ikke *brug* for Irene. Som beboer på et plejehjem er hendes sociale rolle i forhold til personalet overvejende defineret som *modtager* af pleje og omsorg. I forholdet til Basse bliver det til gengæld muligt for Irene og de andre beboere at træde ind i en rolle og identitet som aktive omsorgsgivere.

Talrige studier af aldring i Europa og Nordamerika har beskrevet, hvordan afhængighed generelt associeres med ubalanceret reciprocitet – med en begrænset evne til at give og gengælde. Afhængighed er generelt frygtet og undgået, fordi det at kunne klare sig selv betragtes som en forudsætning for at blive anerkendt som en fuldgyldig voksen person. Som den amerikanske antropolog Robert Murphy udtrykker det: „principper om reciprocitet er [...] grundpiller i det at være en person: at være en giver såvel som en modtager er en hjørnesten i det at være et voksent selvstændigt menneske“ (Murphy 1990:201). Derfor betyder det noget at kunne få lov til at give. Elana Buch viser i et studie af hjemmepleje i Chicago, hvordan de ældre ikke bare modtager omsorgsydelser fra deres betalte hjemmehjælpere, men også giver dem forskellige gaver tilbage i form af fritid,

penge osv., selvom det er imod reglerne (Buch 2014, 2018). Når de ældre mennesker giver noget tilbage til hjemmehjælperne, er det ikke bare med til at skabe og styrke deres indbyrdes sociale relationer, men også de ældre menneskers oplevelse af sig selv som defineret af andet og mere end deres afhængighed. Gennem gavegivning bekræfter de ældre således sig selv som socialt og moralsk duelige personer (Buch 2018:181-82). På samme måde som hjemmehjælperne i Buchs feltarbejde stiller Basse sig til rådighed for beboernes omsorgshandlinger. Gennem Basses afhængighed af beboerne får de en social rolle, som rækker ud over deres status som afhængige af hjælp. De bliver til som aktive givere og ikke kun modtagere af omsorg.

Hunden som bindeled mellem steder og aktører

På samme måde som Basse skaber mulighed for, at plejehjemsbeboere kan fremtræde som aktive omsorgsgivere, skaber Basses tilstedeværelse også mulighed for, at plejehjemmet kan blive til som et særligt sted. Formelt set er lejlighederne beboernes private hjem; beboere betaler husleje hver måned og lejer deres lejlighed af kommunen. Medmindre de er til fare for sig selv og deres omgivelser, har beboerne ret til selv at bestemme over deres eget liv i det rum. Så snart beboerne bevæger sig ud på fællesarealerne, er de ikke længere i deres private hjem, men skal indgå i et fællesskab med andre beboere og plejepersonale. Plejehjemmet er således både privat og offentligt på samme tid. I sin beskrivelse af Basse fremhæver Irene, at han plejede at lægge sig lige på tærsklen mellem hendes lejlighed og fællesarealerne: „I lejligheden kunne han kigge både ud til mig og ud til gangen. Han kunne holde øje med mig og fællesrummet.“ Van Gennep har beskrevet dørtærsklen som en „zone de marge“, en marginal eller liminal zone, hvor to distinkte territorier på én gang er adskilt og forbundet, hvilket gør den tvetydig og ambivalent (Van Gennep 2004). På et plejehjem kan en lukket dør medføre ensomhed og social isolation, mens en åben dør kan medføre, at andre mennesker overskrider grænserne til ens private sfære. Basse syntes at mediere imellem disse ekstremer. Når Basse lå på tærsklen, medierede han imellem det individuelle og det kollektive, det private og det offentlige rum. Han var en vogter, en buffer og et forbindelsesled, som på en gang beskyttede Irene og hendes private rum, men samtidig forbandt det til kollektivet. Det var, som om han afbødede den ambivalens og potentielle friktion, som dørtærsklen ifølge Van Gennep repræsenterer. Når han lå der i døren, kunne han både være der for Irene og holde øje med resten af beboerne og det øvrige sociale liv på plejehjemmet.

Basses evne til at forbinde og mediere mellem sociale verdener gjorde sig også gældende i forholdet mellem plejehjemmet og omverdenen. Som levende

væsen havde Basse for at opretholde livet behov for at få mad og blive luftet flere gange dagligt. Dette gav anledning til, at de beboere, som var godt gående, kunne lufte ham på ture i byen. Samtidig rekrutterede plejehjemslederen flere frivillige til at hjælpe med at lufte ham i hverdagen og passe ham i ferier. Det står omtalt i nekrologen, hvordan Basse var kendt af byens borgere, og en af de frivillige, som holdt ved i hele Basses levetid, fremhæves som en særligt god ven:

Basse fik også gode venner uden for huset. Han fik specielt en rigtig god ven, nemlig kommunens bedste og mest engagerede medborger, Lotte eller Garn Lotte, som mange sikkert kender fra bybilledet, da hun har en garnforretning nede i byen. Dengang for 12 år siden blev der sat en annonce i avisen, hvor vi søgte en hundeluffer. Lotte meldte sig hurtigt sammen med et par andre frivillige under fanen som hundeluffer. Men til forskel fra de andre holdt Lotte ved i alle 12 år. Lotte kom troligt hver morgen ved 8-tiden for at lufte en ventende god ven.

Ud over frivillige, som blev engageret i pasningen af Basse, tiltrak han også beboeres børnebørn og oldebørn og personalets familier, som ofte kom for at lege eller gå tur med Basse, selvom de havde fri. Han var således både den individuelle beboers hund, plejehjemmets hund og hele lokalsamfundets hund. I kraft af hans særlige evne til at skabe forbindelser mellem aktører og sociale verdener blev han en definerende og aktiv medskaber af plejehjemmet som et levende sted, der var bredt forbundet med beboere, pårørende, medarbejdere, frivillige og lokalsamfundet. Ligesom Basse fik Irene til at føle sig som *nogen* i relationen til ham, gjorde han også plejehjemmet til *et særligt sted*, som var integreret i det lokale liv. Netop en tæt tilknytning til og integration i lokalsamfundet fremhæves af meningsdannere på ældreområdet som noget, der kan forbedre livskvaliteten hos beboere på plejehjem, som ofte har levet et langt liv i et givent lokalsamfund, og som derfor har mange slægtninge, bekendtskaber og minder derfra (Holm-Rasmussen 2020). Samtidig frygter mange ældre at komme til at leve et liv på plejehjemmet i ensomhed afsondret fra samfundet (Gjødsvøl et al. 2017).

Hvem skal tage sig af Basse? Den aldrende hund og hierarkiet mellem arter

Hvor Basses kontinuerlige plejebehov på den ene side skabte mulighed for social integration og lokal forankring, skabte det også kritik og konflikt internt i institutionen. Nogle medarbejdere var kritiske i forhold til anskaffelsen af en hund og rejste spørgsmål som: „Hvem skal tage Basse med ud på daglige gåture?“, „Hvem skal fodre ham?“, „Er Basse bare en ekstra opgave?“. Da Basses behov for pleje

ændrede sig, efterhånden som han blev gammel, blev kritikken mere udtalt. De sidste år af hans liv blev han gradvist mere svag og mistede sin evne til at tilpasse sin adfærd til andre. Til sidst kunne han knap nok gå, og han kunne pludselig begynde at gå af beboere, besøgende og plejepersonale. Han begyndte at stikke af på egen hånd og kunne ikke finde hjem igen. Basse kom tilsyneladende til at lide af kognitivt dysfunktionssyndrom for hunde (CCD) – den såkaldte hundedemens, et adfærdssyndrom, der kan ramme ældre hunde og forårsage adfærdsændringer som desorientering, ændret adfærd, søvnforstyrrelser og vanskeligheder med at holde sig ren. Hvor Basse hidtil havde været i stand til at tilpasse sig mennesker, som havde lignende aldersrelaterede symptomer, var beboerne og medarbejderne ikke i stand til at imødekomme hans stigende behov for omsorg. Som en medarbejder forklarer:

Til sidst kunne vi mærke, at Basse ikke kunne holde ud at være her. Han påvirkede beboerne negativt og blev til en, der i højere grad havde brug for omsorg fra andre. Beboerne havde svært ved at se hans behov, og i stigende grad måtte vi [personalet] tage os af ham. Helt ærligt blev han mere og mere irriterende for os allesammen, og det var en skam, for det er ikke det, han skal huskes for.

Efterhånden som Basses helbred forværredes, oplevede plejepersonalet i stigende grad Basse som en belastning i deres hverdag, og de gik til lederen for at foreslå, at han blev aflivet. Et par dage efter tog plejehjemslederen Basse med hen til den lokale dyrlæge og fik ham aflivet. Hvor Basse hidtil var blevet værdsat for sine næsten hypermenneskelige egenskaber, blev det således mod slutningen af hans liv tydeligt, at han var et dyr – og ikke et menneske. Differentieringen mellem dyr og mennesker fremstår særligt tydelig, når det kommer til livets afslutning. Hvor bevarelse og forlængelse af menneskeligt liv er en værdimæssig grundsten i den danske velfærdsstat (Gjødsbøl et al. 2019), og man ifølge loven ikke må dræbe eller hjælpe mennesker til at dø, betragtes dødshjælp/aflivning som en omsorgshandling, når det drejer sig om dyr. Fortællingen om håndteringen af Basses død illustrerer således et hierarki mellem arter, når det kommer til, hvilke liv (mennesker eller dyr) der kan og bør beskyttes og forlænges. Her bliver magtforholdet mellem arterne også tydeligt, hvor den relationelle gensidighed er erstattet af en asymmetrisk relation, hvor mennesker er suveræne beslutningstagere og dyr fuldstændig er underlagt menneskers handlinger.

Hvor Basse fremstår som væsensforskellig fra mennesket ved afslutningen af livet, fremstår den til gengæld som et menneske i de rituelle handlinger, der omgiver dens begravelse. Basse blev brændt og lagt ned i en urne, som blev begravet under et æbletræ i plejehjemmets have. Som lederen forklarer, sikrede dette, at Basse altid ville være en del af plejehjemmet, da hans sjæl ville fortsæt-

te med at give liv til æblerne, sæson efter sæson. Ved begravelsen holdt lederen en tale, hvor hun takkede Basse for at have været en trofast ven for beboere, plejepersonale og frivillige i sit liv på plejehjemmet:

Basse var en unik hund med en enestående evne til at tilpasse sig ... han kunne ... rumme at være sammen med os i både glæde og sorg. Han var en trofast ven, som blev hos sine venner til det sidste. Han har sagt farvel til mange, og det er nu, vi skal sige farvel til ham. Vi takker dig for alt, hvad du har givet os. Må du få en plads i himmeriget.

Gennem de rituelle handlinger fremstår Basse som et menneske, hvilket samtidig gør det muligt for de mennesker, Basse levede sammen med, at sørge og udvise taknemmelighed for den sociale betydning, Basse havde for plejehjemmet som sted, plejehjemslederen og dets beboere.

Tilblivelser på tværs af arter: afsluttende diskussion

Vi har i denne artikel udfoldet historien om plejehjemshunden Basse og undersøgt, hvordan den går i forbindelse med andre aktører på plejehjemmet og herigennem skaber nye muligheder for tilblivelse; for hunden såvel som for plejehjemmet, plejehjemslederen, beboerne og de frivillige, som er engageret i at drive plejehjemmet. I de processer bevæger hunden sig på et kontinuum mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige. På den ene side fremstår Basse som i besiddelse af (ekstra-ordinære) menneskelige egenskaber i det relationelle samvær med beboerne på plejehjemmet, og når den optræder som omsorgsgiver og -modtager i de ældre menneskers liv. På den anden side fremstår Basse som radikalt anderledes end mennesket, når den optræder som symbol på og instrument for strategiske forandringstiltag på plejehjemmet og ved slutningen af sit liv, hvor aldringen sætter ind, og den ikke længere kan tilpasse sig og agere omsorgsgiver i samværet med beboerne. Det er netop Basses eksistens mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige og dens særlige egenskaber som art/hund, som gør den i stand til at bevæge sig på grænsen til det menneskelige, og som gør den til en særdeles afholdt og værdifuld medbeboer på plejehjemmet. Basses fortælling er således også en fortælling om hundens særlige materialitet og om, hvordan netop den materialitet muliggør særlige måder at blive til som menneske på. Som fortællingen viser, besidder hunden i kraft af sine fremavlede egenskaber nogle særlige karakteristika, som gør den social og tilpasningsdygtig i dens samvær med mennesker. Den skaber derfor mulighed for menneskelig tilblivelse på en helt særlig måde. Når vi diskuterer dyrs sociale betydning i ældreomsorgen, er det derfor ikke lige meget, om vi taler om en hund eller

en høne, som muliggør helt andre former for tilblivelse. I fremtidige flerarts-antropologiske studier af dyr i ældreomsorgen er det derfor vigtigt at være opmærksom på, hvordan dyrenes materialitet indvirker på de mulighedsrum for menneskelig tilblivelse, som dyret skaber.

Antropologen Mette Nordahl Svendsen har undersøgt, hvordan den samfundsmæssige håndtering af liv på grænsen til det menneskelige kan tydeliggøre samfundsmæssige forestillinger om, hvad det vil sige at være menneske og dertil knyttede normer og værdier for, hvad der betragtes som et leveværdigt og værdifuldt liv (Svendsen et al. 2018). På samme måde giver historien om Basse anledning til etisk refleksion over, hvordan vi kan drage omsorg for livet, når aldringens skrøbelighed sætter ind, og hvornår og hvordan livet kan afsluttes på en værdig måde. På trods af arternes indbyrdes forskelligheder deler dyr og mennesker det samme vilkår for det at være levende; at vi ældes over tid, og at vores liv på jorden er endeligt. På den baggrund rejser fortællingen en opmærksomhed på aldring som et fænomen, som mennesker deler med andre arter, og som afstedkommer en eksistentiel skrøbelighed. Her bliver det tydeligt, at arter knytter an til forskellige moralske forestillinger og værdier, som regulerer, hvad der betragtes som det etisk rigtige (og lovlige) at gøre, og hvad der ikke gør. Der er således ikke ligegyldigt, om hunden ontologisk set optræder som hund eller som menneske ved livets afslutning, og derved illustrerer det tydeligt, hvordan det ontologiske (det, vi antager, eksisterer) også er et politisk spørgsmål (Mol 1999). Fortællingen om Basse viser, at der, når alt kommer til alt, eksisterer et hierarki mellem arter, som træder særligt tydeligt frem ved slutningen af livets cyklus. Her har mennesker en særlig forpligtelse til at handle ansvarligt og omsorgsfuldt over for de mangfoldige former for liv, vi som mennesker lever, bliver til og bliver ældre sammen med.

Litteratur

Agamben, Giorgio

2004 The Open. Man and Animal. California: Stanford University Press.

Anneberg, Inger, Mette Vaarst & Nils Bubandt

2013 Pigs and Profits. Hybrids of Animals, Technology and Humans in Danish Industrialized Farming. *Social Anthropology* 21(4):542-59. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12049>.

Buch, Elana

2014 Troubling Gifts of Care. Vulnerable Persons and Threatening Exchanges in Chicago's Home Care Industry. *Medical Anthropology Quarterly* 28(4):599-615. <https://doi.org/10.1111/maq.12126>.

2018

Inequalities of Aging. Paradoxes of Independence in American Home Care. New York: New York University Press.

- Candea, Matei
2010 I Fell in Love with Carlos the Meerkat. Engagement and Detachment in Human-Animal Relations. *American Ethnologist* 37(2):241-58. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2010.01253.x>.
- Christensen, Loa Kristine Teglgard
2020 Crafting Valued Old Lives. Quandaries in Danish Home Care. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Derrida, Jacques & David Wills
2002 The Animal that therefore I am (More to Follow). *Critical inquiry* 28(2):369-418. <https://doi.org/10.1086/449046>.
- Descartes, René.
1998 Discourse on the Method. Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Ertner, Marie
2019 Enchanting, Evoking, and Affecting. The Invisible Work of Technology Implementation in Homecare. *Nordic journal of working life studies* 9(S5):33-47. <https://doi.org/10.18291/njwls.v9iS5.112690>.
- Evans, Joshua & Jamie Lorimer
2021 Taste-Shaping-Natures. Making Novel Miso with Charismatic Microbes and New Nordic Fermenters in Copenhagen. *Current Anthropology* 62(S24):S361-S375. <https://doi.org/10.1086/714851>.
- Evans-Pritchard, Edward Evan
1940 The Nuer. A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People. Oxford: The Clarendon Press.
- Friese, Carrie & Joanna Latimer
2019 Entanglements in Health and Well-Being. Working with Model Organisms in Biomedicine and Bioscience. *Medical Anthropology Quarterly* 33(1):120-37. <https://doi.org/10.1111/maq.12489>.
- Gjødsvøl, Iben M., Lene Koch & Mette N. Svendsen
2017 Resisting Decay. On disposal, valuation, and care in a dementia nursing home in Denmark. *Social Science & Medicine* 184: 116-123. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.05.022>
- Grünenberg, Kristina & Line Hillersdal
2022 „Den nordiske model“. Rejsende velfærdsvisioner for ældreomsorg i Danmark og Sydkorea. *Tidsskriftet Antropologi* 86:17-39.
- Gullestad, Marianne
1989 Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haraway, Donna Jeanne
2003 The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Holmberg, Tora
2019 Walking, Eating, Sleeping. Rhythm Analysis of Human/Dog Intimacy. *Emotion, space and society* 31:26-31. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2019.03.002>.
- Holm-Rasmussen, Lise
2020 Giv plejehjemmet nyt liv. Tænk det sammen med børnehaven, bibliotek, café og kulturhus. *Kristeligt Dagblad* 2. juni.

- Højlund, Susanne
2009 Hjemlighed som velfærdsparadoks. Om iscenesat autenticitet i døgninstitutioner for anbragte børn. *Tidsskriftet Antropologi* 59/60:49-66.
- Kamp, Annette, Aud Obstfelder & Katarina Andersson
2019 Welfare Technologies in Care Work. *Nordic Journal of Working Life Studies* 9:1-12. <https://doi.org/10.18291/njwls.v9iS5.112692>.
- Kirksey, S. Eben & Stefan Helmreich
2010 The Emergence of Multispecies Ethnography. *Cultural Anthropology* 25(4):545-76. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1360.2010.01069.x>.
- Krøijer, Stine & Matti Weisdorf
2021 Introduktion. *Antropologien og de andre arter. Tidsskriftet Antropologi* 83:5-24.
- Latour, Bruno
2005 From Realpolitik to Dingpolitik, or How to Make Things Public. In: B. Latour & P. Weibel (eds): *Making Things Public. Atmospheres of Democracy*. Pp. 14-41. London: The MIT Press.
2009 Will Non-Humans be Saved? An Argument in Ecotheology. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 15(3):459-75. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2009.01568.x>.
- Leeson, Christina
2017 Anthropomorphic Robots on the Move. A Transformative Trajectory from Japan to Danish Healthcare. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Lévi-Strauss, Claude
1991 *Totemism*. London: Merlin Press.
- Lien, Marianne Elisabeth
2015 *Becoming Salmon. Aquaculture and the Domestication of a Fish*. Oakland, CA: University of California Press.
- Lund, Thomas Bøker & Peter Sandøe
2021 Resultater fra undersøgelse af danskernes hold af og tilknytning til kæle- og hobbydyr gennemført i 2021. København: Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi, Københavns Universitet. IFRO Dokumentation nr. 2021/5.
- Mol, Annemarie
1999 Ontological Politics. A Word and Some Questions. *The sociological review* 47(1) suppl.:74-89. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1999.tb0348>.
- Moltrup, Sina
2020 Nekrolog. Kan man egentlig skrive en nekrolog over en hund? *LokalAvisen Assens*, 7. oktober:43.
- Murphy, Robert. F.
1990 *The Body Silent*. New York: W.W. Norton.
- Myers, Natasha
2015 *Rendering Life Molecular*. Durham: Duke University Press.
- Nicolaisen, Ida
1996 Vi og vore hunde. Et antropologisk perspektiv. *Tidsskriftet Antropologi* 33:99-116.

Schwennesen, Nete

2019 Surveillance Entanglements. Digital Data Flows and Ageing Bodies in Motion in the Danish Welfare State. *Anthropology and Aging*, 40(2):10-22. <https://doi.org/10.5195/aa.2019.224>.

2021 Between Repair and Bricolage. In: A. Peine, L. Neven, W. Martin & B. Marshall (eds): *Socio-Gerontechnology. Interdisciplinary Critical Studies of Ageing and Technology*. Pp. 175-88. London: Routledge.

Schwennesen, Nete & Ida Vandsøe Madsen

2021 Corona-tiden har vist os en vej til bedre ældrepleje. *Kommunal Sundhed* 11. november. <https://kommunalsundhed.dk/corona-tiden-har-vist-os-en-vej-til-bedre-aeldrepleje/>. Læst 5.09.2022.

Svendsen, Mette N. et al.

2018 A Life Worth Living. Temporality, Care, and Personhood in the Danish Welfare State. *American Ethnologist* 45(1):20-33. <https://doi.org/10.1111/amet.12596>.

Thodberg, Karen et al.

2021 Dog Visits in Nursing Homes. Increase Complexity or Keep it Simple? A Randomized Controlled Study. *PloS one* 16(5):e0251571. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0251571>.

Tjørnhøj-Thomsen, Tine

2006 Slægtskab med dyr. *Tidsskriftet Antropologi* 50:51-70.

van Gennep, Arnold

2004 *The Rites of Passage*. London: Routledge.

www.besøgshunde.dk. Læst 5.09.2022.

„JEG TROEDE, JEG HAVDE VALGT FRIHEDEN, MEN HER ER DET REGLER, REGLER OG REGLER“

Om tid, rum og autenticitet i kommunale seniorbofællesskaber for ensomme ældre

ANNE MIA STENO OG ALEXANDRA RYBORG JØNSSON

Broderede vægtæpper med elefanter, landskaber og træer fra Elses gamle lejlighed pakker den ellers nye lejlighed i seniorbofællesskabet ind i genkendelighed. 'Jeg lærte mig selv at brodere, da jeg var indlagt,' fortæller Else og henviser til, hvordan det meste af hendes barndom og ungdom på grund af sygdom har udspillet sig i en hospitalsseng. Alle flyttekasserne er blevet hentet af hendes søn, og tingene er ved at finde nye pladser. På et lille spisebord står tre plasticpotteplanter, der kan spille bjældeklang og lyse, når man trykker på dem. Der er planter i alle rum, flest på badeværelset, 'fordi de ikke har haft tid til at hjælpe mig med at få gardiner op, og jeg vil altså ikke have nogen skal kigge ind,' griner hun forsigtigt. I soveværelset står en 'hospitalsseng' med hvide metalkanter, der kan hæves og sænkes. Vindueskarmen er fuld af pilleæsker. Der ligger 10-12 piller i hvert rum for hver ugedag. Vi sætter os i en slidt sofa, hvor der er have-møbelhynder stillet ovenpå, 'så man sidder blødere'. Else har stillet småkager og chokoladekringler frem. Og te. Hun har glædet sig meget til besøg, fortæller hun, for selvom hun er flyttet hertil, fordi hun er ensom, er der i hendes optik ikke meget, der har ændret sig. 'Der er ingen, der siger en fis til hinanden. Derovre [Else peger over på nogle nabobygninger, man kan skimte bag nogle træer, hvor hun boede før] sidder alle indenfor med deres fjernsyn. Der er ingen, der kunne drømme om at spørge, om man skal gå en tur eller noget. Men det er der nu heller ikke her [i seniorbofællesskabet]. Jeg aner ikke, hvem de andre beboere er. Jeg ser nogle gange nogen nede i fællesrummet, men jeg snakker ikke med dem'.

Else er 85 år og har boet alene i mange år efter at have passet sin mand, der var meget syg. De fleste af hendes venner og bekendte er døde, og derfor har hun takket ja til at flytte i et nyt kommunalt tilbud om rammesat fællesskab for ensomme ældre i et seniorbofællesskab, hvor hun på tidspunktet for feltnoteuddraget har boet i lidt over et halvt år. På grund af mange langvarige indlæggelser i sin barndom er hun altid blevet opfordret til at holde sig i ro. Men da hun var midt i tresserne, døde hendes mand, og hun begyndte at gå til gymnastik. Hun rationaliserede sig frem til, at hvis hun døde af det, så gik det nok også. Gym-

nastikken åbnede for noget helt grundlæggende inden i hende. „Når jeg laver gymnastik, så lever jeg. Simpelthen.“ Derfor var et af hendes store håb med bofællesskabet, at hun kunne møde nogle ligesindede at dyrke senioridræt med; at de måske ligefrem kunne lave deres eget hold og træne lidt hver dag og ikke bare en gang om ugen som i de mange foreninger, hun har været medlem af igennem årene. Og så synes hun også, at det kunne være hyggeligt at have nogen at gå tur med og spise sammen med.

Else er ikke alene. Gruppen af ældre danskere, der føler sig ensomme og ønsker fællesskaber med andre, er stigende. De kan ikke få (og ønsker i mange tilfælde heller ikke) en plads på et plejehjem, hvis de ikke er meget plejkrævende (borger.dk 2022). Ensomme Gamles Værn har påpeget, at 65.000 ældre over 65 år *ofte* føler sig ensomme (Ensomme Gamles Værn 2017), mens en fjerdedel af danskere over 65 år af og til føler sig ensomme (Wahl-Brink et al. 2012). Der er igangsat en række forskellige projekter og tilbud for at imødekomme denne stigning i ensomhed (se fx Rambøll & Sundsstyrelsen 2019; Sundhedsstyrelsen 2021). Hjælp til deltagelse i fællesskaber som for eksempel madlavning, udflugter og træning udgør en overordnet ramme for mange af initiativerne. En anden tilgang er udbredelsen af seniorbofællesskaber, der tilbydes specifikt til ældre, der søger at leve i fællesskab med andre, samtidig med at der er plads til privatliv. Seniorbofællesskaber kan bestå af forskellige boformer: De kan være en samling af selvstændige lejeboliger (ældreboliger). De kan udgøres af selvstændige ældreboliger med fællesarealer og tilknyttet personale døgnet rundt (plejeboliger). De kan være organiseret som landsbyer, der typisk henvender sig til pensionister og har tilknyttet forskellige faciliteter som restauranter og frisører, hvilket er særligt udbredt i USA. En sidste udbredt boform er såkaldte tryghedsboliger, som henvender sig til dem, der har behov for støtte i hverdagen, men som samtidig ikke er så dårlige, at de må flytte i en decideret plejebolig. Denne boform, som særligt er udbredt i Sverige, er kendetegnet ved at have fællesarealer med en tilknyttet „tryghedsvært“, som har til opgave at facilitere det sociale liv (ikke pleje), og at der ofte er mulighed for fællesspisning. I Sverige er kommunen typisk med til at udforme boligerne og visitere til dem (Urban Goods 2019:35). De fællesskaber, der etableres i de forskellige former for seniorbofællesskaber, kan således have meget forskellige karakter og variere i forhold til, hvor rammesatte og forpligtende de er (op.cit.34).

Denne artikel tager empirisk udgangspunkt i feltarbejde blandt ældre mennesker, der bor i kommunalt etablerede bofællesskaber for ensomme ældre,¹ og har fokus på identitet, sociale relationer og hjemlighed. Ud over deltagerobservation ved blandt andet fællesspisninger og beboermøder er der foretaget livshistoriske interviews med en udvalgt kernegruppe, som har fokuseret på de forskel-

lige hjem, de ældre har haft, og de fællesskaber, de har været en del af gennem tiden. Feltarbejderne er udført hver for sig, men deler det samme genstandsfelt, og en sammenstilling af materialet har gjort det muligt at belyse fælles temaer på tværs af felterne. Anne Mia trækker på fortløbende feltarbejde igangsat i 2020 på Sjælland, mens Alexandra trækker på feltarbejde udført 2015-2018 på Lolland og Falster og på opfølgende feltarbejder udført 2020-2021. Fælles for seniorbofællesskaberne er, at der lægges særlig vægt på fællesskabsorienterede aktiviteter, og at de er etableret med henblik på at bekæmpe ensomhed for ældre. Beboerne skal visiteres af en social- eller sundhedsprofessionel ud fra en vurdering af fysisk og kognitivt funktionsniveau samt individuelle behov. I den sammenhæng minder boformen om de svenske tryghedsboliger, idet de udgør en form for mellemtid mellem eget hjem og plejehjem.

Men virker de kommunale seniorbofællesskaber efter hensigten? Vi viser i denne artikel, at mens beboerne i udgangspunktet er glade for tanken om at skulle bo sammen med andre, oplever flere ældre også stor frustration og forvirring, efter at de er flyttet ind. Vi undersøger derfor, hvordan seniorbofællesskaber kan rammesætte og facilitere fællesskaber, når de samtidig skal udledes i særlige rum og tider, der inddeler og kategoriserer de sociale aktiviteter, der kan foregå. I disse rammer føler mange af beboerne ikke, at de bliver anerkendt som de mennesker, de er, og flere omtaler sig selv som ensomme, eller at de oplever at være alene med sig selv, også i de fælles rum. Med et fokus på tid og rum vil vi forsøge at skitsere en anderledes tilgang til forståelsen af, hvorfor de ældre føler sig alene i bofællesskaberne. Med hjælp fra Charles Taylors begreb om det autentiske selv foreslår vi, at den særlige tid og det rum (begreber, der uddybes i næste afsnit), der etableres i bofællesskaberne, ikke altid muliggør en anerkendelse af den enkeltes autentiske selv.

Tid og rum – teoretiske tilnærmelser

Den måde, hvorpå et rum er indrettet og tiden praktiseres, influerer på de mulige former for socialitet, som kan udspille sig der. Seniorbofællesskaberne har en indbygget tidslighed i den forstand, at formålet er at skabe en forandring hos beboerne over tid, gående fra at føle sig ensom til at føle sig som en del af et fællesskab. De pædagogiske indsatser skal i den forbindelse balancere mellem at intervenere over for de enkelte beboere og at respektere borgernes individuelle situation og behov. En central opmærksomhed er her, at borgeren bliver anerkendt som en aktiv skabende aktør frem for en passiv klient, der alene tager imod en pædagogisk indsats og flytteproces (Rothuizen 2015). Tid og rum er aldrig neutrale, men tværtimod konstituerende for interaktioner, meninger og

positioner (Ringer & Holen 2019:47). Det er en generel pointe, som vi ser træde særligt tydeligt frem i seniorbofællesskaberne: Formålet er at skabe social aktivitet og nye relationer, men netop aktiviteter og relationer kan også blive begrænset af rummet, fordi der i alle rum er indlejrede beskeder om hierarkier og positioneringer, som kan sende blandede og modsatrettede signaler (Gulløv & Højlund 2006:136-37). Det betyder helt konkret, at vi mennesker opfanger de mønstre, der ligger bag et rums indretning og struktur og observerer og konkluderer på baggrund af de beskeder om kategorier og status, som ligger gemt i de fysiske omgivelser (Gilliam 2009:81-82). Til et foredrag kan der for eksempel være en talerstol centreret i midten af rummet, måske på en forhøjning, mens der kan være bænke i lange rækker. Den form for indretning sender klare beskeder om, hvem der forventes at tale, og hvem der skal forholde sig i ro og lytte. Det er beskeder, som de fleste af os tavst opfanger og forstår, uden at vi tænker nærmere over det, men som på samme tid disciplinerer os og rammesætter, hvad vi opfatter som muligt – og ikke muligt.

På samme måde som rum er tid også en social praksis. Tid er ikke bare fortløbende og progressiv, det er også noget, vi gør, og som samtidig rammesætter, hvad der kan og ikke kan ske (Munn 1992; Jefferson & Segal 2019). Émile Durkheim var i antropologien en af de første til at lancere et begreb om social tid og en pointe om, at vores opfattelse af tid udspringer af vores sociale liv, som ofte er tidsinddelt i temporale skemaer og udspændt mellem begivenheder (Durkheim 1953; se også Gell 1999). Men en kalender er, som Durkheim minder os om, en social konstruktion og et udtryk for en rytme i vores kollektive aktiviteter, der ikke i sig selv siger noget om tiden, men kun om menneskers måde at forstå den på. Pierre Bourdieu har i tråd hermed argumenteret for, at mennesker er forankret i en nutid, hvorfra både fortid og fremtid udgør en fælles kontekst af mening (Bourdieu 1964). Kropslige aktiviteter og bevægelser både skaber og skabes af de steder, de udfolder sig i (Bourdieu 1977:90), og den sam-tænkning af tid, rum og aktør fører til en forståelse af en rumlig temporalitet, som er rammesættende for en aktørs habitus. Antropologen Nancy D. Munn har siden peget på, hvordan tid i et antropologisk perspektiv er blevet behandlet og forstået som henholdsvis en strategi og form for kontrol – som en kulturel konstruktion af fortiden, som kalendermønstre og som en social praksis (Munn 1992). I forlængelse heraf skelner mange studier ofte mellem tid som cyklisk eller lineær (Davies 1994; Juhila m.fl. 2015). Den lineære tidsforståelse beskrives ofte som modpol til andre tidsforståelser – såsom cyklisk tid, processuel tid og tid som social praksis (Davies 1994; Juhila m.fl. 2015). I den lineære forståelse af tid fremstår fortiden som statisk, i den forstand at den er hændt og ikke kan ændres. I modsætning hertil argumenterer sociologen Barbara Adam

med inspiration fra blandt andre George H. Mead (1959) for, at tiden er relativ, og at fortiden er foranderlig, fordi vi alene har adgang til den fra nutidens perspektiv. Ifølge Adam skal tid således forstås i relation til de konkrete strukturer, interaktioner, artefakter og praksisser, som den er indlejret i. Hun fremhæver, at vi ikke vælger mellem enten lineær eller relativ tid, men at de forskellige tidsforståelser sameksisterer, gennemtrænger og implicerer hinanden gensidigt (Adam 2005:69; Frello & Steno 2019; se også Moran 2015). Antropologerne Jefferson og Segal spørger i en anden kontekst „Hvilke fremtider tilbydes eller inddrages?“ (Jefferson & Segal 2019:110), men spørgsmålet er også relevant for de ældre beboere i seniorbofællesskaberne. Hvilken fremtid tilbyder bofællesskabet? Hvilken fremtid inddrages?

Med afsæt i disse teoretiske tilnærmelser til forståelser af rum og tid vil vi nu med empiriske nedslag diskutere, hvad tid og rum betyder for socialiteten og fornemmelsen af at kunne være og anerkendes som sit autentiske selv (Taylor 1992).

Mudrede og modstridende signaler i rummet

En duft af hjemmebagte kanelhorn hænger stadig i rummet, selvom der kun er krummer tilbage på fadene. Som alle andre dage har der været skemasat fælles kage og kaffe fra klokken 11 til 14. Kurt og jeg sidder ved et bord i hjørnet. Rundtom skramler personalet med tallerkener og kopper. Der er en klar opbrudsstemning, og jeg kan næsten fysisk mærke, hvordan arrangementet forventes at stoppe, og jeg oplever en lyst til kropsligt at makke ret og gå ud. På et tidspunkt kommer Connie, en fra personalet, hen til Kurt. Hun sætter sig på det yderste af en bordkant, smiler og spørger mig, om jeg var med oppe på besøg hos Kurt tidligere i dag. Kurt svarer med et smil, der er svært at afkode: 'Ja, jeg viste hende lidt rundt i cellerne.' Så tilføjer han: 'Jeg troede, jeg havde valgt friheden, men her er det regler, regler, regler. Der er kaffe fra 11-14. Jeg vågner kl. 7 og vil meget hellere have kaffe 9-11. Det er ikke, fordi det behøver være sådan, som jeg siger, men jeg vil bare gerne høres. De bestemmer bare. Jeg skal tigge og be' for at komme ind i fællesrummet. Men det er låst.' 'Der er en kode,' siger Connie. 'Må jeg få den kode?' spørger Kurt vredt. Hun tøver lidt: 'Men det er på grund af corona, at vi ikke bare har åbent hele tiden.' Kurt fnyser: 'Du skal ikke tørre det af på corona'.

De seniorbofællesskaber, vi har besøgt, er som i tilfældet i feltnoten ovenfor indrettet med fællesarealer for alle beboerne med en stue, spisekøkken, opholdsrum, krea-værksteder og fitnessrum. Derudover har beboerne individuelle 1-, 2- eller 3-værelseslejligheder med eget køkken og bad. Personalet har aflukkede kontorer, men forsøger at opholde sig meget på fællesarealerne for at være tilgængelige og facilitere fællesskaber. Fællesarealerne er på den måde udspændt mellem på den ene side at være beboernes hjem og på den anden side personales

arbejdsplads. Denne udspændthed i funktion har betydning for, hvilke „beskeder“ der er indlejret i rummet, og hvilke historier rummet fortæller om, hvad der kan ske – og ikke ske: På den ene side skal fællesrummet fungere som et hjem, en stue for beboerne, på den anden side skal det leve op til krav om en arbejdsplads for personalet, hvilket blandt andet sætter begrænsninger for, hvordan rummet kan indtages.

Indretningen af fællesrummene varierer fra sted til sted. Nogle steder bliver beboerne opfordret til at tage deres egne ting med og bidrage til indretningen, andre steder donerer beboerne det, som de ikke kan få plads til i deres eget hjem, til fællesrummene, og andre steder igen bliver personlige ting i fællesrummene afvist med henvisning til, at det bliver „for rodet“, og at der ikke „er nogen, der skal dominere og fylde for meget på bekostning af andre“. Et gennemgående tema på tværs af fællesområderne i bofællesskaberne er, at de blivende møbler (borde, stole, bænke, køkkenfaciliteter) har rene linjer og glatte overflader, som nemt kan rengøres, og som ikke kræver stort vedligehold. En indretning, der står i kontrast til de individuelle lejligheder, vi har besøgt, der som hos Else er fuld af små ting og nips fra et langt liv. I forlængelse af den konkrete indretning sender de raslende kopper (som beskrevet i feltnoteuddraget ovenfor) signaler om midlertidighed i det fællesskab, der kan foregå i rummet. Det, at personalet rydder rummet samtidig og på et bestemt klokkeslæt, signalerer i tråd med rummets neutrale indretning og glatte overflader, at det er en arbejdsplads i højere grad end et hjem. Der hænger også et stort skema i fællesrummet, hvor der er angivet en tidsramme for eftermiddagskaffen. De fleste ældre accepterer tavst beskeden, som rummet signalerer, men Kurt gør modstand mod rummets signaler på flere måder: både ved at blive siddende, efter at arrangementet er officielt afsluttet, og ved at udfordre de åbningstider, der er for adgang til fællesrummet. Han udfordrer også det grundlæggende vilkår, at det er personalet, der inddeler dagen i passende tidspunkter, ved at fremhæve, at tidspunktet for kaffe passer dårligt ind i hans rytme og hverdag.

En anden måde, hvorpå fællesrummets dobbelte funktion som arbejdsplads og hjem kan komme til at sende mudrede beskeder for, hvad der må og ikke må ske i rummet, kommer til udtryk i nedenstående feltnoteuddrag:

Anette, der er 70 år og storryger igennem et langt liv, kommer meget sjældent i fællesstuen og sidder som i dag oftest med sin jakke på, trippende og på vej ud for at ryge. Bofællesskabet, hun bor i, er på 3. sal, og hun må ikke åbne døren og gå ud på altanen, som ligger i forlængelse af stuen, for at ryge sine cigaretter. I stedet skal hun med elevatoren ned i stueplan og gå på tværs af en større græsplæne om til et forvist rygerskur i hjørnet af området. Anette virker resigneret og opgivende. ‘Jeg har fået at vide, at det med at ryge her på altanen, det kan jeg glemme.’ Hun trækker på skuldrene. Men flere af de andre beboere er indignere-

de på hendes vegne. Asger, som sidder ved fællesbordet sammen med os, tager sig til hovedet og siger: 'De [personalet] kunne i det mindste spørge, hvordan vi gerne vil have det. Det er da ikke kommunens. Det er vores hjem.' Altanen står tom og ubrugt med et par slidte stole og en visnen plante. De fleste fra personalet undlader at kommentere på spørgsmålene om altanen og virker til at prøve at spore samtalerne et andet sted hen. Men nogle prøver at bruge samtalerne som en anledning til at tale om, hvor sundhedsskadelig rygning er: 'Det da meget godt, hvis det betyder, at du ryger lidt mindre, ik?'.

Med henvisning til arbejdsmiljølovgivningen håndhæves det af personalet i bofællesskabet, hvor Anette bor, at man ikke må ryge på altanen (der er i forlængelse af fællesrummet). Altanen er ofte genstand for ophedede diskussioner af, hvad der er henholdsvis kommunalt og privat i bofællesskaberne. Flere af beboerne peger på det fællesskabende potentiale i at kunne ryge på altanen, fordi det ville betyde, at de „ville blive siddende længere“, som Anette blandt andre udtrykker det. Personalet henviser til en bestemt sundhedslogik, hvori rygningens skadelige virkning for individet og passiv rygning bruges som argument, for at definere altanen som arbejdsplads.

Skemasat tid

Som det fremgår af etnografien, er en af de centrale temporaliteter i seniorbofællesskaberne personalets tid, en tidslighed, der er skemasat og har et tydeligt afgrænset *før*, *efter* og *imens*, de er på arbejde. Tidens betydning for forståelser og praksis i omsorgsarbejdet med ældre borgere er, hvad antropologerne Rytter og kolleger har kaldt „omsorgens temporalitet“ (Rytter m.fl. 2021:104-07). I seniorbofællesskaberne er der desuden en indbygget tidslighed i særligt pædagogernes omsorgsarbejde, i den forstand at en af deres primære opgaver er at understøtte processer, som over tid bidrager til, at beboerne oplever sig som mindre ensomme. Det er en pædagogisk pointe, at personalet skal kunne give tid og samtidig gribe øjeblikket ved for eksempel at være tilgængelige i fællesrummene, hvis en borger skulle få behov for en spontan snak (se også Frello & Steno 2019). Men samtidig betyder den indbyggede tidslighed, at personalet (også) har et underliggende fokus på udviklingspotentialer. Borgerne i seniorbofællesskaberne deler for langt de flestes vedkommende ønsket om forandring, i den forstand at de har takket ja til tilbuddet i håbet om at bevæge sig væk fra ensomhed og at indgå i nye fællesskaber. Men på trods af de gode og velmenende intentioner fra ledelsen og de professionelle oplever en del af beboerne, at indholdet og rammesætningen af aktiviteterne bliver bestemt hen over hovedet på dem.

Helt konkret arbejdes der fra personalet side med at skabe fællesskab gennem aktiviteter såsom madlavning, beboermøder og banko. Personalet omtaler disse aktiviteter som „noget, vi laver sammen/udvikler sammen“, og de fremhæver det demokratisk involverende potentiale i aktiviteterne. Med Cheryl Mattinglys begreb om narrative plots (1998) kan man sige, at de inviterer de ældre ind i et plot, hvor fællesskab og gode relationer er målet, og hvor vejen derhen består i at øve sig i at møde nye mennesker og „komme mere ud“. Flere af beboerne fortæller os imidlertid, hvordan aktiviteterne bliver besluttet uden for åbningstiden og „inde på kontorerne, som kun er for personalet“. Som Karen formulerer i et interview, mens hun sidder og bladrer i nogle papirer, personalet har givet hende:

Her står der, at der i næste uge er åbent kl. 11.00-15.00. Hver dag. Og klokken 11.00-11.30 læser Mads op fra aviser og ugeblade. På torsdag afholder Connie og Mads en lille hyggebanko med små symbolske præmier [...] Nej hør nu, er der nogen af os, der har bestilt banko? Nej, nu må du undskyldte [...] Har vi alle sammen lyst til at spille banko? Hvor mange vil spille banko? Hvornår skal vi gøre det?

Mange af de aktiviteter, der foregår i personalets tid, kan komme til at virke utilgængelige i forhold til beboernes tid. Etnografien viser, at det skyldes, at selvom personalet på mange måder inviterer til deltagelse, er præmisserne for og rammesætningen af den delte tid og det delte rum defineret på forhånd og ud fra arbejdsmiljølogikker. Dermed risikerer de at fremstå som lukkede og utilgængelige for beboerne. Adgang til rummene er blandt andet også bestemt af, hvorvidt personalet er på arbejde, hvilket skaber spændinger og forhandlinger om, hvem og hvad rummet er til for, og hvad det må og ikke må bruges til. I vores feltarbejder falder disse forhandlinger oftest ud til personalets fordel. Det kan skyldes flere ting. Grundlæggende indgår tid i et hierarki, hvor *nogen* tid og måske særligt *nogens* tid tillægges større betydning end andres. Personalets tid får hurtigt, uden at det måske er hensigten, forrang for den ukonkrete svævende „bare være der“-tid. Det kan måske hænge sammen med, at arbejdstiden er betalt tid og dermed tillægges mere betydning. New Public Management bruger tid som kontrol for den omsorg, staten udøver, herunder også i bofællesskaberne, og udstikker regler for, hvor hurtigt og hvor længe der skal gives hjælp, hvilket igen rammesætter forholdet mellem omsorgsarbejderen og den ældre (Hjelmars & Rostgaard 2020). Det kan også have noget at gøre med, at den arbejdsmæssige tid har et mål om optimering og retning og derfor defineres som vigtig og bestemmende (se også Mikkelsen 2019). Men betyder det, at beboerne tidsligt aldrig er hjemme i deres egen tid i seniorbofællesskaberne, fordi nogen andres tid definerer socialiteten?

Alene med sig selv

Som vi har vist, rammesætter og faciliterer seniorbofællesskaberne *specifikke* former for socialitet. Anette kan ikke få lov til at ryge sine cigaretter, hvor hun vil, selvom det er en vigtig del af hendes sociale liv. Kurt kan ikke drikke kaffe i fællesrummet uden for de fastsatte tidsrum, han må i stedet drikke kaffe hos sig selv, hvis tiden ikke passer. Sammen med de andre samtalepartnere vil vi argumentere for, at en del af den frustration, som de medvirkende beboere giver udtryk for, skyldes, at de ikke „anerkendes“, som de mennesker, de er. At blive „anerkendt“ er en del af den senmoderne fastholdelse af selvets autenticitet (Taylor 1992:43-45), hvor autenticitet i forhold til selvet (personhood) betyder at være original, altså, at man står uden for sociale eller kulturelle påvirkninger eller konventioner (Laceulle 2018:972). Velkendte fraser som at „være tro mod sig selv“ eller „finde sit sande jeg“ er en del af autenticitetsdiskursen i daglig tale (ibid.) og ytres også under vores besøg hos vores samtalepartnere. Leif, en ældre herre i et kommunalt bofællesskab, siger for eksempel i samtale med Alexandra: „Jeg gør ikke bare, som de siger, jeg bliver ved med at være mig selv og gøre det, jeg har lyst til.“ Hvorvidt der findes et „sandt selv“, og hvad det i så fald betyder, er indgående diskuteret i filosofien af såvel Rousseau, Nietzsche og Kierkegaard (Laceulle 2018). Her vil vi for argumentets skyld simplificeret sige, at det autentiske selv er fornemmelsen eller følelsen af at have sin egen personlighed med egne vaner, interesser og værdier. Filosofen Charles Taylor understreger, at autenticitet på trods af begrebets oprindelige individualistiske fokus (Taylor 1992:26-29) forudsætter en form for social anerkendelse. Selvet bliver altså til gennem samvær med andre. Taylor tager imidlertid ikke højde for, at en fastholdelse af det autentiske selv via anerkendelse også forudsætter, at vi kan udfordre eksisterende praksisser, strukturer og værdier. Det at blive anerkendt som et individ – et handlende moralsk væsen, som kan påberåbe sig autenticitet, autonomi og frihed, er netop en del af at skabe sit autentiske selv (Laceulle 2018:974). Problemet opstår, som vi ser i tilfældet med seniorbofællesskaberne, når beboernes sociale position ikke understøtter anerkendelsen, eller deres oprør ikke anerkendes. Kurts oprørske kommentar om „ikke at tørre det af på corona“ anerkendes ikke, fordi personalet oplever Kurt som „en stædig og irritabel beboer“. Hermed ignoreres Kurts autentiske selv som et handlende initiativrigt menneske – det, han før indflytningen så sig selv som.

Det fællesskabende projekt med at afhjælpe ensomhed igennem bofællesskaber har også en anden, ikke-intenderet effekt. Flere af de ældre, vi har talt med, oplever følelsen af at „være alene med sig selv“, som Else udtrykker det. Det er en præmis for mange af de beboere, vi har talt med, at kalendertiden ikke bliver udfyldt så hurtigt og nemt som tidligere, fordi mange i familien og

bekendtskabskredsen er døde, og de ældre derfor tilbringer meget tid alene. Det har betydning for den oplevede tid: Kalendertiden er tiden i minutter og timer, men den strækker sig over længere tid, bliver plastisk.

Men at være alene behøver langtfra at være noget negativt. Som en 86-årig kvinde, Petra, forklarede Alexandra, da hun spurgte, om hun følte sig særlig ensom, nu hvor hun kun sjældent så familien fysisk (om end de talte i telefon sammen ofte): „Nej da ... jeg er jo bare gammel.“ For mange af de ældre, vi talte med, er det et dilemma, at de på den ene side har takket ja til et tilbud om at komme væk fra ensomhed, men på den anden side fortsat også har lyst til at være alene. Det er svært at holde fast i, fordi alenetiden strukturelt gøres forkert: Beboerne bliver mødt med utallige opfordringer til „selv at komme mere ud“ og „selv at være drivkræfter til at skabe noget socialt“, hvilket kan tænkes at være et resultat af det politiske paradigme, som Mikkelsen kalder „potentialets politik“ (Mikkelsen 2019). Vi tilslutter os dette argument, idet al tid tilbragt alene for vores samtalepartnere potentielt kan ses som et udtryk for et skridt mod ensomhed og derved noget negativt. Efter at vores samtalepartnere er flyttet i bofællesskaber og har fået mulighed for at indgå i nye relationer, er der pludselig også kommet vidner til deres alenetid, hvorfor den bliver mere synlig, både for den enkelte beboer og for medbeboerne. Som en beboer, Karen, der har haft et hårdt liv som ufaglært og eneforsørger for sine børn, forklarer ved et opfølgende besøg af Anne Mia, cirka et år efter hun er flyttet ind:

Der er flyttet en ny ind ved siden af mig, og hun har en del familie, der besøger hende. Jeg kan høre deres trin udenfor. I weekenderne. I hverdagene. Her er ingen. Mine børn gider mig ikke. Jeg ved ikke, hvad det er, jeg har gjort. Hvorfor er hun hér, når hun har så mange i sit liv?

Andre af vores samtalepartnere taler om, at de tror, der foregår noget på fællesarealerne, men at de ikke tror, de selv ville passe ind, og at det, der foregår, ikke opleves som relevant. Som Else formulerer det: „Vi er alle sammen forskellige, kan jeg sige det sådan? Vi vil noget forskelligt.“

Autenticitet har i danske studier af ældre tidligere været anvendt som analytisk greb til at forstå mennesker med demens' fornemmelse af en usammenhængende personlighed, hvor det autentiske selv splittes i „den, der var før“, og den, der er nu (Gjødsebøl & Svendsen 2019:53). Vores samtalepartnere lider ikke af demens – et kriterie for at bo i bofællesskaberne er netop, at de ikke er plejkrævende. Men vores etnografiske materiale viser, at flere af beboerne i seniorbofællesskaberne oplever ikke at blive anerkendt „som sig selv“, hvilket hos nogen skaber en følelse af at være *mere* alene end før indflytningen. Begrebet autenticitet bibringer i denne sammenhæng et modsvar til de kulturelle narrati-

ver, der fremstiller aldring som en fase af gradvist og uundgåeligt forfald, fordi ideen om at „være sig selv“ resonerer vel med et langt levet liv med erfaringer, der har formet den socialt konstituerede autenticitet. Derved bringer autenticitet os dog potentielt tilbage til diskurser om optimering af alderdommen, hvor mulige scenarier, drømme og ideer realiseres (Golomb 1995:118). Antropologer har længe interesseret sig for og kritiseret biomedicinske diskurser om optimering af alderdommen, idealer om „sund“ og „succesfuld“ aldring, og hvilke begrænsninger og muligheder den enkelte har for at leve op til dem (se fx Jønsson et al. 2020; Lamb 2019). Her er det særligt vigtigt at fastholde Taylors kritik af det individualistiske og selvcentrerede ideal om autenticitet og i stedet se på det som en socialt konstitueret praksis, som vi har gjort her. At blive ældre er derved også en anerkendelse af, hvordan selvet formes og forstås i den proces (som Petra, der opfatter det at være alene som en naturlig del af at være gammel), men også som et oprør mod de sociale og institutionelle modaliteter, som ikke anerkender eller genkender det autentiske aldrende selv (som Kurt, der føler sig låst i seniorbofællesskabets skemasatte tid). Vi argumenterer for, at opretholdelse af autenticitet dermed bliver endnu mere betydningsfuldt på de steder og i de situationer, hvor aldringen konfronterer mennesker med deres potentielle sårbarhed og afhængighed af andre. En pointe, der går igen i Maria Louws enquete i dette temanummer, hvor hun beskriver, hvordan den gennemgribende orientering mod fremtiden i samtiden, rummer en implicit aldersbias, fordi yngre livsfaser bliver omdrejningspunktet, og de potentielle mulighedsrum for at anerkende meningsfulde ældre liv overses (Louw 2022).

Det er et tilbagevendende tema i vores samtaler med de ældre, at de i alene-tiden i deres individuelle lejligheder grubler meget over seniorbofællesskabernes midlertidige status. Den tid og de rum, der er for fællesskaberne, får således karakter af at være midlertidig og *mellem noget andet*, fordi de ældre, der kan visiteres til tilbuddet, ikke må være syge eller plejkrævende (selvom mange unægtelig vil blive plejkrævende over tid), men heller ikke kan bo alene, fordi de er ensomme. Det lidt uklare visitationskrav sammenholdt med de flydende grænser for, hvornår man er så plejkrævende, at man er nødt til at flytte på plejehjem, betyder, at denne mellemtid har uklare grænser i begge ender: Hvornår skal man flytte ind? Og hvornår er man så dårlig, at man skal flytte ud? De ældre i vores studie er naturligt nok meget optaget af den tidsmæssige usikkerhed. Som Jørgen nedenfor forklarer:

Ved du hvad? Det her bofællesskab, det er ikke for nogen, der har hårdt brug for hjælp, det er støtte til nogen, der er et eller andet [...] Men hvornår skal jeg flytte? Hvornår skal jeg videre? Det kan de ikke sige.

Frygten for plejehjem er udbredt på tværs af hele vores materiale. Og samtidig er alle beboerne smerteligt bevidste om, at de fleste vil komme på plejehjem efter mellemtiden og bofællesskabet. På den vis er både tiden som en mellemtid og rummet, der i sin socialitet også synliggør ensomhed, afgørende for den form for rodløshed, som Jørgen ovenfor beskriver.

En effekt af mellemtiden er, at beboernes livshistorie og autentiske selv formes med fokus på fortid og fremtid, mens den specifikke nutid domineres af usikkerheder. Nu og der, hvor de er og måske bliver boende, til de falder pludseligt om af fx et hjertestop, er fraværende i fortællingen, netop fordi, som vi har vist, tidslighed og rummets socialitet forhindrer dem i at knytte en sammenhæng til deres autentiske selv. De kategoriseres og genkendes som ældre i et tilbud, der (tidsligt og rumligt) skal understøtte en udvikling fra ensomhed til fællesskab, men beboerne er ikke med til at bestemme rammer, rum og tid i fællesskaberne, og de passer ikke nødvendigvis ind i de kategorier, der tilbydes, fordi de er meget andet og mere end gamle: De har forskellige kulturelle og sociale tilhørsforhold, men er visiteret til at bo sammen og lave fællesskaber alene ud fra det faktum, at de er gamle. På den måde trumfer deres alder deres autentiske selv. I en stakket nutid får frygten for måske at miste sit autentiske selv i fremtiden derved betydning, ikke kun i tilgangen til fremtiden, men også i det mulighedsrum, fællesskabet etablerer for at udleve det autentiske selv. Når beboerne stiller krav og gør opmærksom på deres individuelle behov, risikerer de at blive genkendt som besværlige, en opførsel, der går stik imod den danske kulturs higen efter enighed, som antropologen Anne Knudsen har påpeget (Knudsen 1996:23). I bofællesskabernes kategorisering af „gamle“ ligger en formodning om, at alle ældre har fælles synspunkter og interesser, fordi man henregnes til den samme kategori (op.cit.25), og for eksempel Karens aversion mod planlagte aktiviteter kan i det lys ses som mangel på solidaritet eller lyst til indgå i fællesskabet.

Konklusion

Som led i en større samfundsmæssig indsats mod ældres ensomhed har bofællesskaber i forskellige former vundet indpas i danske kommuner. I disse bofællesskaber kombineres private lejligheder med mulighed for at være i fælles rum for at fremme et fællesskab blandt beboere. Men selvom motivet er at fremme fællesskaber, illustrerer vores materiale, at det ikke er så enkelt. Tværtimod er bostederne underlagt iboende forestillinger om tid og rum, og på den måde bliver relationer, handlinger og planer ikke defineret af beboerne alene, men rammesættes ved de særlige „mellesteder“ i bofællesskaberne – mellem eget hjem og arbejdsplads.

Denne artikel har forsøgt at belyse ældre beboeres oplevelser af at leve i seniorbofællesskaber, der er etableret som interventioner mod ensomhed. Kendeteggende for bofællesskaberne er, at de på trods af et fokus på at ville afhjælpe et individuelt oplevet problem – ensomhed – er underlagt en række organisatoriske strukturer, som begrænser beboeres mulighed for at deltage i fællesskabet. I den forbindelse er det vigtigt for os at bemærke, at ikke alle beboere er utilfredse med at være flyttet i den ene eller den anden form for bofællesskab. Vi har taget udgangspunkt i mere kritiske røster, fordi de resonerer med de observationer og den deltagelse, vi har gjort i de etablerede fællesrum, som uomtvisteligt vil udgøre et clash mellem det private og det offentlige rum, fordi nogle *bor* der, mens andre *arbejder* der. Samtidig er rummene underlagt et tidsligt aspekt, hvor tid som social praksis udspiller sig i særlige rum, der sammen indbyder til særlige former for socialitet, et argument, som blandt andre Bourdieu har fremført. At mødet mellem tid og rum allerede er velbeskrevet i antropologien, gør det ikke mindre relevant at vise, hvorfor netop disse institutionelle rammer kan forhindre, at beboeres autentiske selv anerkendes. Her viser vi netop, at flere af de ældre har lyst til fællesskaber og er flyttet ind med det formål at blive en del af et fællesskab, men at bofællesskabets særlige status omvendt fratager beboerne muligheden for at definere, hvilke former for socialitet de vil deltage i, og hvornår de vil deltage, hvilket resulterer i, at flere oplever at være „alene med sig selv“.

Det stigende indpas af bofællesskaber i Danmark skal derfor ses i lyset af de implicite forventninger til og normer om, hvordan „man bør“ opføre sig. Der er i bofællesskaberne en forventning om, at man engagerer sig socialt og forventes at passe ind i forestillede homogene kulturelle normer, som eksisterer og påvirkes af tid og sted. Sted, der, som vi har vist, rammesætter socialiteten, og tid, hvor frygten for at miste „sig selv“ og altså sit autentiske jeg påvirker forståelsen af såvel nutid som fremtid. Det skyldes især, at hvis man bliver plejkrævende, kan man ikke blive boende, og hvis man modsiger den iboende socialitet i rummet og tiden, betragtes det som et oprør, der skal iværksættes pædagogiske initiativer for at afhjælpe. Et „oprør“, der i en anden optik kunne være med til at stadfæste nuet ved at tage ejerskab over tid og rum. Ældre mennesker kategoriseres og genkendes stadig i seniorfællesskaberne primært som „ældre“, de sættes sammen i fællesskaber med andre, med hvem noget af det eneste, de ofte har til fælles, er, at de er gamle. Men alder ophæver ikke sociale og kulturelle tilhørsforhold, hvilket vi håber vores brug af begrebet autentisk bidrager til at kaste lys over.

Note

1. Af hensyn til både de ældre og personalet har vi valgt at udelade detaljer om feltarbejdet, der kan føre til identifikation af seniorbofællesskaberne.

Litteratur

- Adam, Barbara
2005 Time. Cambridge: Polity Press.
- Borger.dk
2022 Bolig til ældre. www.borger.dk/aeldre/Aeldre-og-bolig/Bolig-til-aeldre. Læst 16.02.2023.
- Bourdieu, Pierre
1964 The Attitude of the Algerian Peasant Towards Time. In: J. Pitt-Rivers (ed.): Mediterranean Countrymen. Pp. 55-72. The Hague: Mouton.
1977 Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davies, Karen
1994 The Tensions Between Process Time and Clock Time in Care-Work. *Time & Society* 3(3):277-303. <https://doi:10.1177/0961463X94003003002>. Læst 16.02.2023.
- Durkheim, Émile
1953 Individual and Collective Representations. In: E. Durkheim: *Sociology and Philosophy*. Pp. 1-34. London: Cohen & West.
- Ensomme Gamles Værn
2017 Hvor mange ældre føler sig ensomme? <http://www.egv.dk/faq-aldedom,-ensomhed-og-fattigdom/hvor-mange-aeldre-er-ensomme.aspx>. Læst 16.02.2023.
- Frello, Birgitta & Anne MiaSteno
2019 Tid i socialpædagogisk praksis. Konfliktende tidsnarrativer blandt brugere og personale på socialpsykiatriske bosteder. In: M. Plotnik & N.K. Vaaben (red.): *Tid til velfærd?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Gell, Alfred
1999 Time and Social Anthropology. In: P.J.N. Baert (ed.): *Time in Contemporary Intellectual Thought*. Pp. 251-28. Cambridge: Faculty of Social and Political Sciences, University of Cambridge.
- Gilliam, Laura
2009 De umulige børn og det ordentlige menneske. Identitet, ballade og muslimske fællesskaber blandt etniske minoritetsbørn. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gjedsbøl, Iben M. & Mette N. Svendsen
2019 Time and Personhood across Early and Late-Stage Dementia. *Medical Anthropology: Cross Cultural Studies in Health and Illness* 38(1):44-58. <https://doi.org/10.1080/01459740.2018.1465420>. Læst 16.02.2023
- Golomb, Jacob
1995 In Search of Authenticity. *Existentialism From Kierkegaard to Camus*. London: Routledge.

- Gulløv, Eva & Susanne Højlund
2006 At analysere stedets betydning. In: E. Gulløv & S. Højlund (red.): Feltarbejde blandt børn. Side 130-51. København: Gyldendal.
- Hjelmar, Ulf & Tine Rostgaard
2020 Supplemental Home Care and Topping-Up. A Shift from Service Universalism Towards a New and Privatised Public Service Model? *International Journal of Social Welfare* 29(2):118-28. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12390>. Læst 16.02.2023.
- Jefferson, Andrew & Lotte B. Segal
2019 The Confines of Time. On the Ebbing Away of Futures in Sierra Leone and Palestine. *Ethnos* 84(1):96-112. <https://doi.org/10.1080/00141844.2018.1548497>. Læst 16.02.2023.
- Juhila, Kirsi m.fl.
2015 Negotiating Mental Health Rehabilitation Plans. Joint Future Talk and Clashing Time Talk in Professional Client Interaction. *Time & Society* 24(1):5-26. <https://doi.org/10.1177/0961463X14523925>. Læst 16.02.2023.
- Jønsson, Alexandra B.R., Susanne Reventlow & Ann Dorrit K. Guassora
2020 How Older Men with Multimorbidity Relate to Successful Aging. *Journals of Gerontology. Series B: Psychological Sciences & Social Sciences* 75(5):1104-12. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbz019>. Læst 16.02.2023.
- Knudsen, Anne
1996 Her går det godt, send flere penge. København: Gyldendal.
- Laceulle, Hanne
2018 Aging and the Ethics of Authenticity. *The Gerontologist* 58(5):970-78. <https://doi.org/10.1093/geront/gnx037>. Læst 16.02.2023.
- Lamb, Sarah
2019 On Being (Not) Old. Agency, Self-Care, and Life-Course Aspirations in the United States. *Medical Anthropology Quarterly* 2:263-81. <https://doi.org/10.1111/maq.12498>. Læst 16.02.2023.
- Louw, Maria
2022 Den, jeg kunne have været. Spektrale ældreliv i Kirgisistan. *Tidsskriftet Antropologi* 86:109-14.
- Mattingly, Cheryl
2010 The Paradox of Hope. *Journeys through a Clinical Borderland*. Berkeley: University of California Press.
- Mead, George H.
1959 The Philosophy of the Present. Illinois: Open Court.
- Mikkelsen, Henrik H.
2019 Potentialets politik. Aldring og ensomhed i Danmark. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 30:107-21. <https://doi.org/10.7146/tfss.v15i30.114769>. Læst 16.02.2023.
- Moran, Chuk
2015 Time as a Social Practice. *Time & Society* 24(3):283-303. <https://doi.org/10.1177/0961463X13478051>. Læst 16.02.2023.

- Munn, Nancy D.
1992 The Cultural Anthropology of Time. A Critical Essay. *Annual Rev. Anthropology* 21:93-123. <https://www.jstor.org/stable/2155982>. Læst 16.02.2023.
- Ringer, Agnes & Mari Holen
2019 Regulations and Resistance in the Smoking Room at a Mental Health Ward. Struggles for a Space “In-Between”. In: L. McGrath & P. Reavey (eds): *Handbook of Mental Health and Space*. Pp. 39-49. London: Routledge.
- Rothuizen, Jan J.
2015 Faglighed som social deltagelse. I: B. Lihme (red.): *Det sociale betydning for mennesker med sindslidelse*. Side 102-25. København: Akademisk Forlag.
- Rytter, Mikkel, Sara Sparre, Abir Ismail & Anika Liversage
2021 Minoritetsældre og selvudpegede hjælpere. *Kommunal velfærd og omsorg i forandring*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Sundhed.dk
2022 Patienthåndbogen. Demenssymptomer. <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/aeldre/sygdomme/demens/demens-symptomer/>.
- Sundhedsstyrelsen
2021 Indsatser mod ensomhed og mistrivsel hos ældre. Erfaringsopsamling. <https://www.sst.dk/da/puljer/sammenhaegende-indsatser-imod-ensomhed-og-mistrivsel-hos-aeldre>.
- Sundhedsstyrelsen & Rambøll
2019 Tværgående evaluering af projekter i puljen. Styrket indsats mod ensomhed blandt ældre mennesker, der modtager meget hjemmehjælp. https://www.sst.dk/-/media/Udgivelser/2019/Ensomme-hjemmehjaelpsmodtagere/Rapport_Styrket-indsats-modensomhed.ashx?la=da&hash=92E1B9D9FE2D041DCC66EC990E14AD8BFD85F0CB.
- Taylor, Charles
1992 Kapitel 3: The Sources of Authenticity, Kapitel 4: Inescapable Horizons, Kapitel 6: The Slide to Subjectivism. In: C. Taylor: *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Urban Goods
2019 Analyse af fremtidens boligformer for ældre. Allerød: Allerød Kommune.
- Wahl-Brink, Dorit, Mia S. Olesen & Christina D. Larsen
2012 Ældre og ensomhed. Hvem, hvorfor og hvad gør vi? En undersøgelse om ensomhed hos ældre i 25 kommuner. Aarhus: Marselisborg – Center for Udvikling, Kompetence og Viden.

ENQUETE

DEN, JEG KUNNE HAVE VÆRET

Spektrale ældreliv i Kirgisistan

MARIA LOUW

Alle mennesker bærer på mulige eller ulevede liv, og nogle gange kan de betyde lige så meget eller mere end det liv, de rent faktisk lever: Muligheden for at blive nogen eller noget andet end den eller det, man er, er måske et helt grundlæggende eksistentielt imperativ (Zigon 2014:757).

Vi har ofte en forestilling om, at vores mulighedsrum svinder ind, i takt med at vi bliver ældre, men måske er det bare en anden slags mulighedsrum, der åbner sig? Måske er det en bevidsthed om, at det, der kunne have været, lige så vel som det, der er og var, definerer den, man er? Måske bliver det muligens betydning i menneskelivet understreget lige præcis der, hvor mulighederne forbliver spektrale?

Spektrale verdener – her forstået som uhåndgribelige, usynlige eller knap nok synlige verdener; verdener, der rummer det glemte, det undertrykte, det ignorerede; det, der hjemsøger os, og det, vi håber; det, der findes i grænselandet mellem det mulige og det aktualiserede (Desjarlais 2019; Gammeltoft 2015; Gordon 2008 [1997]; Kwon 2008; Lincoln & Lincoln 2015; Raahauge 2014) – får måske især fylde i fraværet af de levende. Det gjorde de også for Bybykul, som jeg sidst besøgte i hendes lille hus i udkanten af Kirgisistans hovedstad Bishkek i det tidlige forår 2020 i forbindelse med et projekt, der fokuserede på ældre kirgiseres oplevelse af at blive gamle i fraværet af nære slægtninge. I det følgende vil jeg reflektere over det muligens betydning i det ældre liv med udgangspunkt i mine møder med Bybykul, som levede i fraværet af familie, men i selskab med sine forfædreånder, og for hvem forfædreånderne blev forbindelser, ikke så meget til det, der var, som til det, der kunne have været (jf. Al-Saji 2018).

Bybykul

Bybykul er lille, krumrygget og næsten blind, men det er svært at overbevise hende om, at hun skal sidde ned og slappe af. Hun bliver ved med at springe op fra sin lille skammel for at hente ting i køkkenet, hun kan servere for os. „Drik te! Spis æblerne! Jeg spiser mere end jer, selvom jeg ikke har flere tænder tilbage!“ ler hun og fortæller, at hendes mor lærte hende at være generøs; at vise, hvor stort hendes hjerte var. Da hun endelig sidder stille på skamlen, siger hun, at hun har så mange historier at fortælle, at man kunne skrive en bog om hende. De historier, hun fortæller, med hjælp fra sort-hvide fotografier, hun finder frem fra sine gemmer, handler om et liv, der fra starten var helliget omsorgen for andre, men også om det ene tab efter det andet af dem, hun elskede og drog omsorg for, og som drog omsorg for hende: Hendes far vendte aldrig hjem fra Den Store Fædrelandskrig, hendes mor døde, da Bybykul var teenager, og alle hendes brødre – som hun tog sig af efter morens død – og deres hustruer var også døde for længst. Hendes mand var død, og det eneste barn, hun havde født, døde som spæd.

„De er alle døde,“ gentager hun flere gange. Men Bybykul er ikke alene. Hendes afdøde slægtninges ånder kommer ofte og er hos hende, ser til hende, drikker te og spørger, hvordan hun har det. For nylig, fortæller hun, stillede hun en seng op i sit lille køkken til sin mand, som ynder at holde til der, når han besøger hende. Længe plejede han at lægge sig på gulvet for at tage sig et hvil, og hun ville gerne gøre det lidt mere behageligt for ham.

Alderdom i familiens fravær og forfædreåndernes nærvær

Når man i Kirgisistan omtaler en person som „ældre“, taler man ikke bare om, at han eller hun er oppe i årene. Det at være „ældre“ har en moralsk tyngde og er noget, man gør sig fortjent til at blive kaldt: En „ældre“ person er en person, som opfører sig som en „ældre“, blandt andet ved at udvise god moral, dømmekraft og autoritet, ved at give velsignelser og gode råd til yngre mennesker – som så omvendt forventes at hjælpe de ældre, økonomisk og praktisk, og at behandle dem med omsorg og respekt (Beyer 2010, 2013; Dubuisson 2017:6-7; Ismailbekova 2014). Sådanne relationer mellem generationerne ses som kendetegnende for kirgiserne og knyttes også ofte til spørgsmålet om, hvad det vil sige at være en god muslim. Normative ideer om, hvad det vil sige at være „ældre“, er dog blevet udfordret. Ikke blot betød de sociale omvæltninger i kølvandet på Sovjetunionens opløsning, at store dele af det, den ældre generation lærte om livet, syntes irrelevant for de liv, deres børn og børnebørn begyndte at efterstræbe.

Gængse ideer om, hvad det bør sige at være „ældre“, er også blevet udfordret af den arbejdsdygtige generations omfattende migration ud af landet som følge af den økonomiske krise, der ramte Kirgisistan i samme periode. Mange ældre i landet er ladt tilbage og lever for sig selv; nogle, fordi deres familie er migreret eller forfølger en mere individualistisk orienteret livsstil; andre som Bybykul, fordi de har mistet deres børn eller aldrig selv stiftede familie.

I fraværet af deres familie oplever mange ældre kirgisere, at forfædreånderne tager plads i deres hjem. Da Bybykul fortalte, at hun havde stillet en seng i køkkenet til sin mand for at gøre det mere behageligt for ham, når han besøgte hende, spurgte jeg hende, om hun ville fortælle mere om ham og de andre afdøde slægtninge, der besøgte hende. „Jeg lever med dem,“ svarede hun og trak på skuldrene, som om hun ikke vidste, hvad hun skulle sige. De kom i hendes drømme og gav hende varsler, som kirgisiske forfædreånder ofte gør, men langt oftere ville de bare komme og *være* der. Hvile sig og gå. Når hun var syg, ville de opmuntre hende til at holde ud: „Spis!“, „hvil dig!“, „tag varmt tøj på!“, ville de sige. De ville drikke te og spørge hende, hvordan det gik.

I Kirgisistan er forfædreånderne først og fremmest omsorgsvæsener. De kerer sig om deres endnu levende slægtninge og kommer ofte med råd og moralsk støtte, når de levendes verdener har slået revner. Til de yngre kommer de oftest med varsler og hjælper dem med at forestille sig alternative muligheder for fremtiden. For de ældre bliver de tit bindeled eller åbninger til ulevede liv, liv, der kunne have været, men ikke blev realiseret; til personer, de er, men som ikke kan udlevs blandt de levende.

Bybykuls store hjerte

Da jeg fortæller Bybykul, at hendes hus er hyggeligt, svarer hun, at hun ikke har mange ting tilbage, og underbygger det med et smil og et afværgende håndkast. De seneste par år har hun fornemmet, at hun snart vil forlade denne verden, og hun har derfor givet de fleste af sine ejendele væk. En af de få ting, hun har beholdt, er den symaskine, hendes mor gav hende, da hun som 15-årig blev gift for første gang. Med symaskinen, sagde moren, ville Bybykul altid kunne forsørge sig selv, hvis hun fik brug for det. Hendes mor plejede selv at sidde ved sin symaskine hver aften og sy tøj for andre og til sin egen familie, og sådan klarede familien sig i de svære år omkring og efter krigen, selvom den havde mistet sin hovedforsørger. Men moren blev syg, og siden otteårsalderen måtte Bybykul gradvist overtage flere og flere opgaver i hjemmet. Da Bybykul fyldte 15, besluttede moren, som var klar over, at hun ikke ville leve meget længere, at Bybykul skulle giftes. Bybykul brød sig dog hverken om sin mand eller hans fa-

milie, som ikke tillod hende at arbejde, hverken på *kolkhozen* (kollektivfarmen) eller derhjemme. Hun husker, at hun dag ud og dag ind bare sad med et malet ansigt som en dukke og havde hjemve. Da hun var 16, fødte hun et barn. Barnet blev født for tidligt, det var svagt, og efter seks måneder døde det. Bybykul erindrer, at hun ikke var specielt ked af det. Snarere var hun lettet over, at der ikke længere var noget, der bandt hende til hendes svigerfamilie. Nu fortryder hun sine følelser dengang: Hun var stadig et barn selv og forstod ikke værdien af at have børn. Senere giftede hun sig igen, denne gang med en „god mand“, der hjalp hende med at tage sig af sine yngre brødre, og som tillod hende at arbejde. Hun fodrede og malkede kolkhozens køer og solgte mælken og modtog ofte hædersbevisninger, fordi hun arbejdede så hårdt – og på samme tid tog hun sig af sine brødre og sørgede for, at de alle blev gift. Bybykul ler og smiler med hele ansigtet, når hun fortæller om denne periode i sit liv. Hun havde altid travlt; der var altid noget eller nogen, hun skulle tage sig af. Men det var ikke svært for hende. Hun husker, at når hun lavede mad – også selvom tiderne var svære, og hun kun havde meget lidt at lave den af – ville hun altid ende med at have så store mængder, at hun blev nødt til at dele ud til andre. „Kom til mit hus, og spis *manti!*“ ville hun råbe til sine naboer. Det store hjerte, ræsonnerede hun, var et talent, Gud havde givet hende.

Hvor gudgiven Bybykuls sans for generøsitet og omsorg end var, var disse dyder svære for hende at praktisere nu, hvor hun var alene. Og dog. For det var måske det, hun kunne i selskab med forfædreånderne. Det, de gjorde, når de besøgte Bybykul, var alt andet end spektakulært: De kom, de drak te, de hvilede sig, de var der bare, de spurgte, hvordan hun havde det. Men netop sådanne ordinære handlinger og gestusser var essentielle for, at Bybykul kunne være den, hun helst ville være, men som hun havde svært ved at være blandt de levende: en ældre, som var generøs, omsorgsfuld og gæstfri, der, viste, hvor stort hendes hjerte var, og som selv var genstand for omsorg.

Det, der kunne have været

Ud fra ideen om, at menneskelivet grundlæggende er orienteret mod fremtiden, har mulighed og potentialitet fået en mere prominent plads i antropologien i de senere år. Som oftest er fokus mere specifikt på det fremtidige, på det, der muligvis er på vej til at blive aktualiseret ud fra ideen om, at menneskelivet grundlæggende er orienteret mod fremtiden (se fx Dave 2012; Zigon 2018). I dette fokus ligger måske en implicit aldersbias, der fremhæver en tidlig orientering, der er forbundet med en yngre livsfase (Dyring 2017). Vi har ofte en forestilling om, at vores mulighedsrum svinder ind, i takt med at vi bliver ældre. Men måske er det

bare en anden slags mulighedsrum, der åbner sig? Måske accentueres betydningen af mulighed i menneskelivet nogle gange endnu mere i alderdommen, hvor det, der *kunne* have været (Al-Saji 2018), kan blive hængende som en spektral fornemmelse af at kunne eller at have potentiale til noget, som måske aldrig realiseres, men som ikke desto mindre er centralt for den, man er, og for ens moralske orientering? En fornemmelse af et potentiale, som kan hjemsøge og plage en, men som også, hvis det anerkendes som en væsentlig del af en persons liv og verden, kan være der, hvor et godt og meningsfuldt liv udfolder sig. Det er måske det, de forfædreånder, der tager plads i Bybykuls hjem, minder os om.

Litteratur

- Al-Saji, Alia
2018 SPEP Co-Director's Address. Hesitation as Philosophical Method. Travel Bans, Colonial Durations, and the Affective Weight of the Past. *Journal of Speculative Philosophy* 32(3):331-59. <https://doi.org/10.5325/jspecphil.32.3.0331>.
- Beyer, Judith
2010 Authority as Accomplishment. Intergenerational Dynamics in Talas, Northern Kyrgyzstan. In: A. Sengupta & S. Chatterjee (eds): *Eurasian Perspectives. In Search of Alternatives*. Pp. 78-92. New Delhi: Shipra.
2013 Ordering Ideals. Accomplishing Well-Being in a Kyrgyz Cooperative of Elders. *Central Asian Survey* 32(4):432-47. <https://doi.org/10.1080/02634937.2013.865348>.
- Dave, Naisargi N.
2012 *Queer Activism in India. A Story in the Anthropology of Ethics*. Durham & London: Duke University Press.
- Desjarlais, Robert
2019 *The Blind Man. A Phantasmography*. New York: Fordham University Press.
- Dubuisson, Eva Marie
2017 *Living Language in Kazakhstan. The Dialogic Emergence of an Ancestral Worldview*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Dyring, Rasmus
2017 Ethics and Aging. On the Existential Vicissitudes of Ethical Striving. Paper præsenteret på the AAA conference 29. november-3. december. Washington.
- Gammeltoft, Tine
2014 Toward an Anthropology of the Imaginary. Specters of Disability in Vietnam. *Ethos* 42(2):153-74. <https://doi.org/10.1111/etho.12046>.
- Gordon, Avery F.
2008 [1997] *Ghostly Matters. Haunting and the Sociological Imagination*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ismailbekova, Aksana
2014 Performing Democracy. State-Making through Patronage in Kyrgyzstan. In: M. Reeves, J. Rasanayagam & J. Beyer (eds): *Ethnographies of the State in Central Asia. Performing Politics*. Bloomington: Indiana University Press.

- Kwon, Heonik
2008 *Ghosts of War in Vietnam*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807596>.
- Lincoln, Martha & Bruce Lincoln
2015 *Toward a Critical Hauntology. Bare Afterlife and the Ghosts of Ba Chúc*. *Comparative Studies in Society and History* 57(1):191-220. <https://doi.org/10.1017/S0010417514000644>.
- Raahauge, Kirsten Marie
2015 *The Ghost in the Machine. Haunted Houses, Intense Sensations and Residual Rationalities*. In: V. Steffen, K.M. Raahauge & S. Jöhncke (eds): *On the Limits of Reason in the Modern World*. Pp. 315-43. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zigon, Jarrett
2014 *An Ethics of Dwelling and a Politics of World-Building. A Critical Response to Ordinary Ethics*. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 20(4):746-64. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.12133>.
2018 *Disappointment. Toward a Critical Hermeneutics of Worldbuilding*. New York: Fordham University Press.

ALDRING, ENSOMHED OG SOCIAL NAVIGATION

At kaste anker i nye relationer

MIKKA NIELSEN

„Det er en anderledes hverdag, det er det. Jeg kan somme tider ... jeg kan blive misundelig på folk, der har lov til at leve sammen i mange flere år.“ Sådan starter mit interview med Ernst på 83 år. Ernst fortæller om savnet af hverdagen med sin kone, efter hun er kommet på plejehjem, og om sine refleksioner over, hvem han kan dele sine tanker og hverdagslige udfordringer med. Jeg besøger ham som en del af et feltarbejde, hvor jeg over et halvt år fulgte et tværkommunalt initiativ, der var iværksat for at forebygge depression i alderdommen, og hvor jeg interviewede nogle af de ældre, der var udpeget som målgruppe for projektet. Initiativet er blot et i rækken af adskillige projekter der i disse år stables på benene, efter ensomhed og livskvalitet i alderdommen er kommet på den politiske dagsorden. Og dykker man ned i den stigende mængde af forskning om aldring og ensomhed – og herunder om ældres behov for relationer og deltagelse i aktiviteter som værn mod ensomhed – er der god grund til at beskæftige sig med emnet. Ifølge Den Nationale Sundhedsprofil (Sundhedsstyrelsen 2018) føler stadig flere danskere, og herunder særligt gruppen af ældre over 75 år, sig uønsket alene. Forskning viser desuden, at tab af ægtefælle, venner, mobilitet eller svigtende helbred kan lede til begrænsede muligheder for at engagere sig med andre (Due et al. 1999). Estimer af social isolation og ensomhed blandt ældre indikerer således, at mellem 5 og 17 procent er socialt isolerede, og at mellem 12 og 30 procent oplever følelser af ensomhed. Tallene varierer på tværs af lande og afhænger af de anvendte metoder til undersøgelsen, men generelt tegner der sig et billede af, at stadig flere ældre føler sig uønsket alene (Cloutier-Fisher, Kobayashi & Smith 2011; Neves, Sanders & Kokanović 2019).

I denne artikel undersøger jeg de erfaringer, der knytter sig til tab af intime, sociale relationer i alderdommen, og de vanskeligheder, der kan opstå i forsøget på at engagere sig i nye relationer eller gentænke eksisterende sociale relationer. Jeg viser, hvordan ældre selv langt ind i alderdommen ofte må begå sig i nye so-

cialer relationer, og hvordan dette kræver stærke evner til at indgå i og navigere i omskiftelige og til tider flygtige relationer, ligesom det kræver refleksioner over, hvordan disse relationer etableres, anvendes og plejes. Jeg undersøger samtidig, hvilke grundlæggende tanker og forståelser af de ældres udfordringer, det kommunale initiativ, jeg fulgte, bygger på, og hvilke spørgsmål der bør rejses og afklares, for at projekter som dette bedst imødekommer det, de ældre savner. Initiativet havde til formål at forebygge depression ved at tilbyde sociale arrangementer og mindske ældres oplevelse af ensomhed. Som det vil fremgå, fylder spørgsmålet om ensomhed derfor meget i projektet og således også i min undersøgelse. I artiklen møder vi to ældre borgere, der hver især fortæller om de udfordringer, der kan opstå som følge af tab af relationer og behovet for at indgå i nye relationer i alderdommen, og således på forskellig vis demonstrerer centrale spørgsmål og fund fra feltarbejdet. I alt optog jeg interviews på halvanden til to timers varighed med seks ældre, der alle var udpeget som målgruppen for projektet. Herudover tog jeg noter af en række kortere og længere samtaler, jeg havde med ca. 15 ældre, som jeg mødte til sociale arrangementer under det tværkommunale initiativ. Her beskrev de ældre, hvorfor de deltog i arrangementerne, hvordan de var blevet opmærksomme på dem, og hvad det havde af betydning for dem at deltage. Under interviewene og besøgene hos de ældre talte jeg med dem om, hvem de så og talte med i hverdagen, hvad relationerne bestod i, hvem de delte personlige tanker og følelser med, og hvad de generelt betragtede som værdsatte relationer. Med begrebet „anchoring“ eller „at kaste anker“ i forståelsen at etablere forankringspunkter i sociale relationer under midlertidige omstændigheder (Verdasco 2018) illustrerer jeg, hvordan de ældre leder efter nye holdepunkter i søgen efter hjælp, omsorg og selskab, når relationer forskyder sig eller forsvinder. Endelig diskuterer jeg afslutningsvis, hvordan etableringen af nye relationer, eksempelvis gennem kommunale initiativer som det undersøgte, kan bidrage til meningsgivende aktiviteter i hverdagen, men hvordan håndtering af oplevelser af sårbarhed, afhængighed og afmagt kræver gensidighed og tætte, intime relationer, der ofte knytter sig til længerevarende relationer.

Initiativ til forebyggelse af depression

Ud fra en anerkendelse af, at mange ældre lever alene og savner sociale relationer og samvær, tilbyder mange kommuner som skrevet en række initiativer, der adresserer og søger at forebygge ensomhed blandt ældre. At indgå i sociale relationer og deltage aktivt i foreningsliv i alderdommen er et stærkt imperativ, og i en dansk velfærdsstatskontekst træder kravet om et velfungerende socialt

liv i alderdommen ikke kun frem som det enkelte individs ansvar, men også som en kommunal opgave (Mikkelsen 2016). I 2017 blev der afsat 28,3 millioner kroner i satspuljemidler til at hjælpe ældre hjemmehjælpsmodtagere ud af ensomhed via den såkaldte klippekortordning, hvor ældre kan modtage en halv times ekstra hjælp om ugen til blandt andet vejledning om kommunens aktiviteter eller ledsagelse til aktiviteter af en hjemmehjælper. Adgang til socialt samvær er på sin vis blevet en ret, kommunen har en forpligtelse til at opfylde. Evalueringer af sådanne initiativer indikerer, at interventioner, der på forskellig vis søger at arbejde med deltagernes sociale relationer, har gavnlig effekt (Cattan et. al 2005). Som ved mange andre lignende interventioner ser det desværre ud til, at effekterne af disse projekter aftager med tiden, og samtidig er det ofte svært at udarbejde præcise retningslinjer til efterfølgelse, da det er vanskeligt at iagttage, præcis hvad det er ved disse interventioner, der er virkningsfuldt (Lund & Nilsson 2013). Vi har så at sige meget lidt viden om initiativernes effekt og om brugertilfredsheden med dem (Christiansen & Lasaard 2017; Findlay 2003).

Det tværkommunale initiativ, jeg deltog i som en del af mit feltarbejde, var et toårigt projekt, der skulle udvikle og afprøve forskellige metoder til forebyggelse af depression i alderdommen samt være inspiration for andre kommuner, der efterfølgende kunne lære af projektet. Tre kommuner var med i projektet, og fra hver kommune deltog en kommunalt ansat projektleder og herudover både kommunalt ansatte som eksempelvis hjemmesygeplejersker og frivillige i lokale NGO'er. Undervejs i projektet blev der afholdt en række statusmøder, hvor deltagerne fra de tre kommuner udvekslede erfaringer vedrørende de forskellige metoder og delprojekter, som hver kommune arbejdede med. Grundlaget for projektet var, som projektlederen af hele projektet beskrev på et statusmøde, at „depression handler om mange ting: livskvalitet, kemi, økonomi ... Der er ikke kun én aktør, hvad angår god sundhed – det er ikke kun lægen, ikke kun familien. Der er flere partnerskaber. Det skal lokalt forankres“. Den lokale forankring samt mangefacetterede indsats skulle sikres ved at involvere lokale partnere som præster, frivillige organisationer, plejehjem, aktivitetscentre, apotekere, lokale købmænd, lokalråd osv. i projektet. De forskellige metoder, der blev udviklet og afprøvet, bestod derfor også i noget så varierende som eksempelvis forsøg med at sende breve til ældre, der nyligt havde mistet en ægtefælle, med tilbud om hjemmebesøg af en sygeplejerske, der i så fald kunne identificere potentielt tidlige tegn på depression og fortælle om kommunens tilbud; forsøg med at udvikle digitale kort, der lokaliserede og beskrev kommunens aktivitetstilbud; forsøg med at oprette fællesspisningsarrangementer. Mens nogle af aktiviteterne i projektet var en videreudvikling af eksisterende tilbud, var andre helt nye tiltag, og selvom de eksisterende aktiviteter ofte havde faste besøgende, var der

en række fælles udfordringer for både flere af de eksisterende og de nyoprettede initiativer. Et feltnoteudrag fra et af projektets statusmøder illustrerer netop disse udfordringer, og hvilke overvejelser projektdeltagerne gjorde sig.

Jeg sidder med til et statusmøde, og der tages en runde omkring bordet, hvor alle projektdeltagere deler, hvad de betragter som de mest præsente udfordringer i projektet: 'Er de ensomme nok, dem, vi får fat i?' spørger en kvindelig frivillig fra et af de lokale initiativer. En mandlig frivillig projektdeltager giver sit besyv med: 'Der er masser af aktiviteter allerede. Opgaven er at få folk hen til dem.' En plejehjemsleder fortsætter: 'Hvordan skal vi få dem indfanget? Vi har lavet masser af arrangementer, men der kommer ingen ...' Den mandlige deltager følger op: 'Der er også enkelte klubber, der lukker sig om sig selv. Måske skal der en person ud i disse klubber og opfordre til, at man lukker op.' Plejehjemslederen svarer: 'Ja, de lukker sig om sig selv. I kan komme til døren, men I kan ikke komme ind, synes tendensen at være.' En ældre konsulent i en af kommunerne byder ind: 'De ældre ønsker en relation 1:1. De ønsker den nære relation.' Hun fortæller videre, at de i kommunen forsøger at matche de ældre, der gerne vil have en besøgsven, men som ikke kan få det, fordi der ikke er tilstrækkeligt mange besøgsvenner. For de ældre vil gerne 'snakke om livet', som hun formulerer det. Folk kender godt til de lokale aktiviteter, men de kommer ikke. I stedet bør man banke på folks døre og adspørge dem, hvad de ønsker, mener hun.

Som det fremgår af uddraget fra mødet, var den overordnede tanke, at sociale arrangementer var midlet, der skulle forebygge depression hos de ældre i kommunerne, og at det var de ensomme ældre, der burde være målgruppen. Det anerkendtes, at også andre faktorer kunne spille ind i udviklingen af depression, men det centrale i projektet var at hjælpe de ældre til at udvide deres sociale netværk gennem aktiv deltagelse i sociale arrangementer. Hvordan man sikrede, at tilbuddene anvendtes af de rette og dermed reelt var medvirkende til at forebygge depression hos dem, der er i risikogruppe, samt hvilke forventninger der burde stilles til det sociale fællesskabs karakter, var til gengæld uafklaret. Spørgsmål om, hvordan man fik folk til at dukke op til arrangementerne, og hvem projektet ønskede at udvikle tilbud til, var til diskussion på samtlige statusmøder, jeg deltog i. En del af projektets ambition var samtidig at afstigmatisere depression i alderdommen og lade de ældre være opmærksomme på tidlige symptomer, så der kunne iværksættes tidlig indsats. Alligevel var det ofte ensomhed og ikke depression, der blev talt om, som det også fremgår af feltnoteudraget. En årsag kan ganske simpelt være, at ensomhed betragtes som væsentlig baggrund for depression, og at der også ofte empirisk er overlap mellem de to (Jylhä & Saarenheimo 2010; Neves, Sanders & Kokanović 2019). En anden kan være, at der er mindre stigma forbundet med ensomhed end til depression (Barg et al. 2006; Hauge & Kirkevold 2010), og at det derfor var nemmere at tale om

ensomhed til trods for projektets ambition om afstigmatisering af depression. Samtidig er depression en klinisk diagnose, der stilles ud fra særlige beskrevne kriterier, mens ensomhed er et begreb, der ikke tilhører den medicinske sfære og derfor er nemmere at tale om som lægmand. En tredje årsag kan være, at projektets fokus på de ældres sociale netværk knytter sig stærkere til forståelser af ensomhed end til forståelser af depression. At det så at sige ligesom med andre sociale teknologier (Jöhncke, Svendsen & Whyte 2004) ofte bliver løsningen, der definerer problemet frem for omvendt (Oxlund, Grøn & Bregnbæk 2019). I dette tilfælde, at udvidelse af de ældres sociale netværk som løsning tegnede et billede af ensomhed som problemet.

Når jeg talte med de ældre i projektet om deres ønsker for hverdagen, udtrykte de også ofte ønske om at engagere sig i deres omgivelser og fortsat føre et aktivt ældreliv. Mange deltog allerede i adskillige aktiviteter. De spillede badminton, var medlemmer i gå- og strikkeklubber og deltog i kor og fællesspisning, fordi disse aktiviteter, som det blev beskrevet, giver adgang til et netværk af nye bekendtskaber. Flere understregede desuden det at komme ud blandt andre mennesker som vigtigt for deres livskvalitet. Som omstændighederne i de ældres liv forandrer sig, oplever de både et behov for at indgå i nye relationer og i nogle tilfælde en nødvendighed herfor, hvis den ældre eksempelvis flytter i ny bolig. Disse nye vilkår for etableringen af og engagementet i nye relationer skaber derfor også refleksioner over, hvad relationerne bygger på, rummer og indebærer. Hvad kan jeg forvente af relationen til min nye gâmakker? Og hvad forventes der af mig? Hvad kan jeg bidrage med til relationen? Når relationer er knyttet op på andet end venskab som eksempelvis fælles aktiviteter eller støtte i hverdagen, opstår netop sådanne typer spørgsmål. At balancere og navigere i nye relationer og nye konstellationer af eksisterende sociale relationer kan være vanskeligt og kræve refleksioner over, hvad der forventes, hvad der ønskes, og hvad der er muligt. Mens jeg sjældent bemærkede, at projektgruppen diskuterede spørgsmål om forventningen til relationernes karakter og muligheden for at udvikle særlige typer af relationer under de iværksatte initiativer, var det netop sådanne spørgsmål, der fyldte for de ældre, der var målgruppen for projektet. Dette vender jeg tilbage til efter en kort introduktion til nogle af de relevante begreber, jeg anvender i artiklen.

Fra frakobling af sociale relationer til social forbundethed

Mængden af litteratur om aldring er eksplosiv disse år, og forskningen har undergået store skift i tænkningen om aldring. Inden for gerontologien stod en særlig hypotese tidligere stærkt: den såkaldte „disengagement theory“ (Cumming &

Henry 1961). Tanken var, at ældre med tiden ville gennemgå en naturlig proces fra at indgå i sociale relationer til langsomt at frakoble sig disse. Ifølge teorien ville samfundet og den ældre frigøre sig fra hinanden, og den ældre ville langsomt blive mere optaget af sig selv og mindre følelsesmæssigt engageret i sine omgivelser. Psykiater Dan Blazer (2005) beskriver billedligt denne forestilling om den ældres frakobling fra samfundet, som sad den ældre på et stykke af et isbjerg, der knækker af og langsomt glider væk fra sit oprindelsessted. Teorien blev imidlertid heftigt kritiseret af empirisk forskning, der betragtede teorien for at være forudindtaget og for at repræsentere en universalistisk tilgang til forståelsen af livsfaser (Jylhä & Saarenheimo 2010). Omvendt, pegede forskere på, ønsker mange ældre at forblive socialt aktive langt hen i alderdommen, og at netop disse parametre er nøglen til en god alderdom (Cornwell, Laumann & Schumm 2008). Som forskerne Rowe og Kahn (1998), der introducerede begrebet „successful aging“, beskriver, består sund aldring af tre parametre, der ud over fysisk aktivitet og kognitiv kapacitet også inkluderer at engagere sig aktivt. Denne nye gerontologi (Holstein & Minkler 2003) fremhæver således den ældres involvering i sine omgivelser som et essentielt element af en sund alderdom og afviser ideen om den ældres tilbagetrækning som en uundgåelig proces. Ældre lever længere, hvis de er socialt engagerede, ligesom sociale interaktioner skaber selvtillid, følelser af tilhørsforhold og mental sundhed (Due et al. 1999). I modsat fald er særligt social isolation og begrænset social støtte associeret med depression blandt ældre (Blazer 2005; Neves, Sanders & Kokanović 2019). At engagere sig i sine omgivelser og fastholde samt etablere nye sociale relationer kan dog være udfordrende i alderdommen, som også denne artikel vil vise, og aldring beskrives af nogle forskere ligefrem som et spørgsmål om færre og forandrede relationer til omverdenen snarere end et spørgsmål om alder (Kottow 2018). Vi ser således på den ene side en forskningslitteratur, der peger på aktiv aldring som både et imperativ og et reelt ønske fra mange ældre, og på den anden side en litteratur, der illustrerer, hvordan mange ældre føler sig uønsket alene og har vanskeligt ved at indgå i nye sociale sammenhænge. Derudover dokumenterer forskningslitteraturen om ensomhedsforebyggende initiativer kompleksiteten i og udfordringen ved præcist at evaluere og dermed lære af disse initiativer.

Ligesom det kan være vanskeligt at påvise præcis, hvordan man bør adressere og forebygge ensomhed i praksis, kan det også være svært at definere ensomhed og adskille det fra andre lignende begreber (Jylhä & Saarenheimo 2010). Et forsøg på at beskrive de sociale dynamikker bag følelsen af ensomhed peger dog på, at når sociale behov ikke imødekommes, kan det lede til ensomhed og social isolation (Bruggencate, Luijkx & Sturm 2018). Her påpeger de fleste definitioner forskellen i social isolation som lav eller ikke-eksisterende social deltagelse

og få sociale relationer, mens ensomhed derimod refererer til en oplevet forskel mellem ønsket og faktisk niveau af sociale relationer¹ (Jylhä & Saarenheimo 2010; Neves, Sanders & Kokanović 2019; Victor & Sullivan 2015). Her ser vi en vigtig skelnen mellem kvantiteten og kvaliteten af sociale relationer, altså, hvor mange relationer man indgår i, og hvad disse har af følelsesmæssig betydning (Due et al. 1999; Nilsson & Lund 2013). Med afsæt i ovenstående definition af ensomhed kan vi samtidig begynde at studere den anden side af ensomhed, nemlig følelsen af „connectedness“ eller forbundethed på dansk. Også her skelner studier typisk mellem social støtte som en praktisk dimension og forbundethed som en mere følelsesmæssig ditto (Bruggencate, Luijckx & Sturm 2018; Hauge & Kirkevold 2010). På den måde kan social forbundethed defineres som den subjektive vurdering af omfanget af meningsfulde og tætte relationer, man har til andre (Morgan et al. 2019). Som det fremgår af de forskellige beskrivelser og definitioner af ensomhed og dets modsatte begreb forbundethed, refererer begge begreber til subjektive og følelsesmæssige erfaringer, mens relaterede begreber såsom social isolation og social støtte ofte beskriver grader af deltagelse, og hvad de sociale relationer består i og af. Netop denne skelnen vil jeg senere i artiklen anvende til diskutere, hvad det er for forventninger, der ligger i etableringen af sociale initiativer til forebyggelse af ensomhed og depression, og hvad de ældre selv efterspørger og længes efter, når savnet af relationer opstår. Artiklens bidrag til den eksisterende forskningslitteratur om ældre og ensomhed er således dels en kvalitativ undersøgelse af den subjektive følelse af ensomhed og manglende forbundethed og dels et forsøg på at knytte dette forskningsfelt til litteraturen om ensomhedsforebyggende tiltag og henholdsvis intentionen med og effekten deraf.

Social navigation og sociale forankringspunkter

For at undersøge de ældres refleksioner over sociale relationers betydning i alderdommen vil jeg benytte begreber, der anvendes i analyser af menneskers håndtering af både relationers og omstændigheders skiftende karakter. I forskning om menneskers søgen efter muligheder i livet og ageren under omskiftelige og til tider usikre omstændigheder benyttes ofte begrebet „social navigation“. Vigh (2010) argumenterer i sine studier fra krigsramte Guinea-Bissau eksempelvis for, at unge navigerer i krig ved taktisk at manøvrere inden for de sociale bånd og muligheder, som krigen tilvejebringer. Begrebet social navigation, der etymologisk er relateret til det latinske ord „navigare“, som Vigh (2009) gør os opmærksom på betyder „at sejle“, og refererer således til en særlig form for mobilitet, nemlig bevægelse i et foranderligt landskab. Begrebet social naviga-

tion retter vores opmærksomhed mod de handlinger og overvejelser, mennesker foretager sig under usikre og omskiftelige sociale og politiske omstændigheder, og hvordan både aktører og institutioner indgår som essentielle komponenter, der påvirker vores handlinger og handlemuligheder. At anvende et begreb som social navigation, der, som eksemplet fra Vigh illustrerer, ofte anvendes inden for studier af krig, vold, ungdom og livsvalg, kan synes malplaceret i et studie af ældre og ensomhed. Men jeg inddrager det for at vise, at også hverdagen i alderdommen trods åbenlyst mindre dramatisk end blandt unge i krig i Guinea-Bissau rummer en alvorlighed og stiller krav til den ældres praktiske evne til at manøvrere i nye livsomstændigheder. Samtidig kan begrebet være med til at illustrere, hvordan ændrede omstændigheder er et livsvilkår, og at også alderdommen er fuld af nye relationer og bekendtskaber. Begrebet social navigation anvender jeg derfor til at undersøge, hvordan forandringer både i de nære relationer og under særlige livsomstændigheder i det hele taget betyder, at den enkelte må overveje nye mulige måder at handle på.

Hvis vi fortsætter brugen af de maritime udtryk, kan vi undersøge nærmere, hvilke mekanismer der er på spil under foranderlige omstændigheder, hvad angår etableringen eller gentænkningen af sociale relationer. I sit studie af unge flygtninge i Danmark beskriver Verdasco (2018), hvordan disse unge mennesker, mens de afventer afgørelse om asyl, indgår i sociale relationer i de forskellige kontekster af midlertidig karakter, de befinder sig i. Med begrebet „anchoring points“ eller på dansk „forankringspunkter“ argumenterer Verdasco for, at individer selv under midlertidige forhold formår at etablere vigtige forankringspunkter og derigennem skabe en følelse af tilhørsforhold. Det karakteristiske ved et anker er netop dets midlertidige fæstelse og dermed dets fleksibilitet i etableringen af relationer i omskiftelige omgivelser. Når omstændigheder forandrer sig, trækkes ankeret op og kastes på ny i forankringen af nye relationer. Verdasco beskriver samtidig, hvordan de unge udvikler sociale bånd til andre i forskellige grader. Styrken af båndene karakteriseres ved en kombination af tid, emotionel intensitet, intimitet og reciprocitet. Mens nogle sociale bånd får mulighed for at udvikle sig over tid og styrkes ved en fælles følelsesmæssig involvering i hinanden, efterlades andre sociale bånd mere fragmenterede og midlertidige. Jo stærkere skabte sociale bånd, desto stærkere oplever de unge asylansøgere tilknytning til deres nye omgivelser. Men der findes også en styrke i svage bånd, forklarer Verdasco. Når omstændigheder forandrer sig, eller når mennesker må etablere sig i nye sammenhænge og under nye forhold, gør flere svage bånd frem for færre stærke det muligt at få adgang til mangeartede fællesskaber. Med tankerne på, hvordan forankringspunkter etableres og fungerer samt styrken af henholdsvis svage og stærke bånd, vil jeg således undersøge,

hvordan to af de ældre, jeg mødte under mit feltarbejde, begge navigerer i eksisterende relationer og kaster anker i nye relationer på forskellig vis og med forskellige refleksioner og udfordringer som baggrund.

Styrken af sociale bånd og længslen efter det nære

Ernst på 83 år bor alene i en lille landsby, efter at hans kone, Tove, er kommet på plejehjem. Jeg møder Ernst første gang som led i et forebyggende hjemmebesøg sammen med en af kommunens sygeplejersker. Inden det forebyggende hjemmebesøg har sygeplejersken fortalt om Ernsts situation og ladet mig vide, at formålet primært er at spørge ind til, hvordan Ernst har det – både med sit fysiske og mentale helbred. Hun fortæller ydermere, at alle, der fylder 75 år, får et såkaldt datobrev med tilbud om et forebyggende hjemmebesøg, og hvis ikke den ældre selv ringer ind og aflyser mødet, dukker den forebyggende hjemmesygeplejerske op. Herefter tilbyder kommunen et sådant besøg årligt. Og det var netop ved et af disse besøg, da Ernst fyldte 75, at sygeplejersken mødte ham første gang. Fordi Ernsts kone er kommet på plejehjem, bliver han af kommunens medarbejdere betragtet som værende i risikogruppe for at udvikle depression, og det er derfor, at hjemmesygeplejersken inviterer mig med ud til besøget.

Ernst har dækket op med kaffe og kage, da sygeplejersken og jeg ringer på. Vi sætter os i køkkenet for at snakke, og sygeplejersken går direkte til sagen og spørger til, hvordan det går. Ernst får med det samme tårer i øjnene og fortæller, at det ikke går godt. Vi taler om hans kone et kvarters tid og om de behandlinger, hun får, og hvordan hun har det på plejehjemmet. Ernst bliver stille. „Er der også noget i din dagligdag, der kan løfte dig lidt op?“ spørger sygeplejersken. Ernst fortæller, at han kommer i „hallen“ indimellem „jeg skal jo ud at møde andre“, som han siger. „Og finder du også glæde ved det?“ spørger sygeplejersken. „Ja,“ siger Ernst stille. „Hvor tit er du ude ved Tove?“ spørger sygeplejersken. „Hver dag – så kører vi en tur for eksempel,“ svarer Ernst. „Så er det lidt som førhen? At I kan tage på tur?“ halvt spørger, halvt konstaterer sygeplejersken. „Ja, men hun kan ikke altid huske,“ svarer Ernst og fortæller, at Tove ikke kan genkende steder, de har været, men så fortæller han bare om, hvad de kører forbi. Snakken om Tove og savnet af både hendes tilstedeværelse og hende at dele fælles minder med får Ernst til at sænke blikket for en stund. Hans livsledsager er blevet fjern, både mentalt og fysisk, og deres historik sammen er nu primært eksisterende i ham og på billeder rundt omkring i hjemmet. Ernst fortsætter efter lidt tid samtalen: „Jeg er egentlig ikke trist, men jeg bliver så nemt bevæget.“ „Ja, og det at snakke kan hjælpe hen ad vejen – er der nogen, du kan snakke med, ligesom du gør med os nu?“ spørger sygeplejersken. „Det tror jeg, jeg kan,“ siger

Ernst. „Det er lidt vigtigt at komme af med,“ forsikrer sygeplejersken. „Man har brug for folk, man har tillid til,“ svarer Ernst. „Du kan også snakke med dine børn – eller vil du skåne dem?“ spørger sygeplejersken. „Jeg ved det ikke ...“ svarer Ernst og kigger ud i luften.

Ud fra samtalen med hjemmesygeplejersken er det uklart for mig, om Ernsts beskrivelse af, at man har brug for folk, man har tillid til, for at tale om nogle af de svære følelser, er en konstatering af, at han netop selv har sådanne folk i sin omgangskreds eller det modsatte tilfælde. Da jeg besøger ham en måneds tid senere, spørger jeg derfor ind til netop dette. Ernst svarer: „Der er meget, jeg gerne vil have sagt, men jeg vil jo ikke stå og tude. Jeg synes ikke rigtigt, det hører sig til. Jeg synes, det er synd for andre, at de skal se det. De skal ikke sidde og have ondt af mig. Det vil jeg gerne have styr på ... jeg har sådan set lyst nok, det er bare, om der er nogen – man skal have tillid til folk for at gøre det. Man skal vide, hvordan de tænker også ...“ Ernsts svar er tvetydigt. Men det fortæller mig, at han indimellem afholder sig fra at tale med andre om de svære følelser af bekymring for, hvad potentielle tårer vil betyde for situationen og relationen til den anden. Det skal ikke være naboer eller de andre nede i hallen, der skal overvære hans tårer. Samtidig kan det også være svært at finde det rette tidspunkt eller den rette anledning til at have den slags intime samtaler, kan jeg forstå på Ernst. For selvom han deltager i en række aktiviteter i nærmiljøet, både bowling og seniorklub, hvor de spiller kort og bobspil, er det ikke der, de svære samtaler finder sted. Ernst har altid godt kunnet lide at få gæster, men som han siger: „Når man er ene, så er det nok ... det var nemmere, hvis vi var to, vi kunne sommetider invitere nogen og sådan. Det er ligesom jeg ikke rigtig magter det, men det skulle jeg måske [...] så er jeg nødt til at opsøge der, hvor de kommer.“

Forskning beskriver, hvordan ensomhed i alderdom ofte er associeret med vanskeligheder ved at engagere sig i nye aktiviteter og sammenhænge, og at følelsen af at høre til styrkes ved netop at engagere sig i sine omgivelser (Hauge & Kirkevold 2010). Men som eksemplet med Ernst viser, søger Ernst en intim tillid, der handler om mere end samvær og fællesskab. Ernst møder venner og bekendte flere gange om ugen til de forskellige aktiviteter, han deltager i, og han har således mange sociale forankringspunkter med mere eller mindre stærke sociale bånd. Han værdsætter hverdagens snakke ved disse lejligheder, og han opsøger netop aktiviteterne for det sociale samvær. Hvad angår tilliden til, at både relationen og situationen kan bære de svære samtaler, føler Ernst sig dog til tider usikker, og han tøver med at dele sine sårbarheder. Når de sociale møder ofte finder sted uden for hjemmets fire vægge, og anledningen samt overskuddet til at invitere gæster hjem mindskes, bliver det vanskeligere at have nogle af de nære samtaler, som Ernst ellers værdsætter, men ikke føler sig bekvem ved at

tage. Den emotionelle intimitet, som Verdasco beskriver som karakteriserende for stærke sociale bånd, kræver en reciprocitet og et intimt fællesskab, det er svært at skabe rum for. Det er nemmere i hjemmets trygge rammer end ude til sociale aktiviteter.

At navigere og kaste anker i et bevægeligt landskab

Hanne er 77 år og bor i udkanten af en mindre dansk landsby. Hun er kendt af kommunens hjemmesygeplejersker for at have et vanskeligt sind og er derfor også betragtet som målgruppe for projektet. Hanne voksede op som enebarn, og hun har som voksen altid boet alene og har ikke fået børn. At være alene har på mange måder haft stor betydning for Hannes liv. Som yngre havde hun et aktivt liv med venner, arbejde og aktiviteter, og hun har holdt hus og hjulpet sin familie. Men som hun er blevet ældre, og efterhånden som venner og forældre er gået bort, arbejdslivet er ophørt, og hus og have er blevet svære at holde, træder aleneheden frem. Kun ganske få familiemedlemmer besøger og støtter Hanne. Som hun selv udtrykker det: „Alle mine forældre, morbrødre, farbrødre, de er jo døde. Så nu hænger jeg på den yderste gren.“

Hannes begrænsede familiære relationer betyder, at hun står alene med mange praktiske gøremål, men også med sine bekymringer og tanker. Under mit besøg hos hende bemærker jeg, at der på stuebordet ligger stakke af papirer og rudekuverter, og at små poser og æsker er fyldt med piller. Hver gang Hanne skifter medicin, bliver pakker og doseringsæsker blandet sammen, og hvis hun mister overblikket, kommer pillerne i en plasticpose, viser hun mig. Posen indeholder efterhånden et par gode håndfulde piller i forskellige farver og former. „Det er noget l.o.r.t.,“ udbryder Hanne, mens hun slår i bordet. Hannes læge gennem 20 år er gået på pension, og hun er fortvivlet over usikkerheden om sin medicin, og hun fortæller, at hun ikke føler, der er styr på hende, nu hvor hun ikke har en fast tilknyttet læge. Samtidig venter hun på svar fra hospitalet vedrørende en ultralydsscanning, hun fik foretaget af sit hjerte for nogle uger siden. Betydningen af den står ligeledes uklar, og mens vi sidder over kaffen og forsøger at finde rede i Hannes medicin, spørger jeg til konsultationen, og om hun fik talt med lægen om, hvad scanningen kunne betyde: „Nej, det fik jeg ikke spurgt om, fordi jeg er en torsk,“ svarer Hanne og fortsætter: „Jeg skal op til en samtale, så må jeg altså have nogen med mig, for jeg kan ikke rumme det i mit hoved.“ Jeg spørger, om hun har nogen, hun kan tage med til samtalen. „Jeg har hende fra gymnastik, hvis ikke hun er optaget. Ellers så må jeg spørge min kusine. Og det skal jo selvfølgelig så ikke være hende, der er syg. Hun har nok at spekulere på. Så må jeg finde en på fars side,“ svarer Hanne. Hun har kontakt til sine kusiner

og fætre på både sin fars og mors side, og når hun har brug for at blive kørt til lægen, træder den ene kusine til. Desværre er kusinen blevet syg af kræft og gennemgår forløbet med støtte fra sin mand og sine børn, og Hanne må derfor søge hjælp andetsteds. Hun overvejer, om en anden kusine kan hjælpe, eller om hendes gymnastiklærer, der også er alene, kan tage med. Refleksionerne om, i hvilke retninger hun kan gribe for at finde en ledsager at tage med til lægekonsultationen, optager Hanne. Dels fordi de berører hendes frygt for at være andre til besvær, og dels fordi de minder hende om, hvordan hun mangler den særlige, intime relation, der eksisterer mellem ægtefæller og mellem børn og forældre. Hun har gode venner og bekendte, men ikke nogen, der selv har Hanne som primære relation. Hun bliver jaloux, men skammer sig samtidig over følelsen, forklarer hun. „Jamen altså, jeg kan ikke ... nej, hvad skal jeg sige ... være nummer tre. Det kan jeg ikke lige klare altså,“ siger Hanne, mens hun retter ryggen, lukker øjnene og puster hårdt ud.

Med alderdommen indskrænkes det sociale netværk ofte, og forskning viser, at ældre til tider kompenserer for tabet af deres intime netværk ved at inkorporere mere perifere bekendtskaber i det nære sociale netværk (Bruggencate, Luijckx & Sturm 2018; Cloutier-Fisher, Kobayashi & Smith 2011). Sociale relationer får på den måde ny mening og funktion, når omstændighederne i livet forandres, og intime relationer går bort. På samme måde tænker og gentænker Hanne indimellem, hvem hun kan søge emotionel støtte hos. Nye omstændigheder får hende til at søge nye relationer og til at afsøge, om relationen kan bære den nærhed, hun søger. I Hannes tilfælde er det ikke hende selv, der bevæger sig mellem forskellige lokaliteter, som Verdascos informanter oplever det i deres stræben efter asyl, men alligevel er der en midlertidighed i hendes adgang til andres støtte og omsorg. Hun engagerer sig i det lokale aktivitetscenter, når hun kan finde overskuddet til det. Her møder hun andre ældre, men de forbliver bekendte og ikke nogen, hun føler, hun kan dele intime erfaringer med. Da jeg spørger, om Hanne kender andre enlige, hun kan dele oplevelser og hverdag med, forstår jeg dog, at hun har fundet en god samtalepartner i sin tidligere rengøringshjælp, der indimellem kommer på besøg, og at hun også er begyndt at tale privat med sin gymnastiklærer. Efterhånden som Hannes nære familierelationer er gået bort, udgør fætre og kusiner nu de nærmeste pårørende. Men Hanne er ikke på samme måde sine familiemedlemmers nærmeste, og kontakten er derfor betinget af et ekstra overskud fra kusinernes side. Landskabet af relationer omkring Hanne forandrer sig løbende, og selvom hun er ihærdig for både at bevare kontakt til slægtinge og udvikle venskaber med nogle af de mennesker, der på forskellig vis i form af deres professionelle virke indgår i hendes hverdag, er det stadig, som om hun igen og igen må kaste anker på ny. Når begivenheder i andres liv

kræver opmærksomhed, samler de sig om deres nærmeste. Modsat Verdascos informanter, der så at sige er fælles om at kaster anker blandt andre i lignende midlertidige situation, oplever Hanne, at andre mere stabile, nære relationer ikke på samme vis søger hende. Hanne må derfor altid vurdere, hvem hun kan søge denne forbundethed med, når lægebesøg vækker bekymring og tvivl, eller når stakkene af papirer bliver uoverskuelige.

Forventninger til de sociale relationers karakter

Fra forskning ved vi, at bekymringen for at blive opfattet som en byrde af andre eller at blive ignoreret og betragtet som irrelevant, er udbredt blandt ældre, der føler sig ensomme eller er deprimerede (Bjørkløf et al. 2015; Bruggencate, Luijkx & Sturm 2018; Morgan et al. 2019; Neves, Sanders & Kokanović 2019). Disse ældre forsøger derfor ofte at kontrollere deres ønsker om social støtte og interaktion samt at begrænse de relationer, hvor de ikke oplever et gensidigt ønske om relationens karakter. Et studie af ensomhed i alderdommen beskriver ydermere, at ensomhed ofte er associeret med ikke at kunne følge med i nutidens samfund, og at nogle ældre kæmper med at engagere sig i nye aktiviteter og sammenhænge, fordi de føler sig afskåret og sat af i en verden, der hele tiden forandrer sig (Hauge & Kirkevold 2010).

Både Hanne og Ernst søger støtte og omsorg fra mennesker omkring dem ud fra kontinuerlige overvejelser over, hvad de forskellige relationer kan bære i situationen. Afvejningen bygger dels på refleksioner over, at relationen skal efterleve krav til reciprocitet, så begge parter investerer i og får gavn af forholdet, og dels på ideen om at distribuere belastningen af relationen på flere mennesker, så ingen bebyrdes uforholdsmæssigt meget. Eftersom Hannes kusine er syg af kræft, må Hanne spørge et andet familiemedlem om støtte til at gå til lægen, og Ernst tøver med at involvere sine børn i sine triste tanker, ligesom han ønsker at skåne sine venner for det, han betragter som akavede situationer, når han bliver følelsesmæssigt bevæget. Begge oplever, at relationer forandres eller forsvinder, i takt med at pårørendes og venners omstændigheder ændrer sig. I sådanne processer sker en form for forskydning af relationer, hvor slægtninge, der tidligere var perifere, bliver nærmeste pårørende. Hanne og Ernst navigerer i foranderlige sociale landskaber. De oplever, at deres relationer forsvinder, at de må indgå i nye for at kompensere for tabet, genoverveje forventninger til de nærmeste og balancere ressourcer tildelt og afkrævet pårørende såvel som venner og bekendte. Begge gør de sig overvejelser over, hvornår de må skåne relationer, og hvordan de kan fordele hensyn og forventninger til omsorg. Mennesker bruger tid på at forstå meningen bag og forudsige forandringer i deres sociale

miljø i forsøget på at adaptere til og bevæge sig i forhold til disse forandringer, skriver Vigh (2009). Vi overvejer kontinuerligt, hvordan vi skal navigere under forskellige sociale udfordringer, og vi tilpasser vores strategier og taktikker i forhold til vores forventninger til fremtidens forandringer. På samme måde navigerer Hanne og Ernst og mange af de andre ældre, jeg har talt og brugt tid sammen med, ud fra forventninger til andres livsomstændigheder, præferencer og ønsker til relationen, ligesom de gør brug af og engagerer sig i skiftende projekter og initiativer i lokalmiljøet. At mødes med andre og deltage i lokale aktiviteter tilfredsstillende nogle sociale behov. Men hvilke bliver mødt og hvilke gør ikke? Deltagelse i aktiviteter i lokalmiljøet tilfredsstillende givetvis nogle af de behov, der kan kaldes de strukturelle aspekter af sociale relationer, mens de ikke nødvendigvis tilfredsstillende de mere emotionelle aspekter. Efterhånden som omstændighederne i livet forandres, og livslange intime sociale relationer forsvinder, forandres den enkeltes sociale netværk.

Det kommunale initiativ, jeg fulgte, søger at forebygge depression i alderdommen ved at involvere de ældre i sociale aktiviteter og dermed skabe nye relationer. Denne tilgang til forebyggelse af depression lægger sig i samme strøm af projekter, der søger at fremme en aktiv aldring, og som i stigende grad betragter venskaber som midlet til at højne ældres fysiske og mentale helbred (Allan 2010). Kritikken af forestillingen om aktiv aldring lyder ofte, at disse overser de svækkelsesfortællinger og -erfaringer, der naturligt følger med alderdommen, og at de udgør en såkaldt „hoplabølge“ (Oxlund, Grøn & Bregnbæk 2019:7). Mens den aldrende krop tidligere har været den primære genstand for intervention, er den aldrendes sociale liv nu kommet under lup, og således bliver stadig flere dele af tilværelsen gjort til bekymringsobjekt. Det er dog ikke disse typer af diskussioner, jeg ønsker at rejse her, omend kritikken er relevant. Snarere ønsker jeg at rette fokus mod de forventninger, man har til de sociale bånd, der potentielt knyttes under initiativer som det undersøgte. Kan man forvente, at de bånd, der knyttes, kan være medvirkende til at mindske risikoen for ensomhed og potentielt depression? Der kan være en tendens til, at studier ikke har en klar distinktion mellem kvantiteten af sociale kontakter og ensomhed som følelse (Jylhä & Saarenheimo 2010). Og måske gør det sig også gældende for dette projekt. Hvis venskaber består af mere end socialitet per se (Allan 2010), hvad er det så ved relationerne, der skaber en følelse af forbundethed, og hvordan opstår denne? Ligesom en del af kritikken af imperativet om aktiv aldring pointerer, at de eksistentielle dimensioner af aldringsprocessen glider i baggrunden, når man ensidigt fokuserer på den aktive aldring, kan man på samme måde stille spørgsmålet, om fokus i ensomhedsforebyggende initiativer snarere er rettet mere mod de ældres deltagelse i sociale relationer end mod de mere følelses-

mæssige dimensioner af, hvad relationerne betyder. De ældre kender godt til de eksisterende kommunale initiativer, men de dukker ikke op, lød en af bekymringerne i projektgruppen. En anden bekymring var de eksisterende gruppers tendens til at lukke sig om sig selv og ikke byde nye deltagere velkommen. Kan man forestille sig, at kontinuitet i tiltag, hvad angår aktiviteter og deltagere, netop skaber de rette forudsætninger for, at de sociale forankringspunkter står stærkt og prioriteres af de ældre? Et initiativ som det, jeg deltog i, har som ambition at udvikle indsatser, der på sigt kan forankres i lokalsamfundet. Men som så mange andre projekter er projektet finansieret i et par år og derfor som udgangspunkt midlertidigt – medmindre de lokale kræfter formår at videreføre de forskellige aktiviteter. Hvis vi anerkender sammenhængen mellem depression og ensomhed, og at forebyggelse derfor bør fokusere på at skabe oplevelser af forbundethed – med lokalsamfundet og med tilstedeværende medmennesker – er det måske netop afhængigt af muligheden for at vedligeholde og knytte stærke sociale relationer over tid.

Konklusion

Aldring er ikke en uniform proces, men er snarere formet af lokale omstændigheder, tilgængelige sociale roller og adgang til sociale ressourcer (Buch 2015; Grøn & Ladekjær 2017). På samme måde er forventninger til det sociale liv som ældre naturligvis også forskelligt fra menneske til menneske og afhængigt af den livssituation, den enkelte befinder sig i. I studiet af ældres navigation i nye og eksisterende relationer har vi set, hvordan sociale relationer er en betydelig ressource i hverdagen, og hvordan relationer, særligt når disse indebærer omsorg og støtte, bliver genstand for overvejelser om balancering af hjælp og bidrag til relationen. Kontraktlignende og intime forpligtelser blander sig sammen under omstændigheder, hvor relationer er bundet op på sociale aktiviteter og mere omsorgskrævende opgaver mellem familie og bekendte. Med denne artikel har det været mit ønske at bidrage til den voksende aldringslitteratur med et fokus på nogle af de forskellige typer af forbundethed, forpligtelser og forhandlinger, som ældre oplever, indgår i og praktiserer i navigationen i sociale relationer. Et kommunalt initiativ til forebyggelse af depression i alderdommen har været udgangspunktet for undersøgelsen og har samtidig vist, hvilke gængse forestillinger om depression, ensomhed og et aktivt socialt ældreliv der gør sig gældende i mange af de projekter, der søsættes disse år. De ældre, jeg har talt med, benytter og værdsætter de sociale aktiviteter, de deltager i, på grund af muligheden for at møde andre ligesindede. Alligevel beretter de om savn af mere nære relationer, de kan dele eksistentielle spørgsmål og bekymringer med.

Selvom sociale relationer, der er bundet op på aktiviteter som eksempelvis nogle af de kommunale initiativer, der beskrives i artiklen, kan skabe sociale forankringspunkter, viser artiklen også, at der kan være behov for at diskutere, hvordan det kan sikres, at sådanne initiativer får folk til at dukke op og blive og samtidig lukke nye ind og dermed skabe forudsætninger for, at tillidsfulde sociale relationer kan opstå og udvikles.

Note

1. En lignende skelnen beskrives af andre som henholdsvis social ensomhed og emotionel ensomhed (Jylhä & Saarenheimo 2010).

Litteratur

- Allan, Graham
2010 Friendship and Ageing. In: D. Dannefer & C. Phillipson (eds): *The SAGE Handbook of Social Gerontology*. Pp. 239-47. London: Sage Publications Ltd. DOI: 10.4135/9781446200933.n18.
- Barg, Frances K., Rebecca Huss-Ashmore, Marsha N. Witting, Genevra F. Murray, Hillary R. Bogner & Joseph J. Gallo
2006 A Mixed-Methods Approach to Understanding Loneliness and Depression in Older Adults. *The Journals of Gerontology. Series B. Psychological sciences and social sciences* 61(6):329-39. DOI: 10.1093/geronb/61.6.s329.
- Bjørkløf, Guro Hanevold, Marit Kirkevold, Knut Engedal, Geir Selbæk & Anne-Sofie Helvik
2015 Being Stuck in a Vice. The Process of Coping with Severe Depression in Late Life. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being* 10(1):1-11. DOI: 10.3402/ghw.v10.27187.
- Blazer, Dan G.
2005 Depression and Social Support in Late Life. A Clear but not Obvious Relationship. *Aging & Mental Health* 9(6):497-99. DOI: 10.1080/13607860500294266.
- Bruggencate, Tina Ten, Katrien G. Luijkx & Janienke Sturm
2018 Social Needs of Older People. A Systematic Literature Review. *Ageing & Society* 38(9):1745-70. DOI: 10.1017/S0144686X17000150.
- Buch, Elana D.
2015 Anthropology of Aging and Care. *The Annual Review of Anthropology* 44:277-93. DOI: 10.1146/annurev-anthro-102214-014254.
- Cattan, Mima, Martin White, John Bond & Alison Learmouth
2005 Preventing Social Isolation and Loneliness among Older People. A Systematic Review of Health Promotion Interventions. *Ageing & Society* 25(1):41-67. DOI: 10.1017/S0144686X04002594.
- Cornwell, Benjamin, Edward O. Laumann & Philip L. Schumm
2008 The Social Connectedness of Older Adults. A National Profile. *American Sociological Review* 73(2):185-203. DOI: 10.1177/000312240807300201.

- Cloutier-Fisher, Denise, Karen Kobayashi & André Smith
2011 The Subjective Dimension of Social Isolation. A Qualitative Investigation of Older Adults' Experiences in Small Social Support Networks. *Journal of Aging Studies* 25:407-14. DOI: 10.1016/j.jaging.2011.03.012.
- Cumming, Elaine & William E. Henry
1961 *Growing Old. The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Due, Pernille, Bjørn Holstein, Rikke Lund, Jens Modvig & Kirsten Avlund
1999 Social Relations. Network, Support and Relational Strain. *Social Science & Medicine* 48(5):661-73. DOI: 10.1016/s0277-9536(98)00381-5.
- Findlay, Robyn A.
2003 Interventions to Reduce Social Isolation Amongst Older People. Where is the Evidence? *Ageing & Society* 23:647-58. DOI: 10.1017/S014468X3001296.
- Grøn, Lone & Else Ladekjær
2017 The Institutional Aging Process. Ethnographic Explorations of Aging Processes and Dimensions in Danish Schools and Eldercare Institutions. *Anthropology & Aging* 8(1):1-16. DOI: 10.5195/aa.2017.139.
- Hauge, Solveig & Marit Kirkeveld
2010 Older Norwegians' Understanding of Loneliness. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being* 5(1):1-7. DOI: 10.3402/qhw.v5i1.4654.
- Holstein, Martha B. & Meredith Minkler
2003 Self, Society and the "New Gerontology". *The Gerontologist* 43(6):787-96. DOI: 10.1093/geront/43.6.787.
- Jöhncke, Steffen, Mette N. Svendsen & Susan Whyte
2004 Løsningsmodeller. Sociale teknologier som antropologisk arbejdsfelt. In: K. Hastrup (ed.): *Viden om verden. En grundbog i antropologisk analyse*. Side 385-407. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jylhä, Marja & Marja Saarenheimo
2010 Loneliness and Ageing. Comparative Perspectives. In: D. Dannefer & C. Phillipson (eds): *The Sage Handbook of Social Gerontology*. Pp. 317-28. London: Sage Publications Ltd. DOI: 10.4135/9781446200933.n24.
- Kottow, Miguel
2018 *Towards a Medical Anthropology of Ageing*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publisher.
- Lund, Rikke & Charlotte J. Nilsson
2013 Sundhed og sociale netværk. In: G. Niklasson (ed.): *Sundhed, menneske og samfund*. Pp. 271-93. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Mikkelsen, Henrik H.
2016 Unthinkable Solitude. Successful Aging in Denmark Through the Lacanian Real. *Ethos* 44(4):448-63. DOI: 10.1111/etho.12144.
- Morgan, Tessa, Janine Wiles, Hong-Jae Park, Tess Moeke-Maxwell, Ofa Dewes, Stella Black, Lisa Williams & Merryn Gott
2019 Social Connectedness. What Matters to Older People? *Ageing & Society* 41(5):1126-44. DOI: 10.1017/S0144686X1900165X.

- Neves, Barbara B., Alexandra Sanders & Renata Kokanović
 2019 It's the Worst Bloody Feeling in the World. Experiences of Loneliness and Social Isolation Among Older People Living in Care Homes. *Journal of Aging Studies* 49:74-84. DOI: 10.1016/j.jaging.2019.100785.
- Oxlund, Bjarke, Lone Grøn & Susanne Bregnbæk
 2019 Introduktion. Sund aldring og sociale relationer. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 30:5-19.
- Rowe, John W. & Robert L. Kahn.
 1998 *Successful Aging*. New York: Random House.
- Sundhedsstyrelsen
 2018 *Danskernes sundhed. Tal fra Den Nationale Sundhedsprofil*. København: Sundhedsstyrelsen.
- Verdasco, Andrea
 2018 Communities of Belonging in the Temporariness of the Danish Asylum System. Shalini's Anchoring Points. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, e-pub. ahead of print. DOI: 10.1080/1369183X.2018.1443393.
- Victor, Christina & Mary Pat Sullivan
 2015 Loneliness and Isolation. In: J. Twigg & W. Martin (eds): *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*. Pp. 252-60. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9780203097090.
- Vigh, Henrik
 2009 Motion Squared. A Second Look at the Concept of Social Navigation. *Anthropological Theory* 9(4):419-38. DOI: 10.1177/1463499609356044.
 2010 Youth Mobilisation as Social Navigation. Reflections on the Concept of Dubriagem. *Cadernos de Estudos Africanos* 18/19:140-64. DOI: 10.4000/cea.110.

„HER PÅ LANDET HJÆLPER VI HINANDEN, MEN VI RENDER IKKE HINANDEN PÅ DØRENE“

Alderdom og stoisk stolthed i sønderjyske landområder

MARTIN LINDHARDT

De seneste årtiers demografiske udviklinger i Danmark har som i andre europæiske lande været kendetegnet af længere levetider samt af migration af især de yngre generationer fra land til by. Kombinationen af disse to udviklinger har resulteret i en relativ høj koncentration af ældre borgere i landområder (se fx Burholt & Dobbs 2012; Klijn et al. 2005; Lindhardt & Poulsen 2014). Denne demografiske tendens rejser selvsagt politiske spørgsmål om kommunaløkonomiske konsekvenser af særlige befolknings sammensætninger (se Lindhardt & Poulsen 2014), men også spørgsmål af både politisk og forskningsmæssig interesse om den levede eller erfarede alderdom på landet.

Aldring kan være ensbetydende med stigende afhængighed af andre på grund af fysisk svækkelse, men også grundet digitale udviklinger, som forskellige generationer ikke altid har samme fortrolighed med og heller ikke altid forventes at være lige opdaterede med. Oplevelsen af afhængighed i de senere leveår kan forstærkes af nogle af de faktorer, der kendetegner en rural tilværelse, såsom relativ geografisk isolation, dårlig infrastruktur og begrænsede transportmuligheder. På den anden side har eksisterende forskning fra forskellige vestlige lande peget på, at rurale ældre i mange tilfælde har stærke sociale netværk, der både kan tilbyde praktisk hjælp til daglige gøremål og forskellige former for meningsfyldt social deltagelse (Wenger 1990, 1995; Wenger & Keating 2008; Burholt & Naylor 2005; Scharf 2008).

I denne artikel, der bygger på en interviewundersøgelse og enkelte observationer i landområder i Tønder Kommune, er det netop spørgsmål om rurale ældres oplevelser og forståelser af afhængighed/uafhængighed og deres sociale deltagelse, der optager mig. I særdeleshed fokuserer jeg på, hvordan de ældre respondenter, der indgik i undersøgelsen, italesatte og navigerede imellem et eksplicit ideal om autonomi eller om ikke at ligge andre til last og ikke at „rende

hinanden på dørene“ og et lige så eksplicit ideal om at være der for og hjælpe hinanden i lokalområdet. Idealet om autonomi var både afspejlet i lave forventninger til politiske løsninger på infrastrukturelle udfordringer og, som vi vil se, i den betydning, en lokal købmand tilskrives for en landsbys selvopretholdelse, samt i en gentagen understregning af, at man ikke bør ligge hverken familiedlemmer eller jævnaldrende venner til last. Samtidig fremhævede respondenterne nærmest enstemmigt fællesskabet og det, at man kendte hinanden, som den største fordel ved at bo i landområder/små landsbyer. Jeg vil i artiklen belyse, hvorledes det stærke ideal om autonomi kombineret med forskellige former for social deltagelse i både uformelle og mere organisatoriske og foreningsmæssige sammenhænge for de ældre respondenter udgjorde kilder til opretholdelse af stabile selvidentiteter i sene leveår, der ellers kan være præget af forskellige former for forandring.

Baggrund

Tønder Kommune er en af Danmarks 16 såkaldte yderkommuner eller landdistriktskommuner. Disse er defineret ud fra en række kriterier såsom befolkningstæthed, antal mennesker, der bor i byer med under 1000 indbyggere, antal mennesker, der er beskæftiget i landbrug, antal pendlere samt gennemsnitlig afstand til motorvej og til områder med mange arbejdspladser. Som andre steder i verden eksisterer den slags standardiserede definitioner af yderområder side om side med forskellige og omstridte diskursive konstruktioner af landlighed og periferi, for eksempel som idyllisk og kendetegnet af stærkt sammenhold eller som provinssielt, reaktionært og tilbagestående (se fx Keating & Phillips 2008; Eales, Keefe & Keating 2008; Walsch et al. 2014). I en dansk sammenhæng har yderkommuner i de senere år været genstand for en del negativ opmærksomhed. Som de danske landdistriktsforskere Malene Winther og Gunnar Svendsen noterer sig, har den stigende brug af negativt ladede termer såsom „den rådne banan“ eller „Udkantsdanmark“ i politiske diskurser og i medierne fundet sted sideløbende med en centralisering af offentlige ydelser i kølvandet på kommunalreformen i 2007. Begrebet „den rådne banan“ synes at pege på en forståelse af landområder som tilbagestående, infrastrukturelt udfordrede og ikke mindst dyre i drift for velfærdsstaten (Winther & Svendsen 2012:466).

Undersøgelsen fandt sted i sensommeren og efteråret 2014 og bestod af 28 semistrukturerede interview med borgere i alderen 72-87 år, 16 kvinder og 12 mænd. Endvidere deltog jeg i forskellige aktiviteter (møder, bankospil) i Løgumkloster Pensionistforening. Seks respondenter boede i Løgumkloster, en by med knap 3.600 indbyggere, mens de resterende boede i eller i nærheden af

landsbyer med mellem 200 og 900 indbyggere. Øster Højst, Møgeltønder, Åbøl og Brøns, Bsted. Øster Højst, Brøns og Åbøl har ingen brugs eller købmand og intet forsamlingshus. Alle de andre landsbyer har en købmand eller supermarked og et forsamlingshus. Løgumkloster er den eneste af disse byer, der har lægehus, tandlægehus, sparekasse og almindeligt butiksliv (landsbyen Visby har dog en frisør og en smed). Endelig er den offentlige transport til større byer i samtlige af disse landsbyer besværlig med få og uregelmæssige busafgange, og beboere er i vidt omfang afhængige af bil, et tema, der gang på gang blev fremhævet i interviewene.

Samtlige respondenter boede i egen bolig i 2014. Et par kvindelige respondenter var så svækkede, at de i et vist omfang var afhængige af deres mandlige partnere, men ellers var der tale om ældre, der i forhold til daglige gøremål var selvkørende, hvilket vil sige, at de ikke fik nogen form for hjælp til at passe hus og købe ind. Blandt de interviewede mænd var der en tidligere håndværker, en tidligere slagter, en tidligere mekaniker, to tidligere ufaglærte arbejdere og fem tidligere landmænd. De interviewede kvinder talte to tidligere folkeskolelærere, en tidligere bankansat, en tidligere administrativt ansat i en jysk kommune, en tidligere buschauffør, to tidligere butiksejere, syv tidligere landmandsfruer og to hjemmegående husmødre, der aldrig havde været involveret i landbrug, og to ufaglærte arbejdere. Af de syv tidligere landmandsfruer havde to haft kontor og butiksjobs, inden de blev gift, og to måtte – efter at deres mænd var døde, og gården var blevet solgt – ernære sig ved ufaglært arbejde i en årrække. Flere af de interviewede kvinder var enker, mens kun en enkelt mand var enkemand, og han boede nu sammen med en ny og jævnaldrende kæreste.

Stedbundethed og lokalitet

Med undtagelse af nogle af de respondenter, der boede i Løgumkloster, havde de interviewede respondenter boet i eller lige i nærheden af deres nuværende landsby i størstedelen af deres voksenliv og i flere tilfælde i hele livet. For de fleste (10 ud af 12) tidligere landmænd og landmandsfruer gjaldt det, at de i forbindelse med mandens pensionering eller i enkelte enkers tilfælde med mandens død havde solgt gården og måtte flytte væk, men dog ikke længere end til nærmeste landsby, der i ingen tilfælde lå mere end tre kilometer fra gården. Den enstemmige begrundelse for at blive i lokalområdet var, at de ældre kendte og var kendt af mange mennesker her og var forankret i lokalsamfundet. Flere af de respondenter, der boede i landsbyer uden brugs/købmand, anså en eventuel fremtidig flytning i tilfælde af fysisk svækkelse og tab af bil som et potentielt nødvendigt onde, men fælles for dem var, at de kun overvejede at flytte inden

for en radius af maksimum 10 kilometer og typisk kun til nærmeste landsby med brugs/købmand, men ikke til større byer som Tønder og Åbenrå.

Adspurgt, om de kunne forestille sig eller tidligere havde overvejet at flytte længere væk fra deres nuværende landsby, gav respondenterne svar som: „Hvor skulle vi dog flytte hen, vi har det godt her, vi har alt, hvad vi skal bruge her“ (Kathrine, 75 år, Møgeltønder) eller „At flytte, ikke tale om da. Vi har det godt her, her er børnene, her kender vi folk, og folk kender os“ (Laust, 74 år, tidligere gårdejer i Visby).

Sådanne tilkendegivelser af, at det var ganske utænkeligt at flytte væk fra lokalområdet, gik igen i interviewene og peger på meget stærke følelser af lokal forankring og stedbundethed blandt de ældre respondenter. Stedbundethed er i forskningslitteraturen anskuet som et mangesidet fænomen, der relaterer til biografiske faktorer, indlemmelse i sociale fællesskaber samt til både det praktiske, habituelle og emotionelle forhold til fysiske omgivelser. I den eksisterende litteratur om stedbundethed blandt ældre på landet kan der ganske vist skelnes mellem et humangeografisk og et interaktionistisk perspektiv (Burholt 2012; Burholt & Taylor 2005). Det første, der også lægger sig op ad miljøpsykologien, vægter blandt andet de funktionelle aspekter af en given lokation, det vil sige, i hvilket omfang fysiske og infrastrukturelle omgivelser faciliterer, at mennesker passer daglige gøremål og forfølger deres mål (se fx Lawton 1988; Kahana et al. 2003). Et centralt begreb her er *person-environment fit* (Kahana et al. 2003; Keating & Phillips 2008; Burholt 2012), der tjener til at belyse, hvordan et harmonisk samspil mellem individer og omgivelser afhænger af individuelle faktorer, der meget vel kan variere over et livsforløb, såsom fysisk formåen og kulturelle præferencer. I humangeografiske studier af landlege ældre trækkes der endvidere på den såkaldte kompetenceteori, der fremhæver, hvordan følelsesmæssige relationer til steder kan være præget af kropsliggjort og habituel familiaritet med og fornemmelse af kontrol over omgivelserne (Rubinstein & Parmelee 1992; Burholt & Naylor 2005).

Interaktionistiske perspektiver på stedbundethed vægter i højere grad, hvordan social interaktion inden for stedbundne fællesskaber er med til at opretholde individuel selvidentitet (Harper 1989; Burholt & Naylor 2005; Schannel & Gifford 2010). Sådanne perspektiver har rødder i George Herbert Meads (1962) forståelse af selvet som formet via social interaktion med andre. Mead opdeler selvet i et „mig“ eller selvet som objekt og et reflekterende „jeg“ og understreger, at man for at forholde sig til sig selv som objekt må kunne indtage andres perspektiver og så at sige se sig selv udefra med andres øje. En selvforståelse er derfor formet af den måde, andre opfatter og relaterer til en person på, og en sammenhængende selvidentitet opstår og vedligeholdes ikke mindst i kraft af andres kontinuerlige genkendelse af en person.

De humangeografiske og interaktionistiske perspektiver er ikke modstridende, men supplerer snarere hinanden, for så vidt som de fremhæver forskellige dimensioner, der til sammen former fornemmelser af tilhør til steder. Jeg vil senere i artiklen derfor også trække på begge perspektiver i belysningen af mine ældre respondenters fornemmelser for stedbundethed. I hvad der kan betegnes som en tidlig sammenfatning af forskellige perspektiver, har Graham Rowles (1983, 1984) foreslået, at forbundethed til steder kan beskrives med begrebet „inside-ness“ („indenforhed“ ville være mit bedste bud på en oversættelse), der rummer tre komplementære dimensioner. Fysisk indenforhed er relateret til kropslig opmærksomhed, vaner og familiaritet med fysiske omgivelser, mens social indenforhed kommer af integration i stedbundne fællesskaber, og endelig er autobiografisk indenforhed relateret til akkumulerede erfaringer i en given lokation.

Der skelnes i forskningslitteraturen endvidere mellem hverdagsagtige og mere ideologiske former for stedbundethed eller tilhør (se fx Hummon 1992:263). Sidstnævnte har at gøre med en selvbevidst identifikation med et sted og indebærer ofte, at man eksplicit sammenligner stedet og dets befolkning favorabelt med andre steder og fællesskaber. Den hverdagslige stedbundethed ligger tættere op ad Rowles' forståelse af indenforhed og har at gøre med selvfølgelige fornemmelser af hjemlighed og familiaritet på en given lokation.

Ideologiske forståelser af specifikke landsbyfællesskaber var på ingen måde udtalte blandt de ældre respondenter, men flere af dem fremhævede en mere generel kontrast mellem livet på landet og i de større byer, en kontrast, der af nogle blev italesat som et direkte modsvar på negative diskurser om Udkantsdanmark. I sådanne italesættelser blev livet på landet først og fremmest defineret ved en særlig solidaritet og sammenhold, om end naturskønne omgivelser også blev nævnt flere gange. Interviewene var således fulde af udsagn såsom: „Herude på landet hjælper vi hinanden“ (Kate, 83 år, Visby). „Det bedste ved at bo på landet er, at man kommer hinanden ved“ (Christiane, 72 år, Bedsted). „Hvis nogen mangler hjælp, så hjælper man, det gør man her på landet, man hjælper hinanden“ (Aase, 72 år, Møgeltønder). „De skriver så meget om Udkantsdanmark, men jeg tror, at vi holder mere sammen herude“ (Sonja, 76 år, Øster Højst).

Sådan citater italesætter en særlig forståelse af livet på landet som karakteriseret af en solidaritet og nærvær, der er fraværende i større byer, men peger selvfølgelig også på erfaringer med at være omgivet af solide sociale netværk i lokalområdet. Hvor den ideologiske italesættelse af stedbundethed og værdier associeret med særlige lokationer kredsede om livet på landet i almindelighed og dermed implicit pegede på opfattede fællestræk mellem forskellige landsbyer, var det også tydeligt, at de ældre respondenters tilknytning til specifikke landsbyfællesskaber var relateret til mere hverdagsagtige former for stedbun-

dethed. Denne tilknytning bundede i livslange minder, men også i høj grad i fornemmelser af relativ autonomi eller så at sige at være herre over eget hjem og kunne indgå i og bidrage til opretholdelsen af det sociale liv i landsbyer.

Stoisk stolthed

I mine interview med de ældre respondenter blev eksplicite og gentagne fremhævelser af fællesskaber, hvor man var der for hinanden, løbende suppleret af et kraftigt udtalt ideal om autonomi og selvtilstrækkelighed og et klart ønske om ikke at ligge andre til last. Respondenterne i Tønder Kommunes landsbyer udviste på mange måder, hvad andre forskere, der har beskæftiget sig med ældre, der har boet i europæiske landområder hele eller en stor del af deres liv, har betegnet som stoisk stolthed. Dette begreb dækker både over et udtalt ønske om kunne klare sig selv og ikke afhænge af andre og ligge dem til last og over en grundlæggende accept af de begrænsninger, som både alderdom og relativ geografisk isolation og kombinationen af de to kan indebære (se Eales, Keefe & Keating 2008; Walker et al. 2013). Gerontologerne Jacquie Eales, Janice Keefe og Norah Keating beskriver, hvordan såkaldte „stoiske ældre“ i det rurale Wales er kendetegnet ved et ønske om kunne klare basale indkøb lokalt, men derudover har lave krav til forretningsliv og lokalt udbud af diverse services. Endvidere har „stoiske ældre“ en indædt modvilje mod at flytte fra deres hjem, også selvom hverken hjem eller umiddelbare omgivelser er særligt aldersvenlige (Eales, Keefe & Keating 2008:114-17).

Blandt mine respondenter i Tønder Kommune kom den stoiske stolthed til udtryk, både når snakken faldt på nærtboende familiemedlemmer og sociale relationer til jævnaldrende, og når den faldt på infrastrukturelle udfordringer og hele landsbyers afhængighed af omverdenen. Som nævnt lægges der inden for humangeografien vægt på, hvorledes et match mellem på den ene side individer med deres fysiske formåen og andre ressourcer samt kulturelle præferencer og på den anden side fysiske og infrastrukturelle omgivelser kan facilitere et tilfredsstillende liv. Fælles for de ældre respondenter var, at de ligesom rurale ældre i Wales ikke stillede store krav til et blomstrende butiksliv, kulturliv og diverse offentlige ydelser i nærområdet, men at de vægtede muligheden for at kunne købe madvarer selv uden at skulle foretage lange rejser meget højt. Respondenterne i Bedsted, Brøns og Åbøl havde bil og måtte køre mellem tre og syv kilometer til nærmeste brugs/købmand. Disse respondenter gav i særlig høj grad udtryk for at være meget afhængige af bil og anså flytning til en nabolandsby som et nødvendigt onde, i tilfælde af at de mistede bilen. Der var dog, som vi vil se, en vis pragmatisk accept af behov for hjælp til visse ting såsom brug af internettet og for respondenter uden bil lejlighedsvis transport til lægen, men indkøb

af dagligvarer var en anden historie. En enkelt enke fra Visby spekulerede på, om hendes børn, der boede i nærheden, ville kunne hjælpe hende med indkøb, hvis hun i fremtiden mistede bilen, men anså tydeligvis dette scenarium for alt andet end ønskværdigt. Det generelle billede, der tegnede sig i interviewene, var, at muligheden for at kunne foretage dagligvareindkøb selv uden at skulle være afhængig af venner, naboer og familiemedlemmer og ikke mindst uden at skulle være afhængig af offentlig transport var af meget afgørende betydning for en værdig og tilfredsstillende tilværelse i landsbyer. Samtidig blev afhængigheden af bil også understreget af respondenter i landsbyer med købmand, idet både læge og tandlægebesøg, lejlighedsvis større indkøb og ikke mindst diverse fritidsaktiviteter, der ofte finder sted i pensionisters hverdagsliv (fx pensionist-svømning i Tønder eller pensionistdans i Gram), foregår uden for landsbyer.

Den stoiske stolthed over at have en vis autonomi og selvtilstrækkelighed var ikke blot gældende på individniveau, men gjaldt på sin vis også forståelser af hele landsbyers forhold til omverdenen. Eksempelvis gav respondenter ikke udtryk for forventninger om, at infrastrukturelle problemer såsom dårlig offentlig transport eller kommunalt serviceniveau var noget, regionale politikere havde pligt til at gøre noget ved. Sådanne udfordringer blev anskuet som uomgængelige vilkår for en selvvalgt tilværelse i landområderne. Enkelte politiske initiativer såsom en fast taxaordning til overkommelige priser og en fremtidig netbutik i Øster Højst (hvor der ikke var en købmand) var imødeset med spænding,¹ og endvidere fortalte forkvinden for Løgumkloster Pensionistforening, at hun havde kontaktet lokale politikere med henblik på at lave en rollatorvenlig nedgang til et af byens supermarkeder. Men derudover var der blandt de ældre respondenter ikke udtalte forventninger om, at regionale politiske tiltag skulle holde landsbyer i live.

At autonomi var anset som et kollektivt anliggende og ikke bare en individuel tilstand, var tydeligt, når snakken faldt på vigtigheden af en lokal købmand eller brugs. Møgeltønder er en lille by, der kun ligger fem kilometer fra Tønder, og mange af de ældre respondenter i Møgeltønder var i Tønder med bil eller cykel flere gange om ugen, for eksempel for at gå til pensionist-svømning eller besøge familiemedlemmer. I den forbindelse ville det selvsagt være nemt og oplagt at foretage dagligvareindkøb i nogle af Tønders større supermarkeder. Ikke desto mindre gav samtlige syv respondenter fra Møgeltønder udtryk for, at det var meget vigtigt at støtte den lokale købmand, og at de derfor stort set altid købte ind lokalt, også selvom varesortiment og priser ikke altid var konkurrencedygtige. Bevarelsen af den lokale købmand blev anset for vigtig, først og fremmest fordi respondenterne anteciperede en potentielt billøs fremtid, men også fordi købmanden udgør et uformelt mødested og dermed en del af lokalmiljøet.

Samtidig stod det klart, at en lokal købmand for respondenter fra forskellige landsbyer også var symbol på landsbyers autonomi og overlevelse. Det blev således bemærket i flere interviews, at netop købmanden som regel var den sidste, der lukkede efter lokale skoler, frisører og andre forretninger. Lukningen af en købmand blev med andre ord set som det sidste søm i ligkisten for landsbyer, der „dør“ af affolkning, centralisering og manglende evne til at tiltrække nye og unge beboere. En lokal købmand var således ikke bare relateret til den individuelle autonomi, det vil sige muligheden for at købe ind uden hjælp fra andre, men på sin vis også til landsbyers relative autonomi, for så vidt som tilstedeværelsen af en købmand muliggør, at livet i en landsby i det daglige i høj grad foregår i landsbyen.

„De har nok i deres eget“

Den stoiske stolthed over at kunne klare sig selv var også tydelig, når snakken faldt på sociale relationer. At meningsfuld deltagelse i forskellige former for socialt liv er af afgørende betydning for en god alderdom, er ikke overraskende bekræftet af en lang række studier, og eksisterende forskning i vestlige lande har da også peget på, at mange rurale ældre har betragtelige netværk og social kapital at trække på (Wenger 1995; Keeling 2001; Scharf 2001; Scharf & Bartlam 2008; Fast & de Jong Gierveld 2008; Rozanowa, Dossman & de Jong Gierveld 2008; Burholt & Dobbs 2012; Davis et al. 2012). Dette gjorde sig også gældende blandt de ældre respondenter i Tønder Kommune, der samtidig lagde stor vægt på ikke at ligge andre for meget til last.

Selvom der var en vis variation i de ældre respondenters sociale netværk og sociale aktivitetsniveau, var der ingen, der rapporterede om oplevelser af decideret ensomhed. Det var primært to typer relationer, der fyldte i deres liv, nemlig til jævnaldrende venner/bekendte og til familiemedlemmer. Af de 28 respondenter havde de 24 børn. To kvinder var aldrig blevet gift, en var blevet gift forholdsvis sent, og en enkelt mandlig respondent var ligeledes blevet gift sent i livet og med en kvinde, der havde børn og var for gammel til at få flere. Af de 24 respondenter med børn gjaldt det for de 19 af dem, at mindst et barn boede i samme landsby eller en by/landsby, der lå under 10 kilometer væk, og af de resterende fem respondenter havde to børn inden for kommunegrænsen. Det var, i tråd med hvad forskning fra andre europæiske lande har vist, især de tidligere gårdejere/gårdejerfruer, der havde børn i nærheden (se fx Wenger & Burholt 2001), og i 10 af 11 tilfælde (en af de 12 tidligere gårdejere/gårdejerfruer havde ikke børn) havde en søn overtaget gården.

Fælles for samtlige respondenter med børn tæt på var, at de så deres børn og eventuelt hjemmeboende børnebørn minimum hver 14. dag og i de fleste tilfælde langt tiere. De gav alle udtryk for, at den tætte kontakt til børn og børnebørn var en kilde til stor glæde, men understregede også, at man ikke skulle trække på de yngre i forbindelse med praktiske gøremål, og at samvær primært skulle finde sted, fordi det var hyggeligt for alle parter. „Nej, nej, de har nok i deres eget,“ lød svaret bastant fra Edith i Løgumkloster, da hun blev spurgt, om nærtboende familiemedlemmer hjalp til med indkøb og andre praktiske ting, og andre respondenter kom med tilsvarende betragtninger.

Den stoiske stolthed udelukkede ikke en pragmatisk accept af lejlighedsvis behov for assistance, men der var blandt respondenterne en implicit om end tydelig skelnen mellem acceptable og uacceptable ting at bede om hjælp til. Opgaver relateret til den daglige husholdning, indkøb, madlavning, rengøring, tøjvask og havepasning hørte til den sidste kategori. Haven kunne man til nød betale en vennelignende nabo for at hjælpe med, men opgaver inden for hjemmets vægge lagde de ældre en meget stor ære i at klare selv, så længe fysikken ikke umuliggjorde det.

At lige præcis hjemmet var så vigtigt at passe selv, er næppe tilfældigt. Antropologerne Robert L. Rubinstein og Patricia A. Parmelee har argumenteret for, at et hjem for ældre mennesker kan komme til at fremstå som en slags extension af dem selv. Rubinstein og Parmelee drager paralleller til kunstnerens værksted og kokkens køkken, der begge er rum, hvor grænser mellem selvet og nære omgivelser og objekter undertiden kan forekomme flydende (Rubinstein & Parmelee 1992:152). At hjemmet også kan få denne karakter af et rum, der er en forlængelse af en person, hænger dels sammen med den daglige og habituelle kropsliggjorte færden i det og dels med personaliseringsprocesser, hvorigennem det lades med betydningsfulde elementer og referencer til livsforløb (fx familie-billeder, genstande, man har fået af signifikante andre eller har erhvervet sig ved betydningsfulde lejligheder m.m.).

For de ældre respondenter hang den stoiske stolthed over at klare sig selv uløseligt sammen med evnen til at kunne passe og være herre over eget hjem. Samtidig var der udbredt forståelse af, at man som ældre borger godt måtte bede sine yngre slægtninge om hjælp til brug af internettet, for eksempel netbank, betale regninger, logge ind på borger.dk m.m. (der var ingen af respondenterne, der købte ting på nettet). Den slags digitale aktiviteter var mere lejlighedsvis end daglige gøremål, og der var blandt respondenterne også en klar opfattelse af, at internettet var de yngres domæne, som det var legitimt, at man som ældre ikke havde sat sig ind i. Der var også enkelte billøse respondenter, der berettede, at de til nød kunne bede børn om lejlighedsvis transport til lægebesøg, men aldrig til mere hverdagslige formål såsom indkøb.

Det stod endvidere klart, at den gensidige, praktiske hjælp, der trods alt i et vist omfang præger intergenerationelle relationer, går begge veje. Respondenterne med nærtboende børnebørn havde alle hjulpet med pasning, da børnebørnene var små, og flere af de praktisk anlagte ældre mænd fandt stor glæde og satte stor ære i at kunne hjælpe deres voksne børn med småreparationer. Der var også flere af de tidligere gårdejere, der stadig gav en hånd med på gården, som deres søn havde overtaget, og en af dem forklarede med tydelig stolthed, at han havde en fast aftale med sine store børnebørn om, at de kunne ringe når som helst på døgnet, hvis de skulle hjem fra byen og ikke kunne køre selv, „fordi de har fået en øl for meget“.

Ønsket om at kunne klare sig selv og ikke at trække for meget på andre var endnu mere udtalt, når samtalen kredsede om jævnaldrende venner og bekendte. Som tidligere nævnt fremhævede flere respondenter fællesskabet på landet og princippet om, at man hjælper, hvor man kan, som et slags modbillede til negative diskurser om Udkantsdanmark, men selvsamme respondenter havde ofte meget svært ved efterfølgende at komme med konkrete eksempler på, hvordan de rent faktisk hjalp eller blev hjulpet af jævnaldrende. „Vi render ikke hinanden på dørene“ var et udsagn, der gik igen, når respondenterne blev spurgt, hvordan de egentlig trak på jævnaldrende naboer og venner. Dog fortalte enkelte respondenter, at de ved sjældne lejligheder kørte billøse venner til lægen, ligesom det var normalt, at man kørte sammen til arrangementer uden for byen (såsom pensionsistsvømning eller pensionistdans). Det var ikke desto mindre tydeligt, at den gensidige hjælp mere var et princip end en praksis, og at der for respondenterne først og fremmest lå stor værdi i visheden om, at man i landsbyer kender hinanden, bekymrer sig om hinandens velbefindende og står til rådighed for hinanden, *i tilfælde af* at en kritisk situation opstår.

Fællesskab og identitet

Selvom respondenterne enstemmigt fremhævede, at de ikke rendte hinanden på dørene, og lagde en dyd i ikke at ligge andre til last, var det også tydeligt, at de lagde en stor værdi i at bidrage til og være synlige i lokale fællesskaber med jævnaldrende. Værdien af tætte familierelationer skal på ingen måde undervurderes, men i tråd med eksisterende forskning på området peger min undersøgelse på, at varige relationer til jævnaldrende venner og bekendte spiller en afgørende rolle for oplevet livskvalitet blandt rurale ældre, og at sådanne relationer ikke kan kompenseres af tæt familiekontakt (Arling 1976; Wenger 1990, 1995; Scharf 2001; Lindhardt & Poulsen 2014). Blandt andet har den engelske gerontolog Clare Wenger fremhævet, hvordan rurale ældre i ekstrarfamiliære bånd til

jævnaldrende finder referencegrupper og følelser af social accept og selvbe-kræftelse, hvilket er væsentligt for opretholdelse af stabile identiteter (Wenger 1990:150). Med andre ord peger Wenger såvel som andre forskere på, hvorledes sociale relationer med jævnaldrende sammen med aktive bidrag til at opretholde lokalsamfund kan bidrage til fornemmelser af kontinuitet og sammenhængende selvidentitet i sene leveår, der ellers kan være præget af forandring, både i form af fysisk svækkelse og den potentielle svækkelse af rollebaserede identiteter, der kan følge tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet og til dels fra foreningsliv (se fx Rubinsten & Parlemee 1992; Scharf 2001; Walker 2013).

Størstedelen af respondenterne rapporterede om et aktivt socialt liv med både uformelle og foreningsmæssige sociale aktiviteter med jævnaldrende, om end der også var respondenter over 80, der berettede om indskrænkede netværk, dels på grund af dødsfald i omgangskredsen, dels fordi deres eget energiniveau var reduceret. Ikke desto mindre gav respondenterne enstemmigt udtryk for en grundlæggende fornemmelse af, at man i en landsby kender til hinanden og ved, hvem hinanden er, og at man har en basal tillid til hinanden. Det var også tydeligt, at der var visse, faste samlingspunkter såsom fællesspisning i lokale forsamlingshuse nogle gange om året, der blev prioriteret meget højt.

En stor del af respondenternes sociale liv tog form af foreningsdeltagelse og/eller fælles rekreative aktiviteter såsom banko, pensionistdans og pensionistsvømning. Den slags aktiviteter, der foregår i offentligt eller semioffentligt regi, er i højere grad end en uformel omgang med familier og venner med til at skabe og vedligeholde bredere fællesskaber og netværk eller, som Robert Putnam (2000:23) ville udtrykke det, at styrke den brobyggende sociale kapital. Langt størstedelen af respondenterne (23 af 28) var medlemmer af lokale pensionistforeninger, der drives af pensionister på frivillig basis. Respondenternes aktivitetsniveau i pensionistforeningsregi spændte fra ugentlige aktiviteter (edb-kurser, porcelænsmaling, stenslibning, kortspil, hækling, billard, foredrag om lokalhistorie) til månedlige bankoeftermiddage og fællesspisninger. Endelig arrangerer pensionistforeninger årlige udflugter med stor tilslutning. Der var således tale om aktiviteter, som respondenterne både deltog i og i vidt omfang selv var med til at arrangere.

Der var også respondenter, der havde forskellige former for frivilligt arbejde i andre foreninger, om end det generelle billede var, at frivilligt arbejde i de senere leveår primært blev lagt i pensionistforeninger, mens andre former for frivillighed (fx sportsforeninger, menighedsråd, spejderforeninger m.m.) mere var noget, respondenterne havde dyrket tidligere i livet. I Løgumkloster var der i 2014 tre genbrugsforretninger, der primært blev drevet af frivillige pensionister, som stod for udarbejdelse af vagtplaner, kundebetjening (typisk tretimersvagter)

i butikken, modtagelse af varer, vask af doneret brugt tøj, rengøring af butikkerne, udarbejdelse af regnskaber m.m. Der var også en gruppe pensionister i Løgumkloster, der var gået sammen om at arrangere udflugter med beboere på byens asylcenter. Selvom det blev bemærket af forkvinden for byens pensionistforening, at ikke alle var lige tilfredse med tilstedeværelsen af et asylcenter i byen, havde den pågældende gruppe blandt andet organiseret en cykeltur med beboerne for at vise dem omegnen og havde efterfølgende introduceret dem for et sønderjysk kaffebord. Denne tjeneste var blevet gengældt med et åbent hus i asylcentret med „fantastisk etnisk mad“ (Erlan, 84 år). Kontakten med asylcentret gav nogle af byens pensionister mulighed for at indtræde i en værtsrolle og fremvise lokalområdet, hvilket var en tydelig kilde til stolthed.

Frivilligt arbejde og deltagelse i foreningslivet kan selvsagt være en måde, hvorpå uformelle bånd til jævnaldrende skabes og plejes. Samtidig kan en sådan deltagelse både været forankret i og styrke følelser af stedbundethed, for så vidt som der herigennem skabes fornemmelse af, at man bidrager til og har en aktie i stedbundne fællesskaber. Som nævnt ovenfor kan stabile relationer til jævnaldrende sammen med aktive bidrag til aktiviteter, der opbygger og styrker et lokalt og hjemligt miljø uden for hjemmets vægge, være en vigtig kilde til social validitet og dermed til opretholdelse af stabile selvidentiteter.

I den forbindelse er det også relevant kortfattet at omtale betydningen af store fester i sønderjyske landområder. Som Sonja, 76 år, fra Øster Højst forklarede mig: „Her på landet holder vi store fester, det er nok sådan en tradition, vi har.“ Runde fødselsdage og 75-, 85-, 95- samt i nogle tilfælde 65-års fødselsdage, sølvbryllupper, guldbryllupper og diamantbryllupper er alle anledninger til store fester, der så godt som altid afholdes i lokale forsamlingshuse og med deltagelse af op til 100-150 mennesker. Selvom respondenterne alle var folkepensionister, og flere af dem ikke havde stort økonomisk overskud, var det tydeligt, at den slags fester blev prioriteret meget højt, og at det var noget, man sparede op til i god tid. Inviterede gæster kunne inkludere familiemedlemmer og venner, der boede andetsteds, men respondenterne berettede også med stolthed om mellem 50 og 80 lokale gæster til deres egen seneste større fødselsdagsfejring eller et guldbryllup. Selvom der selvfølgelig er tale om særlige begivenheder, der adskiller sig fra hverdagens uformelle og mere spontane socialitet, kræver det kun en smule hovedregning at konstatere, at man i en omgangskreds med 50-80 mennesker, der inviterer hinanden til runde fødselsdage, 65-, 75-, 85- og 95-års fødselsdage og guld- og diamantbryllupper, nemt kan gå til adskillige store fester hvert år, og at den slags fester dermed i realiteten kan udgøre en betragtelig del af det almindelige lokale sociale liv. „Vi kommer vel i byens forsamlingshus et par gange om måneden, og det er især til store fester, fødselsdage og sådan,“

forklarede Judith fra Møgeltønder. Der havde været 100 gæster til Judiths mands 75-års fødselsdag, mens Judith, da hun fyldte 75, havde valgt at „holde en ren pigeaften“ med ca. 50 inviterede. Respondenter fra samtlige landsbyer berettede også om traditioner for, at store flokke af lokale landsbyboere dukkede op til morgensang efterfulgt af morgenkaffe for sølv-, guld- og diamantbrylluppar.

De mange fester er i vidt omfang dikteret af reciprocitetsforventninger. Går man selv til mange fester, forventes man også at invitere, når man fylder rundt eller 65, 75, 85, 95 eller har guld- eller diamantbryllup. Samtidig er store fester også en måde, hvorpå en social position i lokalsamfund synliggøres og oprettholdes. At drage en parallel til store ceremonielle fester, hvor „big men“ på New Guinea etablerer deres position (Roscoe 2012), er, indrømmet, at presse citronen til det yderste, blandt andet fordi der ikke er nogen distribution af materielle goder forbundet med fester i sønderjyske landområder, og især fordi det ikke er forbeholdt de magtfulde få at stå for sådanne fester. Men på samme måde, som big men lejlighedsvis forventes at markere sig via sådanne ceremonielle begivenheder, oplevede jeg også blandt ældre respondenter i Tønder Kommune dels en forventning om, at man, når anledningen var der, markerede og synliggjorde sig via en stor fest, dels en udtalt stolthed over at have markeret sig og over at have haft mange lokale med til sin fejring. Som allerede nævnt fremhævede flere respondenter det faktum, at de kendte og *var kendt af* mange lokale, som en primær bevæggrund til ikke at kunne forestille sig at bo andre steder. Selvom et højt antal lokale gæster til en stor fest ikke i sig selv er ensbetydende med mange tætte relationer, indikerer det, at man er kendt af mange. Fester kan således, i tilgift til at de er hyggelige, være med til at etablere en lokal position og fastholde et selvbillede, der er forment af andres gen- og anerkendelse (jf. Mead 1962).

Konklusion

Den stoiske stolthed over at opretholde en vis autonomi og den gentagne understregning af værdien af solidariske fællesskaber, hvor man er der for og (i princippet) hjælper hinanden, er ikke hinandens modsætninger. Tværtimod udgør idealet om autonomi og forskellige former for social deltagelse med jævnaldrende begge væsentlige kilder til opretholdelse af stabile selvidentiteter for de ældre respondenter i Tønder Kommunes landområder. At være herre over eget liv og hjem uden at afhænge af andre i forbindelse med daglige gøremål var en kraftigt udtalt værdi blandt respondenterne, og netop fastholdelsen af en vis personlig og hjemlig autonomi kan selvsagt styrke fornemmelser af kontinuitet i de sene leveår, der ellers kan være præget af forskellige former for forandring. Vi har også set, at der blandt respondenterne var stærke fornemmelser af lokal

forankring og stedbundethed, og bevarelsen af autonomi indebar også bidrag til opretholdelse af landsbyer, som for mange rurale ældre, der har levet samme sted i årevis, kan siges at udgøre en slags ekstension af den hjemlige sfære. Landsbyens rolle som en form for forankringspunkt for stabile identiteter er relateret til forskellige faktorer, herunder personlige minder fra et langt liv, dyb familiaritet med omgivelserne og ikke mindst med de forskellige former for social deltagelse, hvorigennem en lokal position etableres og opretholdes.

Noter

Tak til Annette Aagaard Thuesen, Annette Michelsen, Egon Noe, Klaus Levinsen, Barbara Fersch og et par anonyme reviewere for gode kommentarer til en tidligere version af denne artikel.

1. Der var ikke nogen af de ældre respondenter, der købte ting over nettet, da jeg lavede undersøgelsen i 2014, og der var heller ikke nogen, der havde erfaringer med eksempelvis online-lægekonsultationer og andre telemedicinske tiltag. Flere respondenter udtrykte dog en vis modvillig accept af, at vinden blæste i den retning, og var forbeholdent åbne for i begrænset omfang at skulle rykke nogle af deres gøremål online i fremtiden, hvilket jeg dog ikke har haft mulighed for at følge op på.

Litteratur

Arling, Greg

1976 The Elderly Widow and her Family, Neighbours and Friends. *Journal of Marriage and the Family* 28:757-68. <https://doi.org/10.2307/350695>.

Buffel, Tine, Liesbeth De Donder, Chris Phillipson, Nico De Witte, Sarah Dury & Dominique Verté

2014 Social Participation among Older Adults Living in Medium-Sized Cities in Belgium. The Role of Neighbourhood Perceptions. *Health Promotion International* 29(4):655-68. <https://doi.org/10.1093/heapro/dat009>

Burholt, Vanessa

2012 The Dimensionality of "Place Attachment" for Older People in Rural Areas of South West England and Wales. *Environment and Planning A* 44(12):2901-21. <https://doi.org/10.1068/a4543>.

Burholt, Vanessa & Christine Dobbs

2012 Research on Rural Ageing. Where Have We Got to and Where are We Going in Europe? *Journal of Rural Studies* 28(4):432-44. <https://doi.org/10.1007/s10433-005-0028-3>. Læst 27.02.2023.

Burholt, Vanessa & Dawn Naylor

2005 The Relationship Between Rural Community Type and Attachment to Place for Older People Living in North Wales, UK. *European Journal of Ageing* 2:109-19. <https://doi.org/10.1007/s10433-005-0028-3>.

- Davis, Sandra, Nathalie Crothers, Jeanette Grant, Sari Young & Karly S. Smith
2012 Being Involved in the Country. Productive Ageing in Different Types of Rural Communities. *Journal of Rural Studies* 28(5):338-46. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.01.008>.
- Eales, Jacquie, Janice Keefe & Norah Keating
2008 Age-Friendly Rural Communities. In: N. Keating (ed.): *Rural Ageing. A Good Place to Grow Old?* Pp. 121-30. Bristol: Polity Press.
- Fast, Janet & Jenny de Jong Gierveld
2008 Ageing, Disability and Participation. In: N. Keating (ed.): *Rural Ageing. A Good Place to Grow Old?* Pp. 63-74. Bristol: Polity Press.
- Harper, Sarah
1989 The British Rural "Community". An Overview of Perspectives. *Journal of Rural Studies* 5(2):161-84. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(89\)90044-2](https://doi.org/10.1016/0743-0167(89)90044-2). Læst 27.02.2023.
- Hummon, David H.
1992 Community Attachment. Local Sentiment and Sense of Place. In: I. Altman & S.M. Low (eds): *Place Attachment*. Pp. 253-78. New York: Plenum Press.
- Kahana, Eva, Loren Lovegreen, Boaz Kahana & Michael Kahana
2003 Person, Environment, and Person. Environment Fit as Influences on Residential Satisfaction of Elders. *Environment and Behaviour* 35(4):434-53. <https://doi.org/10.1177/0013916503035003007>.
- Keating, Norah (ed.)
2008 *Rural Ageing. A Good Place to Grow Old?* Bristol: Polity Press.
- Keating, Norah & Judith Phillips
2008 A Critical Human Ecology Perspective on Human Ageing. In: N. Keating (ed.): *Rural Ageing. A Good Place to Grow Old?* Pp. 1-10. Bristol: Polity Press.
- Keeling, Sally
2001 Relative Distance. Ageing in Rural New Zealand. *Ageing and Society* 21:605-19. <https://doi.org/DOI:10.1017/S0144686X01008443>.
- Klijn, Jan A., Wies Vullings, Maurits van der Berg, Hans van Meijl, Ron van Lammeren, Teunis van Rheenen, Tom Veldkamp, Peter Verbrug, Henk Westhoek & Bas Eickhout
2005 The EURURALIS Study. Technical Document. Wageningen: Altera. <https://edepot.wur.nl/25211>. Læst 27.02.2023.
- Lawton, M. Powell
1988 Three Functions of the Residential Environment. *Journal of Housing for the Elderly* 5(1):35-50. https://doi.org/10.1300/J081V05N01_04
- Lindhardt, Martin & Tommy Søndergaard Poulsen
2014 Aldring i landdistrikterne. Geografi, kommunale udgifter og livskvalitet. Forskningsrapport. Syddansk Universitet, Center for Landdistriktsforskning. https://www.sdu.dk/-/media/files/om_sdu/institutter/iful/udgivelser/clf_report_43_aldring_i_landdistrikterne.pdf. Læst 27.02.2023.
- Mead, George Herbert
1962 *Mind, Self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.

- Putnam, Robert D.
2000 *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.
- Roscoe, Paul. B.
2007 *Before Elites. The Political Capacities of Big Men.* In: T. Kielin & A. Zimmerman (eds): *Before Elites. Alternatives to Hierarchical Systems in Modelling Social Formations.* Pp. 41-54. Bonn: Rudolf Habelt.
- Rowles, Graham D.
1983 *Personal Identity in Old Age. Observations from Appalachia.* *Journal of Environmental Psychology* 3(2):299-313. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(83\)80033-4](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80033-4)
1984 *Aging in Rural Environments.* In: I. Altman, M.P. Lawton & J.F. Wohlwill (eds): *Elderly People and the Environment.* Pp. 127-59. New York: Plenum.
- Roanova, Julia, Donna Dasman & Jenny de Jong Gierveld
2008 *Participation in Rural Contexts. Community Matters.* In: N. Keating (ed.): *Rural Ageing. A Good Place to Grow Old?* Pp. 75-86. Bristol: Polity Press.
- Rubinsteen, Robert L. & Patricia A. Parmalee
1992 *Attachment to Place and the Representation of the Life Course by the Elderly.* In: I. Altman & Setha M. Low (eds): *Place Attachment.*
- Scannell, Leila & Robert Gifford
2010 *Defining Place Attachment. A Tripartite Organizing Framework.* *Journal of Environmental Psychology* 30(1):1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.09.006>.
- Scharf, Thomas
2001 *Ageing and Intergenerational Relationships in Rural Germany.* *Ageing and Society* 21(5):547-66.
- Scharf, Thomas & Bernadette Bartlam
2008 *Ageing and Social Exclusion in Rural Communities.* In: N. Keating (ed.): *Rural Ageing. A Good Place to Grow Old?* Pp. 97-108. Bristol: Polity Press. <https://doi.org/10.46692/9781847424037>.
- Walker, Judi, Peter Orpin, Hazel Baynes, Erin Straford, Kim Boyer, Nadia Mahjouri, Christian Paatterson, Andrew Robinson & Janet Carty
2013 *Insights and Principles for Supporting Social Engagement in Rural Older People.* *Ageing and Society* 33(13):938-63. <https://doi.org/10.1017/S0144686X12000402>.
- Walsch, Kiernan, Eamon O'Shea, Thomas Scharf & Mark Shucksmith
2014 *Exploring the Impact of Informal Practices on Social Exclusion and Age-Friendliness for Older People in Rural Communities.* *Journal of Community and Applied Social Psychology* 24(1):37-49.
- Wenger, Clare
1990 *The Special Role of Friends and Neighbors.* *Journal of Aging Studies* 4(2):149-69. [https://doi.org/10.1016/0890-4065\(90\)90012-W](https://doi.org/10.1016/0890-4065(90)90012-W).
1995 *A Comparison of Urban with Rural Support Networks. Liverpool and North Wales.* *Ageing and Society* 15(1):59-81. <https://doi.org/10.1017/S0144686X00002129>.
- Wenger, Clare & Vanessa Burholt
2001 *Differences Over Time in Older People's Relationships with Children, Grandchildren, Nieces, and Nephews in Rural North Wales.* *Ageing and Society* 21(5):567-90.

- Wenger, Clare & Norah Keating
2008. The Evolution of Networks of Rural Older Adults. In: N. Keating (ed.): *Rural Ageing. A Good Place to Grow Old?* Pp. 33-42. Bristol: Polity Press. <https://doi.org/10.46692/9781847424037>.
- Winther, Malene Brandt & Gunnar Lind Haase Svendsen
2012 The Rotten Banana Fires Back. The Story of a Danish Discourse of Inclusive Rurality in the Making. *Journal of Rural Studies* 28(4):466-77. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.05.003>

NÅR STØVET LÆGGER SIG

Om hjemmet som eksistentielt medium for livets afrunding blandt de ældste

STINE GRØNBÆK JENSEN

Ruth blev født i 1928 på Vestsjælland. Hendes far var mejeribestyrer, hendes mor var medhjælpende hustru. Efter konfirmationen kom Ruth „ud at tjene bønder“, til hun blev gift og flyttede til en ejendom nær Sorø, hvor hendes mand var barnefødt. Her fødte Ruth fire børn, holdt hus og var også med i marken og i stalden for at passe dyrene. Når Ruth tænker tilbage, var det på mange måder en hård tid, for det var sjældent, at hendes forslag til, hvordan tingene skulle gribes an, faldt i god jord hos manden. „Det er *min* ejendom,“ sagde han altid, for han havde overtaget den efter sine forældre. Det var også en tid med hårdt arbejde og få hjælpemidler. Køleskab og fryser nåede de at få, men vandet skulle stadig hentes ved pumpen i gården, lige til Ruth flyttede til et nybygget rækkehus kort efter mandens død. Her har hun nu boet i 29 år. I begyndelsen var det en omvæltning med badeværelse, al den luksus. „Jeg turde dårligt nok bruge det.“ Ruth faldt dog hurtigt til og har i mange år levet et aktivt liv med gymnastik, korsang, porcelænsmaling og frivilligt arbejde og en nær kontakt til sin familie. På egetræsreolen i stuen står gaver fra mærkedage på hæklede dækkeservietter, og overalt hænger billeder af børn, børnebørn og oldebørn. „Du skulle bare vide, hvad du er gået glip af,“ siger Ruth nogle gange, når hun støver af og tørrer fotot af sin mand. Den senere tid har Ruth dog været nødt til at skære ned på de mange aktiviteter ude i byen, og når børn og børnebørn kommer på besøg, må de selv tage aftensmaden med. Kroppen er blevet svækket og gør ondt. Ruth er blevet dårligt gående og „dangler rundt“. Flere gange er hun faldet uden selv at kunne komme op. Stadig mere tid tilbringes derfor i lænestolen. „Hvis man var i stand til at tage den med ro, så havde man da tiden til at nyde det,“ forsøger hun at sige til sig selv. Men Ruth er ikke god til det. Hendes tanker falder altid på de ting, hun burde gøre, og som hun ikke længere kan. Hun ser støvet, der lægger sig på hylderne, og hun tænker på vasketøjet, som burde hænges ud i den friske luft. Hun føler heller ikke, at hun bare kan sidde og lave ingenting, og hvis hun

forsøger, er hun slem til at falde i søvn. „Nej, man må klø på,“ siger hun. Noget af det, hun stadig kan, er at strikke og hække, og hun har altid „bestillinger“ nok fra familien. „De unge mennesker kan jo hverken tråde en nål eller stoppe en strømpe.“ For øjeblikket hækker hun kartoffelvarmere til sine børnebørn. Hun laver en til hver sammen med et håndklæde i den samme gule farve. Ruth vil ikke undvære sit håndarbejde. Hun har det bedst, når hun har noget i hænderne. Begynder de at sove, ignorerer hun det. Men nogle gange kan Ruth ikke holde de triste tanker på afstand. „Du ser godt ud, mor,“ siger hendes piger, „ja, ja,“ tænker Ruth, „men det kan ikke hjælpe noget at se godt ud, hvis man ikke kan lave noget!“ Hun foretager sig snart ikke noget længere. Nogle dage kan Ruth godt få tanken: „Bare det snart var forbi. Det ville være nemmere, hvis man ikke var her mere.“

Fortællingen om Ruth er baseret på en antropologisk undersøgelse, som sætter fokus på, hvordan de ældste i det danske samfund håndterer de eksistentielle forandringer i overgangen til den sene alderdom og livets afslutning. Undersøgelsen er gennemført blandt 15 kvinder og fem mænd, som bor i Sorø Kommune, og som nærmer sig eller har rundet de 90 år. Der er en relativt stor variation blandt deltagerne i forhold til baggrund, livsløb, boform, og hvor meget hjælp de modtager fra familie og kommune, men de har det til fælles, at de har haft overskud og lyst til at tale med en antropolog, der gerne ville høre om deres erfaringer med aldring og deres tanker om døden.¹

Baggrunden for undersøgelsen var en antagelse om, at de eksistentielle dimensioner af aldring ofte overses i samfundets indsatser til de ældste. Jeg ønskede derfor at få indsigt i, hvordan de forholdt sig til livets mening, og hvordan de forberedte sig på døden. Når jeg besøgte Ruth og de andre ældre, var det dog svært at få dem i tale om sådanne temaer. Deres overvejelser tog i hvert fald sjældent form af lange monologer bestående af abstrakte refleksioner og højtravende ord som „sjæl“, „skæbne“, „fortrydelse“, „forsoning“ eller „håb“. Snarere opstod de eksistentielle erkendelser i hverdagens levede liv, og de blev håndteret gennem forsøg på at opretholde eller justere hverdagens rutiner. De daglige eksistentielle bestræbelser kom til udtryk på mangfoldige måder. I denne artikel vil jeg sætte fokus på, hvordan erkendelser og bearbejdning af aldring og død bliver udøvet i tilknytning til hjemmet.

I det følgende vil jeg se nærmere på, hvorfor jeg finder det vigtigt at fokusere på eksistentielle dimensioner af aldring, men også hvorfor det synes svært at tale om for de ældre. Jeg vil derefter redegøre for antropologiske teorier om hjemmet. En fortælling om præstekonen Ingeborg vil herefter danne afsæt for en mere indgående udforskning af, hvordan aldring erkendes, og livet afrundes i relation til hjemmet.

I artiklen vil jeg argumentere for, at hjemmet ofte er tæt forbundet med de ældres biografi og kan ses som en forlængelse af dem selv og deres krop. Aldring og svækkelse medfører imidlertid, at hjemmet skifter karakter på godt og ondt. I nogle situationer kan hjemmet bruges af de ældre til at skabe kontinuitet i livet, mens hjemmet i andre situationer konfronterer dem med forandringer, begrænsninger og tab og giver anledning til en orientering mod livets afslutning. Hjemmet bliver således ofte et eksistentielt medium i de ældstes afrunding af livet.

Hvorfor sætte fokus på de eksistentielle sider af aldring?

Den gennemsnitlige levealder er i løbet af det 20. århundrede blevet markant længere grundet forbedret levestandard, udbygningen af velfærdsstaten og forbedret sundhedsfremme, forebyggelse, behandling og rehabilitering (Christensen et al. 2013). At vi lever længere, er selvsagt en positiv udvikling, men der er også en bagside. Antropologer har i en lang række studier vist, hvordan de biopolitiske bestræbelser på at kontrollere alderdom og død har påvirket almindelige menneskers opfattelse af aldring og den sidste del af livet (Cohen 1994; Lamb 2014, 2019; Kaufman 2010, 2015). Dette har også været omdrejningspunktet for mange antropologiske studier af aldring i en dansk kontekst, som især har koncentreret sig om sundhedssystemets indsatser såsom sundhedsfremme, forebyggelse, pleje, rehabilitering eller palliativ behandling (Lassen 2014; Oxlund & Whyte 2014; Ludvigsen 2014; Moestrup 2015; Jønsson 2018; Schwennesen 2019). Disse studier berører direkte eller indirekte mange eksistentielle dimensioner af aldring. Alligevel vil jeg hævde, at eksistensen ikke alene er faldet i baggrunden i samfundets håndtering af aldring og død, men også til en vis grad i den antropologiske forskning, hvor skrøbelighed og kriser fortrinsvis er blevet undersøgt i relation til sundhedsregimer. Kun relativt få nyere antropologiske studier har sat fokus på bestræbelser på at håndtere aldring og død gennem ritualer og rutiner og gennem bearbejdning af relationer, erindringer, forestillinger og følelser uden for sundhedssystemet (Desjarlais 2003; Danely 2014; Long 2020; Gill 2020). Disse studier minder os om, at det er væsentligt – også for en bedre forståelse af samfundets indsatser, at vi ikke udelukkende ser på, hvordan de ældste formes af biopolitik og skaber deres egen mening med sundhedspolitiske idealer og interventioner. Vi må også have en forståelse af, hvordan de formes af og skaber mening med alt muligt andet, som livet består af, og som giver tilværelsen mening i slutningen af livet.

De stille eksistentielle bestræbelser

De sidste leveår er for de fleste kendetegnet ved mange situationer, hvor de rives ud af en selvfølgelig væren-i-verden eller oplever ontologiske sammenbrud i større eller mindre grad (Zigon 2004; Grøn & Mattingly 2017). For mange af de ældste, jeg talte med, betød kroppens svækkelse, at de ikke længere var i stand til at gøre det, de tidligere havde gjort, for at leve det liv, de ønskede sig. Kontrollen med egen krop var mindsket, deres bevægelighed indskrænket, deres sociale roller under forandring, og de mennesker, som havde kendt dem som børn og unge, var efterhånden forsvundet. Da jeg forberedte mig på de første interviews, havde jeg en klar idé om, at jeg måtte forsøge at forstå, hvordan de ældste håndterede disse forandringer, og hvordan de selv forberedte sig på døden. Deres svar var dog som allerede nævnt oftest præget af fåmælt pragmatisme.

Hvordan skal vi forstå deres stilfærdige omgang med de eksistentielle spørgsmål? I et historisk perspektiv kan den ses som resultat af medikaliseringen af aldring og død, som på mange måder har medført, at der ikke findes et tilgængeligt sprog, som almindelige mennesker kan gøre brug af. Historikeren Thomas Cole har undersøgt og problematiseret, hvordan tidligere forståelser af aldring som et spirituelt og eksistentielt drama forandrede sig i løbet af det 20. århundrede. Med udviklingen af gerontologien blev en sundhedsvidenskabelig tilgang til aldring fremherskende, og kroppens svækkelse blev hermed sygeliggjort og genstand for bestræbelse på at forklare, forebygge og behandle ældres sygdomme og forlænge deres liv. Det betød samtidig, at de eksistentielle aspekter af aldring blev overskygget af et fokus på kroppen og dens behov for medicinsk intervention (Cole 1992; Oxlund & Whyte 2014:219). På lignede vis har historikeren Philippe Ariès undersøgt, hvordan også døden er blevet et medicinsk domæne. Ifølge Ariès var døden tidligere et socialt fænomen, som fandt sted i hjemmet. Udviklingen af de medicinske videnskaber op gennem især det 20. århundrede medførte imidlertid en ny opfattelse af døden som fortrinsvis en biologisk og kropslig proces, der så vidt mulig skulle forhindres medicinsk (Ariès 1981; Jacobsen 2008). Det medførte, at sundhedsprofessionelle i stigende grad overtog kontrollen med den døende krop, mens almindelige mennesker blev stadig mere fremmedgjorte over for livets afslutning (ibid.).

De ældres stille og pragmatiske omgang med egen aldring og død kan samtidig ses som udtryk for nogle særlige generationsbestemte værdier og dyder. I et livsløbsperspektiv rettes fokus mod menneskers livslange aldring i et samspil med den historiske og kulturelle kontekst, som også er under konstant forandring. Specielt i perioder, hvor samfundet er under hastig udvikling, kan det skabe generationseffekter, hvor mennesker født i den samme periode vil dele nogle bestemte værdier, dyder og forventninger (Duane & McCammon 2004).

Ud fra denne forståelse har antropolog Marianne Gullestad (1996), kulturpsykolog Kirsten Thorsen (1998) og kulturhistoriker Marianne Horsdal (2000) peget på en række dyder som særligt fremtrædende i livshistorier fortalt af skandinaver født i begyndelsen af det 20. århundrede. At være arbejdsom, beskeden og til nytte for familien og samfundet var fremtrædende dyder. I en tid med få muligheder var det ligeledes en dyd at kunne tilpasse sig sine vilkår uden at kny (Gullestad 1996; Thorsen 1998; Horsdal 2000). Når jeg talte med Ruth og flere af de andre, som var vokset op med 1930'ernes nøjsomhed og krigens usikkerhed, gik mange af disse dyder igen. Når jeg bad Ruth beskrive sig selv, faldt mine spørgsmål til jorden, mens hun svarede udfoldet, detaljeret, anekdotisk, når jeg spurgte om hverdagens gøremål. I timevis kunne hun fortælle om slagting, syltning, bagning, vask og rengøring. Det blev efterhånden tydeligt, at Ruth ikke definerede sig selv ud fra sin særegenhed eller individuelle valg. Hun vægtede i stedet, hvordan hun havde udfyldt sin sociale rolle som en dygtig husmor, der tog sig af sin familie. Det lå samtidig som en implicit antagelse i Ruths fortælling, at vilkår sjældent stod til at ændre, og at man derfor måtte prøve at bide det svære i sig og forsøge at bevare det gode humør. Efterhånden blev jeg bevidst om, at de mange fortællinger om de daglige gøremål ikke blot handlede om praktikaliteter. De handlede også om et livsprojekt spundet sammen med værdier og moral knyttet til spørgsmålet om at være et ordentligt menneske, som har levet et meningsfyldt og værdigt liv. Med denne indsigt fik jeg en dybere forståelse af det eksistentielle drama i støvet, der lagde sig på hylderne.

Fænomenologisk antropologi hjalp mig samtidig med at få rettet blikket mod de stille eksistentielle bestræbelser, som udleveres gennem hverdagens helt almindelige handlinger – blandt andet i interaktion med hjemmet. Med et fokus på det enkelte menneskes kropslige engagement i den sociale og materielle verden, det er en del af, bliver det muligt også at få adgang til den mening, som ikke umiddelbart kan indfanges gennem sproglige begreber og symboliske repræsentationer (Lindhardt 2014:3). Især fandt jeg inspiration i fænomenologisk aldringsforskning, som viser, hvordan den sidste del af livet på trods af lidelse rummer muligheder for håb, forandring og momenter af meningsfyldt væren med andre (se fx Swane 1996; Grøn & Mattingly 2017; Gill 2020). Da historisk og kulturelt betingede dyder og værdier viste sig at være helt centrale for de ældres eksistentielle bestræbelser, henter jeg samtidig inspiration fra den etiske vending inden for antropologien, hvor moral ses som uløseligt forbundet med menneskers bestræbelser på at leve et godt og meningsfyldt liv (Mattingly & Throop 2018). Ifølge antropolog Cheryl Mattingly kommer vores stræben efter at være ordentlige mennesker til udtryk gennem mange samtidige moralske projekter, hvor nogle har en så stor betydning, at de er uløseligt for-

bundet med, hvem vi er som mennesker. Når sådanne moralske projekter trues, sættes selvet og livets mening på spil, og vi tvinges til at reorientere os moralsk, genoverveje vores liv, og hvem vi er. Dette fordrer, at vi må eksperimentere både med nye handlinger og nye fortolkninger eller med Mattinglys betegnelse udøve et „moralsk arbejde“. Dette moralske arbejde finder sted gennem hverdagens handlinger, men indskrives samtidig i vores fortællinger om os selv (Mattingly 2014). For Ruth og mange af de andre ældre kvinder, jeg har talt med, har det i en stor del af livet været et bærende moralsk projekt at være en god husmor og drage omsorg for sin familie. Hvordan forhandles dette livsprojekt nu, hvor hun ikke længere selv kan holde hus, og hvor det pludselig er hende, der har behov for andres omsorg? I de ældstes bestræbelser ser jeg mange paralleller til Susan Longs antropologiske studier af aldring i en japansk kontekst, hvor de ældre blandt andet forsøger at håndtere afhængighed ved at minimere den byrde, de udgør for andre (Long 2020).

For at forstå dynamikkerne i det moralske arbejde, som aldringen indebærer, trækker jeg på Michael Jacksons eksistentielle antropologi. Jackson anvendes oftest teoretisk til at sætte fokus på menneskers eksistentielle kamp for at opretholde en fornemmelse af kontrol sat over for indre eller ydre kræfter, vi ikke har kontrol over. Ifølge Jackson ligger der et *eksistentielt imperativ* bagved menneskers bevægelser og strategier, som handler om et behov for at føle og fornemme, at vi til en vis grad har indflydelse på det, der sker i vores liv, og hvem vi er som mennesker (Jackson 2013:14). I denne kamp er vi altid forment af vores vilkår og begrænset af vores fysiske og psykiske formåen, men vi er også drevet af intentioner, der betyder, at vi ofte overskrider de kræfter, der truer os. Selv i ekstreme omstændigheder finder mennesker ofte en måde at handle på. De eksistentielle strategier er dog ofte ganske subtile og går ubemærket hen (Jackson 2008:181f., 184; Jackson & Piette 2015:3). Jackson peger dog også på, at mennesker ikke alene forsøger at mestre deres vilkår ved at ændre dem. For at kunne holde livet ud må vi også i mange situationer underordne os vilkårene, ruste os med tålmodighed og overbærenhed og acceptere, at det ikke kan være anderledes. Mestring af tilværelsen fordrer således både kreativ agens og stoisk underkastelse eller en vekselvirkning mellem „direkte handling og strategisk passivitet“ (Jackson 2013:18f.; Jackson & Piette 2015:27). I min analyse vil jeg vise, hvordan de ældre balancerer deres moralske arbejde gennem en sådan veksling. I nogle situationer forsøger de at påvirke deres situation og manipulere virkeligheden for at skabe kontinuitet i forhold til tidligere moralske projekter og selvbilleder. I andre situationer synes de i stedet at acceptere de forandringer, som aldringen indebærer, og de begynder at indstille sig på og orientere sig mod den uundgåelige død.

Hjemmet som eksistentielt medium

Hverdagen viste sig at være hovedscenen for de ældstes håndtering af livets afslutning, og da mange af hverdagens handlinger udspillede sig derhjemme, blev netop interaktionen med hjemmet central. Hjemmet har været omdrejningspunkt for mange antropologiske analyser. Flere har undersøgt, hvordan hjemmet afspejler og opretholder idealer og værdier forbundet med kultur, køn, klasse og generation (se fx Löfgren 1984; Gullestad 1993; Bourdieu 2003). I forlængelse heraf har flere studier undersøgt hjemmet som en form for bro mellem det omgivende samfund og indbyggernes personlige biografi (se fx Carsten 2018). Dette er også helt centralt i dette studie. Hos de ældre, jeg besøgte, var hjemmet ofte forbundet med idealer om det gode ældreliv i begyndelsen af 2020'erne. De fleste boede i rækkehuse, ældreboliger eller lejligheder på plejehjem bygget inden for de seneste årtier. Her var der lyse parketgulve og rulledeøre, så man let kunne komme omkring med en rollator, og der var nyere køkkener og store fladskærms-tv'er foran lænestolen. De forskellige hjem vidnede samtidig om lange liv med en forbindelse til en anden tid holdt levende gennem erindringer og de ting, de ældre omgav sig med. Disse ting var ofte forbundet med køn, baggrund og hverv, men særligt slående var de fælles generationstræk, hvor eksempelvis arvede møbler med krummelurer og kongelige porcelænsfigurer og juleplatter i sarte blå nuancer ofte gik igen. Samtidig havde hvert eneste hjem sin egen stemning tæt forbundet med det menneske, der boede der.

Denne tætte forbindelse mellem hjemmet og dets indbyggere skabes aktivt gennem forskellige dialektiske processer. Som blandt andet antropologen Daniel Miller har peget på, skabes forbindelsen gennem materialitet, når vi bygger, istandsætter, indretter os og akkumulerer stadigt flere møbler og ting, som tilsammen udtrykker, hvem vi er, og hvem vi gerne vil være – imens boligen også virker tilbage på os og påvirker, hvordan vi ser os selv (Miller 2005; Højer & Vacher 2009). Forbindelsen skabes også kropsligt, når vi opbygger rutiner i hjemmet, og når vores bevægelser bliver så selvfølgelige, at vi holder op med at tænke over dem og efterhånden kan udføre mange daglige handlinger – som at tænde for lyset eller åbne en skabslåge – med lukkede øjne (Rowles & Bernard 2012:9). Ligeledes dannes vores forbindelse til hjemmet, når det udgør rammen om et socialt liv og lades med følelser, drømme, erindringer, værdier og moralske forpligtelser (Højer & Vacher 2009; Rowles & Bernard 2012:10). Gennem de mange forskellige processer sker der en animering eller besjæling af boligen; den får en særlig ånd, stemning og atmosfære (Bachelard 1964; Sjørlev 2007).

Samtidig har fænomenologiske studier udforsket tilknytning til steder, hvor man kan føle sig hjemme, som værende tæt forbundet med ontologisk sikkerhed. Hjemmet kan være et refugium fra den omgivende verden, hvor vi i særlig

grad kan føle os trygge, være private, slappe af, udtrykke os, som vi vil, bestemme selv og være i kontrol (Højer & Vacher 2009:4; Rowles & Bernard 2012:11). Det betyder selvfølgelig ikke, at de steder, hvor mennesker bor, ikke også kan være forbundet med usikkerhed eller udgøre en ramme om isolation, konflikter, undertrykkelse eller vold (Shenk 2004). Hjemlighed skal således snarere ses som en tilstand, mens hjemmet i disse studier er et flydende begreb – der kan være andre steder end inde i det hus, hvor man bor (Visser 2019:6).

Men hvad sker der med forholdet til hjemmet i den sene alderdom? En række kulturgerontologiske studier har undersøgt, hvordan hjemmet skifter karakter for ældre, efterhånden som svækkelse, funktionsnedsættelse og sygdom sætter ind (Rubinstein & Parmelee 1992; Shenk et al. 2004; Oswald & Wahl 2005; Rowles & Bernard 2012; Peace 2015). Flere af disse studier viser, at ældre opholder sig mere i hjemmet med alderen, men også, at forholdet bliver mere ambivalent. På den ene side kan hjemmet få en særlig stærk betydning for ældre, fordi det er her, mange føler sig mest trygge og i kontrol, men også fordi hjemmet kan understøtte en følelse af kontinuitet og gøre det lettere at holde fast i positive selvbilleder og livsprojekter på trods af de forandringer og tab, som aldringen medfører (Rubinstein & Parmelee 1992:139f.). På den anden side mindskes kontrollen over boligens fysiske rammer og udtryk, og hjemmet kan derfor også trues og i sig selv blive en trussel (op.cit.146) Eksempelvis trues hjemmet, når man ikke længere er i stand til at vedligeholde det, hjemliggøre det eller udøve værtskab, mens hjemmet bliver en trussel, når man risikerer at falde over trin og dørtærskler. Flere studier peger samtidig på den dobbelthed, som hjemmehjælp ofte er forbundet med. Ofte er hjælpen en forudsætning for, at de ældste kan blive boende, men den medfører også, at hjemmet skifter karakter og ikke længere på samme måde er privat (Kofod 2019).

Flere studier har samtidig undersøgt, hvordan ældre forsøger at håndtere forandringer, blandt andet ved at centralisere deres væren for at minimere behovet for at bevæge sig i løbet af dagen. Stadig mere tid bruges dermed på en enkelt etage, i et enkelt rum eller i en helt bestemt stol med vigtige ting inden for rækkevidde såsom fjernbetjeningen, telefonen, avisen eller striketoj (Rowles & Bernard 2012:13). Som blandt andre kulturgeograferne Robert Rubinstein og Patricia Parmelee har peget på, manipuleres hjemmet også gennem etableringen af nye rutiner i de velkendte omgivelser, som kan give en fortsat fornemmelse af uafhængighed og kompetence (Rubinstein & Parmelee 1992:151ff.). Det ændrer dog ikke ved, at magtforholdet mellem den enkelte og hjemmet forskubbes. Og når den ældre ikke længere gør, hvad han eller hun ønsker, men hvad han eller hun er i stand til at overkomme, bliver boligen i stadig højere grad den primære aktør (op.cit.139, 146). Mens centraliseringen således på den ene side

styrker en fornemmelse af kontrol, kan den også i en mere symbolsk forstand repræsentere tab, begrænsninger og forandringer, som peger i retning af yderligere svækkelse og livets ophør (op.cit.153). Denne dobbelthed er helt central i det følgende, hvor jeg vil se på, hvordan hjemmet bruges af de allerældste som et vigtigt medium for eksistentielle erkendelser og moralske bestræbelser på at håndtere forandringer og afrunde livet i overensstemmelse med deres selvopfattelse, dyder og værdier.

„Et smukt hjem“ – om hjemmet som en forlængelse af selvet

Ingeborg blev født i 1931 i Vordingborg og boede med sine forældre og søster på skolen, hvor hendes far var lærer, mens moren tog sig af hjemmet. Hun betragter sin barndom som god og tryk, men også præget af besættelsen, hvor skolen, de boede på, blev brugt som kaserne. Ingeborg fik realeksamen, kom på seminarier og blev lærer som sin far. Hun fik derefter arbejde i skolen i den landsby, hvor hun boede med sin mand og små børn. Det var her, den „store katastrofe“ i Ingeborgs liv fandt sted, da hendes mand forelskede sig i præstens kone, flyttede med hende og tog deres ældste søn med sig. Tilbage sad Ingeborg og præsten med hver deres fortvivlelse. I begyndelsen hjalp de hinanden, men så kom de også til at kunne lide hinanden, og tilsammen havde de en flok børn, de skulle tage sig af, og så giftede de sig og har aldrig fortrudt det. Men det var en svær tid og så ude på landet. Som Ingeborg formulerer det: „At præsten og læreren blev forladt og så fandt sammen; det var underholdningen det år!“ Ingeborg var derfor godt klar over, at der skulle arbejdes „både indadtil og udadtil“ for at få tilværelsen op at køre igen. Så samtidig med at hun forsøgte at genskabe en god barndom for børnene, gik hun meget aktivt ind i rollen som præstekone. Ud over sit arbejde som lærer startede Ingeborg et ældrearbejde, hvilket var nyt i 1960'erne. Hun bestemte sig også for at lave julegaver med børnene i sognet, så hver fredag kom skolebussen med 60-70 børn, som løb ind i præstegården og smed sko og skoletasker i en kæmpe bunke inden for døren. Efter jul gik de i gang med dukketeater, og efter opførelsen for forældrene var der sokkebal. I præstegården var der bonede parketgulve, og børnene måtte glide, lige så meget de ville, og så fik hun dem poleret. Efter at Ingeborg og hendes mand gik på pension, flyttede de til en ejerlejlighed i en nybygget ejendom i Sorø med vinduer ud mod Sorø Sø. Der har de nu boet i snart 30 år. Mens hun viser mig rundt, bemærker hun, at det er et „rigtigt præstegårdshjem“ med bøger i reolerne og kobberstik på væggene. Det giver selvfølgelig lejligheden et noget gammeldags præg, siger hun, men det er, som det skal være, „for tænk, hvis vi var gået i Ikea og havde købt nye møbler – det ville være helt forkert“. Hun siger også, at hun

synes, de har haft et smukt hjem, som de har passet på, men som de også har lukket mange mennesker ind i, og som derfor er slidt, „og sådan skal det også være i vores alder, for ellers var der ikke noget ved det“.

Fordi vores selvbiografi er skabt i en særlig kulturel og historisk sammenhæng, giver vores fortællinger om eget liv aldrig kun et billede af, hvordan et menneske ser sig selv, men også et billede af det omgivende samfund (Gullestad 1996). Når Ingeborg nævner besættelsens betydning for hendes barndom, bliver vi mindet om, hvordan den personlige eller „lille“ historie altid er vævet sammen med den „store“ historie. Ingeborgs fortælling viser dog også, hvordan vores selvbiografier er relationelle, og hvordan selvet skabes gennem social interaktion. Som Marianne Gullestad har peget på, dannes selvet gennem kropslige erfaringer i sociale roller, hvor vi mødes af bekræftelse eller afstandtagen fra andre mennesker, som handler ud fra kulturelle værdibegreber og opfattelser af, hvad der gør et godt menneske (op.cit.26). Disse mekanismer er særligt fremtrædende i Ingeborgs fortælling om sin skilsmisse og den nye sociale rolle som præstekone, når hun nævner sladderer som begrundelse for, at der både skulle arbejdes hårdt „indadtil og udadtil“. At Ingeborg efter skilsmissen fik sig genetableret som en elsket hustru, en ordentlig mor og en meget afholdt præstekone i lokalsamfundet, er central for hendes selvopfattelse og selvrespekt.

Som tidligere nævnt kan hjemmet ofte ses som en forlængelse af selvet (Højer & Vacher 2009:6). Når Ingeborg viser mig persiske tæpper, kobberstik af kirker og teologiske værker i bogreolerne, fremviser hun således også parrets hverv, sociale status og sociale og moralske forpligtelser. Når hun bemærker, at stedets møbler og ting er „slidte“, handler det samtidig om, at hjemmet er blevet brugt, ikke bare af parret selv, deres familie og venner, men også af en menighed. Hjemmet er således ladet med mange lag af værdier, erindringer og følelser og kan på mange måder ses som en materialisering af deres fælles kald i tilværelsen som præstepar. Det er samtidig vigtigt for den videre analyse af hjemmets betydning for de ældstes afrunding af livet, at hjemmet ikke alene udtrykker beboernes biografi. Hjemmet virker som tidligere nævnt også tilbage på beboerne og er med til at give dem en fornemmelse af, hvem de er (Miller 2005).

Målepindens magt – om hjemmets betydning i overgangen til den sene alderdom

Da jeg møder Ingeborg, befinder hun sig en svær overgang i sin tilværelse. I mange år har hun levet et særdeles aktivt liv. Som pensionist fortsatte hun de frivillige projekter, hun satte i gang som præstekone, og hun blev samtidig valgt ind i kommunens ældegeråd, hvor hun i mange år var formand. Hun var også med

til at opstarte Sorø Seniorservice, som stod for frivillig hjælp til indkøb til ældre. De senere år har Ingeborg givet slip på alt dette. Både for at „lade nye kræfter komme til“, og fordi stadigt mere af tiden går med at tage sig af sin mand, som er blevet dårligt gående og tiltagende dement.

Som tidligere nævnt har flere studier vist, hvordan hjemmets betydning ofte intensiveres i slutningen af livet (Rubinstein & Parmelee 1992; Rowles & Bernard 2012). Dette er også tilfældet hos Ingeborg, hvor det først og fremmest er hendes ægtefælle, der er blevet fysisk og psykisk svækket. Ikke alene bruger de begge stadig mere tid hjemme, men hjemmet er også med til at skabe kontinuitet i en tid, hvor hendes mands erindringer om deres liv sammen forsvinder. Det kommer blandt andet til udtryk, da vi står og betragter mandens store bogsamling. Ingeborg har spekuleret på, om hun burde gå det hele igennem, „så alt var pænt og ordentligt“ for de efterladte, men hun har besluttet sig for at lade være. „Nej! Saftsuseme! Det er jo vores hjem! Vores liv! Og den dag de fjerner alle hans bøger, så går det helt galt. Han bruger dem ikke mere, men hvis de tømte reolerne, så ville han føle sig totalt hjemløs. De er hans liv. Et livsværk.“ Hjemmet og dets genstande udgør her det fundament, der holder sammen på hendes mand og deres indbyrdes relation, til trods for at både han og deres samliv er under forandring. Som Rubinstein og Parmelee skriver, kan hjemmet og dets genstande i nogle situationer træde i personens sted og *blive* personen (Rubinstein & Parmelee 1992:152). For Ingeborg synes hendes mands personlighed og deres samliv efterhånden at være mere forbundet med hjemmet og dets mange spor af levet liv end med den krop, der nu sidder fanget i sin stol, og ikke længere kan citere Kierkegaard eller føre en samtale om deres fælles erindringer.

Men hos Ingeborg er der også situationer, hvor hjemligheden trues. Få uger inden vores første møde har Ingeborg opgivet at klare det hele selv, og hjemmehjælpen har nu fået sin faste gang i hjemmet. Hjælpen omtales med taknemmelighed, men den udgør også en forstyrrelse, som optager Ingeborg meget: „Det er ikke længere *hjemmet*, sådan som det var,“ siger hun. Ingeborg viser mig, hvordan det smukke persiske tæppe er flyttet hen under bordet, hvor det slet ikke „kommer til sin ret“, mens de andre tæpper er blevet rullet sammen og stillet væk, så gulvet er brugbart for en rollator. Ingeborg tager mig også med ind på kontoret og græmmes over, at det mere eller mindre er blevet til et depotrum, hvor papkasser med hjemmeplejens hjælpemidler står og flyder. I soveværelset, som Ingeborg også åbner døren ind til, er sengene, som oprindeligt stod sammen, blevet skilt ad, så der er blevet plads til en hospitalsseng. Ingeborg synes, det ser forfærdeligt ud, men hun minder sig selv om, at det er en stor hjælp for personalet. Og så skal de være glade for, at han ikke skal sengevaskes, siger Ingeborg, for så skal der også være en kran for at skåne personalet. Hun forklarer

videre, at der ikke er plads til en kran i soveværelset, hvorfor sengen i så fald skulle rykkes ind i stuen, „og så er ens hjem lavet fuldstændig om ... ja, blevet et ... plejehjem“. Det kom visitatoren også ind på, da hun gik rundt med sin „målepind“, men så afbrød Ingeborg hende: „Nu tager vi fase 1 først, og lad så det andet være ... foreløbig.“

Ingeborgs ambivalente oplevelser med hjemmeplejen er langtfra enestående. Hjemmehjælpen er en forudsætning for, at parret kan blive boende sammen i lejligheden, men hjælpen truer også hjemligheden – og dermed hendes selv-billede, værdier og moralske projekter. Dette skyldes til dels, at hjemmet nu gennemstrømmes af hjemmehjælpere, som forstyrrer privatlivets fred og minder parret om deres afhængighed, men også at hjemmet nu må indordne sig på hjælpens præmisser. Som antropolog Jens Kofod peger på, kan hjemmehjælp ses som en præinstitutionalisering kendetegnet ved tab af privatliv, kontrol og identitet og er ofte første skridt i en gradvis opløsning af både hjem og person (Kofod 2009:173). Flere gange vender Ingeborg tilbage til visitatorens „målepind“, som i hendes fortælling fremstår som den centrale metafor for dette skift. Denne målepind har ikke som Ingeborg sans for æstetik eller mellem menneskelige relationer, men for centimeter, bureaukratiske retningslinjer og løfteteknik, og den er pludselig blevet en vigtigere aktør i indretningen af hendes hjem, end hun selv er.

Sammenfattende ser vi, hvordan hjemmet er med til at understøtte en følelse af kontinuitet, men også, hvordan kontrollen over hjemmet mindskes, og hvordan hjemmets fremmedhed vækker smertelige følelser og truer selvet. Hjemmet bliver derfor et vigtigt omdrejningspunkt for eksistentielle erkendelser og moralske bestræbelser på at forblive et ordentligt menneske. Hvordan disse erkendelser håndteres, vil jeg se nærmere på i det følgende.

„Vi har haft et godt liv“ – om den gradvise orientering mod døden

Ingeborg siger, at hun altid har været fremsynet og forsøgt „at undvige katastroferne“ ved at se muligheder og „gøre noget“. Også sin mands fysiske og mentale svækkelse forsøger hun at håndtere på mange forskellige måder. „Livet har unægtelig taget en kolbøtte,“ siger hun med tårer i øjnene om parrets forandrede sociale rolle og status, som især bliver tydelig, når hjemmehjælperne er hendes tidligere elever eller mandens konfirmander, „men der er meget, man kan se igennem, når man får brug for hjælpen“. Efter nogle måneder bliver det imidlertid tydeligt, at Ingeborg på sin vis har genetableret præstegårdens ånd gennem den måde, hun interagerer med hjemmeplejen på. Med stor indlevelse genfortæller hun flere af hjemmeplejernes livshistorier. Hun fortæller, at hun

desværre ikke husker alles navne, for sidste uge kom 15 forskellige „og så kan der godt gå en hel måned, før man ser dem igen“. Ingeborg glemmer dog ikke deres ansigter og kan altid referere til deres seneste samtale, og selvom de har travlt, sker det tit, at de sætter sig et øjeblik i hendes køkken og får en tår kaffe, eller at de bliver stående i døren og snakker. For Ingeborg giver disse samtaler nye indtryk, men det har også betydning, at hun fortsat kan agere sjælesørger og give andre opmærksomhed og opmuntring ved at lytte til og vise interesse for deres problemer. „Hvis bare vi kan have det som nu,“ siger hun, „så har vi det jo godt.“

Under andre af mine besøg er Ingeborg mere opgivende. Der er små fremskridt, men så falder hendes mand og bliver mærkbart dårligere. Det føles tyngende, siger hun, for lige meget hvad hun gør, så er udsigterne sørgelige. Lige meget hvad hun gør, får hendes mand det værre og værre, og til sidst er det slut. Hun mærker også et stigende pres fra børn og svigerbørn om, at han bør komme på et plejehjem. Ingeborg fortvivles ved tanken. Hvis han kom på plejehjem, ville hun alligevel sidde ved hans side hver eneste dag. Hun har ikke samvittighed til andet. „Og så skulle vi sidde der og glo. I lejligheden føler vi os i det mindste hjemme.“ Med et frygtet scenarie i sigte rettes Ingeborgs tanker i retning af døden. Hun fortæller mig grædende, at hun beder til Gud om, at de må dø, inden de bliver nødt til at flytte. Hendes afvisning af en flytning ledsages samtidig af udsagn som „der er ingen fremtid“, „vi har haft et godt liv“, „vores tid er forbi“.

Hen over det års tid, hvor jeg jævnligt besøger Ingeborg, veksler hun mellem håb og håbløshed, latter og gråd i forsøget på at komme overens med deres situation – og ofte med hjemmet som centralt omdrejningspunkt. Hendes bestræbelser på at tage sig af sin mand, men også at holde fast i hjemmet og dets ånd kan her ses som et moralsk arbejde, hvor hun trods forandringer forsøger at holde fast i deres værdighed. I dette arbejde veksler hun med Jacksons ord mellem kreativ agens og stoisk underkastelse og accept. Hun forsøger at påvirke deres situation, blandt andet ved at bearbejde sin rolle og relation i forhold til hjemmehjælperne på en måde, hvor hun viderefører sine moralske forpligtelser og hjemmets funktion i samfundet som et sted, hvor mennesker kan betro sig og blive lyttet til. Men der er også situationer, hvor hun ser forandringerne i øjnene, hvor smertelige de end er.

I denne eksistentielle vekslen spiller hjemmet som en forlængelse af selvet ofte en central rolle som mediator. Dette gør sig også gældende for Ingeborg, som ser en afvikling af hjemmet som ensbetydende med en afvikling af selvet og dermed også livet. At flytte kan åbne nye muligheder i tilværelsen, men Ingeborg kan hverken finde kræfter til eller mening i at skabe et nyt hjem i deres alder og situation. Hun er samtidig sikker på, at de på et plejehjem, hvor de er

frataget sporene fra et levet liv, ville føle sig fremmede over for hinanden og løsrevet fra deres fælles liv. Det ville være som at sidde i en tom sal og vente på døden. Så vil hun hellere vente derhjemme. Ingeborgs forsøg på at holde fast i deres fælles livsprojekt indebærer derfor, at hun begynder at indstille sig på døden som en måde at slippe uden om afviklingen af hjemmet på og dermed også det, som hun oplever som den fuldstændige opløsning af hendes mand og deres liv sammen. Det moralske arbejde kommer hermed til at bestå i at afrunde livet på en god måde: „Vi har haft et godt liv.“ Livet forvandles hermed narrativt til noget, der *er* levet. Ikke fordi Ingeborg er drevet af dødslængsel, men fordi hendes forestillinger om døden er mindre fremmedgørende end hendes frygt for plejehjemmet, og fordi bevarelsen af selvet for hende er vigtigere end forlængelsen af livet. Lettelse var derfor også iblandet sorgen, da Ingeborgs mand døde, inden de måtte flytte fra hjemmet.

En lignende bevægelse er også til stede hos Ruth, som optræder i indledningen. Også hos hende er hjemmet på mange måder en forlængelse af selvet, som er ladet med værdier og erindringer fra hendes tid som husmor på landet og med rollen som samlingspunkt for en stor slægt. Hos Ruth ser vi også, hvordan aldringen medfører, at hjemmet får en særlig betydning, men også trues, når hun ikke længere kan lave gæstemiddag eller leve op til egne standarder for rengøring, mens hjemmet i sig selv bliver truende, fordi hun lettere falder. Også Ruth veksler mellem kreative handlinger og en stoisk accept i sit forsøg på at bevare selvet og fornemmelsen af at være et ordentligt menneske. Hos Ruth ser vi eksempelvis, hvordan hun siddende i lænestolen strikker og hækler gaver, som gør det muligt for hende at forblive nyttig og til gavn for sine efterkommere. Konfronteret med støvet på hylderne bliver Ruth dog også mindet om alt det, hun ikke længere kan. Ruth forsøger at genfortolke sin situation og sige til sig selv, at hun jo bare kan sidde og slappe af og nyde det, men for et menneske, der livet igennem har arbejdet og været til nytte for bedrift, familie og lokalsamfund, synes det meningsløst. I stedet begynder Ruth at indstille sig på livets afslutning og håbe på en snarlig død, så hun i det mindste vil være til mindst muligt besvær for andre: „Det ville være nemmere, hvis ikke man var her mere.“ Det er ofte, når de ældre ikke længere synes, de kan forfølge deres moralske livsprojekter, at døden træder ind som et alternativt orienteringspunkt. Under min sidste samtale med Ruth sad hun stadig og strikkede i sin stol. Få måneder efter var hun død. Ud fra de værdier og dyder, hun navigerede efter, levede hun et langt og godt liv og fik en død, som var nem.

Konklusion

I begyndelsen af artiklen pegede jeg på, at aldring og død i stigende grad er blevet et sundhedsfagligt domæne. Dette ensidige fokus på den aldrende krop har gennem de senere år været underlagt kritik også inden for det gerontologiske felt, og flere nye fagligheder og indsatsområder er derfor begyndt at gøre sig gældende på ældreområdet. Især er ensomhed, isolation og skrøbelige sociale relationer blandt de ældste blevet gjort til genstand for bekymringer og har ført til nye sociale aktivitetstilbud i kommunerne hjulpet godt på vej af frivillige organisationer (Oxlund m.fl. 2019:12; Mikkelsen 2019). Ifølge Oxlund et al. er de mere eksistentielle overvejelser over livet dog stadig fraværende i samfundets indsatser over for de ældre. Ofte ender problemer af eksistentiel karakter derfor på lægens bord, hvor de risikerer at blive behandlet medicinsk, hvilket den øgede udskrivning af psykofarmaka til ældre også antyder (ibid.).

Er løsningen så, at vi skal opfinde nye statslige og kommunale indsatser rettet mod eksistensen i form af for eksempel psykologsamtaler? Eksemplerne i denne artikel peger i en anden retning. De viser, at håndteringen af forandringer opstår og folder sig ud i det levede liv i relation til det, der ligger de ældste mest på sinde nu og her, og gennem de virkemidler, som de er mest fortrolige med. Måske er netop bearbejdningen af de eksistentielle spørgsmål svær at sætte på formel som noget, der kan reguleres gennem en afgrænset indsats.

For de allerældste forudsætter håndteringen af tab og forandringer dog oftest hjælp og støtte, som frigiver et overskud trods svækkelse og tab. En understøttelse af de eksistentielle sider af aldring for mange ældre kan således ske gennem større faglig bevidsthed og ikke mindst tid i det hjælpesystem, som allerede er til stede; tid til at finde ud af hvad, der betyder noget for den enkelte, og til at skabe forudsætninger og rammer, som understøtter de ældres egen håndtering af de svære forandringer. Dette vil også indebære, at kroppens sundhed og levetid aldrig bliver et mål i sig selv, men derimod et middel til, at eksistensen kan folde sig ud også i slutningen af livet. Dette er selvfølgelig på ingen måde en ny tanke blandt læger, sygeplejersker og omsorgsmedhjælpere. Men i en tid, hvor samfundets støtte og hjælp i stadig større grad gøres op i indsatser, som kan kvantificeres og effektmåles med levetiden som vigtigste paramenter, er det ikke desto mindre en tanke, som det er væsentligt at værne om.

Note

1. Den antropologiske undersøgelse er et toårigt postdocprojekt forankret på Dansk Center for Aldringsforskning (DARC) og Dansk Center for Velfærdstatsstudier (DaWS) på Syddansk Universitet. Projektet er del af et større tværfaglig projekt, der handler om at finde frem til nye forståelser af trivsel i de sidste leveår. Projektet er finansieret af Velux Fonden og SDU.

Litteratur

- Alwin, Duane F. & Ryan J. McCammon
2004 Generations, Cohorts, and Social Change. In: J.T. Mortimer & M.J. Shanahan (eds): *Handbook of the Life Course. Handbooks of Sociology and Social Research*. Pp. 23-49. Boston, MA: Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_2. Læst 22.02.2023.
- Ariès, Philippe
1981 *The Hour of Our Death*. New York: Oxford University Press.
- Bachelard, Gaston
1964 *The Poetics of Space*. London: The Orion Press.
- Bourdieu, Pierre
2003 [1971] *The Berber House*. In: S.M. Low & D. Lawrence-Zúniga (eds): *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*. Oxford: Blackwell.
- Carsten, Janet
2018 *House-Lives as Ethnography/Biography*. *Social Anthropology* 26:103-16. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12485>. Læst 22.02.2023.
- Christensen, Kaare, Tom G. Hansen & Lars S. Rasmussen
2013 *Intensive Care Units and the Oldest-Old. Are We Doing Good, Too Little, or Too Much?* *Acta Anaesthesiologica Scandinavica* 57(6):681-83. <https://doi.org/10.1111/aas.12110>. Læst 22.02.2023.
- Cohen, Lawrence
1994 *OldAge. Cultural and Critical Perspectives*. *Annual Review of Anthropology* 23:153-78. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.23.100194.001033>. Læst 22.02.2023.
- Cole, Thomas R.
1992 *The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danely, Jason
2014 *Aging and Loss. Mourning and Maturity in Contemporary Japan*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Desjarlais, Robert
2003 *Sensory Biographies. Lives and Deaths among Nepal's Yolmo Buddhists*. Oakland: University of California Press.
- Gill, Harmandeep Kaur
2020 *Things Fall Apart. Coming to Terms with Old Age, Solitude, and Death Among Elderly Tibetans in Exile*. Ph.d.-afhandling. Aarhus: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus University.
- Grøn, Lone & Cheryl Mattingly
2017 *In Search of Good Old Life. Ontological Breakdown and Responsive Hope at the Margins of Life*. *Death Studies* 42(5):306-13. <https://doi.org/10.1080/07481187.2017.1396409>. Læst 22.02.2023.
- Gullestad, Marianne
1993 *Home Decoration as Popular Culture. Constructing Homes. Genders and Classes in Norway*. In: T. del Valle (ed.): *Gendered Anthropology*. European Association of Social Anthropologists. Pp. 128-61. London: Routledge.

- 1996 Hverdagsfilosofier. Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge. Oslo: Universitetsforlaget Oslo.
- Horsdal, Marianne
2000 Vilje og vilkår. Identitet, læring og demokrati. København: Borgen.
- Højer, Maja & Mark Vacher
2009 Om hjemlighed og husets antropologi. Tidsskriftet Antropologi 59/60:3-16. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i59/60.106833>. Læst 22.02.2023.
- Jackson, Michael
2002 The Politics of Storytelling. Violence, Transgression, and Intersubjectivity. København: Museum Tusulanum Press.
2008 Existential Anthropology. Events, Exigencies and Effects. New York: Berghahn.
2013 Lifeworlds. Essays in Existential Anthropology. Chicago: University of Chicago Press.
- Jackson, Michael D. & Albert Piette
2015 Anthropology and the Existential Turn. In: M. Jackson & A. Piette (eds): What is Existential Anthropology? Pp. 1-29. New York: Berghahn.
- Jacobsen, Michael Hviid (red.)
2008 Memento mori. Døden i Danmark i tværfagligt lys. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jønsson, Alexandra Brandt Ryborg
2018 Aging with Multimorbidity Illness and Inequity in Everyday Life. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet.
- Kaufman, Sharon
2010 Making Longevity in an Aging Society. Linking Medicare Policy and the New Ethical Field, Perspectives in Biology and Medicine 53(3):407-24. <https://doi.org/10.1353%2Fpbm.0.0164>. Læst 22.02.2023.
2015 Ordinary Medicine, Extraordinary Treatments, Longer Lives, and Where to Draw the Line. Durham & London: Duke University Press.
- Kofoed, Jens
2009 Afvikling af hjem. Ældre danskeres flytning fra eget hjem til plejehjem. Tidsskriftet Antropologi 59/60:163-79. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i59/60.106846>. Læst 22.02.2023.
- Lamb, Sarah
2014 Permanent Personhood or Meaningful Decline? Toward a Critical Anthropology of Successful Aging. Journal of Aging Studies 29:41-52. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2013.12.006>. Læst 22.02.2023.
2019 Interrogating Healthy/Successful Aging. An Anthropologist's Lens. General Anthropology 26(2):1-9. <https://doi.org/10.1111/gena.12059>. Læst 22.02.2023.
- Lassen, Aske J.
2014 Active Ageing and the Unmaking of Old Age. Ph.d.-afhandling. København: Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.
- Lindhardt, Martin
2014 Fænomenologien i antropologien. Tidsskriftet Antropologi 69:3-26. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i69.27303>. Læst 22.02.2023.

- Long, Susan
2020 Family, Time, and Meaning toward the End of Life in Japan. *Anthropology & Aging* 41(2):24-45. <https://doi.org/10.5195/aa.2020.246>. Læst 22.02.2023.
- Ludvigsen, Bodil Hedegaard
2014 Medborgerskab og tilpasning. Ældre mennesker med hjemmesygepleje. Perspektiver på sociale relationer, forebyggelse, medicin og døden. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Lofgren, Orvar
1984 The Sweetness of Home. Class, Culture and Family Life in Sweden. *Ethnologia Europaea* XIV:44-64. <https://doi.org/10.16995/ee.1428>. Læst 22.02.2023.
- Mattingly, Cheryl
2014 Moral Laboratories. Family Peril and the Struggle for a Good Life. California: California Press.
- Mattingly, Cheryl & Jason Throop
2018 The Anthropology of Ethics and Morality. *Annual Review of Anthropology* 47(1):475-92. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102317-050129>. Læst 22.02.2023.
- Mikkelsen, Henrik Hvenegaard
2019 Potentialets politik. Aldring og ensomhed i Danmark. *Tidsskrift for forskning i sygdom og samfund* 30:107-21. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102317-050129>. Læst 22.02.2023.
- Moestrup, Lene
2015 I dødens nærvær. En kvalitativ undersøgelse af, hvordan patienter på hospice og deres pårørende forholder sig til eksistentielle aspekter i et liv tæt på døden. Ph.d.-afhandling. Odense: Institut for Sundhedstjensteforskning, Syddansk Universitet.
- Oswald, Frank & Hans W. Wahl
2005 Dimensions of the Meaning of Home in Later Life. In: G.D. Rowles & H. Chaudhury (eds): *Home and Identity in Late Life*. Pp. 317-40. New York: Springer.
- Oxlund, Bjarke & Susan Whyte
2014 Measuring and Managing Bodies in the Later Life Course. *Journal of Population Ageing* 7(3):217-30. <http://dx.doi.org/10.1007/s12062-014-9104-9>. Læst 22.02.2023.
- Oxlund, Bjarke, Lone Grøn & Susanne Bregnbæk
2019 Introduktion. Sund aldring og sociale relationer. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 30:5-19. <https://doi.org/10.7146/ufss.v15i30.114576>. Læst 22.02.2023.
- Peace, Sheila
2015 Meaning of Home. In: J. Twigg & W. Martin (eds): *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*. Pp. 447-54. London: Routledge.
- Rowles, Graham D. & Miriam Bernard
2012 The Meaning and Significance of Place in Old Age. In: G.D. Rowles & M. Bernard (eds): *Environmental Gerontology. Making Meaningful Places in Old Age*. New York: Springer Publishing Company.
- Rubinstein, Robert L. & Patricia Parmelee
1992 Attachment to Place and the Representation of the Life Course by the Elderly. In: I. Altman & S. Low (eds): *Place Attachment*. Pp. 139-64. New York: Springer.

- Schwennesen, Nete
2019 Surveillance Entanglements. Digital Data Flows and Ageing Bodies in Motion in the Danish Welfare State. *Anthropology & Aging* 40(2):10-22. <https://doi.org/10.5195/aa.2019.224>. Læst 22.02.2023.
- Shenk, Dena, Kazumi Kuwahara & Diane Zablotsky
2004 Older Women's Attachments to their Home and Possessions. *Journal of Aging Studies* 18(2):157-69. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2004.01.006>. Læst 22.02.2023.
- Sjørslev, Inger
2007 Husets univers. Om danske enfamiliehuse i tid og rum. *Dansk Sociologi* 4(18): 107-22. <https://rauli.cbs.dk/index.php/dansksociologi/article/view/2299/2291>. Læst 22.02.2023.
- Swane, Christine E.
1996 Hverdagen med demens. Billeddannelser og hverdagserfaringer i kulturgerontologisk perspektiv. København: Munksgaard.
- Thorsen, Kirsten
2005 Et livsløbsperspektiv på aldring. *Nordisk Psykologi* 57(1):64-85. <https://doi.org/10.1080/00291463.2005.10637361>. Læst 22.02.2023.
- Visser, Renske C.
2019 Going Beyond the Dwelling. Challenging the Meaning of Home at the End of Life. *Anthropology & Aging* 40(1):5-10. <http://dx.doi.org/10.5195/aa.2019.215>. Læst 22.02.2023.
- Zigon, Jarrett
2007 Moral Breakdown and the Ethical Demand. A Theoretical Framework for an Anthropology of Moralities. *Anthropological Theory* 7(2):131-50. <https://doi.org/10.1177%2F1463499607077295>. Læst 22.02.2023.

„STØRSTEDELEN AF DEM, JEG MØDER PÅ VEJEN [...], GÅR IND TIL SIDEN, NÅR JEG KOMMER“

Tilpasninger i livs- og identitetsforhandlinger blandt ældre borgere under coronaviruspandemien

AMY CLOTWORTHY

Jeg føler ikke, at jeg er i risikogruppen, men jeg hører det fra den ene og den anden, og mine børn gør mig opmærksom på: ‘Nu passer du på, mor – du er i risikogruppen’ (Signe, 83 år, interview, 16. april 2020).

Da Verdenssundhedsorganisationen (WHO) erklærede en pandemi i marts 2020 på grund af udbruddet af coronavirussen COVID-19 (WHO 2020), besluttede regeringer over hele verden at lukke ned for de sædvanlige måder, vi omgås hinanden på i samfundet. Som mange andre lande opfordrede Danmark til at beskytte bestemte personer, der blev anset for at være i særlig risiko for at udvikle alvorlige konsekvenser og muligvis dø af smitten, for eksempel personer med nedsat immunforsvar eller visse kroniske sygdomme (fx lungesygdomme) såvel som personer i alderen 65+ og især 80+ (Sundhedsstyrelsen 2020a, 2020b). Men som indikeret i citatet ovenfor oplevede ikke alle ældre personer, at det var korrekt at udpege dem som en del af denne højrisikogruppe. Det giver derfor mening at spørge: Hvordan har ældre personer håndteret deres egen „siterede risiko“ (Boholm 2003) under pandemien, og hvordan har de (muligvis) omstruktureret deres selvforståelse som ældre inden for denne nye kulturelle kontekst? For at svare på dette må vi undersøge de ældre personers „siterethed“ i deres specifikke kontekst og trække deres egne fortællinger og erfaringer frem. Som det vil fremgå af artiklen, er udgangspunktet, at denne gruppes reaktioner og håndteringsmåder er lige så forskellige som de ældre mennesker selv. Uanset om pandemien har haft en stor eller lille virkning på de ældre personers liv, er en central pointe her, at de alle har måttet forholde sig til pandemiens effekter og forstå sig selv med pandemien som aktiv medskaber i denne kontekst.

Denne artikel trækker primært på semistrukturerede kvalitative interviews med 32 personer fra hele Danmark i alderen 24-83 år, udført i de første måneder af COVID-19-pandemien fra marts til juni 2020. Selvom forskere er begyndt at studere danskeres reaktioner på det, som nu generelt kaldes „coronakrisen“,

mangler der viden om, hvordan de valgte folkesundhedsmæssige tiltag har påvirket blandt andet den mentale sundhed. For at undersøge netop dette igangsatte en interdisciplinær forskningsgruppe på Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet, som jeg er en del af, en række online spørgeskemaer og kvalitative telefoninterviews. Formålet med projektet, som blev kaldt „Stå sammen ved at holde afstand: Danskernes håndtering af coronakrisen“ (<https://coronaminds.ku.dk/>), var at dokumentere, hvilke effekter den danske nedlukning havde på forskellige indikatorer for mental sundhed over tid. Under den første nedlukning af samfundet, der begyndte i marts 2020, fokuserede forskningsgruppens dataindsamling på, hvordan folkesundhedsmæssige tiltag påvirkede undersøgelsespersonernes niveau af bekymring, livskvalitet, ensomhed og social isolation samt deres sociale forhold og adfærd i dagligdagen. Spørgeskemaundersøgelsen blev udført på tre grupper: den generelle befolkning, familier med hjemmeboende børn og ældre personer (65+ år). Telefoninterviews blev udført samtidig for at få indsigt i, hvordan pandemien og nedlukningen påvirkede mental sundhed, hverdagspraksisser og sociale forhold blandt de samme befolkningsgrupper plus personer med forskellige kroniske sygdomme (Clotworthy et al. 2020). I løbet af efteråret 2020 har et par kvalitative forskere fra projektgruppen interviewet yderligere 10 personer personligt og geninterviewet seks personer fra den første gruppe telefonisk, herunder fire personer i alderen 65+ (dvs. 48 personer i alt).

Selvom forskningsprojektet havde fokus på at dokumentere befolkningens mentale sundhed over tid, trækker jeg i denne artikel primært på det kvalitative interviewmateriale, som jeg analyserer med inspiration fra antropologerne Margaret Clark og Sharon Kaufman. Fokus i analysen er, hvilke særlige tilpasninger i ældre personers livs- og identitetsforhandlinger der blev nødvendiggjort af den specifikke „kulturelle diskontinuitet“, som man kan sige, at coronaviruspandemien har udgjort. Kulturel diskontinuitet udtrykkes senere, men skal her forstås som det brud på kulturelle (selv)forståelsesrammer, et individ oplever, når det pludselig finder sig interPELLERET på en ny måde – for eksempel ældre eller i risiko. Særligt undersøger jeg de former for kulturel aldersdiskrimination, som nogle af de medvirkende personer oplevede. Materialet belyser således samspillet mellem kulturelle og samfundsmæssige antagelser og det enkelte menneskes handlerum, relationer og selvforståelser.

Aldring under „dramatisk kulturel diskontinuitet“

Som redaktørerne skriver i introduktionen til dette særnummer af *Tidsskriftet Antropologi* „Aldring“ (2022:5-6), er Margaret Clark og Barbara Andersons bog

Culture and Aging (1967) et centralt bidrag til kulturgerontologiske analyser af forholdet mellem aldring og social afhængighed samt aldringsrelaterede tilpasningsopgaver, „adaptive tasks in aging“ (Ames & Ablon 1994:358). I deres etnografiske undersøgelse af 435 individer fra San Francisco i alderen 62-91 identificerede Clark og Anderson forskellige væsentlige tilpasningsopgaver, herunder: 1) aldringserkendelse og forståelse for funktionelle begrænsninger, 2) gendefinering af fysiske og sociale livsrum og 3) genintegration af værdier og livsmål (Clark & Anderson 1967:392-433). Deres analyse viste, at der både fandtes tilpasningsdygtige, og hvad man på dansk kunne kalde tilpasningsdårige måder at forholde sig til aldringsprocessen på.

I erkendelse af den tids manglende antropologiske forskning om aldring søgte Clark at bidrage til „den voksende evidens for, at overgangen fra ‘voksen’ til ‘ældre’ er en kritisk socialiseringsperiode, hvis normer og mål struktureres kraftigt af den kulturelle kontekst“ (Clark 1967:56). Feltet er siden 1967 vokset markant, og de kulturelle strukturers indflydelse på en persons overgang fra voksen- til ældrestatus er blevet nuanceret, siden Clarks artikel udkom. I relation til nærværende artikel er det dog stadig væsentligt at være opmærksom på, hvordan ydre (kulturelle) kræfter, som Clark beskriver det, kan være med til at forme en persons selvoplevelse og påvirke ældre personers livs- og identitetsforhandlinger.

Clarks artikel tog udgangspunkt i hendes undersøgelse af aldring og mental sundhed i det amerikanske samfund. Her bidrog Clark med et antropologisk perspektiv i det tværfaglige Studies in Aging-program på Langley Porter Neuropsychiatric Institute ved University of California i San Francisco (jf. Perkinson & Solimeo 2013:102). Forskningsprogrammets to store kohorter (N = 1,200) bestod af personer fra 60 år og opefter, som enten (første kohorte) var byboere, der ikke havde haft psykiske sygdomme, eller (anden kohorte) var hospitaliserede på grund af sent debuterende psykisk sygdom. Som Clark skrev, udgjorde disse to grupper „en rig informationskilde i forhold til den formende kraft, kulturen har på individets tilpasningsmønstre, når det kommer til alderdommen“ (Clark 1967:58). Med en fænomenologisk tilgang udførte Clark og hendes kolleger desuden „intensive holdningsinterviews“ (op.cit.59) med 80 af deltagerne, og de skabte derefter 79 anonymiserede casestudies, som „med deres egne ord“ formidlede deltagerens „opfattelser, holdninger, tro, problemer, og strategier til at håndtere hverdagen“ (Perkinson & Solimeo 2013:103).

Indholdsanalyser af disse casestudies fremviste seks personlige mål, som blev delt bredt blandt både byboerne og de hospitaliserede undersøgelsesdeltagere: uafhængighed, mulighed for social accept, tilstrækkelige personlige ressourcer, evne til at håndtere eksterne trusler eller forandringer, vedligehold-

delse af vigtige og meningsfulde mål samt evnen til at håndtere forandringer i egen selvforståelse (Clark 1967:59-60). De to gruppers væsentlige forskelle lå i, hvordan de brugte deres værdier og valgte kriterier til at opnå ovennævnte mål. Clark advarede imod at generalisere disse mål og værdier som universelle; de skulle snarere ses som skabt inden for specifikke sociokulturelle kontekster (jf. Perkinson & Solimeo 2013:103). Helt specifikt argumenterede Clark for, at den status, man i USA gav ældre personer som „ældre“, afspejlede „en dramatisk kulturel diskontinuitet“ (Clark 1967:62). Denne formulering indikerede, at:

[...] nogle af de mest grundlæggende tilgange [til verden] – dem, der relaterer sig til tidsperspektiver, konkurrerende og samarbejde, aggression og passivitet, gøren og væren – bliver nødt til at ændre sig i denne fase af livsforløbet, hvis tilpasning skal ske. Bratte ændringer i kravene til det aldrende individ kræver markante skift i de værdier, individet orienterer sig imod. Men, som vi ved, så er værdier blandt nogle af de mest vedholdende menneskelige følelser. De er byggestenene, ikke kun til selv-værd, men også til selve virkelighedsforståelsen. Ethvert individ, uanset alder, vil finde det svært at modstå en så massiv omorganisering af sin handleverden (ibid.).

Clarks konceptualisering af „kulturel diskontinuitet“ peger på, at en vis justering er nødvendig igennem et livsforløb – på grund af skiftende eksterne (kulturelle) krav må man tilpasse sin adfærd, sine værdier, sine personlige mål m.m. Særligt foreslog Clark, at overgangen fra „voksen“ til „ældre“ nødvendiggjorde en „kritisk socialiseringsperiode“ (op.cit.56), som blandt andet kunne inkludere „en omorganisering af mål, værdier, og forventninger til opførelse, med uvisse konsekvenser for ens følelsesmæssige velbefindende“ (jf. Perkinson & Solimeo 2013:103). Clarks arbejde belyste, hvordan aldringsdefinitioner, invaliditet, svækkelse og funktionsnedsættelse kan forstås som interaktive processer, som involverer både individuel formåen og krav og støtte fra omverdenen (op.cit.104).

En af Clarks tidligere studerende, Sharon Kaufman, er siden blevet en førende kulturgerontolog i USA og er nok bedst kendt for bogen *The Ageless Self* (1986), i hvilken hun berettede om sit etnografiske feltarbejde, hvor hun med en livshistorietilgang interviewede 60 personer i alderen 70+ år om aldring, og hvad der skaber mening i den sidste del af livet. Kaufman konkluderede, at „de ældre amerikanere, jeg studerede, opfattede ikke aldring som meningsfuldt i sig selv; i stedet opfattede de det som meningsfuldt at være sig selv i alderdommen“ (op.cit.6). I sine efterfølgende undersøgelser reflekterede hun videre over, hvordan kronisk sygdom påvirkede ideer om selv og identitet (Kaufman 1988a, 1988b, 1988c), og hun beskrev her, hvordan ældre personer håndterede de invaliderende konsekvenser af handicap og andre begrænsninger, særligt følel-

sen af diskontinuitet, som personerne kunne opleve i forhold til deres tidligere livsmønstre:

Når personer bliver patienter, opdager de, at de ikke længere kan tage deres rutineprægede livsmønstre for givet. De velkendte daglige, ugentlige og sæsonbestemte rutiner må ændres. Disse rutiner bliver symboler på et selv, som engang eksisterede, men ikke længere findes (Kaufman 1993:14).

Denne formulering byggede videre på og udviklede Clarks arbejde om senlivets tilpasninger, og Kaufman pegede særligt på, hvordan diskontinuitet – forstået som en manglende evne til at give mening til en forandret og foranderlig placering i den verden, man er situeret i – kunne opleves som et tab (jf. Perkinson & Solimeo 2013:104).

Hvis vi tænker Kaufmans begreber ind i den nuværende COVID-19-pandemi, kan vi alle forstås som en slags „patienter“ i forhold til pandemien. Som Kaufman skriver: „Man kan [som patient] aldrig vende tilbage til sine tidligere normalitetsbegreber, [fordi patienterne] var fysisk, følelsesmæssigt og kognitivt forskellige fra deres tidligere selv“, og de må selv forbinde deres gamle selv med livet foran dem (Kaufman 1993:14). Under pandemien må vi således alle sammen i større eller mindre grad og ud fra forskellige præmisser håndtere forandringer og begrænsninger og tilpasse os de nye livsomstændigheder i vores hverdagsliv. Dette har nærmest uundgåeligt skabt nye former for mening og identitet, som formentlig kommer til at række ud over pandemiens specifikke kulturelle diskontinuitet. Relateret til Clarks beskrivelse af overgangen fra voksen- til ældrestatus er min påstand her, at pandemien har skabt en bestemt kulturel kontekst for aldring, hvor omverdenen i øget grad har set personer i alderen 65+ som „ældre“ og „sårbare“, hvilket har medført, at de bliver stemplet som en del af den såkaldte risikogruppe, der skal beskyttes.

For at undersøge, hvordan ældre personer har forsøgt at fastholde en følelse af kontinuitet og mening i bestræbelsen på at håndtere forandringer relateret til COVID-19-pandemien, bygger jeg på Kaufmans fænomenologiske fortolkningstilgang, hvor forskeren „er særligt opmærksom på de levede erfaringer i forskningssubjektets verden, som faciliterer udviklingen af subjektets fortælling og alt det, der forstås som meningsfuldt for den ældre person“ (op.cit.15). Ud fra denne tilgang – hvor relationen mellem omverden, fortælling, meningsdannelse og kontekst er i fokus – bliver det vigtigt at situere undersøgelsen i sin sociokulturelle kontekst. Med det formål vil jeg derfor først beskrive væsentlige dele af de første fire måneders håndtering af coronapandemien i Danmark og dernæst komme ind på de implikationer, de specifikke former for støtte og krav har haft for aldrende individer i denne kontekst.

Den sociokulturelle kontekst for COVID-19 i Danmark

Den 27. februar 2020 blev det første tilfælde af coronavirus SARS-CoV-2 (COVID-19) registreret i Danmark. Kort tid før WHO den 11. marts 2020 erklærede det for en pandemi (WHO 2020), havde danske politikere lavet hasteændringer til den nationale epidemilov (Folketinget 2020), som ikke havde været opdateret siden 1970'erne. Som følge af ændringerne var det ikke længere lokale epidemikommissioner, der havde beslutningsmyndigheden, men denne blev nu i stedet centraliseret hos regeringen (Retsinformation 2020). Denne centraliserede beslutningsmyndighed udgjordes af den danske statsminister Mette Frederiksen (Socialdemokratiet) samt repræsentanter fra forskellige ministerier og eksperter fra Sundhedsstyrelsen, Styrelsen for Patientsikkerhed og virologer fra Statens Serum Institut. Det var kun denne myndighed, der havde magt til at træffe politiske og så vidt muligt evidensbaserede beslutninger i forhold til sundhedssystemet og befolkningens sundhed og sikkerhed under pandemien.

Den ændrede epidemilov gjorde statsministeren og hendes centraliserede rådgivningshold i stand til hurtigt at annoncere en samfundsmæssig nedlukning af uddannelser og bestemte virksomheder og til at kræve, at folk med jobfunktioner, som ikke var/er nødvendige for samfundets opretholdelse, skulle arbejde hjemmefra fra den 12. marts 2020 og frem (regeringen 2020). Regeringens embedsmænd erklærede juridiske sanktioner mod offentlige forsamlinger på mere end 10 personer og opfordrede alle borgere til at gå i selvisolation, øge håndhygiejnen og holde fysisk afstand til andre – foranstaltninger, som skulle reducere spredning af virus og forebygge overbebyrdelse af hospitaler og sundhedspersonale. Beslutningen om at implementere så vidtrækkende beskyttelsesforanstaltninger var baseret på en risikoanalyse, hvor statistiske modeller blev benyttet til at udregne og forudsige forskellige fremtidsscenerier med baggrund i årsag-virkning-korrelationer og sandsynligheder (Boholm 2003:167).

I tilfældet af COVID-19 betød dette, at de danske myndigheder måtte udregne, hvor sandsynligt det var, at man som borger kunne blive smittet og få brug for hjælp fra sundhedssystemet, og forudsige, hvilke grupper i samfundet der havde størst sandsynlighed for at blive syge. Den evidens, der var tilgængelig, indikerede, at personer over 60 år stod for over 90 procent af overdødeligheden (Natale et al. 2020). De danske myndigheder forsøgte at beskytte disse borgere ved at udstede et besøgsforbud på alle landets hospitaler og plejehjem. Dette betød blandt andet, ifølge de officielle retningslinjer udviklet af Sundhedsstyrelsen i samarbejde med Styrelsen for Patientsikkerhed, at kun „uopsætteligt besøg fra en nær pårørende til en kritisk syg eller døende person“ var tilladt (Sundhedsstyrelsen 2020b). Desuden måtte besøgende ikke møde op, hvis de havde symptomer, skulle undlade at opholde sig „i fællesarealer samt anvende toiletter og

andre faciliteter“, og besøget skulle „holdes kort, stående og med få mennesker“ (Sundheds- og Ældreministeriet 2020).

Derudover fremgik det på Sundhedsstyrelsens hjemmeside: „Nogle grupper er særligt udsatte for at blive alvorligt syge, hvis de smittes med COVID-19. Det gælder ældre personer [over 65 år], især ældre over 80 år, personer med hjerte-kar-sygdom, diabetes, lungesygdom, immundefekter og kræft“ (Sundhedsstyrelsen 2020a). Det var dermed ikke kun skrøbelige ældre, der boede på plejehjem, som regeringen søgte at beskytte, men også personer med høj alder, især dem med flere og svære kroniske sygdomme. Disse personer blev blandt andet rådgivet til at „undgå store forsamlinger med mange mennesker, hvor du ikke kan holde afstand [og] overvej brug af mundbind i det offentlige rum, hvis det ikke er muligt at holde afstand“ (Sundhedsstyrelsen 2020b).

Andre borgere skulle desuden være ekstra påpasselige:

Som udgangspunkt bør du altid så vidt muligt holde afstand, når du er på besøg hos personer i øget risiko for alvorligt forløb ved COVID-19, og som du ikke dagligt har tæt kontakt med. Hvis dette ikke er muligt, fx fordi der er behov for pleje og omsorg, kan du overveje at tage et mundbind på for at beskytte personen. Du bør i den forbindelse også tage hensyn til personen i øget risikos egne ønsker i forhold til, om andre skal bære mundbind. Husk at blive testet inden, du skal besøge din pårørende, som bor på plejehjem. Dette gælder også, selvom du er vaccineret eller tidligere smittet (Sundhedsstyrelsen 2020c).

På trods af en lang tradition for demokratiske principper var regeringens politiske beslutninger om virussen ikke udlagt til debat; beslutninger blev truffet uden at søge konsensus først, og uden offentlige overvejelser om konsekvenserne for borgernes valgfrihed, bevægelsesfrihed eller selvbestemmelse (Clotworthy & Westendorp 2020). Samtidig valgte man i Danmark en tilgang „med meget lidt plads til eksempelvis individuelle eller regionale skøn. Dette betød, at indgrebene i visse henseender kunne opleves som ude af proportioner og unødigt omfattende“ (Djøf 2020:5).

Når politiske diskurser italesætter de ældre og andre socialgrupper som „sårbare“, „behovskrævende“ og som tilhørende en „risikogruppe“, får dette konsekvenser for den sociale værdi, der tillægges ældre individer. Derved forstærker politiske diskurser bestemte stereotyper og formodninger om, hvad det vil sige „at være gammel“. Når diskurser om ældre bliver sammenkoblet med COVID-19-forholdsregler, producerer dette et samlet billede af disse personer som særligt svage og sårbare. Derved fremkommer bestemte forventninger om, at særligt ældre personer og deres pårørende bør følge de ekstraordinære leve-

regler, som coronavirussen og de deraf følgende indgreb påfører alle. Diskurserne påvirker selvfølgelig nogle mere end andre, og i det følgende viser jeg, hvordan nogle ældre personer har navigeret i forhold til disse sociopolitiske diskurser i offentligheden, og hvordan de har tilpasset sig de nye leveregler under pandemien. Dernæst diskuterer jeg, hvordan de gør brug af deres individuelle kapaciteter og ressourcer for at håndtere den kulturelle diskontinuitet, som COVID-19 skabte.

Hvordan man navigerer i det sociale system og tilpasser sig nye leveregler

Aldrende kroppe blev i internationale risikoberegninger vurderet som særligt sårbare og i risiko for smitte. Denne vurdering afspejler en normativ overbevisning om, at *alle* personer over en bestemt alder (typisk 65 år) har fysiske lidelser og en grad af kognitiv svækkelse, der nødvendiggør støtte og hjælp fra statslige institutioner (jf. Kaufman 1994; Weicht 2013). Men på trods af at de sociopolitiske diskurser indikerede, at de var de mest sårbare, påvirkede samfundets nedlukning ikke i nævneværdig grad hverdagslivet for mange af vores interviewpersoner, som allerede havde trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet. For eksempel udtalte Hanne (76 år): „Nu har jeg jo været enke i 13 år, så jeg er vant til at bo selv [...] Det har ikke været den store ændring for mig“ (interview, 21. april). Den største udfordring var for mange, at de ikke kunne deltage i deres sædvanlige klubaktiviteter, gå til koncert, rejse osv., samt at de skulle holde fysisk afstand til deres familie og venner. Som Edith (79 år) sagde:

Jeg havde troet, at det ville have været værre. Selvfølgelig savner jeg nærheden og kontakten, og det, jeg specielt savner, det er jo nok nærheden og kontakten med mine børn og børnebørn (interview, 17. april).

Således blev deres hverdagspraksisser ikke væsentligt forandret ved implementeringen af folkesundhedstiltagene. Klara (67 år) fortalte:

Altså, vi følger jo de almindelige råd med at holde afstand, spritte hænderne af og holde en god hygiejne [...], og det er vel egentlig stort set det samme nu, som det har været hele tiden (interview, 15. april).

Klara tilføjede dog, at hun og hendes mand havde „valgt at isolere os, fordi jeg tror nok, jeg bliver opfattet som værende i højere risikogruppe på grund af mine kroniske sygdomme [herunder type 2-diabetes, knogleskørhed, søvnapnø og hjerterytmeforstyrrelser]. Så det er simpelthen for ikke at blive smittet. [...]

Men jeg er jo i den aldersgruppe, hvor man hele tiden hører, at der skal tages specielle hensyn til de ældre og udsatte“ (ibid.). Anders (76 år) bekræftede dette:

Jeg tror, at dem af os, som på en eller anden måde er blevet dømt i en risikogruppe, måske nok passer lidt bedre på og føler, at de [forholdsreglerne] er lidt mere angående os end de yngre generationer (interview, 28. april).

Ingo tilføjede: „Nu er jeg selv 70 år, og de siger jo, at det er 65 år, ikke, så er man udsat“ (interview, 22. april). Som det fremgår, findes der i den kontekst, interviewpersonerne indgår i, bestemte politiske og samfundsmæssige forventninger til dem, der opfattes som „gamle“ og tilhørende risikogruppen ud fra deres kronologiske alder og/eller kroniske sygdomme. Som sådan har COVID-19-pandemien forstærket det, Kaufman kalder et „biomedicinsk formuleret ‘behov’ for at vurdere og minimere de risici, som både sundhedsprofessionelle og den bredere offentlighed føler, at ældre personer er udsat for, eller som deres funktionelt begrænsede kroppe, selv og liv tilsyneladende kropsliggør“ (Kaufman 1994:434-35). Den tendens kan således øge ældrediskrimination, for eksempel når implicitte fordomme og diskrimination bliver mere eksplicite på baggrund af sundhedsbeskyttende tiltag og retningslinjer.

Sårbare kroppe og diskrimination i det offentlige rum

Ud over besøgsforbuddet på plejehjem og de anbefalede forebyggende foranstaltninger i Danmark, for eksempel selvisolering og brug af mundbind, nævnte nogle af vores interviewpersoner også andre specifikke forordninger, der markerede ældre personer som „sårbare“ og således i behov for særlig smittebeskyttelse. Selv før der blev indført formelle politikker for indkøb i Danmark, oplevede Edith (79 år) eksempelvis diskrimination i en kø, kort efter at pandemien blev erklæret. Hun er en erfaren hygiejnesygeplejerske, der „jo [har] været med tidligere ved både salmonellaepidemier og andet – også SARS – og har lavet regulativer og forskrifter for det“ (interview, 17. april). Edith identificerede sig ikke som tilhørende en risikogruppe, men hun forstod sundhedsmyndighedernes retningslinjer ud fra sin professionelle erfaring med disse andre infektionssygdomme. På grund af denne erfaring beskrev Edith, hvordan hun tidligt under pandemien bad en person om at holde fysisk afstand til hende i en butik:

Jeg har gjort det engang, hvor jeg fik at vide, at jeg skulle bare holde min mund og blande mig udenom, så det kan jeg [godt fortælle om]. Jeg har også i en butikskø engang bedt én om at rykke lidt tilbage, hvor de – ligesom der jo også har været historier om i avisen – siger, ‘Ja, ja ... slap nu af. Du kan sgu da bare blive hjemme, din gamle kone’ (interview, 17. april).

Selvom Edith ikke eksplicit taler om at blive bedømt på sit fysiske udseende, implicerer det, at en fremmed person kalder hende en „gammel kone“, at der er bestemte aldersdiskriminerende fordomme på spil. I et andet eksempel fortalte Lise (81 år):

Størstedelen af dem, jeg møder på vejen, de tænker sig om og går ind til siden, når jeg kommer. Når jeg går, så går jeg med stokke, og de går pænt til siden, og specielt på villaveje går de tit over på det andet fortov (interview, 16. april).

Også hun blev bedømt ud fra de materielle symboler på alderdom, hun har med sig, hvorfor andre holder afstand til hende.

Både Lises og Ediths oplevelser peger på, hvordan alder og aldring opfattes i form af kropsligt udseende og fysisk funktionsevne (vis-a-vis tøj, gråt hår, rynket hud, at gå med stok), hvilket afspejler en form for kulturel aldersdiskrimination, hvor den aldrende krop konstitueres ud fra, om den tiltrækker sig opmærksomhed eller ej, eksempelvis på grund af en atypisk funktionsevne eller de tidsmæssige tegn, tøjet giver om ejerens alder (Gilleard & Higgs 2000:69; Twigg 2013). I eksemplerne ovenfor bliver de to kvinder mødt ud fra aldersmæssige fordomme, endda nogle, som får Edith til at ændre sin opførsel. Fremover ville hun „holde min mund og blande mig udenom“ og ikke bede folk om at holde fysisk afstand, også selvom dette øgede hendes risiko for at blive smittet.

Ældreparkeering

I andre lande blev der indført særlige indkøbstider for ældre personer under pandemien, hvilket blandt andet positionerede disse som sårbare og adskilte fra den generelle befolkning og dermed også som personer, som ikke var/er nødvendige for samfundets opretholdelse. Dette perspektiv inspirerede irske forskere til at udvikle begrebet „ældreparkeering“ („parking the aged“). Ud over at referere til forventningen om, at alle personer 65+ år skulle holde afstand, gå i selvisolation og dermed opholde sig i eget hjem for at beskytte sig selv mod virussen, henviser begrebet til, hvordan bestemte politiske tiltag til beskyttelse af befolkningssundheden positionerer ældre personer som „adskilte fra samfundets daglige liv og gøremål, som [vil] forsætte uden dem“ (Schrage-Frueh & Tracy 2020). Oplevelsen af at blive parkeret var således til stede blandt danske ældre, om end tendensen var mere udtalt i andre lande. Som Toini (73 år), som stammede fra Finland, forklarede, var „de gamle og sårbare“, som indkøbsstedernes tiltag var målrettet, nogle „gamle nussehoveder“ (interview, 22. april); en lettere nedsættende betegnelse, som implicerer, at ældre personer er (kognitivt) langsomme. En konsekvens af sådanne normative forestillinger om aldring, som

er indlejret i hverdagsprog og -praksisser, er, at samfundet begynder at italesætte ældre som unødvendige og så vil „parkere“ dem væk. Men denne tendens kunne også påvirke ens selvforståelse, idet denne kan forstås som noget, der konstrueres i kontakten mellem mennesker og (dermed) som noget, der konstrueres i sociale rum (Stets & Burke 2003 i Westerhof et al. 2012:53).

Selvbevidsthed og nye forståelser

Som tidligere nævnt i relation til Clarks beskrivelse af overgangen fra voksen til ældrestatus argumenterer jeg her for, at COVID-19-pandemien som diskontinuitet har skabt en bestemt kulturel kontekst for aldring. Diskontinuitet kan desuden forstås som en manglende evne til at give mening til ens forandrede og foranderlige placering i den verden, man er situeret i (jf. Perkinson & Solimeo 2013:104). I pandemiens kulturelle diskontinuitet er begge dele i spil, men der er også andre dynamikker involveret, som kan få nogle personer til selv at tage identiteten som „svag og sårbar“ på sig. For eksempel har kombinationen af sociopolitiske diskurser og forholdsregler målrettet personer på 65+ år skabt en de facto-sammenblanding af sygdom/sårbarhed og aldring.

Flere af vores interviewpersoner forklarede således, at truslen fra virussen tvang dem til at vurdere deres egne „situerede risici“ (Boholm 2003:166), hvilket betød, at de blev meget opmærksomme på egen alder og fysiske helbred. Selvom Danmark ikke implementerede en indkøbstidspolitik for ældre personer, var der nogle personer, der selv tog denne praksis på sig. Mathias (83 år), der har type 2-diabetes, forklarede:

Nu har jeg som sagt et fritidslandbrug, og jeg har en masse aktiviteter, hvor jeg så laver en hel masse håndværk, ellers så går jeg på byggemarkeder og køber forskellige materialer, og der er jeg forsigtig med at holde afstand og komme uden for myldretiden, hvis jeg kan udtrykke mig sådan (interview, 17. april).

Mathias uddybede, at han „er rimeligt socialt anlagt, så hvis jeg møder nogen ude på gaden, kan vi måske godt komme lidt for tæt på, når vi snakker. Og det er jeg meget opmærksom på nu, hvor jeg gerne holder mig to, gerne tre meter væk fra den pågældende“ (ibid.). Trods sin selvforståelse som en meget social person besluttede Mathias at undgå fysisk kontakt med andre under pandemien, fordi „Jeg er jo udsat, og dåbsattesten er jo lidt falmet ude i kanterne“ (ibid.). Også Klara (67 år), der lider af type 2-diabetes, knogleskørhed, søvnapnø og hjerterytmeforstyrrelser, valgte at beskytte sig selv ved at tage ud at handle „på nogle mærkelige tidspunkter“ (interview, 24. september). Kort efter der blev indført krav om mundbind en række steder i det offentlige rum, forklarede hun:

Vi tager afsted en halv time i lukketid for at være sikre på, at der ikke er ret mange mennesker i forretningen, og hver gang har vi haft mundbind liggende i bilen for lige sådan at vurdere [griner lidt], hvor mange der er på parkeringspladsen. Så vurderer vi: Er det nu, vi skal tage det mundbind på eller ej? (ibid.).

Klara og hendes mand fik dermed nye praksisser og et nyt blik på sig selv udefra. Hun sagde: „Det er sådan lidt en grænse, man skal over med det mundbind. [...] Jeg ved egentlig ikke, hvorfor jeg tænker [det], fordi normalt er jeg ikke sådan en person, der tænker meget over, hvad andre synes“ (ibid.). Samlet set begyndte Klara at identificere sig som en, der var mere i risiko end tidligere, mens mundbindet samtidig kunne fungere som et symbol til at vise andre, at hun havde brug for ekstra beskyttelse: „Men det er, fordi der har også været noget fremme om, at hvis man havde et mundbind på, så er det måske med til at minde folk om, at jeg vil jo gerne have, at der bliver holdt afstand og den slags, ikke også?“ (ibid.). På denne måde har Klara aktivt valgt at identificere sig som – og lade andre identificere hende som – én, der er *i risiko*. Dette kan relateres til Lises beretning om, at andre går ind til siden, når hun kommer, fordi hun går med stokke. De ældre personer må med andre ord forholde sig til de diskurser og det sociale system, de lever i, hvor der både er tiltag og krav, der konstant minder dem om, at når det gælder potentialet for smitte fra COVID-19, så er de i sandhed gamle og i risiko (jf. Cruikshank 2008:150).

I Kaufmans beskrivelse af et såkaldt „aldersløst selv“ (ageless self) peger hun på en persons fornemmelse af personlig kontinuitet trods alderdom. Men i pandemiens kulturelle diskontinuitet har nogle interviewpersoner måske mistet denne selvforståelse, og de har påtaget sig kategorien som gammel. Eksempelvis uddybede Toini:

Det er bare sådan nogle gamle nussehoveder som os, der dør af det, og vi skal jo for fanden dø af noget alligevel, hvis man skal være rigtig grov (interview, 22. april).

Ligesom mange andre af vores interviewpersoner accepterede Toini døden som et vilkår, men citatet indikerer også, at Toini gav mening til den nedsættende betegnelse „gamle nussehoveder“ som del af sin selvforståelse. Nogle interviewpersoner benyttede sig dermed af materielle symboler, der socialt markerede dem som „gamle“, for at få andre til at tage hensyn og passe på dem i offentligheden. Selvom mange fastholdt en kontinuitet i selvforståelsen, som hjalp med at håndtere forandring (Kaufman 1993:14), nødsagede pandemiens dynamikker dem til ikke blot at acceptere situationen, men også finde ny mening med egen aldring og det at være gammel.

At navigere personlige relationer og se fremad

Nogle af vores interviewpersoner nævnte også indflydelsen fra venner og families opfattelse af dem som gamle og særligt udsatte. Signe, som denne artikel begyndte med, fortalte eksempelvis, at hun hørte efter, når hendes børn bad hende om at passe på (interview, 16. april). Lise (81 år), en tidligere læge, har en søn, der er narkoselæge, og som advarede hende om:

at jeg skal holde afstand, fordi han vil godt beholde sin mor lidt længere, og han ved jo godt, at hvis man er over 80 år og har noget med lungerne, så er man i risiko for ikke at klare det ret godt, så jeg har taget det alvorligt fra begyndelsen (interview, 16. april).

Også Jørgen (73 år) berettede, at hans børn „ved jo godt, at vi er i risikogruppen, så derfor husker de lige at sige ‘Nu passer du på sådan’ og ‘Du gør lige sådan’ og ‘Du skal huske ...’ og så videre. Det ved jeg jo godt, men det er da sødt af dem at sige det“ (interview, 5. maj). De fleste af disse advarsler blev opfattet som udtryk for kærlig bekymring, især når de kom fra børn. Som udsagnene viser, udtrykte interviewpersonerne, at de satte pris på dem og efterfølgende gjorde sig ekstra umage for at følge sundhedsmyndighedernes anbefalinger.

At praktisere social afstand kan dog også skabe en følelse af isolation (Cohen 2020:5), og andre interviewpersoner beskrev ægtefæller og tætte relationer som overbeskyttende, når de insisterede på, at de gik i selvisolation, vaskede mere hænder og brugte desinfektion. Mathias (83 år) fortalte, hvordan hans sygdom og alder skabte bekymring:

Jeg har jo en kone, der er meget oppe på mærkerne på mine vegne mange gange, hvis jeg har været ude. [...] ‘Har du husket at få vasket hænder?’ ‘Har du rørt ved det?’ ‘Har du snakket med den? Nej, I to snakker som et vandfald. Har I nu stået for tæt?’ [...] Hun gør det i en god mening, fordi hun har stor respekt for det, når jeg har diabetes, uanset om det er velreguleret eller ej (interview, 17. april).

Selvom Mathias fulgte sundhedsanbefalingerne og gjorde en del for at beskytte sig selv blandt andre mennesker, insisterede hans kone alligevel på at spørge og sikre, at han havde fulgt dem. Edith (79 år) fortalte, at hun selv er overbeskyttende over for sin mand, der er 89 år og har både gigt og kronisk obstruktiv lungesygdom (KOL):

Jeg føler, at især min mand er i allerhøjeste risikogruppe både aldersmæssigt og på grund af de dårlige lunger, så derfor holder vi måske nok en afstand, som andre synes er lidt, lidt voldsomt hysterisk, men det er jo så den enkelte, der må træffe det der valg, ikke? (interview, 17. april).

Her er det en ægtefælle, der beslutter, hvilke kapaciteter og risici den ældre person har, hvilket potentielt påvirker dennes selvforståelse. Som Kaufman påpeger, udspiller identitet sig gennem „individets syn på sig selv, [som bliver] konstrueret gennem deltagelse i, refleksion over og fortolkning af hans eller hendes sociale og kulturelle verden“ (Kaufman 1981:56).

Selvom den enkelte kan finde det svært at modstå „en massiv omorganisering af sin handleverden“ (Clark 1967:62), er der nogle af interviewpersonerne, der var i stand til at håndtere pandemiens dramatiske kulturelle diskontinuitet, netop fordi deres livserfaring sammen med deres håndtering af modgang – deres evner til at trække på tidligere erfaringer for at håndtere udfordringer og usikkerhed, når de opstår – satte dem i stand til dette. Et eksempel er Jørgen (72 år), der har type 2-diabetes, er blevet opereret for kræft i tyktarmen og har haft en blodprop i hjertet. Derudover har hans kone for nylig fået konstateret lungekræft. Med hensyn til hvilken langtidseffekt COVID-19 havde for dem, fortalte Jørgen:

Vi har haft et kræftforløb, som ligesom har, har holdt os inde et helt år med stråling og alt det der lort, og nu kommer det her så og holder os inde et helt år, og så mange år har vi ikke for at være meget præcis, jeg synes ikke, at vi har råd til at bruge år efter år på ikke at kunne gøre de ting, som vi godt vil have ud af den smule liv, som vi har tilbage. Så det, det bekymrer mig selvfølgelig, men, men så er der jo ikke andet at gøre end at se, hvor meget vi finder ud af (interview, 5. maj).

I interviewet forklarede Jørgen, at han har været ekstra påpasselig i forhold til virussen, fordi han på grund af sin egen og konens tidligere kræftdiagnose „ikke [er] sikker på, at vi ville overleve det“ (ibid.). Han understregede, at den største udfordring er, at de *allerede* har været i isolation i et år, og udtrykker et ønske om at kunne bruge „den smule liv“, de har tilbage. Også andre af interviewpersonerne reflekterede over den begrænsede tid, de havde tilbage at leve i, ikke ulig de refleksioner, Steno og Jørgensen giver udtryk for i deres artikel i dette særnummer af *Tidsskriftet Antropologi*. Som svar på et spørgsmål om, hvordan hun oplevede den samfundsmæssige nedlukning, sagde Klara (67 år):

[...] folk synes, det er så synd for de her unge mennesker, at de ikke kan feste alt det, de vil, og det er så synd for dem, og jeg tænker bare, jeg synes egentlig, det er mere synd for min aldersgruppe [begge griner], for vi har trods alt ikke så mange år tilbage at tage af, hvor de unge mennesker, de skal nok nå at opleve nogle fødselsdage endnu og sådan noget, ikke? (interview, 15. april).

Ligesom Jørgen udtrykte Klara vemodighed over, at hun bliver nødt til at bruge en del tid isoleret i de sidste år, hun har tilbage. På denne måde oplever både Jørgen og Klara et tab; virussen har taget noget fra dem ved at nægte dem, hvad de forstår som „et godt liv“ i deres otium.

Andre interviewpersoner forbliver mere håbefulde for fremtiden. Eksempelvis insisterede Lise (81 år) på, at hun ikke var bange for at dø:

Jamen altså, jeg er 81 år, og jeg har haft et langt og godt liv, så hvis det er, at nu her så er det forbi, så er det så det. [...] Jeg vil godt leve, til jeg er over 85, men [...] jeg har absolut ingen ambitioner om at blive over 100 år (interview, 16. april).

Atter andre ser dog frem til at leve langt ud i fremtiden. Alice (75 år) forklarede, at hun „foretrækker denne her isolation og så mine børnebørn, de små, dem har jeg lovet, at jeg lever, til jeg er 100 år [griner]“ (interview, 24. april). I stedet for at tænke på nedlukningens umiddelbare udfordringer og vanskeligheder fokuserer Lise og Alice på de langsigtede mål og muligheden for at nyde at blive (endnu) ældre – Alices valg om at selvisolere sig ses som en investering i også at kunne bruge tid med børnebørnene, når de er ældre.

Fra forskning ved vi, at der findes mange måder at blive ældre på, herunder at der findes et såkaldt „disability paradox“: at man oplever en god eller fremragende livskvalitet trods fysiske begrænsninger (Albrecht & Devlieger 1999). Mange af interviewpersonerne beskrev sig selv som robuste og ressourcerstærke på trods af fysiske begrænsninger på grund af sygdom eller aldersrelaterede funktionstab. Denne selvforståelse kom eksempelvis i spil, når interviewpersonerne trak på egne tidligere erfaringer i forhold til at acceptere de krav, som pandemien og nedlukningen stillede til dem. For eksempel forklarede Lars (73 år), der har KOL og knogleskørhed, at han ikke var bange for at dø af COVID-19:

fordi jeg har været sådan heldig igennem livet – jeg har været ude at flyve med helikopter, og jeg var ikke parat til at dø på det tidspunkt af noget lunge. Selvfølgelig kan [virussen] ramme mig, men jeg går ikke og er negativ, det er jeg i hvert fald ikke (interview, 5. maj).

Mathias (83 år), der har type 2-diabetes, bekræftede denne pointe:

Nu har jeg altid tænkt lidt over livet, og mange tager mange ting som en selvfølge, og mange går op i småtingsafdelingen, og jeg tænker ‘Hold da op, bare du har et godt helbred’. Men det er nok også, fordi jeg har været igennem et kræftforløb, som var meget hårdt at komme igennem. Så tænker man jo meget over det (interview, 17. april).

Det at have oplevet forskellige udfordringer gennem livet gav nogle interviewpersoner et bredt perspektiv på coronakrisen, som gjorde det muligt for dem at acceptere situationen og fastholde en positiv indstilling. Lise (81 år) forklarede:

Åhh, jamen, jeg har vel tillid til, at verden er god mod mig, og [...] jeg har altid haft

det godt på alle måder, så jeg har på fornemmelsen, at der er ikke rigtig bud efter mig, og jeg vil gerne være opmærksom og tænke mig om (interview, 16. april).

Flere andre understregede værdien af at tænke positivt, især når det kom til at håndtere de krav, pandemien stillede. Alice (75 år) sagde:

Det er jo bare sådan, at det må være, og det er jo trist og kedeligt, men det har jeg accepteret. Men jeg, især efter at jeg blev stomiopereret, jeg har altid været et positivt menneske, men der er jeg blevet endnu mere positiv, vil jeg sige. Jeg prøver at se det positive i alt, selv det triste, så kommer man bedre igennem det hele (interview, 24. april).

Ligeledes da interviewereren kommenterede, at Signe (83 år) syntes at tage det, som det kommer, svarede hun:

Jamen, det er jeg nødt til. Hvad får man ud af at sætte sig stille og jamre og klage over og alt det der? Så kan man lige så godt finde den bedste brille (interview, 16. april).

På denne måde kan tilpasning i seniorlivet forstås som „mere end at stræbe efter tilfredshed; det [dvs. tilpasning] er også måden, hvorpå man som person kan fortsætte med at kategorisere erfaringer, organisere fortiden, forklare hændelsernes forløb og kommunikere med andre“ (Kaufman 1981:84).

Ifølge interviewpersonerne selv kan en del af denne tilpasningsevne handle om ens tilgang til de problemer, man møder. I forhold til personer, der kunne blive oprørte eller klage over sundhedstiltagene og den samfundsmæssige nedlukning, sagde Lars (73 år):

Jamen, det må være, fordi de har en mere negativ holdning til det hele, end jeg har – altså, ‘Uh, hvor er det synd for mig, at jeg sidder her og ikke kan komme rundt, som jeg plejer’. Men man må prøve at tage nogle initiativer for sig selv (interview, 5. maj).

Ved slutningen af interviewet insisterede Lars på at dele sin positive indstilling med de andre deltagere i undersøgelsen og offentligheden:

Jeg vil da godt dele med jer, at hvis man er positiv og tager de forholdsregler, staten og regeringen og lægevidenskaben siger, så tror jeg, at man kan komme godt igennem det her uden de store problemer (ibid.).

Lars’ tilgang og råd giver genklang i forhold til en af de store pointer i Clarks arbejde: at personer, som er i stand til at ændre værdier sent i livet, også er dem, der synes at møde udfordringerne ved aldring bedst (Clark 1967:56). Som

analysen viser, kan personer, der gør dette og finder mening i deres hverdagsliv – og accepterer og anerkender en selvforståelse som aldrende individer – højst sandsynligt også håndtere dramatiske former for kulturel diskontinuitet som COVID-19-pandemien.

Konklusion – og yderligere perspektiver

Under den nuværende samlede sundhedskrise har samfund over hele kloden været afhængige af regeringsmyndighedernes analyser af den tilgængelige viden, deres rådførelse med eksperter angående potentielle fremtidige risici og deres efterfølgende implementering af forebyggende tiltag for at sikre, at størstedelen af befolkningen ikke led overlast. Alene i kraft af hvor stor en gruppe det handler om, er mit argument, at ældre personer har været påvirket mest af COVID-19, både i forhold til smitterisiko og negative helbreds-konsekvenser, herunder særligt dødelighed (Natale et al. 2020). Således har mange af de sundhedspolitikker og -initiativer, der er blevet implementeret verden rundt, haft ældre som mål og fremstår som en „højrisikogruppe“. Samtidig indeholder disse politikker også bestemte regler og forventninger om, hvordan ældre personer bør leve deres liv, hvilket både kan påvirke samfundets opfattelse af aldring og det ansvar, enkelt-individer gives, for at ældes godt.

I 1967 skrev Margaret Clark: „En person skal ikke blot lære, hvordan hans kultur definerer den ‘rigtige’ måde at vokse op på; han skal lære den ‘rigtige’ måde at blive gammel på – og en mangelfuld opfattelse af eller indretning efter disse kulturelle foreskrifter kan bringe ham i alvorlig konflikt med samfundet“ (Clark 1967:63). Selvom der kan være mange sammenfildrede og komplekse faktorer, som former en persons oplevelse af egen aldring, peger Clark her på de stærke samfundsmæssige normer for aldring, som en person forventes at forstå og leve op til. I COVID-19’s kulturelle implementering i Danmark blev det således forventet, at ældre personer (typisk defineret som 65+ år) burde handle på en bestemt måde, eksempelvis selvisolere sig og påtage sig ekstra foranstaltninger for at beskytte sig selv mod virussen, som syntes at dræbe mange inden for denne aldersgruppe. Ellers kunne de, som Clark skrev, eventuelt opleve alvorlige konflikter med samfundet.

Dette betød, at personer, der blev anset for at være „gamle“ og „i risiko“, blev nødt til at tilpasse sig situationen ved at vurdere og fortolke det mulighedsrum, der opstod, når deres kontekst og relationer ændrede sig – det, som Kaufman kalder „situationel tilpasning“ (situational adjustment) (Kaufman 1981:76). Som jeg har diskuteret undervejs i artiklen, blev ældre personer specifikt nødt til at evaluere og tilpasse sig den dramatiske kulturelle diskontinuitet, som pan-

demien skabte. Selvom mange af personerne i vores undersøgelse udtrykte bekymring for, om deres nærtstående blev syge i løbet af de første måneder af pandemien (Clotworthy et al. 2020), følte de fleste af dem sig ikke ensomme eller isolerede – og hvis de var isolerede, var det ofte et valg, de selv havde truffet. Som beskrevet oplevede interviewpersonerne nogle af tiltagene ikke blot som normative, men også som diskriminerende. Nogle af de ældre viste desuden modstand mod de aldersnormative tiltag – de kulturelle dicta, de mødte. På forskellige tidspunkter under nedlukningen udtrykte vores interviewpersoner utilfredshed med eller satte spørgsmålstejn ved mange af regeringens beslutninger. Størstedelen af dem accepterede dog autoriteterne og gjorde, hvad de kunne, for at følge dem – noget, der ofte blev udtrykt som en form for *samfundssind*, det vil sige en „indstilling, der vidner om at man sætter hensyn til samfundet højere end snævre egeninteresser“ (Den Danske Ordbog 2021).

Ordet *samfundssind* kan spores tilbage til 1936, hvor statsminister Thorvald Stauning (Socialdemokratiet) benyttede det til at appellere til national solidaritet op til udbruddet af 2. verdenskrig (Johanson 2020). Begrebet har ligget relativt stille hen i det foregående århundrede, men blev for alvor genoplivet, da statsminister Frederiksen benyttede det ved pressemødet den 11. marts 2020, hvor den første nedlukning blev annonceret. Ved denne lejlighed præsenterede hun *samfundssind* som noget, der bestod af to centrale dele: fælles ansvar og fællesskabsfølelse. Henvendt til borgerne udtalte hun:

Den sundhedsfaglige smitteanalyse er, at der er én ting, der virker mod smitte. Ikke at omgå hinanden for meget. Vi skal stå sammen. Vi skal passe på hinanden. Men på en anden måde, end vi plejer. Vi plejer som danskere at søge fællesskabet ved at være tæt sammen. Nu skal vi stå sammen ved at holde afstand. Vi får brug for *samfundssind*. Vi får brug for hjælpsomhed. Jeg vil gerne sige tak til borgere, virksomheder, arrangører, frivillige organisationer – alle, der indtil nu har vist, at det er præcis det, vi har i Danmark – *samfundssind*. Det får vi brug for i de kommende uger (regeringen 2020).

Med disse ord opfordrede statsministeren alle i Danmark til at sætte deres medborgeres sundhed, sikkerhed og behov før deres egne – og til at gøre deres del for samfundets fælles bedste.

I denne artikel har jeg peget på, hvordan den specifikt danske kontekst for COVID-19-pandemien har formet ældre personers oplevelser såvel som deres kulturelle og samfundsmæssige antagelser. Jeg har særligt beskrevet, hvordan bestemte politiske diskurser og krav fra omverdenen (det sociale system) og fra nærtstående forhold (personlige relationer) på forskellig vis kan påvirke den aldrende persons identitet, individuelle mulighedsrum og selvforståelse. Jeg har argumentet for, at pandemien har forstærket processer, der allerede fandtes i

samfundet, men som før var mindre tydelige. Og jeg har peget på, hvordan disse dynamikker er forbundet med den måde, hvorpå ældre personer har håndteret den kulturelle diskontinuitet, som pandemien har skabt; en pointe, der yderligere synes at vise, at det aldrende selv er „mangedimensionelt og magerettet“ (Westenhof et al. 2012:52), idet dette selv både konstitueres af påvirkninger mange steder fra, har flere lag af mulighedsrum og kan bevæge sig i mange retninger.

En del forskning tyder på, at den tidlige dimension ved oplevelsen af modgang kan være betydningsfuld i forhold til at kunne håndtere katastrofer og kriser, herunder at den kan påvirke både tilpasningsprocessen og måden, man overkommer kriser på i løbet af aldringsprocessen (Verhage et al. 2021:7). Andre dele af forskningen peger samtidig på, at nogle ældre personer synes at have en evne til at tilpasse sig og trives under pandemien, noget, man måske kunne kalde en form for „COVID-19-resiliens“ (Wister & Speechley 2020). Mange aldrende individer synes på denne måde godt at kunne klare „en massiv omorganisering af [deres] handleverden“ (Clark 1967:62). Det er dog stadig vigtigt at få en bedre forståelse af den sammenhæng, der er mellem risiko, sårbarhed og resiliens/håndteringsstrategier, for derved at kunne udvikle folkesundhedstiltag, der er mere kontekstspecifikke, målrettede og godt proportionerede (Wister & Speechley 2020:346). I et praksisperspektiv kan man derfor udlede af denne artikel, at både risikoanalyser og forebyggende tiltag bliver nødt til at inddrage ældre personers levede erfaringer, deres ressourcer og mulighedsrum og deres væsentlige værdi for samfundet såvel som de potentielle konsekvenser, specifikke restriktioner kan have på mental sundhed, livskvalitet, og trivsel. Sådanne overvejelser vil have en afgørende indflydelse på individers selvforståelse og deres evne til fortsat at finde mening i seniorlivet.

Litteratur

- Albrecht, Gary L. & Patrick J. Devlieger
1999 The Disability Paradox. High Quality of Life Against All Odds. *Social Science & Medicine* 48(8):977-88. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(98\)00411-0](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(98)00411-0).
- Ames, Genevieve & Joan Ablon
1994 Margaret Clark. From Field Research to Theory Development. *Medical Anthropology Quarterly* 8(4):355-59. <https://doi.org/10.1525/maq.1994.8.4.02a00020>.
- Benedict, Ruth
1938 Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning. *Psychiatry* 1(2):161-67. <https://doi.org/10.1080/00332747.1938.11022182>.
- Boholm, Åsa
2003 The Cultural Nature of Risk. Can There Be an Anthropology of Uncertainty? *Ethnos* 68(2):159-78. <https://doi.org/10.1080/0014184032000097722>.

- Clark, Margaret
1967 The Anthropology of Aging. A New Era for Studies of Culture and Personality. *The Gerontologist* 7:55-64. <https://doi.org/10.1093/geront/7.1.55>.
- Clark, Margaret & Barbara Gallatin Anderson
1967 Culture and Aging. An Anthropological Study of Older Americans. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Clotworthy, Amy
2017 Empowering the Elderly? A Qualitative Study of Municipal Home-Health Visits and Everyday Rehabilitation. Ph.d.-afhandling. København: Saxo-Instituttet, Københavns Universitet. https://curis.ku.dk/portal/files/185504536/Ph.d._afhandling_2017_Clotworthy.pdf. Læst 28.2.2023.
- Clotworthy, Amy, Agnete Skovlund Dissing, Tri-Long Nguyen, Andreas Kryger Jensen, Thea Otte Andersen, Josephine Funck Bilsteen, Leonie K. Elsenburg, Amélie Keller, Sasmita Kusumastuti, Jimmi Mathisen, Amar Jumat Mehta, Angela Pinot de Moira, Morten Hulvej Rod, Morten Skovdal, Katrine Strandberg-Larsen, Ingrid Willaing, Tibor V. Varga, Johan Lerbech Vinther, Tianwei Xu, Klaus Hoeyer & Naja Hulvej Rod
2020 Standing Together – at a Distance. Documenting Changes in Mental-Health Indicators in Denmark during the COVID-19 Pandemic. *Scandinavian Journal of Public Health* 49(1):79-87. <https://doi.org/10.1177/1403494820956445>.
- Clotworthy, Amy & Rudi G. J. Westendorp
2020 Risky Business. How Older “at Risk” People in Denmark Evaluated their Situated Risk during the COVID-19 Pandemic. *Anthropology & Aging* 41(2):167-76. <https://doi.org/10.5195/aa.2020.318>.
- Cohen, Lawrence
2020 The Culling. Pandemic, Gerocide, Generational Affect. *Medical Anthropology Quarterly* 34(4):542-60. <https://doi.org/10.1111/maq.12627>.
- Cruikshank, Margaret
2008 Aging and Identity Politics. *Journal of Aging Studies* 22:147-51. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2007.12.011>.
- Den Danske Ordbog
2021 Samfundssind. https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=samfundssind&entry_id=11044617. Læst 1.05.2021.
- Djøf
2020 Da friheden blev sat på pause. Hvad corona lærte os om menneskerettigheder i en krisetid. https://www.djoef.dk/-/media/documents/djoef/c/corona_task_force_brief_a4_0920_web_ny.ashx. Læst 1.06.2021.
- Folketinget
2020 Forslag til Lov om ændring af lov om foranstaltninger mod smitsomme og andre overførbare sygdomme. https://www.ft.dk/ripdf/samling/20191/lovforslag/1133/20191_1133_som_vedtaget.pdf. Læst 1.05.2021.
- Gilleard, Chris & Paul Higgs
2000 Cultures of Ageing. Self, Citizen, and the Body. London: Taylor & Francis.
- Johanson, Mark
2020 Samfundssind. How a Long-Forgotten Word Rallied a Nation. BBC News, 4. august. <https://www.bbc.com/worklife/article/20200802-how-the-long-forgotten-word-samfundssin-rallied-a-nation>. Læst 15.05.2021.

- Kaufman, Sharon R.
 1981 Cultural Components of Identity in Old Age. A Case Study. *Ethos* 9:51-87. <https://doi.org/10.1525/eth.1981.9.1.02a00050>.
- 1986 *The Ageless Self. Sources of Meaning in Late Life*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- 1988a *Stroke Rehabilitation and the Negotiation of Identity*. In: S. Reinharz & G. Rowles (eds): *Qualitative Gerontology*. New York: Springer.
- 1988b Illness, Biography, and the Interpretation of Self Following a Stroke. *Journal of Aging Studies* 2:217-27. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0890406588900023>.
- 1988c Toward a Phenomenology of Boundaries in Medicine. *Chronic Illness Experience in the Case of Stroke. Medical Anthropology Quarterly* 2(4):338-54. <https://doi.org/10.1310/tsr1801-6>.
- 1993 Reflections on The Ageless Self. *Generations. Journal of the American Society on Aging* 17(2):13-6.
- 1994 Old Age, Disease, and the Discourse on Risk. *Geriatric Assessment in U.S. Health Care. Medical Anthropology Quarterly* 8(4):430-47. <https://doi.org/10.1525/maq.1994.8.4.02a00060>.
- Lønstrup, Lars
 2008 Samarbejdsproblemer i ældreplejen. Forskerinterview med Tine Rostgaard. *Djøfbladet* 32(9):42-45.
- Natale, Fabrizio, Daniela Ghio, Dario Tarchi, Anne Goujon & Alessandra Conte
 2020 COVID-19 Cases and Case Fatality Rate by Age. https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/covid-19-cases-case-fatality-rate-age_en. Læst 15.05.2021.
- Perkinson, Margaret A. & Samantha L. Solimeo
 2013 Aging in Cultural Context and as Narrative Process. *Conceptual Foundations of the Anthropology of Aging as Reflected in the Works of Margaret Clark and Sharon Kaufman. The Gerontologist* 54(1):101-07. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt128>.
- Regeringen
 2020 Situationen kommer til at stille kæmpe krav til os alle sammen.
- Retsinformation
 2020 Epidemiloven. LBK nr. 1444 af 01/10/2020. Bekendtgørelse af lov om foranstaltninger mod smitsomme og andre overførbare sygdomme. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/1444>. Læst 1. 05.2021.
- Schrage-Frueh, Michaela & Tony Tracy
 2020 Ageing and Ageism in the Age of Coronavirus and Cocooning. RTÉ (Raidió Teilifís Éireann), Ireland's National Public Service Broadcaster, 15. april. <https://www.rte.ie/brainstorm/2020/0415/1130565-coronavirus-ageing-ageism-cocooning/?fbclid=IwAR3I-X5gdVcS4o02a-cEKSGHL-MqMnNQHwWRB-YSuJB65t7J74yqiMe71M>. Læst 15.05.2021.
- Simmons, Leo W.
 1945 *The Role of the Aged in Primitive Society*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Stets, Jan E. & Peter J. Burke
 2003 A Sociological Approach to Self and Identity. In: M.R. Leary & J.P. Tangney (eds): *Handbook of Self and Identity*. Pp. 128-52. New York: The Guilford Press.
- Sundhedsstyrelsen
 2020a Håndtering af COVID-19. Besøg på institutioner, hvor personer fra risikogrupper bor eller har langvarigt ophold.

- 2020b Gode råd til dig, der er i øget risiko. <https://www.sst.dk/-/media/Udgivelser/2022/Corona/Oeget-risiko/Gode-til-dig-der-er-i-oeget-risiko-dec22.ashx>. Læst 17.11.2021.
- 2020c Hvad kan ældre og personer med kronisk sygdom gøre for at beskytte sig mod coronavirus/COVID-19? <https://www.sst.dk/da/Nyheder/2020/Hvad-kan-aeldre-og-personer-med-kronisk-sygdom-goere-for-at-beskytte-sig-mod-coronavirus-COVID-19>. Læst 1.05.2021.
- Sundheds- og Ældreministeriet
2020 Besøgsrestriktioner på plejehjem m.v. og sygehuse. <https://www.thisted.dk/-/media/Nyheder/2020/0704%20opdateret%20forst%C3%A5elsespapir%20og%20QA.pdf>. Læst 1.05.2021.
- Twigg, Julia
2013 Fashion and Age. Dress, the Body and Later Life. London & New York: Bloomsbury Publishing.
- Verdenssundhedsorganisationen (WHO)
2020 WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19, 11. marts. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>. Læst 1.05.2021.
- Verhage, Miriam, Lucia Thielman, Lieke de Kock & Jolanda Lindenberg
2021 Coping of Older Adults in Times of COVID-19. Considerations of Temporality among Dutch Older Adults. *Journals of Gerontology, Social Sciences* XX(XX):1-7. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbab008>.
- Weicht, Bernhard
2013 The Making of "the Elderly". Constructing the Subject of Care. *Journal of Aging Studies* 27:188-97. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2013.03.001>.
- Westerhof, Gerben J., Susan Krauss Whitbourne & Gillian P. Freeman
2011 The Aging Self in a Cultural Context. The Relation of Conceptions of Aging to Identity Processes and Self-Esteem in the United States and the Netherlands. *The Journals of Gerontology Series B, Psychological Sciences and Social Sciences* 67(1):52-60. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr075>.
- Wister, Andrew & Mark Speechley
2020 COVID-19. Pandemic Risk, Resilience and Possibilities for Aging Research. *Canadian Journal on Aging* 39(3):344-47. <https://doi.org/10.1017/S0714980820000215>.

EN MOR I DANMARK OG EN MOR I AFGHANISTAN

Slægtsskabelse og nye begyndelser mellem uledsagede unge flygtninge og frivillige værger

LÆRKE MØLLER NIELSEN OG MIKKEL RYTTER

En mor er ligesom Susan. Hvis man tænker på mit liv i Danmark. Jeg har selvfølgelig også min afghanske mor. Men hun kan ikke være her, så jeg har fået en ny, dansk mor og familie. Min afghanske mor er også min mor, også selvom hun måske er død. Hun har født mig. Selvom Susan ikke har født mig, så er der kærlighed imellem os. Og alt det, hun har gjort for mig. Hun er også min mor. Og på grund af Susan skal jeg ikke være alene i Danmark, selvom jeg kom uden min rigtige familie (Wasim).

Wasim er en 20-årig afghansk flygtning, som kom til Danmark uden sine forældre, da han var 15 år. Wasim blev tvunget på uledsaget flugt ved Libyens kyst, da en menneskesmugler dirigerede ham over på en anden båd end den, hans far, mor og to søstre sad i. I en alder af 13 år måtte Wasim derfor rejse alene gennem Europa. Det foregik primært til fods. Efter næsten to år endte han med at søge asyl i Danmark. Myndighederne kategoriserede ham som „uledsaget mindreårig asylansøger“, og da han som 17-årig fik midlertidigt ophold, blev han anbragt i en lejlighed i en større sjællandsk by og fik udpeget en juridisk værge, som skulle hjælpe ham med at etablere et nyt liv. Værgen var Susan. Hun boede i samme by som Wasim med sin mand, Søren, og deres fireårige tvillingedøtre. Susan og Wasim begyndte hurtigt at tilbringe meget tid sammen, og inden længe havde Wasim fået sig „en ny dansk mor og familie“.

Den såkaldte flygtningekrise i 2015 bragte 2.144 uledsagede børn og unge som Wasim til Danmark (Udlændingestyrelsen 2017:17). 844 af disse kom fra Afghanistan, hvilket var en markant stigning i forhold til de blot 61 afghanske uledsagede, der kom i 2014. Også i 2016 kom et betragteligt stort antal børn og unge fra Afghanistan, nemlig 527 af de i alt 1.184 uledsagede mindreårige (ibid.). Langt størstedelen var drenge i alderen 15-17 år, og mens det samlede antal nytillkomne asylansøgere faldt i årene efter 2015, steg den procentvise andel af uledsagede mindreårige fra 10 procent i 2015 til 19 procent i 2016 (op.

cit.17). Den massive tilstrømning af uledsagede mindreårige skabte røre i diverse faglige og politiske kredse. For hvordan lykkes et samfund bedst med at tage imod børn og unge, der er flygtet alene fra krig, undertrykkelse og nød, men som samtidig er unge mennesker, tæt på et selvstændigt voksenliv?

Uledsagede mindreårige asylansøgere befinder sig overordnet set i en ambivalent position på grund af deres status som både „mindreårige“ og „asylansøgere“ (Vitus 2011:139; se også Vitus & Lidén 2010; Wernesjö 2012; Derluyn 2018). Internationale konventioner og humanitære organisationer fremhæver gruppens øgede risiko for traumer, dels efter adskillelsen fra deres forældre, dels som følge af de voldsomme og traumatiserende oplevelser, som mange har været udsat for både før og under flugten (UN 1997; FN 2005; UNHCR/UNICEF 2014). Ifølge Børnekonventionen har de ret til særlig beskyttelse og bistand fra statens side og „derfor bør der udpeges en værge [...] til at sikre barnets tarv og til at sikre, at barnets juridiske, sociale, sundhedsmæssige, psykologiske, materielle og uddannelsesmæssige behov bliver behørigt dækket“ (FN 2009:11). Såfremt uledsagede mindreårige bliver bevilget ophold i Danmark, udpeges derfor en juridisk værge til barnet. Værgen er en frivillig dansk borger, som påtager sig opgaven at varetage barnets interesser samt yde det praktisk og juridisk hjælp såvel som personlig støtte og omsorg. På den måde træder værgen i de manglende forældres sted. Værgeordningen ophører officielt, når den unge flygtning fylder 18 år, eller hvis forældrene kommer til Danmark (Udlændinge- og Integrationsministeriet 2018). Der er dog mange eksempler på, at relationen mellem ung og værge fortsætter uafhængigt af officielle foranstaltninger. I disse tilfælde har de ofte udviklet nære og varige relationer, just som Wasim beskriver i forhold til Susan. Det, der startede som en juridisk ordning, knyttet til det, antropolog David Schneider ville kalde „order of law“, får med tiden mere karakter af en egentlig familierelation tilhørende en „order of nature“ (Schneider 1980 [1968]).¹ Vi diskuterer i denne artikel, hvordan slægtsskabelsen finder sted, og hvordan den transformerer både den unge flygtning og den frivillige værge.

Det er en dominerende kulturel forestilling i Danmark og andre vestlige samfund, at *blod er tykkere end vand* og derfor menes at knytte mennesker sammen i varige familierelationer (jf. Pedersen & Tjørnhøj-Thomsen 2013:41). Nyere antropologiske familie- og slægtskabsstudier fremhæver dog, med begreber som *relatedness* (Carsten 1995; 2000) eller *mutuality* (Sahlins 2013), hvordan vi bør sigte mod at forstå de praksisser, hvorigennem relationer opbygges, og forbundethed tager form over tid (Olwig 2007; Mogensen & Olwig 2013). Dette er helt i tråd med det indledende citat, hvor Wasim sætter spørgsmålstejn ved, om familie alene baseres på biologi og delt substans. I stedet fremhæver han „kærlighed“ som en betydningsfuld faktor for, at Susan i dag er blevet hans danske mor.

Med afsæt i relationerne mellem Wasim, Samir og Awad, der alle flygtede som børn fra Afghanistan, og deres danske værgere Susan, Lotte og Karsten, vil vi i denne artikel diskutere, hvordan slægtsskabelse kan udspille sig og begynde at tage form mellem unge flygtninge og deres værgere. Konkret er vi inspireret af den norske antropolog Signe Howells (2009) begreb *kinning*, som hun udvikler på baggrund af sit arbejde med transnational adoption i Norge. Begrebet indfanger den intersubjektive proces, som foregår mellem forældre og adoptivbørn, og hvor det nye barn aktivt bliver inkorporeret i større familiefortællinger, relationer og slægtsnetværk. Vi foreslår endvidere, at denne slægtsskabelse sker gennem forskellige ritualiserede hverdagspraksisser (Pedersen 2014; Pedersen & Rytter 2018; Verdasco 2020), der bidrager til en fælles forandring af den unge flygtning og værgeren – en proces, Howell kalder transsubstantiation (Howell 2009:64ff.) af den unge flygtning og værgeren.

Artiklen præsenterer kun eksempler på vellykkede værgeordninger, hvor relationerne mellem ung og værge har udviklet sig i positiv retning, og som stadig eksisterer i dag. Trods denne bias perspektiverer vi afslutningsvis analysens implikationer til den verserende debat om hensigtsmæssigheden i at anvende begrebet „integration“ i konceptualiseringen og studier af forholdet mellem majoriteter og minoriteter (se fx Schierup 1993; Pedersen & Rytter 2006; Olwig & Pærregaard 2011; Korteweg 2017; Schinkel 2017; Rytter 2018, 2019). Vi foreslår, at den form for slægtsskabelse, som sker gennem værgeordningen, måske kan udgøre en mere bæredygtig model for fremtidig inklusion af flygtninge i Danmark.

Materiale og kreative metoder

Artiklen er baseret på empiriske data indsamlet af førsteforfatteren under et fem måneders feltarbejde i forbindelse med hendes kandidatspeciale (Nielsen 2020) og i relation til forskningsprojektet ARTlife – Articulations of life among Afghans in Denmark, der er ledet af andenforfatteren.²

Materialet er baseret på feltarbejde og dataindsamling sammen med 12 afghanske flygtninge, 11 drenge og en pige, i alderen 18-24 år. De kom alle til Danmark i perioden 2014-2016 som uledsagede mindreårige asylansøgere og blev bevilget midlertidigt ophold, inden de endnu var fyldt 18 år. Derfor har de alle været officielt tilknyttet en juridisk værge i henholdsvis et, to eller tre år. De unge blev visiteret til kommuner rundt om i landet og anbragt i egne lejligheder eller på bosteder. De unge blev primært rekrutteret til studiet ved brug af sociale medier, herunder et opslag i en facebookgruppe for afghanere i Danmark. Endvidere har Dansk Røde Kors, som spiller en central rolle i håndteringen af uledsagede mindreårige, været behjælpelig med at finde informanter.

Ud over de unge deltog fem tidligere værgere, hvoraf tre har været officielt tilknyttet tre af de medvirkende unge. Nogle af værgerne har også ægtefæller og børn, der indgår i materialet.

Tidligere studier viser, hvordan flygtninge lærer at fortælle deres „flugtnarrativ“ til Udlændingestyrelsen og andre myndigheder. De første interviews tenderede da også „indøvede asylinterviews“ (Whyte 2009:35), som skulle overbevise tilhøreren om, at de uledsagede mindreårige var berettiget til deres ophold i Danmark. Det blev derfor vigtigt for førsteforfatteren ikke at fremstå som en repræsentant for myndighederne, hvorfor der blev brugt en del tid på at få opbygget en tillidsrelation, så de unge ikke følte sig afhørt eller udnyttet (jf. Hastrup 2009; Dånge 2022). Gennem uformelle samtaler, gåture, café- eller hjemmebesøg blev de unge efterhånden fortrolige med feltarbejderen og interviewsituationen og blev stadig mere komfortable med at fortælle om deres liv og hverdag (Rytter & Olwig 2018).

En måde at overkomme det „indøvede asylinterview“ på var at lade de unge tegne stamtræer over deres familier i Afghanistan og Danmark. En anden metode var at „fylde slægt-skabe“, det vil sige bede de unge tegne de ting, der betyder noget for dem, på et papir med et optrykt skab (se figur 1). Det kunne være begivenheder, mennesker eller følelser. Tegningerne blev afsæt for tætte samtaler om familieforhold, hvor de unge kastede sig ud i lange og detaljerede fortællinger om deres perspektiver på fortid, nutid og fremtid (Nielsen 2020).

Figur 1. To eksempler på den slags „slægt-skabe“, som blev en metodisk indgang til at tale om familier og slægtskab, hverdagspraksisser og relationer.

Sammenlagt blev der afholdt 48 interviews, som alle er optaget og efterfølgende transskriberet. Takket være de unges gode dansk kundskaber blev alle interviews afholdt uden brug af tolk.

Det var vigtigt for førsteforfatteren, at de unge ikke skulle opleve feltarbejdets afslutning som endnu et relations- og tillidsbrud. De blev derfor løbende inddraget i feltarbejdets fremgang og fund og forberedt på dataindsamlingens forestående afslutning. Det skal understreges, at mens flere interviews, samtaler og gåture omhandlede sårbare og potentielt traumatiserende oplevelser, blev der samtidig også talt rigtig meget om de unges glæde ved værgen og deres nye liv i Danmark.

Den aktuelle væргеordning

Når uledsagede mindreårige flygtninge bliver bevilget ophold i Danmark, får de samme rettigheder som andre danske børn, herunder retten til en midlertidig forældremyndighedsindehaver, i tilfælde af at deres egne forældre ikke kan varetage rollen (Social- og Indenrigsministeriet 2020). Ansvar for at udpege en væрге tilfalder den kommune, som den uledsagede mindreårige er blevet visiteret til. Ved meddelt ophold overgår ansvaret for uledsagede mindreårige til kommunen, som skal tage beslutning om, hvordan den unge skal bo, samt hvilke uddannelses- og fritidstilbud de skal have (Social- og Integrationsministeriet 2012:7). De fleste kommuner anbringer uledsagede mindreårige i selvstændige lejligheder, på døgninstitutioner eller bosteder, hvor de skal bo på egne værelser, og hvor der i forskelligt omfang er ansat personale (op.cit.11). I Social- og Integrationsministeriets vejledning (2012) „Den gode modtagelse af uledsagede mindreårige i kommunerne“ bliver overgangen fra asylcenter til kommune beskrevet som en „hektisk tid“, da de unge skal forlade det kendte asylliv (op.cit.31). Hertil er de „alene om at håndtere fortidens oplevelser og traumer uden støtte fra forældre og uden at kunne gøre brug af de vante sociale og intellektuelle kompetencer i form af sprog, normer og viden“ (op.cit.32).

Mange kommuner arbejder sammen med Røde Kors, som er behjælpelig med rekruttering og vejledning af frivillige værgere. Når han eller hun formelt er udpeget, får vedkommende krav på at blive inddraget i kommunens beslutninger vedrørende den unges personlige forhold. De skal endvidere sørge for, at der i alle afgørelser bliver taget hensyn til barnets behov. Derudover skal værgen yde voksenomsorg samt social og personlig støtte til barnet og derigennem forsøge at modvirke ensomhed og isolation.

I Danmark anses forældre-barn-relationen som afgørende for børns trivsel og udvikling, ligesom der foreligger en klar model for, hvad der kendetegner den gode barndom og det gode forældreskab (Mogensen & Olwig 2013). De briti-

ske antropologer Cathrine Panter-Brick og Malcolm T. Smith (2000) foreslår, at det forladte barn (*abandoned child*) udgør en trussel mod denne familiemodell. De danske antropologer Kristina Grünenberg og Katrine Scheppele Johansen påpeger endvidere, at vores kulturelle forståelse af familie og slægtskabsrelationer er indskrevet i velfærdsstatens sociale arbejde og forsøg på at intervenere i borgernes liv ved at understøtte eller etablere det, man opfatter som „passende“ relationer (Grünenberg & Johansen 2013:189-90). Samlet eksemplificerer værgeordningen, hvordan velfærdssamfundet med lov forsøger at indskrive uledsagede flygtningebørn i en dominerende dansk familieforståelse, hvor den stærke forælder-barn-relation anses som rigtig, vigtig og nødvendig for, at barnet kan udvikle sig til en god samfundsborger.

Slægtskabelse gennem hverdagsritualer

Det er centralt i nyere antropologisk slægtskabsforskning, at familierelationer ikke nødvendigvis er naturgivne, men at mennesket *skaber* relationer gennem sine handlinger og selv tager form som person gennem disse praktiserede relationer (Mogensen & Olwig 2013:12). På baggrund af sit feltarbejde på øen Langkawi i Malaysia introducerer Janet Carsten begrebet *relatedness* (Carsten 1991, 1995, 2000) som analytisk greb til at forstå, hvordan mennesker skaber relationer til hinanden via indbyrdes interaktioner og udvekslinger over tid. Konkret beskriver Carsten, hvordan malajernes hjem ofte er beboet af både familiens biologiske børn og *anak angkat*, en kategori af plejebørn. Nogle af børnene bor fast i hjemmet hele deres barndom, mens andre er der i kortere eller i længere tid (Carsten 1991:431). Fælles for dem er, at de udvikler forbundethed til husstandens familiemedlemmer gennem hverdagshandlinger som det at spise og leve under samme tag (Carsten 2000:18). På den måde bliver anak angkat inkluderet i familien på lige vilkår med dem, der er født ind i familien (Carsten 1991:425). Carsten sætter således fokus på familierelationers tilblivelse igennem sociale processer, hvor særligt måltider og det fælles hverdagsliv spiller en afgørende rolle.

Samme processuelle tilgang er at finde i den norske antropolog Signe Howells (2009) arbejde med transnational adoption i Norge. Howell introducerer begrebet *kinning*, en form for slægtskabelse, hvormed „... et foster eller et nyfødt barn (eller en tidligere uforbundet person) bliver bragt ind i et betydningsfuldt og varigt forhold med en gruppe mennesker, og forholdet udtrykkes i slægtskabs-termer“ (op.cit.63). Howell forklarer, at *kinning* er en universel proces, som alle forældre engagerer sig i, men at den for adoptivforældre er særlig markant og karakteristisk (op.cit.63-64). Dette skyldes, at adoptivforældrene aktivt søger at kompensere for manglende fælles biologiske karakteristika mellem dem selv og

barnet. Da de ikke kan ændre barnets øjen-, hår- eller hudfarve, må de i stedet erstatte barnets nationale, sociale og kulturelle ophav med nye, fælles oplevelser og norske traditioner, normer og værdier for at leve op til den dominerende idé om, at familie og slægtskab bygger på biologiske bånd (op.cit.68-69). Gennem forskellige slægtskabspraksisser distancerer forældrene barnet fra dets ophav og knytter det til dem selv. Denne centrale proces beskriver Signe Howell som en „transsubstantiation“ (ibid.), det vil sige en form for væsensforvandling af både barnet og dem selv som nye forældre.³ Transsubstantiation bliver en forudsætning for, at slægtskabelsen kan lykkes og bliver ifølge Howell effektueret over tid. Slægtskabelse er derfor en tidsmæssigt uafsluttet proces, hvor begge parter investerer i relationen og i hinanden.

Centralt i denne artikel er imidlertid at anskue de unge flygtninges og værgernes fælles slægtskabelse som ritualiserede hverdagspraksisser. Antropologerne Marianne Holm Pedersen og Mikkel Rytter (2018) har påpeget, hvordan ritualer i migrationskontekster ofte bruges til at skabe nye tilhørsforhold og former for forbundethed. Ritualer er altid dynamiske kulturelle begivenheder, der gør det muligt at skabe nye forbindelser og relationer mellem ritualudøverne og deres omgivelser (op.cit.2606). I kraft af regularitet og gentagelser, kan ritualer være en måde til dels at fastholde traditioner og skabe kontinuitet i nye omgivelser og dels at tegne overgange og muliggøre forskellige transformationer i og af migrantdestinationen (op.cit.2607). I sit arbejde med uledsagede mindreårige anlægger antropolog Andrea Verdasco (2020) et lignende analytisk blik, idet hun anskuer asylcentrets rutineprægede aktiviteter som „hverdagens migrationsritualer“. Det er gennem fortløbende hverdagsritualer, at de unge asylansøgere skaber forskellige former for forbundethed til hinanden, det vil sige stærke relationer og netværk, som de siden kan trække på, efter de har fået tildelt flygtningestatus og startet et nyt liv i Danmark (se også Verdasco 2019).

Samlet vil vi diskutere, hvordan unge flygtninges og værgers fælles transsubstantiation sker gennem ritualiserede hverdagspraksisser.

Slægtskabelse gennem hverdagsritualer

Først da jeg kom her [ny kommune], var det svært. Der var mange ting, jeg ikke vidste, hvordan jeg skulle gøre. Det var ikke som at bo på asylcentret. Det var ensomt og mørkt i mit liv. Jeg savnede min rigtige familie, for uden dem var jeg alene, og jeg var bange for, at jeg aldrig fik det godt. Men så fik jeg Karsten, og så blev det bedre (Awad).

Awad husker tilbage på dengang, han blev tildelt ophold og anbragt på et bosted, flere hundrede kilometer fra det asylcenter, han havde boet på i lidt over et

år. I overensstemmelse med den forvaltningsmæssige praksis måtte man afvente planlægning af hans uddannelse, til der blev fundet en egnet værg. Det tog kommunen næsten to måneder. I den periode var Awad ikke sammen med andre end de øvrige beboere på bostedet. Det er en periode, han selv beskriver som „svær, ensom og mørk“.

Overgangen fra asylansøger til et nyt liv som udeboende ung flygtning kan være dramatisk. De unge placeres i en vilkårlig kommune og konfronteres med en række krav og forventninger til deres liv, gøren og færden. Mange unge gennemlever således en periode af ontologisk usikkerhed (Rytter 2013:100), hvor de ikke kan gøre brug af de evner og kompetencer, der var gyldige på asylcentret. Awad beskriver, hvordan vennerne på asylcentret pludselig var væk, og hvordan han i stedet blev anbragt på et bosted blandt fremmede drenge. Han oplevede at være alene, og savnet af hans afghanske familie blev stort. Han vidste grundlæggende ikke, hvordan han skulle forholde sig til sit nye liv – i hvert fald ikke før han mødte Karsten.

Værgerne får med det samme stor betydning i de unge flygtnings nye liv. Mange unge har udfordringer med hverdagsaktiviteter. Hvor og hvordan skal de for eksempel købe mad, tøj og møbler? Hvem skal de snakke med? Hvad skal de lave? Her træder værgerne til og hjælper med praktiske gøremål såsom indkøb og madlavning, rengøring og tøjvask samt at indrette deres nye lejligheder eller værelser. De viser dem rundt i lokalsamfundet og introducerer dem til offentlig transport samt brugen af Nem-ID og e-Boks. Disse handlinger kan måske forekomme ordinære, men for uledsagede flygtninge kan denne type „handling, der tages for givet“ (Carsten 2000:18) indgå i en vigtig intersubjektiv proces, hvormed de ikke blot udvikler en stærk relation til deres værg, men også etablerer en ny hverdag i Danmark.

I det følgende giver vi tre eksempler på, hvordan transsubstantiation og slægtsskabelse tager form via fejring af højtider og fælles måltider, og ved at den unge flygtning tildeles plads i værgens hjem.

Fødselsdag på dansk: indskrevet i værgens familietraditioner

Vi sidder ude på terrassen, og lige pludselig kommer mor med en kage med lys i. Så bliver jeg bare ... min mund bliver åben, fordi de siger alle sammen ‘tillykke med fødselsdagen!’. Og jeg bliver fuldstændig overrasket. Jeg begynder at tude lidt. Jeg kunne ikke forstå det. At det var virkelig til mig. Kan det passe? De holdt simpelthen fødselsdag for mig. De har købt gaver til mig. Og sang ‘I dag er det Samirs fødselsdag’. Og de kom ud med flag. Og far har sat flag i haven. Jeg kunne ikke forstå det. Hvor søde de mennesker er. De kendte mig jo ikke så godt, men alligevel var det vigtigt for dem at holde fødselsdag for mig. Og selvfølgelig

spørger hun på en indirekte måde: 'Hvad er det for noget kage, du kan lide?' Og det var præcis den samme kage, jeg har tænkt på. Det var virkelig rart. Det betød virkelig meget, og det rørte mig meget i hjertet. De har tænkt på mig! (Samir).

Knap en måned efter Samir blev introduceret til værgen Lotte ved et officielt overdragelsesmøde på kommunen, besøgte han Lotte og hendes mand Lars samt deres to teenagebørn. Efter en kop te i solen på terrassen blev Samir overrasket med fødselsdagssang, kage og flag. Flere familiemedlemmer og venner, som Samir ikke havde set før, dukkede op i haven med favnen fuld af gaver. Samir havde ugen inden betroet Lotte, at han ikke plejede at fejre fødselsdag med sin familie i Afghanistan, og at han faktisk ikke var sikker på, hvilken dato han var født. Alligevel holdt Lotte en fødselsdagsfest for ham. Samir blev rørt, overrasket og varm om hjertet. Efter blot få ugers kendskab havde de tænkt på ham.

Inspireret af Signe Howells allerede omtalte arbejde med norske forældre og adoptivbørn beskriver antropolog Ceridwen Leith Hall i et studie af amerikanske forældre og russiske adoptivbørn, hvordan forældrenes iscenesættelse af barnets ankomst til USA som en „hjemkomst“ kan forstås symbolsk som en biologisk fødsel, idet barnet nu endelig ankommer til sin retmæssige familie (Hall 2012:30). Mens forældrenes returrejse fra Rusland med et „bewildered“ barn i favnen har karakter af en rites de passage, bliver hjemkomstfejringen en rituel markering af barnets ankomst til familien over for inviterede venner og familiemedlemmer. Fejringen er en vigtig del af forældrenes bestræbelse på at transformere barnet til „en af vore egne“ (Hall 2012). Fødselsdagsfejringen af Samir er måske ikke på samme måde en absolut markering af hans ankomst til Lottes familie, men dagen bliver alligevel central for Samirs oplevelse af at være accepteret og velkommen.

Ifølge Howell er transnationale adoptivbørn socialt nøgne, når de ankommer til Norge, eftersom de er blevet løftet ud af deres tidligere slægtskabsrelationer (Howell 2009:4).⁴ Ankomsten får karakter af en symbolsk genfødsel, hvor forældrene aktivt engagerer sig i at slægtsskabe og forvandle barnet til et af deres egne. Slægtsskabelsen sker imidlertid også ved hjælp fra statslig lovgivning, der tildeler barnet „en ny fødselsattest, et nyt navn, nyt statsborgerskab, nye slægtninge og et nyt hjem, nye sociale og kulturelle forventninger og nye relationer, der rækker ud over familien“ (op.cit.73).

Samir står (ligesom de øvrige uledsagede unge) på relativt bar bund efter ankomsten til sin anviste hjemkommune. Han er ankommet til Danmark uden forældre og er med sin boligplacering revet ud af de betydningsfulde relationer, som han havde opbygget til vennerne på asylcentret, og bor nu i stedet alene i en tom lejlighed. Lottes surpriseparty er imidlertid med til at konstituere ham som social person. Selvom det ikke nødvendigvis er kutyme at fejre fødselsdag i

Afghanistan, håndterer Lotte dagen, som hun ville gøre med sine egne børn. Og hun benytter fejringen til at introducere Samir til sin udvidede familie.

Man kan ydermere sige, at Samir den dag får en ny fødselsattest. Selvom han er i tvivl om datoen for sin fødsel, betragter Samir fremover denne dato som hans fødselsdag og har siden fejret den på præcis samme måde med kage og gæster i haven:

Her er det almindeligt, at alle ved, hvornår det er deres fødselsdag. Det er meget vigtigt, fordi ens venner og familie vil gerne sige tillykke. Så har man en dag, hvor alle ved, at det er den dag, hvor man alle sammen fejrer én. Så nu kommer alle mine venner og familie altid på den dag og fejrer mig hjemme hos Lotte. Og hvis det er dem, der har fødselsdag, så fejrer vi dem på samme måde. Og der er mange, så vi får meget god kage mange gange om året [griner] (Samir).

Fødselsdagen er blot et eksempel på, hvordan Lotte bestræber sig på at indskrive Samir i familiens liv og fortælling. Han bliver også inviteret med til andre højtid-er som for eksempel jul, sankthans og påske og introduceret til alle de ritualer og traditioner, der hører sig til. Endvidere tager Lotte og Lars ham med på ture rundtomkring i Danmark, så han for eksempel kan se Amalienborg og Tivoli i København, H.C. Andersens Hus i Odense, Den Gamle By i Aarhus og Grenen i Skagen. De ritualiserede fejringer og ture rundt i landet er Lottes aktive forsøg på at inkorporere Samir i hendes familie, netværk og nationale ophav, og det bidra-ger alt sammen til den transsubstantiation, der fremover vil knytte dem sammen i en fælles historie.

En ting er dog årlige ritualiserede højtid-er. Noget andet er mere ordinære hverdagspraksisser som madlavning og fælles måltider.

Mandagsmadder: bagning og fælles måltider

At lave mad og spise sammen er aktiviteter, som de fleste praktiserer på daglig ba-sis. Wasim og Susan har dog udviklet deres egne rutiner. De mødes fast hver søn-dag for at bage et rugbrød, som de den efterfølgende dag deler med Susans øvrige familie. På den måde har Wasim og Susan skabt et hverdagsritual, som markerer deres relation, og som udvikler deres indbyrdes forbundethed. Med et kæmpe smil fortæller Wasim om det, han og Susan har navngivet „mandagsmadder“:

Om søndagen bager jeg altid rugbrød med Susan. Det gør vi, fordi jeg engang spurgte mor, om hun ville lære mig det. Jeg smagte rugbrød på asylcentret, og der var det totalt klamt! Men første gang jeg var på besøg hos Susan, fik vi madder til aftensmad. Og hendes rugbrød! Det var så lækkert! Altså, det var fuldstændig blødt, og jeg spiste otte stykker [griner]. Så jeg spurgte hende, hvordan hun lave-

de det så godt. Så om søndagen skulle jeg være med til at bage det i køkkenet. Og hun viser mig alle ting. Rugmel skal vejes og der skal *mange* kerner i. Og så rører vi gæren ud i lidt varmt vand. Og så skal det hæve, inden det skal i ovnen. Og imens vi venter, så sidder vi altid og drikker te og snakker. Det er meget hyggeligt. Så nu er jeg altid med om søndagen til at bage det. Men vi skal ikke spise det før om mandagen! Det er, fordi Susan og familien kommer sent hjem den dag, så det skal bare være noget nemt. Så jeg kommer også og spiser mandagsmadder med dem (Wasim).

Hvad der startede som et ønske om at kunne bage et godt rugbrød, er i dag blevet til en ritualiseret hverdagspraksis. Susan er i dette tilfælde „ritualeksperten“ (Venhorst et al. 2013), der guider Wasim igennem bagningen, mens hele familien efterfølgende viser ham, hvordan man smører madder med rejer, æg, kartoffel eller makrel.⁵ Oplevelsen af at spise sammen med Susan resonerer med Wasims minder fra Afghanistan:

I Danmark var der jo gået lang tid, siden jeg havde været sådan sammen med nogen, man virkelig godt kan lide. Altså på den måde, hvor man sidder sammen og hygger og snakker, mens vi spiser. Det gjorde jeg jo altid med min familie i Afghanistan, inden vi flygtede. Det var jo ikke krig hele tiden. Der var også sådan nogle ting med familien. Så det var meget dejligt. At spise med Susan igen. Så fik man sådan en ro indeni, fordi nu følte jeg, at jeg var tilbage i den samme form for familie (Wasim).

Mandagsmadderne giver på den måde Wasim mulighed for at genopleve en velkendt rutine i at lave mad og spise med en familie. Genkendeligheden skaber en oplevelse af kontinuitet og tryghed i hans nye, usikre tilværelse, hvor han hverken ved, hvem han er, eller hvad han kan forvente af fremtiden. Spisesesancerne, hvor Susan, hendes mand og børn på forskellig vis guider Wasim til den korrekte udførelse, er således med til at forme Wasims overgang fra en status som asylansøger til et liv som ung medborger. Gennem denne formgivning udvikler han et tilhørsforhold til Danmark, eftersom han tydeligvis får smag for „madder“ – en klassisk dansk spise og nu hans nye livret. Jo mere rugbrød de bager, og jo flere „mandagsmadder“ de spiser sammen, jo tættere bliver Wasim forbundet til Susan og familien.

Mit eget værelse: manifestering af den unges plads i familien

Karsten og Jesper havde gjort det klar til mig, da jeg kom hjem til dem. De så meget spændte ud. Som om de glædede sig. Så tog de mig med ovenpå, hvor alle børn har værelser, og så gik vi hen til en lukket dør, som jeg vidste, var et kontor. Og så spørger Jesper, om jeg er klar, og han åbner døren. Så kigger jeg ind og kan

se, at der står en ny seng, hvor der er sådan noget fodboldsengetøj. Og der var et stort skrivebord og et fjernsyn, hvor Jesper sagde, at vi kunne spille PlayStation sammen. Og Karsten viste mig plakaterne. Han havde fyldt hele væggen med Manchester United. Mit yndlingshold, så jeg blev rigtig glad. Vivian kom op til os, og hun lagde armen om mig og sagde, at så kunne jeg blive og sove, hvis det blev sent. Så nu har jeg mit eget værelse (Awad).

Awad fortæller om den dag, hvor værgerne Karsten og hans søn, Jesper, viste ham det værelse, som de i al hemmelighed havde indrettet til ham. Det gamle kontor var blevet forvandlet til Awads nye værelse ved siden af de øvrige børns værelser på førstesalen. Selvom han havde et værelse på bostedet, blot et par kilometer derfra, fik Awad altså sit eget værelse og kunne nu, som Vivian (Karstens kone) sagde, „altid blive og overnatte“.

Et værelse er ikke det eneste, Awad har fået tildelt i Karsten og Vivians hjem. I et andet interview fortæller han om familiens faste pladser ved spisebordet:

Når vi spiser, har vi en fast plads, som vi altid sidder på. Altså, jeg har jo også min plads. Den er ved siden af Jesper og over for Karsten. Selvom jeg ikke spiser der hver dag, så er det jo bare blevet min plads, fordi det var der, jeg altid sad i starten. Så nu tænker vi alle sammen, at det er Awads stol (Awad).

Awad bor ikke hos Karsten, men har sin tydelige plads i hjemmet og altså også i familien. Ifølge Signe Howell spiller delte fysiske steder, plads og rum en stor rolle for adoptivbørns opfattelse af at høre til i deres nye familie samt for den gensidige slægtsskabelse mellem forældre og børn (Howell 2009:75). Det nyindrettede værelse og den faste plads ved spisebordet kan siges at være fysiske manifestationer af Awads plads i Karstens familie på lige fod med de øvrige børn i familien. Værelset med skrivebord og PlayStation samt muligheden for overnatning vil givetvis betyde, at Awad vil tilbringe stadig mere tid hjemme hos Karsten.

Samlet illustrerer de tre eksempler med fødselsdagsfejring, mandagsmadder og det nyindrettede værelse en dynamisk og vedvarende slægtsskabelsesproces mellem uledsagede unge flygtninge, værgerne og deres respektive familier. Via forskellige ritualiserede hverdagspraksisser bliver de unge indført i værgernes familieliv og kan på mange måder siges at blive „symbolsk plantet“ i værgernes liv og hverdag (jf. *ibid.*).

Deres nye forbundethed kommer til udtryk i brugen af konventionelle slægtstermer, for eksempel ved at de unge begynder at titulere og omtale deres værger som mor og far, værgernes børn som søskende og øvrige familiemedlemmer som bedsteforældre, onkler eller tanter. Over tid genskaber de unge flygtninge og værgerne i en intersubjektiv proces hinanden som nye personer, som individer, forældre og børn (*op.cit.*65).

Hverdagsritualerne kommer på den måde til at spille en betydelig rolle for flygtningenes overgang til livet som borgere i det danske samfund. Faktisk får værgernes gæstfrihed afgørende betydning for de unge, der alle har forskellige oplevelser af eksklusion og fremmedgørelse, mens de har opholdt sig i Danmark.

To former for gæstfrihed

Hidtil har vi vist, hvordan transsubstantiationen af unge uledsagede flygtninge sker i form af intersubjektive praksisser mellem de unge og deres danske værger, samt hvordan de er med til at skabe en følelse af forbundethed mellem dem. Samtidig peger de unge flygtninge på, at de til stadighed oplever at blive positioneret og behandlet som anderledes. Dette sker særligt i deres møde med personer, institutioner, politik og medier i det bredere danske samfund. Her bliver deres fremmedklingende navn, dialekt og fænotypiske fremtoning ofte fremhævet som indikation på deres tvivlsomme (manglende) tilhørsforhold til Danmark. Dette er meget lig Lene Myongs studier af koreanske adoptivbørn i danske familier, der, selvom de måske har været del af familien fra spæd, alligevel løbende konfronteres med mere eller mindre subtile hentydninger og reaktioner på deres fremmede baggrund og fremtoning (Myong 2011). Awad sætter selv ord på oplevelsen:

Karsten betyder, at jeg nu har en familie i Danmark. Det er ham, der gav mig tro på, at jeg godt kunne være i Danmark, for når man er her som flygtning, er der tit en følelse af, at man ikke må være her. Mange kigger på dig, som om du er fremmed og ikke velkommen i Danmark. De siger, at man skal opføre sig på en god måde, før at man får lov til noget, og så får man faktisk alligevel ikke lov til noget. Men Karsten viste mig alt det, jeg ikke vidste, hvordan jeg skulle gøre. Og efter jeg mødte ham, begyndte jeg at blive gladere og mere som mig selv. Og jeg fik et mere ordentligt liv, selvom alting var nyt, og jeg ikke vidste meget. Med Karsten var jeg aldrig bange for, at han ville tænke om mig, som andre danskere gør. Han var åben mod mig, og hele hans familie har taget mig ind, som om de virkelig vil have mig. Karsten lærte mig, at man godt kan have to familier. De er den familie, jeg har her i Danmark, fordi min rigtige familie ikke kan være her (Awad).

Som Awad antyder ovenfor, er det absolut ikke altid nemt at være uledsaget ung flygtning i det danske samfund. På den ene side oplever han gæstfrihed, når Karsten med åbne arme inviterer ham ind i sit hjem og sin familie. På den anden side har Awad også konkrete erfaringer med mere ugæstfri borgere, der betragter og behandler ham som en fremmed, der (måske) aldrig kommer til at høre til i Danmark (jf. Verdasco 2019; Dånge 2022). Faktisk fremstår Karsten nærmere som undtagelsen end reglen.

I sit studie af engelske plejefamiliers modtagelse af uledsagede mindreårige flygtninge anvender antropolog Ala Sirriyeh (2013) Jacques Derridas skelnen mellem *betinget* og *ubetinget* gæstfrihed. Hos Derrida (2000) er den betingede gæstfrihed funderet i lov og ret som for eksempel retten til at bede om beskyttelse og loven om udstedelse af midlertidige opholdstilladelser. Denne form tillader imidlertid værten (i dette tilfælde de danske myndigheder) at stille spørgsmål, som gæsten må besvare troværdigt og i overensstemmelse med loven: Hvem er du? Hvor kommer du fra? Hvad vil du her? Som Derrida påpeger, er denne form for gæstfrihed typisk udtryk for national suverænitet, en gæstfrihed, der i mange lande anvendes som middel til dels at anerkende gæsten, dels kontrollere og tolerere samme (op.cit.71-73). Derimod indebærer den ubetingede gæstfrihed en absolut åben og betingelsesløs modtagelse og accept af den ukendte anden (op.cit.25).

Sirriyeh viser, hvordan de plejefamilier, der møder de uledsagede unge flygtninge med en betinget gæstfrihed, ender med at stadfæste en vært-gæst-relation mellem de unge og dem selv. Dette forhindrer udviklingen af mere nære følelsesmæssige relationer. Omvendt betyder en ubetinget gæstfrihed, at plejefamiliernes gæstfrihedspraksisser over tid kan udvikles til egentlige familielignende relationer (Sirriyeh 2013).

Inspireret af Sirriyeh kan man sige, at Awad i overstående citat italesætter oplevelser af betinget og ubetinget gæstfrihed fra sin tid i Danmark. Med Howell kan man indskyde, at netop den distance, som følger af den betingede gæstfrihed, umuliggør en transsubstantiation mellem de involverede parter. Omvendt udviser Karsten en ubetinget gæstfrihed over for Awad.⁶ Han udviser en grundlæggende tillid til Awad, hjælper ham og undlader på den måde også at kontrollere og regulere hans adfærd i hjemmet.

Mere generelt har flere studier de senere år påpeget, hvordan flygtninge og indvandrere ofte fastholdes i en strukturel position som gæster. Marianne Gullestad (2002) og Peter Hervik (2004) påpeger, hvordan man i Norge og Danmark ofte mobiliserer en vært-gæst-model i diskussioner af forholdet mellem landets minoriteter og majoriteter. Flygtninge og indvandrere bliver låst i rollen som gæster, der må indordne sig værternes ønsker og luner – de må „skik følge eller land sky“ (Fadel 1999). Medie- og racismeforsker Rikke Andreassen (2007) påpeger, hvordan negative fremstillinger af synlige minoriteter (sort hår, mørk glød, udenlandsk klingende navne, tørklæder osv.) i nyhedsmedier og populærkultur er med til at henvise dem til en marginaliseret position i forhold til majoritetsbefolkningen. Psykolog Iram Khawaja viser, hvordan unge med minoritetsbaggrund hele tiden må gøre et ekstra arbejde for at blive set som ligeværdige medborgere (Khawaja 2011; se også Larsen 2011). Dette udpluk

– og man kunne have fremhævet mange andre studier – af nyere dansk migrationsforskning understøtter Awads oplevelse af, at „mange“ af dem, han har mødt i sin tid i Danmark, ser, opfatter og behandler ham som fremmed og stiller forskellige krav til, hvem han skal være, og hvordan han skal opføre sig. Awad bliver med andre ord igen og igen interPELLERET som én, der ikke hører naturligt til i Danmark (Koefoed & Simonsen 2010; Hervik 2016). Alt dette henviser til den betingede gæstfrihed, som på mange måder kan siges at dominere i den danske offentlighed – på den anden side står Karsten klar til at modtage Awad med åbne arme.

Trods de gode oplevelser med Karsten og Karstens familie beretter Awad også om oplevelser med betinget gæstfrihed og mistro, der fører til oplevelser af eksklusion og fremmedgørelse i det bredere samfund. Tankestrømme og savn af hans første familie i Afghanistan trænger sig ofte på, særligt når han møder modstand eller bliver usikker på sig selv og sin tilværelse.⁷ Det gjorde sig for eksempel gældende, da Awad blev visiteret til sin nye hjemkommune og afskåret fra vennerne på asylcentret. I den ensomme periode var savnet af hans afghanske familiemedlemmer som en fantomsmerter; de blev allestedsnærværende i kraft af deres fravær (Bille, Hastrup & Sørensen 2010).⁸ De unge har måske nok forladt eller er blevet adskilt fra deres afghanske forældre og familiemedlemmer, men de afghanske familier fylder naturligvis stadig meget i de unge flygtninges tanker, drømme og dagligdag. Mødet med Karsten kan ikke fundamentalt ændre på dette eller erstatte Awads afghanske forældre, men Karstens ubetingede gæstfrihed får hurtigt Awad til at føle sig tryk og tilpas i hans selskab. Med tiden er Karsten, Vivian og sønnen Jesper blevet Awads familie nummer to.⁹

Samlet er værgens ubetingede gæstfrihed og aktive forsøg på at inkludere de unge i deres liv af afgørende betydning for de uledsagede mindreårige flygtninge.

Konklusion: slægtsskabelse som bæredygtig model for fremtidig inklusion?

Værgeordningen er implementeret i dansk lovgivning for at sikre uledsagede mindreårige flygtninges trivsel og rettigheder. Ordningen har fokus på den frivillige varetagelse af værgeskabet, hvor man søger at modvirke uledsagede unges ensomhed og isolation samt give dem omsorg og støtte, så de på sigt kan opbygge et velfungerende voksenliv. Ifølge daværende konsulent ved Røde Kors, Niels Svankjær Christiansen, hjælper frivillige værger de unge flygtninge med at få bragt deres kompetencer og potentialer i spil, så de for eksempel kan gennemføre en uddannelse og derigennem opnå et „bæredygtigt, selvstændigt voksenliv og en meningsfuld tilværelse i Danmark“ (Christiansen et al. 2013:11).

Vores diskussion af relationerne mellem Wasim og Susan, Samir og Lotte samt Awad og Karsten bekræfter på mange måder, hvordan værgeordningen på længere sigt kan udvikle sig til familielignende relationer. I kraft af fælles hverdagsritualer sker over tid den transsubstantiation, som former stærke følelser af forbundethed mellem den unge flygtning og den frivillige værge. Det, der startede som en formel juridisk anordning, bliver gennem slægtsskabelse over tid til en familielignende relation. De involverede parter bliver, som Signe Howell foreslår, både „gjort til slægt gennem lov og gennem opfostring“ (Howell 2009:73).

Indsigterne præsenteret i denne artikel kommer dog med det forbehold, at vi alene diskuterer velfungerende værgeordninger. Der er også adskillige tilfælde, hvor det forbliver en formel juridisk ordning, der ophører, når den unge bliver myndig. Ligesom der er eksempler på, at relationen brat afsluttes, fordi den unge flygtning eller værgen beder om det, hvilket for eksempel kan ske, hvis deres personlige kemi ikke fungerer. Faktisk fortæller flere unge om tidligere mislykkede relationer, hvor de oplevede, at værgen hverken var særlig gæstfri eller evnede at inkludere dem i deres familie.

Vi har diskuteret værgeordningen i forhold til en mere generel kulturel model om værter og gæster og foreslået, at vi med værgeordningen ser konturerne af et mere symmetrisk forhold mellem de involverede parter. Transsubstantiation af den unge flygtning og værgen (og til en vis grad dennes familie) er netop gensidig og resulterer i, at alle parter rykker og forandrer sig samt nærmer sig hinanden. Slægtsskabelsen sker måske nok ved, at værgerne gennem hverdagsritualer indskriver de unge flygtninge i deres liv, hjem og familiefortælling, men også ved, at alle parter tager form af hinanden. Denne fundamentale gensidighed og ligeværdighed står i skarp kontrast til aktuelle ideer og forestillinger om „integration“, hvor der altid er nogle (majoriteten), som har ret, agt og magt til at gøre noget med nogle andre (minoriteten) (Olwig & Pærregaard 2011; Rytter 2019). Kultursociolog Jonathan Schwartz har tidligere foreslået, at vi (måske) på sigt kan overkomme vært-gæst-dikotomiens asymmetriske magtforhold ved at gentænke forholdet mellem majoriteter og minoriteter som en mere ligeværdig relation mellem nabo/nabo (Schwartz 2003) – eller som i dette tilfælde gennem nære familielignende relationer. Værgeordningen rummer således kimen til en ny model for fremtidig inklusion af flygtninge og andre indvandrere i Danmark, men som vi også har diskuteret, beror dette på en ubetinget gæstfrihed, hvor nyligt ankomne gives plads til og mulighed for at blive del af hverdagsliv og lokalsamfund uden at skulle bestræbe sig på at efterleve evindelige krav om integration eller blive holdt ud i strakt arm som fundamentalt anderledes.

Værgeordningen havde sin storhedstid i årene 2015-2016, hvor der kom mange uledsagede mindreårige til Danmark. Dette er imidlertid ikke længere tilfældet. I 2020 ankom blot 161 uledsagede mindreårige (Udlændinge- og Inte-

grationsministeriet 2021:7). Endvidere har et flertal i Folketinget ændret politisk kurs om modtagelsen af flygtninge. Med det såkaldte „paradigmeskifte“ vedtaget i februar 2019 er det nu en klar politisk målsætning, at flygtninge *ikke* skal være her permanent, men sendes retur til deres første hjemland, så snart det er muligt (Tan 2020; Dånge 2022). Dette blev for eksempel effektueret for mange syriske flygtninge, der i foråret 2021 blev meddelt, at de ikke ville få forlænget deres midlertidige opholdstilladelse. Spørgsmålet er, hvilke konsekvenser denne hjemsendelsesdagsorden vil få for værgeordningen. Vil frivillige borgere fortsat åbne deres familier, hjem og hjerter for unge flygtninge og aktivt bruge tid, energi og ressourcer på at opbygge stærke relationer til dem, når de måske skal sendes ud af Danmark blot få år senere? Vil de unge og deres værger fortsat engagere sig på samme måde, når begge parter har en underliggende vished om, at relationen en dag vil blive brudt?

Denne artikel har diskuteret værgeordningens muligheder og iboende potentiale for at inkludere unge uledsagede flygtninge i Danmark samt skabe optimale betingelser for, at de trods en svær og traumatisk barndom kan blive velfungerende voksne og aktive samfundsborgere. Men i hvilken grad paradigmeskiftet undergraver dette, må tiden og fremtidige studier vise.

Noter

Tak. Først og fremmest tak til de mange modige unge flygtninge og danske værger, der har medvirket i det feltarbejde, der ligger til grund for denne artikel. Uden jer ville vi aldrig blive klogere. Også tak til deltagerne ved panelet *Beginning Anew in a Mobile World* på MEGA-seminaret 2021, hvor en tidlig udgave af denne artikel blev præsenteret og diskuteret.

1. David Schneider introducerer skellet mellem „order of nature“ og „order of law“ i sin undersøgelse af slægtskab i Nordamerika. Hans informanter skelner mellem familiemedlemmer, som de oplever at være relateret til via blod og substans, for eksempel deres far, mor, søskende og bedsteforældre, og så dem, som de er i familie med via en juridisk orden, for eksempel ægtefæller, svigerforældre, svoger og svigerinder (Schneider 1980 [1968]).
2. Forskningsprojektet ARTlife – *Articulations of Life among Afghans in Denmark* (AUFF NOVA 2017-2022) undersøger, hvordan forskellige grupper afghanske flygtninge oplever at bo i Danmark. Projektgruppen anvender kreativ samskabelse for at give herboende afghanere mulighed for selv at komme til orde og formulere „artikulationer af liv“. Metodisk arbejdes der blandt andet med film, teater, tegninger, sociale medier og eksperimentelle rum. Deltagere i ARTlife er forskerne Mikkel Rytter, Karen Waltoorp, Christian Vium, Julie Nynne Bune og Narges Ghandchi samt de fem specialestuderende (nu færdiguddannede antropologer) Lærke Møller Nielsen, Shubhdeep Singh Parwana, Ida Wilson, Josephine Bülow og Nina Vestergaard Andersen.
3. Transsubstantiation er også kendt fra den romersk-katolske kirke, hvor brød og vin under nadveren *bliver* til Jesu legeme og blod.
4. Antagelsen om, at mennesket er „socialt nøgent“, når det fjernes fra sit biologiske ophav og sociale kontekst, negligerer på sin vis betydningen af den enkeltes livshistorie og biografi. Lene Myong har kritiseret antagelsen om, at adoptivbørn afkobles fra deres familie- og slægtsrelationer, når de indgår i transnationale adoptionsprogrammer (Myong 2011). Når vi

alligevel medtager Signe Howells idé om social nøgenhed, er det for at understrege, hvordan de unge flygtninge oplever sig som ensomme og sårbare, idet de dels er uden deres afghanske familie, dels er uvante med de sociale og kulturelle forventninger, de møder hos deres danske væрге.

5. Birgitte Romme Larsen (2011) viser, hvordan kvoteflygtnings madvaner bliver omdrejningspunkt for forskellige interventioner fra velmenende naboer og frontmedarbejdere i kommunale daginstitutioner. Mad og måltiders symbolske betydning for flygtnings og indvanderes inklusion i det danske samfund kan næppe undervurderes (se også Rytter, Ismail & Sparre 2021).
6. Denne ubetingede gæstfrihed er imidlertid forudsat af de lovgivningsmæssige rammer, som væргеordningen udspringer af. Rammesat af loven bliver forholdet mellem Karsten og Awad og de øvrige unge flygtninge og deres væрге iscenesat som „familielignende“ – måske er det netop derfor, at vi her ser en mere åben og imødekommende modtagelse af den unge flygtning. Just som man ville tage imod ethvert andet familiemedlem.
7. Awads tilbagevendende minder om livet og familien i Afghanistan understreger, at selvom de unge flygtninge måske nok er „socialt nøgne“, når de ankommer til deres nye hjemkommune, er de fortsat indlejret i minder og familierelationer.
8. Meget tilsvarende diskuterer Mikkelt Rytter og Andreas Gadeberg Nielsen (2020), hvordan dansk-afghaneres ægteskaber fortsat hjemsøges af fortidens konflikter og fortrædeligheder. Man har måske nok lagt krigen i Afghanistan bag sig, men den er alligevel hele tiden til stede i samværet mellem afghanske familier i Danmark og accentueres ved partnervalg og ægteskab.
9. Selvom Awad og de øvrige unge opfatter værgerne (og deres udviede familier) som deres familie, er disse familier „nummer to“ i forhold til deres familie i Afghanistan, som altså stadig rangerer i deres fortællinger som „nummer et“. Enkelte unge er fortsat i kontakt med deres afghanske familie, mens andre ikke ved, om familien er død eller i live, og i så fald hvor i verden de befinder sig.

Litteratur

- Andreassen, Rikke
2007 Der er et yndigt land. Medier, minoriteter og danskhed. København: Tiderne Skifter.
- Bille, Mikkel, Frida Hastrup & Tim Flohr Sørensen (eds)
2010 An Anthropology of Absence. Materializations of Transcendence and Loss. London: Springer.
- Carsten, Janet
1991 Children In-Between. Fostering and the Process of Kinship on Pulau Langkawi, Malaysia. *Man* 26(3):425-43.
1995 The Substance of Kinship and the Heat of the Heart. Feeding, Personhood, and Relatedness among Malays in Pulau Langkawi. *American Ethnologist* 22(2):223-41.
- Carsten, Janet (ed.)
2000 Cultures of Relatedness. New Approaches to the Study of Kinship. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christiansen, Niels Svankjær, Ole Jeppesen & Marie B. Trillingsgaard
2013 Forældremyndighed for uledsagede børn og unge. En håndbog til frivillige. København: Røde Kors.
- Derluyn, Ilse
2018 A Critical Analysis of the Creation of Separated Care Structures for Unaccompanied Refugee Minors. *Children and Youth Services Review* 92:22-29. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.03.047>.

- Derrida, Jacques
2000 Of Hospitality. Anne Dufourmantelle Invites Jacques Derrida to Respond. Stanford: Stanford University Press.
- Dånge, Louise
2022 Taking Control and Reorienting Future Aspirations. How Young Refugees in Denmark Navigate Life Between Integration and Repatriation. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 49(3):655-72. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2077182>.
- Fadel, Ulla Holm
1999 Skik følge eller land fly. Danske forståelser af kulturel forskellighed. I: P. Hervik (red.): Den generende forskellighed. Danske var på den stigende multikulturalisme. Pp. 214-61. København: Hans Reitzels Forlag.
- FN
2005 Generel bemærkning nr. 6. Behandling af uledsagede børn og børn, der er adskilt fra deres familie uden for deres oprindelsesland. Konventionen om Barnets Rettigheder. <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc6.pdf>. Læst 26.02.2023.
- 2009 Retningslinjer for international beskyttelse. Asylsøgende børn i henhold til artikel 1, litra A, stk. 2, og artikel 1, litra F, i konventionen af 1951 og/eller protokollen af 1967 om flygtninges retsstilling. Geneve: FN's Flygtningehøjkommissariat.
- Grünenberg, Kristina & Katrine Johansen Scheppelem
2013 Passende og upassende relationer. Familien som ideal i socialt arbejde. I: H. Mogensen & K.F. Olwig (red.): Familie og slægtskab. Antropologiske perspektiver. Side 189-206. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Gullestad, Marianne
2002 Det norske – sett med nye øyne. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hall, Ceridwen Leith
2012 Consuming Culture, Creating Memory. How American Parents Relate to Russian Adoptees. Ph.d.-afhandling. Californien: University of California, San Diego.
- Hastrup, Kirsten
2009 Videnskabelig praksis. Det etiske felt i antropologien. I: K. Hastrup, Kirsten (red.): Mellem mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik. Side 9-30. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hervik, Peter
2004 The Danish Cultural World of Unbridgeable Differences. *Ethnos* 69(2):247-67. <https://doi.org/10.1080/0014184042000212885>.
- 2016 Fortællingen om de danske værter og deres generende gæster. I: I.B. Glavind, A-D. Christensen & T.L. Thomsen (red.): Narrativ forskning. Tilgange og metoder. Side 275-92. København: Hans Reitzels Forlag.
- Howell, Signe
2009 The Kinning of Foreigners. Transnational Adoption in a Global Perspective. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Khawaja, Iram
2011 Blikkene. Muslimskhedens synlighed, kropsliggørelse og forhandling. I: M.H. Pedersen & M. Rytter (red.): Islam og muslimer i Danmark. Religion, identitet og sikkerhed efter 11. september 2001. Side 269-91. København: Museum Tusulanums Forlag.

- Koefoed, Lasse & Kirsten Simonsen
2010 „Den fremmede“, byen og nationen. Om livet som etnisk minoritet. Frederiksberg: Roskilde Universitets Forlag.
- Korteweg, Anna
2017 The Failures of “Immigrant Integration”. The Gendered Racialized Production of Non-Belonging. *Migration Studies* 5(3):428-44. <https://doi.org/10.1093/migration/mnx025>.
- Larsen, Birgitte Romme
2011 Drawing Back the Curtains. The Role of Domestic Space in the Social Inclusion and Exclusion of Refugees in Rural Denmark. *Social Analysis* 55(2):142-58. <https://doi.org/10.3167/sa.2011.550208>.
- Mogensen, Hanne Overgaard & Karen Fog Olwig
2013 Introduktion. Familie og slægtskab. Antropologiske perspektiver på nære relationer. I: H. Mogensen & K.F. Olwig (red.): Familie og slægtskab. Antropologiske perspektiver. Side 9-32. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Myong, Lene
2011 Bliv dansk, bliv inkluderet. Transnational adoption i et in- og eksklusionsperspektiv. *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift* 48(3):268-76.
- Nielsen, Lærke Møller
2020 Forældre ved lov. En antropologisk undersøgelse af familie- og slægtskabskonstruktioner mellem uledsagede unge flygtninge og deres danske værgere. Kandidatspeciale. Aarhus: Afdeling for Antropologi, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Olwig, Karen Fog
2007 Caribbean Journeys. An Ethnography of Migration and Home in Three Family Networks. Durham, NC, & London: Duke University Press.
- Olwig, Karen Fog & Karsten Pærregaard (eds)
2011 The Question of Integration. Immigration, Exclusion and the Danish Welfare State. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Panther-Brick, Cathrine & Malcolm Smith
2000 Abandoned Children. New York: Cambridge University Press.
- Pedersen, Marianne Holm
2014 Iraqi Women in Denmark. Ritual Performance and Belonging in Everyday Life. New York: Manchester University Press.
- Pedersen, Marianne Holm & Mikkel Rytter
2018 Rituals of Migration. An Introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44(16):2603-2616. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1389024>.
- Pedersen, Marianne Holm & Mikkel Rytter (red.)
2006 Den stille integration. Nye fortællinger om at høre til i Danmark. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Pedersen, Pia Vivian & Tine Tjørnhøj-Thomsen
2013 Barnløse og socialt udsattes perspektiver på forældreskab, familie og fællesskab. I: H.O. Mogensen & K.F. Olwig (red.): Familie og slægtskab. Antropologiske perspektiver. Side 37-54. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

- Rytter, Mikkel
 2013 Family Upheaval. Generation, Mobility and Relatedness among Pakistani Migrants in Denmark. Oxford & New York: Berghahn Books.
- 2018 Made in Denmark. Refugees, Integration and the Self-Dependent Society. *Anthropology Today* 34(3):12-15. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12433>.
- 2019 Writing Against Integration. Danish Imaginaries about Culture, Race and Belonging. *Ethnos* 84(4):678-97. <https://doi.org/10.1080/00141844.2018.1458745>.
- Rytter, Mikkel, Ismail Abir & Sara Lei Sparre
 2021 Food as Care and Friction in Late Life. Marginalization of Muslim Immigrant Families in the Danish Welfare State. *Food, Culture and Society*. E-publish before print. <https://doi.org/10.1080/15528014.2021.1963925>.
- Rytter, Mikkel & Andreas Gadeberg Nielsen
 2020 Marriage in the Ruins of War. Intergenerational Hauntings in the Afghan Diaspora. *Ethnicities* 20(5):983-1002. <https://doi.org/10.1177/1468796819896100>.
- Rytter, Mikkel & Karen Fog Olwig
 2018 At snakke om det. Måder at interviewe på. I: H. Bundgaard, H. Mogensen, & C. Rubow (red.): *Antropologiske projekter. En grundbog*. Side 181-94. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Sahlins, Marshall
 2013 What Kinship Is – And Is Not. Chicago: University of Chicago Press.
- Schierup, Carl-Ulrik
 1993 På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark. Esbjerg: Syddansk Universitet.
- Schinkel, Willem
 2017 Imagined Societies. A Critique of Immigrant Integration in Western Europe. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider, David M.
 1980 [1968] American Kinship. A Cultural Account. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Schwartz, Jonathan
 2003 Du må ikke begynde med osten. Integration og identitet anskuet gennem socialforskning. *Jordens Folk* 2.
- Sirriyeh, Ala
 2013 Hosting Strangers. Hospitality and Family Practices in Fostering Unaccompanied Refugee Young People. *Child & Family Social Work* 18:5-14. <https://doi.org/10.1111/cfs.12044>.
- Social- og Indenrigsministeriet
 2020 Forældreansvarsloven. Lovbekendtgørelse nr. 1768 af 30/11/2020. <https://danke.love.dk/for%C3%A6ldreansvarsloven>.
- Social- og Integrationsministeriet
 2012 Den gode modtagelse af uledsagede mindreårige i kommunerne. København: Social- og Integrationsministeriet.
- Tan, Nikolas Feith
 2020 The End of Protection. The Danish “Paradigm Shift” and the Law of Cessation. *Nordic Journal of International Law* 90(1):60-85. <https://doi.org/10.1163/15718107-bja10009>.

- Udlændinge- og Integrationsministeriet
 2018 Informationsbrev om midlertidige forældremyndighedsindehavere til uledsagede og ledsagede flygtningebørn med opholdstilladelse. København: Udlændinge- og Integrationsministeriet.
- 2021 Tal på udlændingeområdet pr. 31.05.2021. København: Udlændinge- og Integrationsministeriet.
- Udlændingestyrelsen
 2017 Tal og fakta på udlændingeområdet 2016. København: Udlændingestyrelsen.
- UN
 1997 Guidelines on Policies and Procedures in Dealing with Unaccompanied Children Seeking Asylum. Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Refugees.
- UNHCR/UNICEF
 2014 Trygt og sikkert. Hvad landene i Europa kan gøre for at sikre uledsagede og adskilte børns tarv. I: UNHCR Regional Representation for Northern Europe (red.): Når børn søger om beskyttelse. Et kompendium om asylsøgende børns rettigheder. Side 3-54. Stockholm: UNHCR Regional Representation for Northern Europe.
- Venhorst, Claudia, Thomas Quartier, Peter Nissen & Eric Venbrux
 2013 Islamic Ritual Experts in a Migration Context. Motivation and Authority in the Ritual Cleansing of the Deceased. *Mortality* 18(3):235-50. <https://doi.org/10.1080/13576275.2013.819321>.
- Verdasco, Andrea
 2019 Communities of Belonging in the Temporariness of the Danish Asylum System. Shalini's Anchoring Points. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(9):1439-57. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1443393>.
- 2020 Everyday Rituals of Migration. Constructing Relatedness and Agency among Young Refugees in Denmark. *Ethnos* 85(3):550-74. <https://doi.org/10.1080/00141844.2019.1604558>.
- Vitus, Kathrine
 2011 Børns status. I: K. Vitus & S.S. Nielsen (red.): Asylbørn i Danmark. En barndom i undtagelsestilstand. Side 139-51. København: Hans Reitzels Forlag.
- Vitus, Kathrine & Hilde Lidén
 2010 The Status of the Asylum-Seeking Child in Norway and Denmark. Comparing Discourses, Politics and Practices. *Journal of Refugee Studies* 23:62-81. <https://doi.org/10.1093/jrs/feq003>.
- Wernesjö, Ulrika
 2012 Unaccompanied Asylum-Seeking Children. Whose Perspective? *Childhood* 19(4):495-507. <https://doi.org/10.1177/0907568211429625>.
- Whyte, Zachary
 2009 An Ethnography of Asylum-Seeking in Denmark. Upubliceret Ph.d.-afhandling. Oxford: University of Oxford.

ANMELDELSER

JON DAG RASMUSSEN: Ældre på samfundets underflade. Frederiksberg: Frydenlund Academic 2019. 199 sider. ISBN 978-87-7216-101-3. Pris: 299 kr.

I storbyen findes ældre mennesker, som om morgenen forlader deres små lejligheder og dagen igennem bevæger sig upåagtede og oversete mellem genbrugsbutikker, værtshuse, offentlige kantiner, væresteder, varместuer, kirker, parker, gadehjørner og kiosker. Mange af dem lever i økonomisk og social fattigdom, og deres liv er ofte præget af alkohol- og stofafhængighed, af psykisk sårbarhed og af sociale vanskeligheder. Det er de mennesker – især ældre mænd – og det sociale liv, som udspiller sig mellem dem, der er omdrejningspunktet for Jon Dag Rasmussens fremragende bog.

Bogen er baseret på fire års etnografisk feltarbejde, hvor forfatteren har skabt et rigt empirisk materiale. I sin analyse og fremskrivning af de ældre og deres hverdagsliv styrer han uden om de overskuelige kategorier, mærkater og kasser, der oftest bruges om de mennesker, der lever på kanten af samfundet. I stedet udfoldes med hjælp fra teoretikere som Walter Benjamin, Donna Haraway og Tim Ingold og skønlitterære forfattere som Thomas Espedal en analyse af de ældres egen sociale verden; en analyse, som er beundringsværdig opmærksomhed på alt det, som ikke er umiddelbart synligt – på socialitetens særegne logikker og kompleksitet og på de forunderlige forbindelser, der knyttes til steder, ting og til tamme og vilde dyr.

I bogen er der fem analytiske kapitler. Det første kapitel omhandler bevægelsen som en central del af de ældres hverdag. Nogle af de ældre følger faste rutiner, andre strejfer mere tilfældigt rundt mellem velkendte steder. Men det er et fællestræk, at opholdet i egen bolig er forbundet med uro og isolation, og at bevægelsen i byen strukturerer dagen og leder de ældre ind i forskellige sociale sammenhænge.

Kapitel to undersøger de steder i byen, som de ældre bevæger sig imellem. Her beskrives den særlige form for socialitet, der udledes, og den fortættede atmosfære, der opstår, på gadehjørnet, værestedet, værtshuset og i genbrugsbutikken.

Det tredje kapitel undersøger de ældres forhold til dyr og ting som ledsagere, der holder dem med selskab. Her beskrives samspillet med fugle, katte og padder i parkerne, begejstringen ved rariteter som en „firkløverflaske“ (en øl med

flere etiketter på), og den fornemmelse af nærvær, som elektronik og VHS-bånd kan udgøre for den dedikerede samler.

Det fjerde kapitel handler om uformelle økonomier, byttehandler og udvekslinger af penge, hælervarer, receptpligtig medicin, euforiserende stoffer, drikkevarer og forskellige former for tjenester. Gennem denne udveksling vedligeholdes sociale relationer. Samtidig betyder fattigdommen, at tricks, afpresninger og snyd også indgår i den uformelle økonomi med sociale konflikter til følge, men også særlige former for „venskab“ og „loyalitet“, hvor bedrag kan sameksistere med dybtfølt tilknytning.

Den sidste del af bogen handler om forsvindinger og udeblivelser og om at befinde sig i en sfære af tidlig og dramatisk død. I en af bogens mange stærke passager møder vi Jørgen, som i en notesbog holder regnskab med den død, der har omgivet ham siden 1960'erne. I den lange „dødsliste“ står navne som Jan S., Flytte Carl, Asterix – efterfulgt af en registrering af dødsårsagen, der som oftest er overdosis, selvmord eller druk. Vi bliver også vidner til Jørgens egen „sociale død“, og hvordan han omgærdes af de andres tavshed og tilsyneladende ligegyldighed og foragt, da han forsvinder ind i stofmisbrug for derefter at vende tilbage til værtshusene mere død end levende. Selv forfatteren undgår ham som beskrevet i disse hjerteskrærende linjer:

En eftermiddag dukker han igen ud af tusmørket, da han viser sig på værestedet Vestlig. 'Han er færdig,' tænker jeg instinktivt, da jeg ser ham blandt gruppen af stofmisbrugere. Hans øjne er søgende, han taler lavmælt og dirrende med den lille gruppe stofkyndige [...]. Langsomt bevæger han sig hen til skranken i køkkenet og køber et glas mælk, som drikkes i ét drag med urolig hånd. Vi taler ikke sammen denne dag – jeg undgår kontakten, nærmest skjuler mig for ham i den korte periode, han befinder sig på værestedet, da en samtale både vil være konfronterende for ham og mig. Hele den stolte livsfortælling, han har givet videre gennem flere års etnografisk venskab, vil krakelere i en sådan kontakt. Den tanke skriver jeg ned i mine feltnoter denne dag på værestedet. Det er vinter og tæt på at være jul.

Kort efter dør Jørgen af en overdosis, muligvis et selvmord, en død, hvormed han indskrives i sit eget regnskab.

Dag Rasmussen har en særlig sproglig sans, og de skæve karakterer træder meget levende frem som mennesker, der klarer sig gennem dagen takket være deres selvopholdelsesdrift og kreative virketrang. Samtidig løber en forstemmende understrøm af ensomhed gennem hele bogen. Når de ældre søger ud i byen og leder efter andres selskab, gør de det med en distanceret vagtsomhed. De passer på, at de ikke kommer for tæt på nogen, at de ikke bliver snydt eller svigtet, de investerer kloge af skade ikke for meget af sig selv, men omvendt for-

ventes der heller ikke af dem, at de skal gøre det. Dag Rasmussen beskriver en særlig socialitet, som han kalder ad hoc-socialitet. Det er en form for socialitet, hvor man kan finde selskab og ofte også hjælp, når man har brug for et hurtigt lån, men hvor relationerne synes uendelige skrøbelige og opløses i det øjeblik, den enkelte ikke er i stand til at opretholde sin bevægelse gennem byen på grund af sygdom eller andre problemer. Hvis ikke man er at finde i byens rum, findes man slet ikke.

Bogen giver ikke løsningsforslag på de problemer, de ældre kæmper med. I et appendiks peger Dag Rasmussen dog på, hvordan bogens indsigter kan bruges af politikere og velfærdsarbejdere. Han understreger her, at de ældre gerne vil hjælpes, men at de gør alt for at undslippe tilbud, der lugter af pædagogiserende, opdragende interventioner, der vil have dem til at tilpasse sig samfundets normer og krav. I stedet er accept af deres alternative leveform og opbygningen af tillidsfulde relationer forudsætningen for, at disse mennesker vil gribe den hjælp, der tilbydes.

Bogens kvaliteter består i, at den beskriver en social verden befolket af mennesker, som vi alle er stødt på, når vi går gennem byen, men som kun få har et egentligt kendskab til. I bogen udfoldes samtidig usædvanligt rige etnografiske beskrivelser og analyser, som bidrager med vigtige indsigter til det sociale arbejde. Bogen er relevant til undervisningsbrug i fag som antropologi, sociologi og pædagogik. Den er også oplagt læsning i de sociale professionsfag og af alle, der arbejder på det socialpolitiske område.

Stine Grønbæk Jensen

Postdoc

Dansk Center for Aldringsforskning, Syddansk Universitet

Tilknyttet Danmarks Forsorgsmuseum

REGNAR KRISTENSEN & CLAUDIA ADEATH VILLAMIL: The Children of Gregoria. Dogme Ethnography of a Mexican Family. New York: Berghahn Books 2020. 280 sider. ISBN 978-17-8920-653-1 (hb). ISBN 978-17-8920-654-8. Pris: \$149/£110.

Los hijos de Gregoria. Relato de una familia mexicana. Mexico D.F: Penguin Random House Grupo Editorial, Grijalbo 2020. 328 sider. ISBN 978-60-7318-936-1. Pris: \$149.

Kan etnografi stå alene og tale for sig selv? Hvad sker der, når etnografien fortælles fri for teori og akademiske argumenter? *The Children of Gregoria* er et bud på dette, der drager læseren ind i tre generationer af den mexicanske fami-

lie Rosales' liv i et af Mexico Citys fattigere kvarterer. Både titlen og bogens polyfoniske fortællerstil trækker tråde til klassikeren fra 1961, *The Children of Sanchez*, skrevet af den amerikanske antropolog, Oscar Lewis, som ligeledes eksperimenterede med en formidling af det etnografiske materiale, hvor feltens stemme er så meget i fokus som muligt. *The Children of Gregoria*, som er udkommet 59 år senere, følger Rosales-familiens prekære liv i selvsamme kvarter, hvor Sanchez-familien er fra, og hvor mange af de samme sociale problematikker opleves endnu såsom korrupsion, kriminalitet, vold og mangel på retssikkerhed for samfundets fattigere klasser. Rosales-familiens fortællinger vidner til gengæld også om et Mexico, der i de seneste par årtier er blevet præget af de sociale konsekvenser fra kartellernes narkohandel såsom stofmisbrug og stigende vold relateret til narkokrigen og lokale kriminelle banders involvering i denne. Et af familiemedlemmerne, Israel, har en høj position i en lokal bande, men hans kriminelle aktiviteter er snarere baggrunden end omdrejningspunktet for denne bog, der handler om familieloyalitet og -illoyalitet i en kontekst af social ulighed og marginalisering.

„Hvis hun ikke var sådan, ville livet allerede have ædt hende og spyttet hende ud igen.“ Sådan siger datteren, Luz, om sin mor, Gregoria Rosales, som er bogens hovedperson (s. 26-27). Hvert ord i bogens 11 kapitler er blevet talt ind i en mikrofon af en af Rosales-familiemedlemmerne, transskriberet og redigeret efterfølgende af forfatterne i tilblivelsen af denne bog. På denne måde er bogen en fortælling om Rosales-familien fortalt gennem deres egne ord og på deres egne poetiske præmisser. Fuldt af bandeord og stærke vendinger fortæller de om og genskaber et barskt liv, hvor man skal gøre sig hård for at overleve. I næsten otte år har forfatterne tilbragt tid med og interviewet Gregoria, seks af hendes børn og deres nærmeste familie. Bogen afspejler denne intimitet og fortrolighed, som forfatterne har opnået gennem mange års samvær med Rosales-familien.

Bogens første kapitel starter med Gregorias og to af hendes børns erindring af det famøse jordskælv i Mexico City 1985, der ødelagde tusindvis af familiers hjem – inklusive Rosales-familiens. Derefter flytter Gregoria med sine på det tidspunkt små børn ind i et socialt boligbyggeri støttet af baptistkirken i et nabokvarter, som Gregoria i denne bog vælger at kalde *Esperanza* („håb“ på spansk). Resten af kapitlerne gengiver Rosales-familiemedlemmernes beskrivelser og refleksioner over forskellige aspekter, relationer og begivenheder i deres liv i og omkring Esperanza. Gennem deres vidnesbyrd kommer bogen ind på en lang række klassiske antropologiske temaer såsom familie, religion og tro, helbred og vold. Analysen er dog op til læseren selv, i og med at forfatterens stemme kun kommer til udtryk i Ragnar Kristensens refleksioner om bogen (i den engelske udgave) i „Appendix I“, et manifest i „Appendix II“ samt et kort forord og et efterord.

Inspireret af den filmiske dogmebevægelse fra 1995 har forfatterne Regnar Kristensen og Claudia Adeath udformet et manifest for, hvad de kalder *dogmeetnografi*, med 10 regler, der har til hensigt at bringe informanterne og deres fortælling i fokus. Dogmeetnografien er et bud på en gentænkning af det komplekse forhold mellem forsker, informant, tekst og læser, der især blev sat spørgsmålstegn ved i den antropologiske disciplin i 80'erne og 90'ernes repræsentationsdebat og postkoloniale selvrefleksion over forskerens rolle i konstruktionen af „kultur“. Men som Kristensen reflekterer i „Appendix I“, frigør dogmeetnografi ikke forskeren fra at have en autoritær indflydelse på, hvordan informanternes fortælling repræsenteres og guider læserens potentielle analyse. For eksempel har Rosales-familiemedlemmerne ikke deltaget i det kæmpe arbejde med at udvælge, redigere, komprimere og stykke de i alt 3.500 transskriberede sider sammen til en sammenhængende fortælling, hvilket dermed afspejler forfatternes ønskede udtryk og struktur.

I modsætning til Oscar Lewis' kronologiske struktur i *The Children of Sanchez* har Kristensen og Villamil valgt at inddele Rosales-familiens fortællinger i tematiske kapitler, som er del af tre overordnede linjer. Kapitel 2, 4 og 11 handler overordnet om familiemedlemmernes personlige relationer, herunder temaer som husvold og utroskab. Kapitel 1, 6, 8, 9 og 10 drejer sig om konkrete begivenheder såsom jordskælvet (kapitel 1) eller Gregorias' søn, Marios, fængselsforløb (kapitel 6). En tredje overordnet linje handler om socioøkonomiske og kulturelle aktiviteter, som dækkes i kapitel 3 gennem et fokus på forskellige former for uformelt arbejde og kriminelle aktiviteter, kapitel 5 om vold, og kapitel 7 om religion og overtro. Hvert kapitel springer mellem Gregorias, hendes børns og andre familiemedlemmers perspektiv. Det giver en form for validitet at læse om samme situation ud fra forskellige perspektiver, men det gør også ofte læsningen staccatolignende og gør det svært at holde styr på de mange fortælleres relationer, personlige motivationer og handlingsrum.

Ifølge Kristensen er den akronologiske, tematiske fortællerlinje et forsøg på at undgå en psykoanalytisk læsning af Rosales-familien, som han argumenterer for, at Lewis' monografi lægger op til ved at strukturere Jesus Sanchez' fortællinger fra barndomserindringer til voksenliv. Kristensen argumenterer, at *The Children of Sanchez*' fortællerstruktur implicit underbygger Lewis' stærkt kritiserede teori om, at et særligt værdisystem eller en „fattigdomskultur“ indlejres fra barndommen, hvis man vokser op i fattigdom og er med til at reproducere fattige menneskers marginalisering i samfundet. Fremhævelsen af udvalgte temaer frem for familiemedlemmernes personlige udvikling er forfatternes forsøg på en struktur, der ikke leder op til en individualiserende „victim blaming“ af Rosales-familiens medlemmer, men som i stedet opfordrer læseren til at reflektere over de undertrykkende sociale og kulturelle omstændigheder.

Dogmeetnografien har dog sine udfordringer og begrænsninger i forhold til en sådan refleksion fra læserens side. Den direkte gengivelse af fortællersituationen og udelukkelsen af forskerens „voiceover“ skaber nogle implicitheder og manglende kontekst, blandt andet manglende situering af tid og beskrivelser af steders materialitet, hvor det er op til læserens fantasi eller forhåndsviden om Mexico at udfylde hullerne. Når det er sagt, giver bogen dog et stærkt etnografisk vidnesbyrd og perspektiv på en lang række generelle sociale, kulturelle problematikker og omstændigheder i Mexico såsom udbredelsen af *machismo* (et begreb, som bruges om et kvindeundertrykkende mandsideal i Latinamerika), der sameksisterer med en national idealisering af moderfiguren (i bogen repræsenteret som Gregoria). Eller den stigende popularitet af dødshelgenen *La Santa Muerte* (jf. Kristensen 2016).

Bogens formål er at give et bud på, hvordan etnografi kan formidles ved, at det er „de gode historier“ og ikke et analytisk fokus, der driver fortællerlinjen. Resultatet er en stærkt læseværdig og underholdende bog, der kan læses af en bred skare af både akademikere og ikke-akademikere, der er interesserede i at læse en mexicansk families vidnesbyrd fra deres intense liv i et urbant miljø fuld af sociale konflikter og udfordringer. Under dogmeetnografiens regler bliver de sociale, kulturelle omstændigheder, som Rosales-familien befinder sig i, ikke ekspliciteret eller analyseret af forfatterne, men bliver fortalt indirekte gennem Rosales-familiemedlemmernes egne fortællinger og refleksioner, der udfolder multiple aspekter og nuancer af deres dramatiske liv, hvor de er både ofre for og udøvere af vold og kriminalitet. Bogen giver derved stemme til en gruppe fra den kriminelle eller kriminaliserede del af det mexicanske urbane samfund, hvis stemme sjældent bliver hørt i offentligheden, og bidrager til forståelsen af et vigtigt perspektiv i studier af Mexico, marginaliseringsprocesser og familieliv. Bogen bidrager særligt til kriminologiske og antropologiske studier af vold og kriminalitet, da den giver en sjælden intim indsigt i det komplekse familieliv og menneskelige relationer, der eksisterer rundt om de kriminelle aktiviteter.

Litteratur

Kristensen, Regnar Albæk

2016 How did Death become a Saint in Mexico? *Ethnos* 81(3):402-24. DOI: <https://doi.org/10.1080/00141844.2014.938093>

Erika Skov
Ph.d.-studerende
Institut for Antropologi, Københavns Universitet

KRISTOFFER BALSLEV WILLERT (red.): Planetære frakturer. Humanistiske og socialvidenskabelige perspektiver på antropocæn. Frederiksberg: Multivers 2022. ISBN 978-87-7917-345-3. Pris: 249,95 kr.

Antologien *Planetære frakturer. Humanistiske og socialvidenskabelige perspektiver på antropocæn* tager udgangspunkt i den kendsgerning, at vi befinder os i en planetær krisesituation, hvor bestemte menneskelige handlingsmønstre har forårsaget og fortsat forårsager frakturer i jordens biologiske, kemiske og fysiske cyklusser med den konsekvens, at betingelserne for liv på planeten forværres og svinder ind. Bogen består foruden en indledning af 12 kapitler, som er skrevet af forskere fra humanistiske og socialvidenskabelige fag – herunder filosofi, kunstteori, sociologi, idéhistorie, litteraturvidenskab og antropologi – udvalgt og sammensat af redaktør Kristoffer Balslev Willert, der er ph.d.-studerende i filosofi ved Aarhus Universitet.

I lyset af den planetære krise har en række forskere argumenteret for anvendelsen af begrebet *antropocæn* som en betegnelse for den nuværende tidsalder, hvor menneskelige handlinger har skabt radikale forandringer i jordens systemer. Begrebet er, siden det blev foreslået, blevet anvendt vidt og bredt og er blevet både kritiseret og forherliget. Diskussionen om antropocænbegrebet er et gennemgående tema i antologien, som alle bidragerne på den ene eller anden måde forholder sig til. Samtidig søger antologien også mere overordnet at belyse den multikrise, som antropocænbegrebet betegner. Formålet med bogen er nemlig at undersøge, hvordan perspektiver fra en vifte af humanistiske og socialvidenskabelige discipliner kan være med til at belyse den planetære krises kompleksitet – og ikke blot som sekundære refleksioner i skyggen af naturvidenskabens undersøgelser og resultater, men som kritiske og nødvendige perspektiver på lige fod med de naturvidenskabelige. Således slår antologien et slag for interdisciplinært samarbejde på tværs af fagligheder for at forstå den planetære krisesituation.

Antologien indledes med en oversættelse af den korte artikel fra år 2000, hvor antropocænbegrebet oprindeligt blev foreslået. Her argumenterer kemikeren Paul Crutzen og ferskvandsbiologen Eugene Stoermer for antropocæn („mennesketiden“) som navnet på en ny geologisk tidsalder med begyndelse i industrialiseringen i slutningen af 1700-tallet og frem til i dag, der i udtalt grad er defineret af, at menneskelige aktiviteter påvirker og radikalt forandrer jordens systemer. Dette er det eneste kapitelbidrag, som ikke er skrevet af humanistiske eller socialvidenskabelige forskere, men den oversatte artikel med de originale argumenter for antropocænbegrebet er en velvalgt inddragelse, der udgør et godt fundament for bogen og klæder læseren på til at følge de efterfølgende diskussioner af begrebet.

I det efterfølgende kapitel argumenterer antropolog Nils Bubandt for, at antropocænbegrebet på en gang er utilstrækkeligt og nødvendigt, hvorfor han foreslår, at vi forstår begrebet som gennemstreget – **antropocæn** – for på den måde at kunne arbejde både kritisk og konstruktivt med det. Kritikere af begrebet anfægter det faktum, at det på trods af dets popularitet på tværs af fagligheder og i medierne endnu ikke er blevet accepteret som en officiel betegnelse for en epoke på den stratigrafiske tidsskala i geologiske kredse. Et andet afgørende kritikpunkt går på, at begrebet holder hele menneskeheden ansvarlig for klima- og biodiversitetskrisen og dermed ignorerer globale magtforhold og sociale uligheder, der hænger sammen med den kapitalistiske produktionsform og profitlogik, og negligerer, at det ikke er alle mennesker, men derimod bestemte befolkningsgrupper, der bør holdes ansvarlige. For at anskueliggøre disse problematikker er der blevet fremsat en række kritiske alternativer til antropocæn, herunder blandt andet „kapitalocæn“, der sætter fokus på kapitalismens afgørende rolle i fremkomsten af den planetære krise, og „chtulucæn“, som kaster lys over forbundetheden mellem alle jordens arter. De to alternative begreber introduceres hver især i antologiens to efterfølgende kapitler. Bubandt argumenterer for en fortsat, men kritisk brug af antropocæn, fordi begrebet i forvejen er udbredt på tværs af videnskaber og i medier og på den måde muliggør en tværfaglig og bred samtale om, hvordan menneskets og jordens historie i en planetær krisetid er viklet ind i hinanden – en dialog, som Bubandt ser som afgørende, fordi krisen ikke kan forstås eller løses af én disciplin alene. Ydermere argumenterer Bubandt for, at begrebet har et potentiale for at synliggøre forbundethed mellem det menneskelige og ikke-menneskelige og heri også for dekolonialisme. Bubandts artikel taler godt sammen med de efterfølgende kapitlers kritik af antropocænbegrebet, og inviterer læseren til aktivt at deltage i refleksionen over fordele og ulemper ved begrebet.

Kunsthistoriker Anette Vandsø bidrager med et tredje perspektiv med et kapitel forankret i kunstteorien, hvor hun undersøger, hvilke nye roller kunsten spiller i en antropocæn epoke. Kapitlet er i mindre grad en diskussion af begrebet antropocæn og i højere grad en undersøgelse af den miljøbekymrede økokunst. Vandsø analyserer en række værker og forholder sig til, hvordan kunsten kan være med til at gøre klima- og biodiversitetskrisens u håndgribelighed og kompleksitet mere konkret, forståelig og sanselig for den enkelte. Ved at bringe krisen tæt på og formidle den på en tilgængelig måde har kunsten et potentiale for at appellere til handling, og økokunsten, argumenterer Vandsø, kan ses som et mulighedsrum, i hvilket menneskelige og ikke-menneskelige stemmer kan mødes om den antropocæne tidsalders kompleksiteter, dvæle ved besværet (inspireret af Haraway) og finde langsigtede løsninger. Vandsøs artikel tydeliggør

kunstens potentiale for at mobilisere handling og aktion og understøtter antologiens overordnede argument om, at det kræver en bred vifte af fagtraditioner og tilgange at forstå og handle i forhold til den planetære krise.

Antologien rundes af med et bidrag skrevet af bogens redaktør, Kristoffer Balslev Willert. Her inviterer Willert læseren ind i en række filosofiske refleksioner over den planetære krise og det, han kalder menneskets praktiske selvdestruktionsparadoks, som beskriver det fænomen, at mennesket er afhængigt af jordens systemer, men tenderer til at destruere disse, hvorfor mennesket kan siges at tendere til at destruere sig selv. Willert søger at belyse, hvordan filosofien kan anvendes til at forstå krisen og iværksætte handling, og han udstikker seks forslag til, hvilke begrebsapparater og teorier vi bør henholdsvis forfølge og tage afstand fra. Han argumenterer blandt andet for, at vi af historiske, politiske og videnskabsteoretiske årsager bør have en skeptisk tilgang til antropocænbegrebet, og for at vi bør forholde os til, hvem der bliver tildelt moralsk status og juridisk repræsentation i diskussioner om den planetære situation – at vi også bør tage højde for ikke-menneskelige aktører og fremtidige generationer (menneskelige og ikke-menneskelige).

Planetære frakturer er en spændende udgivelse, hvis fokus på nødvendigheden af tværfagligt samarbejde for at begribe og handle i forhold til den planetære krise er højst aktuelt. Bogens bidrag er overvejende teoretiske og akademiske, og antologien synes derfor primært at være målrettet forskere og studerende, der beskæftiger sig med emnet på den ene eller anden måde. De 12 bidrag illustrerer, hvordan humanistiske og socialvidenskabelige discipliner kan bidrage med vigtige refleksioner over den multikrise, vi befinder os i, ved (blandt andet) at belyse menneskers verdensforståelser, selvfortællinger og handlemåder, og antologien inspirerer på den måde til øget dialog på tværs af fagligheder. Selvom udgivelsen ikke udelukkende er antropologisk, er den derfor bestemt relevant for antropologer med interesse for emnet.

Klara Rosa Høeg Salamon
Bachelorstuderende
Institut for Antropologi, Københavns Universitet

FORFATTERLISTE

Amalie Eising Bentholt er uddannet journalist ved Syddansk Universitet og pædagogisk antropolog ved DPU, Aarhus Universitet i Emdrup. Hendes forskning centrerer sig særligt om omsorg og kærlighed på plejehjem i Grønland, blandt andet i sit speciale, der så på relationen mellem beboere og medarbejdere. Specialet var støttet af Fonden Ensomme Gamles Værn. I dag arbejder hun som antropologisk projektmedarbejder i foreningen Samværd, der blandt andet udvikler projektet Leg på plejehjem.

Loa Kristine Teglgård Christensen er ph.d. fra Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Hun har forsket i sundhed, velfærd, omsorg og aldring og har blandt andet undersøgt, hvordan det gode ældreliv forhandles socialt, kulturelt og etisk i en dansk hjemmeplejekontekst.

Amy Clotworthy er adjunkt på Institut for Folkesundhedsvidenskab og Center for Sund Aldring ved Københavns Universitet. I sin forskning fokuserer hun på, hvordan sundheds- og socialpolitikker, der er målrettet ældre, påvirker de sociokulturelle dynamikker i det senere liv. Amy specialiserer sig i kvalitative undersøgelser af, hvordan folkesundhedspolitikker, -programmer og -initiativer påvirker både sundhedsprofessionelle og ældre personer i hverdagsliv. Hun er medredaktør af *Anthropology & Aging*, det officielle tidsskrift for Association for Anthropology, Gerontology and the Life Course (AAGE).

Kristina Grünberg er lektor på Institut for Antropologi, Københavns Universitet, tilknyttet Center for Sund Aldring, Københavns Universitet, og seniorforsker på RUC ved Institut for Mennesker og Teknologi. Hun er en del af det kollaborative projekt Sensing Old Age: Travelling technologies and the configurations of ageing in Denmark and Korea.

Line Hillersdal er docent ved Institut for Sygepleje og Ernæring ved Københavns Professionshøjskole og adjunkt på Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Hun leder et forskningsprogram om aldring og fremtidens ældreomsorg på Københavns Professionshøjskole og er en del af det kollaborative projekt Sensing Old Age: Travelling technologies and the configurations of ageing in Denmark and Korea.

Stine Grønbæk Jensen er antropolog fra Københavns Universitet og ph.d. Hun er postdoc ved Dansk Center for Aldringsforskning, Syddansk Universitet. Hendes forskning har fokus på den nyere socialhistorie og den levede velfærdsstat. Hun har især beskæftiget sig med livshistorier, erindringer og erfaringer blandt tidligere og nuværende anbragte samt de ældste i det danske samfund.

Alexandra Brandt Ryborg Jønsson er lektor ved Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet, og førsteamanuensis ved Institut for Samfundsmedicin, Universitetet i Tromsø. Hendes forskning centrerer sig særligt om ulighed i sundhed ved dels at se på overforbrug i sundhedsvæsenet, dels at se på den gruppe mennesker, der har risiko for at opleve ulighed i sundhed, ældre, mennesker med psykiatriske diagnoser og socialt udsatte.

Martin Lindhardt er ph.d. i antropologi, Aarhus Universitet, og er ansat som lektor i kultursociologi ved Syddansk Universitet. Hans forskning har primært fokuseret på pinsekristendom/karismatisk kristendom i Chile og Tanzania, men han har også i forbindelse med en tilknytning til Center for Landdistriktsforskning ved Syddansk Universitet beskæftiget sig med alderdom i sønderjyske landområder.

Maria Louw er lektor ved Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet, og leder af Center for Studiet af Etik og Fællesskab, Aarhus Universitet. Hun har omfattende feltarbejds erfaring fra Usbekistan og Kirgisistan. Hendes forskningsinteresser inkluderer religion, sekularisme og ateisme, moral og etik, fænomnologi og filosofisk antropologi.

Mikka Nielsen er antropolog og ph.d. Hun er postdoc på forskningsprojektet HumanImpact og er tilknyttet Center for Humanistisk Sundhedsforskning på Saxo-instituttet ved Københavns Universitet.

Lærke Møller Nielsen er kandidat fra Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet, med specialet „Forældre ved lov. En antropologisk undersøgelse af familie- og slægtskabskonstruktioner mellem uledsagede unge flygtninge og deres danske værger“ (2020). Lærke var del af forskningsprojektet ARTlife – Articulations of Life among Afghans in Denmark (2017-2022).

Kamilla Nørtoft er seniorforsker ved Center for Folkesundhed i Grønland, Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet. Hendes forskning handler i høj grad om ældre mennesker og deres vilkår – policy, kommunal ældrepleje,

plejemedarbejdere, lokalsamfund og forholdet mellem generationer. Den bærende tilgang er samarbejde med kommuner, foreninger, institutioner og enkeltpersoner med fokus på lokale værdier og ressourcer i grønlandske lokalsamfund.

Mikkel Rytter er professor ved Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet, og leder af forskningsprojektet ARTlife – Articulations of Life among Afghans in Denmark (2017-2022). Mikkel har de senere år været del af forskellige forskningsprojekter om flygtninge, herunder TemPro – Temporary protection as a durable solution? The „return turn“ in asylum policies in Europe (Det Norske forskningsråd, 2020-2024) og Reorienting integration: Family-to-family as a model in Congolese UN-quota refugees' settlement and orientation towards a new life in Denmark (Velux Fonden, 2022-2026).

Nete Schwennesen er professor i sundhed og samfund ved Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet. Hun forsker i omsorgsteknologier inden for aldringsfeltet i Danmark med særligt fokus på forholdet mellem teknologi, materialitet og affekt.

Anne Mia Steno er lektor ved Det Pædagogiske og Samfundsvidenskabelige Fakultet, Københavns Professionshøjskole. Hendes forskning centrerer sig om udsatte unge og voksne i mødet med pædagogiske og sociale indsatser: socialpsykiatriske bosteder, botilbud til mennesker med handicap, seniorfællesskaber rettet mod ensomme. Hun er særligt optaget af, hvordan multisensorisk feltarbejde og eksperimenterende kvalitative metoder kan komme i spil i forhold til at belyse borgernes navigationer og orienteringer på nye og andre måder.

Jonas Winther er etnolog og ph.d. fra Københavns Universitet. Han er p.t. ansat som adjunkt på Københavns Professionshøjskole, hvor han underviser på pædagoguddannelsen og deltager i forsknings- og udviklingsarbejde med særligt fokus på velfærdsteknologi, medborgerskab og intergenerationalitet.

DANSKE RESUMEER

Kristina Grünenberg og Line Hillersdal: „Den nordiske model“. Rejsende velfærdsvisioner for ældreomsorg i Danmark og Sydkorea

Der er i de senere år i Danmark sket store forandringer i måderne, hvorpå omsorg og pleje til ældre organiseres i de danske kommuner. Forandringerne er sket for at afbøde, hvad der fra politisk hold vurderes som negative følger af den demografiske udvikling med flere ældre. På denne baggrund er innovationsmodeller og knowhow, som adresserer disse udfordringer, blevet en vare, som både private virksomheder og den nationale sundhedssektor investerer i og brander sig på internationalt. I forbindelse med vores feltarbejde har vi fulgt udvekslinger af visioner for ældreomsorg mellem Danmark og Sydkorea, mere specifikt mellem strategiske satsninger på digitalisering på Ærø til visioner for en reorganisering af ældreomsorgen i Busan, Sydkorea. Herudover har vi interviewet medarbejdere i living labs, politikere og praktikere i ældreomsorgen. Vi argumenterer for, at disse visioner for ældreomsorg udpeger digitale løsninger som svaret på det forventede stigende plejebehov. Visionerne er samtidig indlejret i forestillinger om en „nordisk model“, som kan skaleres på en måde, der både er rettet indad mod aktører i det danske sundhedsvæsen og udad mod et internationalt marked. Vi konkluderer, at visionerne, som vi udfolder med begrebet sociotekniske forestillinger, er forbundet med økonomiske styringslogikker og dagsordener. I den forbindelse peger vi på, at lokale omsorgspraksisser usynliggøres, når visioner for ældreomsorg skaleres, men at de samtidig kan udgøre en ressource for lokale aktører. Artiklen bidrager med viden om, hvordan sundhedsinnovation og velfærdsstatslig ældreomsorg udvikles i udvekslingen mellem ekspertise, teknologi og visioner både lokalt og globalt

Søgeord: aldring, velfærdsstaten, innovation, branding, velfærdseksport, skalering, sociotekniske forestillinger, den nordiske model

Kamilla Nørtoft og Amalie Eising Bentholt: Kærlighed i ældrepleje i Grønland

I denne artikel undersøger vi, hvordan kærlighed kommer til udtryk som værdi og i plejepraksis på plejehjem i Grønland. Kærlighed opfattes af mange medarbejdere som et helt naturligt element i deres arbejde, men samtidig et element, der adskiller sig markant fra praktiske plejeopgaver. På flere plejehjem identi-

ficeres kærlighed som en bærende værdi for det institutionelle omsorgsarbejde. I praksis ses kærligheden mellem medarbejdere og plejehjemsbeboere både i den fysiske kontakt imellem dem og udtrykkes i ord og refleksioner af medarbejderne. Medarbejderne sammenligner den kærlighed, de føler og udtrykker for beboerne, med den kærlighed, de føler for familie. For dem er kærligheden forbundet med en reciprocitet mellem generationer og forekommer at være en etisk tilgang til deres måde at praktisere deres omsorgsarbejde på.

Søgeord: Grønland, kærlighed, ældrepleje, plejehjem

Nete Schwennesen og Loa Kristine Teglgård Christensen: „Kan man egentlig skrive en nekrolog over en hund?“ Hunden på grænsen til det menneskelige i ældreomsorgen

Artiklen udfolder casen „Basse“ – en højtelsket plejehjemshund, der levede størstedelen af sit liv som fælleshund på et dansk plejehjem, indtil den gik bort i efteråret 2020. Med udgangspunkt i en „flerartsantropologisk“ analytisk optik viser forfatterne, hvordan hundens tilstedeværelse på plejehjemmet skaber nye muligheder for tilblivelse; for hunden såvel som for plejehjemslederen, beboere og frivillige, som er engageret i at drive plejehjemmet. Forfatterne viser, hvordan hunden bevæger sig på et kontinuum mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige. På den ene side fremstår Basse som i besiddelse af (ekstraordinære) menneskelige egenskaber, når den agerer som omsorgsgiver i det relationelle samvær med beboere på plejehjemmet. På den anden side fremstår Basse som radikalt anderledes end mennesket, når den optræder som symbol på og instrument for strategiske forandringstiltag, og ved slutningen af sit liv, hvor aldringen sætter ind, og den ikke længere kan tilpasse sig og agere omsorgsgiver i samværet med beboerne. Forfatterne argumenterer for, at det er Basses egenskaber som art/hund på grænsen til det menneskelige, som skaber et særligt mangfoldigt mulighedsrum for menneskelig tilblivelse, og at det er det, der gør den til en særdeles afholdt og værdifuld medbeboer på plejehjemmet. Til sidst i artiklen diskuteres, hvordan en „flerartsantropologisk“ analytik rejser en opmærksomhed på aldring som et fænomen, som mennesker deler med andre arter, og som afstedkommer en eksistentiel skrøbelighed. I forlængelse heraf reflekteres over de nye etiske og politiske spørgsmål, som denne optik giver anledning til at diskutere, herunder menneskers særlige forpligtelse til at handle ansvarligt og omsorgsfuldt over for de mangfoldige former for liv, vi som mennesker lever, bliver til og bliver ældre sammen med.

Søgeord: flerartsantropologi, kæledyr, plejehjem, aldring

Anne Mia Steno & Alexandra Ryborg Jønsson: „Jeg troede, jeg havde valgt friheden, men her er det regler, regler og regler“. Om tid, rum og autenticitet i kommunale seniorbofællesskaber for ensomme ældre

Denne artikel undersøger, hvordan konstruktioner af tid og rum i seniorfællesskaber for ensomme ældre er definerende og rammesættende for, hvilke relationer og aktiviteter der kan – og ikke kan – foregå. Teoretisk trækker artiklen på Charles Taylors begreb om det autentiske selv og anvender det som prisme til at forstå, hvorfor nogle ældre mennesker oplever ikke at blive anerkendt „som sig selv“. Artiklen diskuterer, hvordan seniorfællesskaber kan rammesætte og facilitere fællesskaber, når de samtidig skal udledes i bestemte tider og rum, der inddeler og kategoriserer de aktiviteter, der foregår, og skitserer dermed en anderledes tilgang til forståelsen af „ensomhed“.

Søgeord: aldring, ensomhed, autenticitet, tid, sted

Mikka Nielsen: Aldring, ensomhed og social navigation. At kaste anker i nye relationer

På baggrund af en etnografisk undersøgelse af et tværkommunalt initiativ til forebyggelse af depression blandt ældre undersøger jeg, dels hvordan forståelser af depression og ensomhed knyttes sammen i det kommunale projekt, dels hvordan ældre i målgruppen for projektet oplever savn af tætte relationer. Med analytisk afsæt i begreber om social navigation og „anchoring points“ illustrerer artiklen, at ældre selv langt ind i alderdommen ofte må begå sig i nye sociale relationer, hvilket kræver stærke evner til at navigere og indgå i omskiftelige relationer samt adskillige overvejelser over, hvordan disse relationer etableres, anvendes, plejes og „spares på“ for ikke at blive brugt op. Artiklen diskuterer afslutningsvis, hvordan etableringen af nye relationer, eksempelvis gennem kommunale initiativer til forebyggelse af depression, kan bidrage til meningsgivende aktiviteter i hverdagen, men hvordan håndtering af oplevelser af sårbarhed, afhængighed og afmagt kræver gensidighed og tætte, intime relationer, der ofte knytter sig til familiære og længerevarende relationer.

Søgeord: aldring, ensomhed, forbundethed, sociale relationer, social navigation, forankringspunkter

Martin Lindhardt: „Her på landet hjælper vi hinanden, men vi render ikke hinanden på dørene“. Alderdom og stoisk stolthed i sønderjyske landområder

Denne artikel belyser, hvorledes ældre borgere bosiddende i sønderjyske landområder navigerer mellem et eksplicit ideal om autonomi eller om ikke at ligge

andre til last og et lige så eksplicit ideal om at være der for og hjælpe hinanden i lokalområdet. Blandt ældre respondenter i den undersøgelse, artiklen bygger på, var idealet om autonomi eller den stoiske stolthed ved at klare sig selv afspejlet både i lave forventninger til politiske løsninger på infrastrukturelle udfordringer og i den betydning, en lokal købmand tilskrives for en landsbys selvopretholdelse. Endelig understregede respondenterne igen og igen, at man ikke bør ligge hverken familiemedlemmer eller jævnaldrende venner til last. Samtidig fremhævede respondenterne nærmest enstemmigt fællesskabet og det, at man kendte hinanden, som den største fordel ved at bo i landområder/små landsbyer. Artiklen belyser, hvorledes det stærke ideal om autonomi kombineret med forskellige former for social deltagelse for de ældre respondenter udgjorde kilder til opretholdelse af stabile selvidentiteter i sene leveår, der ellers kan være præget af forskellige former for forandring.

Søgeord: alderdom, landområder, fællesskab, autonomi, stedbundethed

Stine Grønbæk Jensen: Når støvet lægger sig. Om hjemmet som eksistentielt medium for livets afrunding blandt de ældste

Ud fra en antagelse om, at de eksistentielle sider af aldring er faldet i baggrunden både i samfundet og i den antropologiske aldringsforskning, sætter artiklen sig for at undersøge, hvordan de ældste i det danske samfund håndterer overgangen til den sene alderdom og livets afslutning. Artiklen belyser, at den sene alderdom ofte er forbundet med forandringer og tab, hvor indre og ydre kræfter får stadig større magt frem mod den dag, hvor livet slutter. Det gør den sene alderdom til en livsfase, hvor eksistensen sættes på spil. Ud fra et livsløbsperspektiv peger forfatteren på, at kulturelt og historisk betingede værdier og dyder spiller en central rolle i de ældres bestræbelser på at håndtere deres situation. Fokus rettes derfor mod de ældres moralske arbejde og bestræbelser på at forblive ordentlige mennesker, der trods ændrede livsvilkår fortsat lever et værdigt liv ud fra deres moralske livsprojekter. Ud fra en fænomenologisk tilgang sætter artiklen samtidig fokus på, hvordan det moralske arbejde fortrinsvis udføres gennem hverdagens handlinger. Da meget af livet blandt de ældste foregår derhjemme, og da hjemmet kan ses som en forlængelse af selvet, argumenterer forfatteren for, at hjemmet ofte indgår som vigtigt medium i disse bestræbelser. På den ene side anvendes hjemmet ofte af de ældre til at skabe kontinuitet i forhold til selvbilleder og moralske projekter. På den anden side er det ofte også i konfrontationen med hjemmets stadigt større overmagt, at de ældste begynder at orientere sig mod døden. Artiklen er baseret på en antropologisk undersøgelse blandt 20 ældre i Sorø, som nærmer sig eller har rundet de 90 år.

Søgeord: aldring, livets afslutning, hjemmet, moralsk arbejde, eksistentiel antropologi

Amy Clotworthy: „Størstedelen af dem, jeg møder på vejen [...], går ind til siden, når jeg kommer“. Tilpasninger i senere livs- og identitetsforhandlinger under coronaviruspandemien

„Jeg føler ikke, at jeg er i risikogruppen, men jeg hører det fra den ene og den anden, og mine børn gør mig opmærksom på: ‘Nu passer du på, mor – du er i risikogruppen’“ (Signe, 83 år, interview, 16. april 2020). Da Verdenssundhedsorganisationen erklærede en pandemi i marts 2020 på grund af udbruddet af coronavirussen COVID-19, besluttede regeringer over hele verden at lukke ned for de sædvanlige måder, vi omgås på i samfundet. Som mange andre lande opfordrede Danmark til at beskytte bestemte personer, der blev anset for at være i særlig risiko for at udvikle alvorlige konsekvenser og muligvis dø af smitten, for eksempel personer med nedsat immunforsvar eller visse kroniske sygdomme (fx lungesygdomme) såvel som personer i alderen 65+ og især 80+. Men som citatet fra Signe indikerer, var det ikke alle ældre, der følte, at det var korrekt at udpege dem som en del af en højrisikogruppe. Så hvordan oplevede ældre mennesker den sociokulturelle kontekst, der opstod under COVID 19? For at undersøge dette trækker jeg på semistrukturerede kvalitative interviews foretaget med ældre på tværs af Danmark i de første måneder af COVID-19-pandemien. Med inspiration fra antropologerne Margaret Clark og Sharon Kaufman analyserer jeg de tilpasninger og identitetsforhandlinger, der blev nødvendiggjort af det, jeg identificerer som en dramatisk kulturel diskontinuitet: COVID-19-pandemien. Jeg beskriver især de former for aldersdiskrimination („ageism“), som nogle ældre oplevede, og hvordan visse dynamikker påvirkede deres opfattelse af dem selv som gamle og udsatte. Min analyse af det empiriske materiale kaster nyt lys over samspillet mellem kulturelle og samfundsmæssige antagelser og ældre personers evner til at forhandle relationer, subjektivitet og selvforståelse.

Søgeord: ældre, COVID-19, Danmark, identitetsforhandlinger, krisehåndtering

Lærke Møller Nielsen og Mikkel Rytter: En mor i Danmark og en mor i Afghanistan. Slægtsskabelse og nye begyndelser mellem uledsagede unge flygtninge og frivillige værger

En relativt stor del af de asylansøgere, der ankom til Danmark under „migrationens lange sommer“ i 2015, var under 18 år og rejste uden voksne familiedlemmer. Antallet af uledsagede flygtninge fra Afghanistan var 844 i 2015

og 527 i 2016. Som mindreårige modtager de professionel hjælp, omsorg og rådgivning i deres asylproces, ligesom de bor på centre med andre børn og unge. Når de bliver tildelt flygtningestatus, får de også tilknyttet en værge, det vil sige en dansk statsborger, der har meldt sig til at hjælpe den unge med at finde sig til rette i sin nye hjemkommune. Inspireret af Signe Howells (2006) studier af transnational adoption i norske familier diskuterer denne artikel den dynamiske slægtsskabelse, der ofte tager form mellem de unge flygtninge og deres værger. Den turbulente tilblivelse er imidlertid ikke kun et studie af slægts- og familieskabelse, men kan måske også være kim til en mere bæredygtig model for inklusion af flygtninge i Danmark fremover.

Søgeord: slægtsskabelse, slægt, moderskab, flygtninge, Afghanistan

ENGLISH SUMMARIES

Kristina Grünenberg & Line Hillersdal: “The Nordic Model”. Travelling Visions of Welfare Care for the Elderly in Denmark and South Korea

To pre-empt the economic challenges imagined to be the outcome of an aging society, in recent years major changes have taken place in the ways in which care for the elderly is organized in Denmark. Against this backdrop, innovation models and know-how that address these challenges have become commodities and investment objects for both private companies and the national health sector that also brands itself and exports internationally through the promotion of such innovative solutions. The article is based on fieldwork focusing on the exchange of visions and solutions for future eldercare in South Korea and Denmark. Through observations, interviews with employees in living labs, politicians, and health care practitioners working in elder care, we have followed the exchange of visions for eldercare between Denmark and South Korea, more specifically between strategic investments in digitalization on the Danish island Ærø and visions for a reorganization of eldercare in Busan, South Korea. We argue that these visions and solutions are embedded in notions of a “Nordic model” and that they are scaled in a way that is directed both inward – towards actors in the Danish healthcare system and outward – towards an international market. At the same time, we conclude that these “socio-technical imaginaries” are deeply connected to economic logics and agendas, and that local practices and frictions related to their scaling are invisibilized in the process, but that these imaginaries may also constitute resources for local actors. The article contributes knowledge on how health innovation and welfare state eldercare develops through the exchange between expertise, technology, and visions on a local as well as a global level.

Keywords: aging societies, welfare state, the entrepreneurial state, branding, innovation, socio-technical imaginaries, scaling, the Nordic Model

Kamilla Nørtoft & Amalie Eising Bentholt: Love as Value and Care Practices in Nursing Homes in Greenland

In this article, we explore how love is expressed as a value and in care practices in nursing homes in Greenland. Many care workers perceive love as a natural element of their work, but at the same time an element that is very different from practical care tasks. In several nursing homes, love is identified as a fundamental

value in the institutional care work. In practice, the love between employees and nursing home residents can be seen in the physical contact between them and is expressed in words and reflections of the care workers as well. The employees compare the love they feel and express for the residents to the love they feel for family. To them, love is connected to reciprocity between generations and seems to be an ethical approach to their way of practicing care work.

Keywords: Greenland, aging, care, love, nursing homes

Nete Schwennesen & Loa Kristine Teglgard Christensen: “Is it Possible to Write an Obituary for a Dog?” Animal Bordering Human in Care for the Elderly

The paper unfolds the case of “Basse” – a much-loved nursing home dog who lived most of his life as a “common” dog in a Danish nursing home until he passed away in autumn 2020. Based on a “multispecies anthropological” analytical lens, the authors follow how the dog creates new possibilities for becoming-with; for the dog as well as for the manager, the residents and volunteers engaged in running the nursing home. The authors show how the dog emerges as an entity on a continuum between the human and the non-human. On the one hand, Basse appears to possess (extra-ordinary) human qualities when it acts as a caregiver in relational interactions with residents. On the other hand, Basse appears as radically different from humans, when it emerges as a symbol and managerial instrument of change and at the end of Basse’s life, when aging sets in and it becomes frail and not able to attune its behavior to caregivers. The authors argue that Basse’s position on the border of humanity creates multiple opportunities for becoming-with-Basse, which makes it a particularly valuable co-resident at the nursing home. Finally, the article discusses how a “multi-species anthropological” analytic raises attention to aging as a phenomenon that humans share with other species which gives rise to existential vulnerability and reflect on the new ethical and political questions, that this perspective gives rise to – particularly with respect to humans obligation to act responsively and caring towards the multiple forms of (human and non-human) life that we as human beings live with, become with, and grow older with.

Keywords: multi-species anthropology, dogs, nursing home, aging, care

Anne Mia Steno & Alexandra Ryborg Jønsson: “I Thought this Would be Freedom, but it Turns Out to be Nothing but Rules”. Time, Space and Authenticity in Municipal Senior Residences for Lonely Elders

This article examines time and space as defining factors in respect to what kind of activities and relations might take place in senior living communities for lonely elderly people in Denmark. The article draws on the concept of authenticity in the theoretical discussion on why some older people experience not being met and acknowledged as authentic selves. Hence, the notion of authentic self is coupled with the notions of time and space in order to open up a discussion on how the particular temporal and spatial design and structuring at the senior housing facilities risks maintaining the elderly in loneliness.

Keywords: aging, loneliness, authenticity, time, space

Mikka Nielsen: Aging, Loneliness and Social Navigation. Dropping Anchor in New Relations

Based on an ethnographic study of a cross-municipality initiative to prevent depression among the elderly, I investigate partly how perceptions of depression and loneliness are entangled in the municipality initiative and partly how the elderly targeted in the intervention experience lack of close relations. With an analytical onset in social navigation and anchoring, the paper illustrates that the elderly, even in late life, may often establish and engage in new relations requiring strong abilities in navigating changing relations and call for many considerations as to how such relations are established, used, nursed and spared to avoid them being drained. The paper discusses, how establishing new relations, e.g. through municipal-driven activities to prevent depression, may add meaningful activities in the elderly’s everyday lives, yet managing experiences of vulnerability, dependency, and despair require close mutual and often familial or long-standing relations.

Keywords: aging, loneliness, social relations, social navigation

Martin Lindhardt: “Out Here we Help Each Other but We Don’t Interfere in Each Other’s Life”. Aging and Autonomy in Rural Areas of Southern Denmark

This article explores how senior citizens in rural areas in southern Denmark navigate between an explicit ideal of autonomy, or of not being a burden to others, and an equally explicit ideal of helping each other within their localities. Senior

citizens who were interviewed for a research project expressed a certain stoic pride in not being dependent upon others. This was reflected in very low expectations to political solutions to infrastructural challenges, in the importance they attributed to a local grocery store, widely seen as instrumental for the survival and autonomy of villages, and finally in a repeated insistence that one should not be a burden to family members or friends. At the same time respondents unanimously emphasized that the community and the fact that people knew each other was the greatest benefit of living in rural areas/small villages. The article explores how the strong ideal of autonomy, combined with different kinds of social participation, becomes a source for maintaining stable self-identities during a stage of life that can be characterized by different kinds of change.

Keywords: ageing, rural areas, community, autonomy, place attachment

Stine Grønbæk Jensen: When the Dust Settles. The Home as an Existential Medium for Preparing Oneself for Death among the Oldest Old

Based on the assumption that the existential aspects of aging have fallen into the background both in society and in anthropological research on aging, the article sets out to examine how the elderly in Danish society handle the transition to old age and the end of life. The article highlights that life among the oldest old is often associated with changes and losses, as inner and outer forces gain ever more control towards the end of life. That makes old age a phase of life in which existence is often put at stake. From a life course perspective, the author points out, that culturally and historically constituted values and virtues play a central role in the elderly's efforts to deal with their situation. Analytically focus is therefore on the moral work of the elderly and their efforts to remain decent people who despite weakness and dependence continue to live a dignified life in compliance with their moral ground projects. Based on a phenomenological approach, the article also focuses on how this moral work is primarily carried out through everyday practices. Since the oldest old spend most of their time at home, and since a home can be seen as an extension of the self, the author argues that home is often an important medium in these endeavors. On the one hand, the home is often used by the elderly to create continuity in self-images and moral projects. On the other hand, the increasing dominance of the home also confront the elderly with their changed situation and often force them to face aging and death. The article is based on an anthropological study among 20 elderly people in Sorø, Denmark, who are approaching or have reached their nineties.

Keywords: aging, end of life, anthropology of home, moral work, existential anthropology

Amy Clotworthy: “The Majority of People I meet [...] They Step Aside for Me”. Adaptions of Life and Identity Among Aging Citizens During the Coronavirus Pandemic

“I don’t feel like I’m in a risk group, but I hear it from one or another – my kids make me aware of it: ‘Now, you take care of yourself, mom. You’re in the risk group’” (interview with Signe, age 83, April 16 2020). When the World Health Organization declared a pandemic in March 2020 due to the outbreak of the COVID-19 virus, national governments worldwide decided to lockdown the usual movements of society. Like many countries, there was a call in Denmark to protect those who were considered to have a higher risk of developing serious consequences and possibly dying from infection; i.e., people with compromised immune systems or certain chronic illnesses (e.g., cardiometabolic disease, lung disease) as well as people age 65+ and especially age 80+. However, as Signe suggested, not all older people felt like it was accurate to designate them as part of this high-risk group. How did older people experience this new sociocultural context? To explore this, I draw upon semi-structured qualitative interviews conducted with people across Denmark during the first months of the COVID-19 pandemic. Taking inspiration from anthropologists Margaret Clark and Sharon Kaufman, I analyse the late-life adaptations and identity negotiations that were necessitated by a dramatic cultural discontinuity: the COVID-19 pandemic. In particular, I describe the forms of cultural ageism that some people experienced, and how certain dynamics affected their perceptions of themselves as “old” and “at risk”. My analysis of this unique empirical material sheds new light on the interplay between cultural and societal assumptions and an older individual’s ability to negotiate relationships, subjectivities, and self-understandings.

Keywords: Covid-19, identity, lockdown, care, vulnerability

Lærke Møller Nielsen & Mikkel Rytter: A Mother in Denmark and a Mother in Afghanistan. Kinning and New Beginnings between Young Refugees and their Legal Guardians

A relatively large part of the asylum seekers that came to Denmark during “the long summer of migration” in 2015 were under the age of 18 and travelled without adult relatives. The numbers of unaccompanied minors from Afghanistan were 844 in 2015 and 527 in 2016. As minors they receive professional help, care and guidance in the in the asylum process, and are placed in special centers for minors. When they finally are granted temporary residency as refugees, they get a legal guardian, a volunteer Danish citizen that agree to help the youngsters establish a new life in the municipality they have been

assigned to. Inspired by Signe Howell's (2006) work on transnational adoption in Norwegian families this paper discusses the dynamics of kinning processes where unaccompanied minors and their legal guardians over time attempts to develop strong emotional ties. The bumbling transformation of "order of law" into "order of nature" not only constitute a new beginning of family relationships, but may also promote a future model for sustainable inclusion of refugees in Denmark.

Keywords: kinship, kinning, motherhood, refugees, Afghanistan

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE

34. AIDS-forskningen i antropologien har udviklet sig fra en hjælpedisciplin for epidemiologien til kritiske analyser af videnskabelige og politiske „sandheder“ om hiv/aids og konstruktive undersøgelser af lokale forudsætninger for forebyggelse og omsorg.

35-36. FELTER er et festskrift med artikler om sjæleanliggender, etnografer, pornografi, repræsentation, rationalitet, identitet, kunst og verden, rum, metaforik, ceremonielle dialoger, ånder, kroppe og performance, halve mennesker, myter og kosmologi, objekter, totemisme, fysikkens erkendelseslære og menneskekulturerne mv.

37. MELLE MØSTEN Udsolgt.

38. BØRN har kun sjældent været del af det antropologiske genstandsfelt. Her belyses antropologiske perspektiver på børn og unge: Hvordan opfattes børn, hvad indebærer socialisering, og hvilke perspektiver og erfaringer har børn i forhold til deres omgivelser forskellige steder i verden?

39. MAD OG DRIKKE viser nye vinkler på de symbolske betydninger og sociale normer, som regulerer, hvad der indtages, hvornår, hvordan, sammen med hvem og i hvilke mængder.

40. OVERGANG ser på den antropologiske videnskab og den videnskabelige antropologi anno 2000. Hvilke erkendelser har overlevet 1980'ernes faglige selvransagelse, og hvilke epistemer hører fortiden til? Hvilke klassiske antropologiske dyder kan dårligt undværes, og hvad er forholdet mellem anvendt antropologi og grundforskning?

41. ILLUSION har ofte negative konnotationer i retning af indbildning og forvrænget virkelighedsopfattelse. Her fokuseres på illusion som et empirisk forhold, dets kreative element i sociale og kulturelle sammenhænge samt dets virkemidler og konsekvenser.

42. DANSKHED Mens antropologer og andre analytikere dekonstruerer nationale fællesskaber, egenskaber og identiteter, polemiserer dette nummer ved at undersøge, hvordan og hvorvidt danskheden faktisk *er*: danske dufte, toner, omgangsformer, filmskatten og højskolesangbogen med mere. Er der tale om særligt danske forhold eller blot om forhold i Danmark?

43-44. SAMLING undersøger samlinger og samlere og overvejer begrebernes betydning for antropologien. Kategorier bringes sammen i nye konstellationer: museale dyrekategoriseringer, frimærkesamlinger, etnografiske samlinger, komplette samlinger, plane-spottere, klunsere, jæger-samlere og kunstsamlere.

45. KRITIK sætter fokus på den engagerede videnskab og videnskabsmand. Kritisk antropologi er ikke ny, men øget forskning og deltagelse i løsning af samfundsproblemer synes at skærpe den kritiske bevidsthed og kravet om stillingtagen. Hvad betyder det for den videnskabelige erkendelse og metode?

46. VOLD undersøger, hvorledes vold indgår i menneskers forestillinger og dagligliv. Temaet præsenterer et kontinuum af vold – mellem enkelte individer til vold omfattende en hel befolkning og afspejles i artikler om vold mod kvinder, overgreb på indfødte folk, civile lynchninger, borgerkrig, befrielseskrig og statsterror.

47. BYER I undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien. Forskelligartede byundersøgelser udfoldes i beskrivelserne af Abo-mey, Hanoi, Hby, Honolulu, København, København, Marseille, Máskat, Montreal og Mumbai.

48. BYER II undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien. Forskelligartede byundersøgelser udfoldes i beskrivelserne af Nuuk, Paris, Rio de Janeiro, Sarajevo, Shanghai, Skopje, Sun City, Sun City, Teheran og Århus.

49. PENGE handler om fjer, muslingskaller, medaljoner, jetoner, betalingskort, bankoverførsler, mønter, sedler og andre værdier, som vises frem, gemmes væk, øremærkes og udveksles. Penge påvirker relationer og samfund og er derfor anledning til moralske og politiske problemstillinger om fællesskab og individualitet, magt og afmagt, ulighed og hierarki, følelse og marked.

50. SLÆGTSKAB er som antropologisk forskningsfelt i de sidste årtier blevet kraftigt udfordret. Nye betingelser forårsaget af udviklingen inden for den lægevidenskabelige forplantnings- og genteknologi samt presset fra ændrede globale forhold, gamle og nye krige og sygdomsepidemier skaber rum for helt nye kreative tankegange og praksis i slægtssammenhæng.

51. ARBEJDE er et „institutionaliseret“ begreb, i den forstand at betydningen af ordet ikke er noget, vi almindeligvis tænker over, men nærmere noget, vi tænker *med*. Det giver anledning til overvejelser om og perspektiver på, hvordan arbejde skal begribes, samt hvordan begrebet tillægges mening i forskellige

sociale og kulturelle sammenhænge – i en tid, hvor arbejdet synes at fylde stadig mere i vores liv og bevidsthed.

52. HUKOMMELSE er et socialt fænomen med et vigtigt politisk aspekt. Udtrykt i repræsentationer af fortiden danner hukommelse, social og kollektiv, udgangspunktet for et samfunds selvforståelse og legitimering. Et samfunds „hukommelse“ refererer ikke nødvendigvis til et verificerbart fænomen i fortiden. Den kollektive hukommelse er kreativt skabende og udtrykker sig ud over i samfundsformer i materiel kultur og i kroppe.

53. KOGNITION tager bestik af den „kognitive revolutions“ betydning for aktuell antropologisk forskning. Værdien af dette nye teoretiske paradigme demonstreres og diskuteres i antropologiske analyser af religion, sprogtilegnelse, drømme, videnskabelig viden m.m.

54. LYD Udsolgt.

55. PERSON er ikke i sig selv antropologiens centrale omdrejningspunkt, det er derimod *relationen* mellem mennesker. Felten er fuld af mennesker, som vi umiddelbart identificerer som særskilte personer med egne livshistorier og -mål. Men hvad er egentlig en person? Hvordan skal vi forstå forholdet mellem individet og det sociale? Eksisterer der et „vi“ før et „jeg“ – eller forholder det sig omvendt? Hvorledes håndterer antropologien møder mellem forskellige personopfattelser? Nummeret undersøger sådanne spørgsmål og de metodiske, teoretiske og politiske udfordringer, der følger heraf.

56. KULTURMØDE bruges i stigende grad til at beskrive og forklare, hvordan personer med forskellig etnisk, kulturel eller national baggrund bringes sammen og undertiden støder sammen. Begrebet „kulturmøde“ blev fundet analytisk ufrugtbart og derfor opgivet i antropologien i 1960'erne. I de senere år har ikkeantropologiske kulturstudiefag været med til at sætte nye dagsordener for, hvilke temaer og angrebsvinkler der kan være relevante for at forstå det mudrede felt, som man – i mangel af bedre? – på ny betegner kulturmøder.

57. LOV OG RET Krav og ønsker fra individer og hele befolkningsgrupper formuleres i stigende grad inden for rammerne af et rettighedssprog, og en retlig forståelseshorisont spiller en stadig større rolle. Hvordan påvirker denne udvikling antropologiske studier af lov og ret? Dominerer rettighedsdiskursen i lige så høj grad på det empiriske plan som på det ideologiske? Er rettigheder mere tale end handling? Og hvordan spiller andre, ikke-legale forestillinger om retfærdighed sammen med retssamfundets juridiske univers?

58. SYGDOM vil belyse sammenhænge mellem forskellige fællesskabers/kulturers sygdomsopfattelser og håndteringer af sygdomme: Hvilke konflikter og

løsninger opstår i og mellem forskellige fællesskaber, og hvilken placering gives eller tiltager de syge sig? Hvordan medvirker fællesskaberne til produktionen af sygdom, og hvilke muligheder har såvel det samlede fællesskab som de enkelte individer for at forebygge og behandle sygdomme?

59/60. HUS OG HJEM Hjemmet udtrykker et forhold mellem mennesker og mellem mennesker og materialitet, her især huset, som er ladet med betydning i form af bl.a. tilhørsforhold og ejendomsret. Det understøtter identitet og fællesskaber i form af familieliv, men er også platform for differentieringer mellem køn og generationer. Hjemmet er kort sagt et socialt og kulturelt fænomen, som udfoldes i form af forskellige praktikker – det er noget, man gør.

61. MAGI spillede en vigtig rolle i den klassiske antropologi som en indfaldsvinkel til forståelsen af de indfødtes særlige symbolske og rituelle handlinger for at nå ønskede mål. Siden er det blevet almindeligt at betragte magi mere bredt som et af mange forsøg på at håndtere usikkerhed i det moderne samfund. Magi kan således betegnes som en særlig form for menneskelig handling, hvor bestemte ord, genstande eller fænomener tillægges en indflydelse eller kraft, som ligger ud over ordene, genstanden eller fænomenet i sig selv. Magi er det kreative felt, hvor ønsker og håb kan udtrykkes og måske lede til eftertragtede mål.

62. SKOLE Skolen vil altid være et udtryk for et bestemt samfund med dets særlige værdier og strukturer. Den vil have til hensigt at bidrage til formationen af dette samfund ved at søge at skabe gode borgere. Derfor udgør skolen en arena, hvor der dagligt kæmpes om, hvilke kulturelle værdier, hvilken fortolkning af historien og hvilke samfundsmæssige normer der skal være gældende. Skolen bidrager dermed til komplicerede eksklusions- og inklusionsprocesser både i materiel, social og kulturel forstand og dermed til konstruktionen af forskellige former for medborgerskab.

63. FREMTID. Orienteringen mod fremtiden er en orientering mod verden med konkrete udtryk. Forholdet til fremtiden kan ses som et udgangspunkt for handling. Samtidig er uvished og mangel på kontrol over fremtiden en realitet for store dele af verdens befolkning. Ideen om fremtiden kan derfor også være præget af desillusion, magtesløshed og håbløshed.

64. KLIMA Antropologien har gennem tiden beskæftiget sig med økologi som kulturelt og politisk fænomen og i det hele taget stadig afsøgt grænserne eller gensidigheden mellem natur og kultur. Klimaforandringerne tvinger endnu en gang antropologer til at udforske forholdet mellem mennesker og deres omgivelser, når ekstreme vejrbegebenheder, ændringer i årstidsmønstre, udsving i forekomster af naturressourcer og andet er blevet hverdag for mennesker kloden rundt.

65-66. TAVSHED Det kan undertiden være svært at identificere tavsheder i en aktuel, dominerende tradition, fordi vi typisk er en del af den. Men man kan uforvarende komme til at tale om det usigelige, og andres reaktioner vil snart gøre en opmærksom på, at man er ude i noget farligt. Man vil måske blive tiet ihjel eller disciplineret på anden vis. Tavsheder er ofte foruroligende og sigende. Men hvad siger de? Hvad dækker de over?

67. VERDEN(ER) Udsolgt.

68. OVERSKRIDELSER sætter fokus på et af antropologiens klassiske begreber (transgression) og udforsker forholdet mellem grænse og overskridelse og de bevægelser i kategoriseringssystemer og mulighedsrum, det medfører at krydse en grænse eller trodse et forbud. Hvad er overskridelser, og hvad kan begrebet bruges til? Er det grænserne, der fremhæver overskridelserne, eller overskridelserne, der fremhæver grænserne? Hvordan bruges begrebet overskridelse i nutidigt antropologisk arbejde?

69. FÆNOMENOLOGI belyser krops- og hverdagsfænomenologiens rolle i antropologisk teorihistorie og diskuterer og illustrerer traditionens metodiske og analytiske potentiale og begrænsninger. Et centralt mål for den fænomenologisk inspirerede forskning er at redegøre for de kulturelle grundantagelser og kropsliggjorte færdigheder, der organiserer menneskets prærefleksive engagement med omverdenen. Denne ambition rejser vigtige metodologiske spørgsmål omkring produktion og skriftlig formidling af viden om de aspekter af det sociale liv, der normalt undslipper refleksion og fortolkning.

70. OPTIMERING sætter fokus på menneskets stræben efter at selvudvikle, forandre og forbedre ved hjælp af en mangfoldighed af teknologier og medicinske produkter og services, som får afgørende betydning for menneskers selvforståelse og gør kroppen, livet og selvet til et personligt projekt. Tendensen er særligt tydelig inden for sundhed, selvudvikling og kropslig og mental perfektion. Temanummeret går i dybden med eksempler på optimeringspraksisser og de sociale og kulturelle sammenhænge, de eksisterer i, og undersøger, hvordan de forskellige teknikker og praksisser påvirker hverdagsliv og forståelsen af, hvad det vil sige at være menneske.

71. BEHANDLING stiller skarpt på begrebet behandling, som synes at være det umiddelbare og selvfølgelige svar på mange og meget forskelligartede sociale problemer i dagens Danmark. Hvad forventes samfundet at tilbyde som modtræk til eller afhjælpning af problemer som fx alkoholmisbrug, narkomani, ludomani, spiseforstyrrelser, sexafhængighed og vold? Svaret er behandling. Et ansvarligt samfund kan ikke undlade at tilbyde behandling. Men hvad er behandling egent-

lig for en størrelse? Hvad betyder behandling? I hvilken udstrækning giver det mening at tale om behandling af diverse identificerede sociale problemer?

72-73. VELFÆRDSSTATEN præsenterer antropologiske bud på, hvordan velfærdsstaten, dens udvikling og forandringer kan forstås. Med udgangspunkt i Ove Kaj Pedersens bog *Konkurrencestaten* (2011) diskuterer temanummeret konkrete empiriske cases fra de forskellige sektorer af velfærdsstaten og samfundslivet.

74-75. INNOVATION fremlægges og analyseres typisk ud fra et vestligt markedsorienteret perspektiv med fokus på økonomisk værdiskabelse. Dette nummer præsenterer antropologiske perspektiver på innovation og belyser innovative praksisser og forståelser på tværs af etnografiske kontekster. Det byder på 1) kritiske analyser af innovation som begreb i nutidens markedsorienterede samfund, 2) antropologiske bidrag fra vestlige og ikke-vestlige samfund og 3) diskussioner af en tilsyneladende tæt kobling mellem innovation og antropologi, herunder konkrete eksempler på antropologers arbejde med innovation.

76. GENRE udspringer af MEGA-seminaret i 2015, hvor arrangørerne slog et slag for en debat om antropologiske genreeksperimenter under rubrikken „alvorlig leg“. Målet for temanummeret er at fortsætte den „alvorlige leg“ med praksis og fremstilling. Det vil derfor være en platform for forsøg med og refleksioner over nye etnografiske metoder og eksperimenterende fremstillingspraksis.

77. ANTROPOLOGISK ETIK diskuterer vores rolle som forskere og stiller spørgsmålet: Hvem producerer vi egentlig viden for, og hvad er de etiske, sociale og politiske konsekvenser af vores forskningspraksis? Nummeret tager afsæt i nyere debatter om antropologiens relevans. Hvordan udvælger vi bestemte forskningsområder, og hvis interesser reflekterer det? Hvordan navigerer vi mellem forskelligartede krav til vores forskning? Hvad vil det egentlig sige, at antropologi som akademisk disciplin er forpligtet på sine felter?

78. DYSTOPIER Vi lever i en tid, hvor dystopier er blevet en fremherskende politisk teknologi. Dette nummer sætter fokus på dystopierne og særligt brugen af skræmmende skildringer af samfundsformer og scenarier i forskellige sociale og politiske sammenhænge. Det analyserer således dystopier – i politik, i miljø og klima, i religion og teknologi, deres form, iscenesættelse og politiske anvendelse. Hvordan kan vi beskrive og begribe de refleksioner over menneskets, naturens og samfundets skrøbelighed, som dystopierne indebærer? Og hvad er effekten af dystopier som ny politisk teknologi?

79. DATA Hvordan identificeres og indhentes data, og hvordan behandles data implicit og eksplicit analytisk? Og hvad sker der, når data bliver „big“? Temanummeret beskæftiger sig med nye tilgange til og forståelser af videnskabelige

data i antropologien og samfundsvidenskaberne i bredere forstand. I antropologien arbejdes der på forskellige måder med data, og temanummeret vil bringe disse forskellige måder frem i lyset samt diskutere og måske udvide rammerne for, hvad antropologisk viden kan bestå i.

80. UNDSKYLD Undskyldninger har fået stadig mere plads i nationale selvfortællinger. Flere stater er gået ind i arbejdet med at adressere de mere tvivlsomme kapitler i deres historie. Fortidens kolonimagtslande har delvist påtaget sig skyld for tidligere henlagte forbrydelser, for eksempel Frankrigs undskyldning til dets tidligere caribiske kolonier og statsminister Lars Løkke Rasmussens tilnærmelsesvise undskyldning for Danmarks rolle i slavehandlen i Dansk Vestindien. Dette nummer omhandler hele og halve undskyldninger, for eksempel i forbindelse med postkoloniale familiehistorier og repatriering af kulturarv.

81-82. TEKNOLOGI undersøger samspillet mellem mennesker og teknologi. Feltet spænder vidt fra fænomener som robotter, droner, overvågning og bioteknologi til energi, klima, transport, sociale medier og medicinske teknologier. Teknologi har altid været en del af det antropologiske projekt, men i nyere tid har det også givet anledning til faglig specialisering, der optræder under navnet teknoantropologi.

83. ARTER Fokus på (andre) arter inviterer til at kulegrave, hvad vi ved eller påstår at vide om mennesket, dets klassifikationer og relationer – og dets forhold til alt det, som i forskellige perioder har ligget uden for det menneskelige. I dette temanummer vil vi derfor kaste lys over nogle af de måder, hvorpå arter indgår i nye sociale relationer.

84. BØN Hvad vil det sige at bede? Hvilke ideer om virkning og virkelighed er indlejret i forskellige former for bønsspraksis? Og hvordan kan bøn fungere som en komparativ ramme for en antropologisk beskæftigelse med sociale dynamikker? Disse temaer ønsker vi at stille skarpt på i dette temanummer gennem en udforskning af konkrete typer af engagement med bøn.

85. VIRUS „En tsunami af virus truer“, kan man læse i medierne. COVID-19 har ramt os i foråret 2020, og de fleste har fået vendt op og ned på deres liv nærmest fra den ene dag til den anden. Hvad gør coronakrisen ved folk i Danmark og resten af verden? Hvordan reagerer de på smittefare og usikkerhed? Hvad gør den ved folks oplevelse af staten som markant aktør? Sker der en aktualisering af „samfundssind“ og nationalfølelse? Hvordan fungerer balancen mellem tvang og frivillighed? Hvad findes af konspirationsteorier?

86. ALDRING Aldring er et voksende antropologisk forskningsfelt. Dels er aldring ikke en tilstand, men en proces, som erfares hele livet, dels er aldring

et uafværgeligt biologisk fænomen, hvis tolkning afhænger af den kulturelle og sociale kontekst. Hvordan formes aldring og alderdom i forhold til familien eller lokalsamfundet eller i mødet med sundhedssystemet og plejesektoren? Hvordan erfarer de ældre egen aldring? Hvordan rolle spiller faktorer som køn, familieforhold eller social baggrund for den enkeltes håndteringsstrategier?

87. AKTUELT Hvor står den antropologiske forskning lige nu? Hvad er aktuelt og hvorfor? På trods af at antropologien er en bred fagtradition med fokus på menneskers relationer og sociale liv overalt i verden, er det alligevel muligt i fagets udvikling at identificere spørgsmål, som særligt har optaget antropologer, egentlige teoretiske skoler, som har begejstret eller skabt røre, samt metoder og ideer, der har været genstand for udbredt kritik. Dette temanummer samler en række artikler og en serie samtaler med forskere, som belyser nye felter, tanker og tendenser inden for den aktuelle antropologiske forskning, og som adresserer antropologiens betydning for aktuelle samfundsmæssige udfordringer.

88. MYTER Myter er ikke kun fortællinger om fortiden og om verdens tingenes skabelse, men finder også udtryk i nutiden i form af fake news, konspirationsteorier, farlige eller fantastiske historier om madvarer, vacciner, fitness og om fremtiden og jordens endeligt, livets sikre forgængelighed eller om lysere tider, udvikling, „vækst“, innovation og teknologier, der skal føre menneskeheden og klimaet på rette vej. Myten er altså ikke død, selvom antropologien måske har lagt studier af de klassiske myter og de teoriapparater, man brugte til at analysere dem, på hylden. Men hvad kendetegner myten og mytologisering i dag? Temanummeret bidrager med bud på, hvilke antropologiske begreber vi kan bruge til at undersøge forskelle og fællestræk i det mytologiske, og hvordan vi kan forstå mytens position og agens i verden i dag.

89. YTRINGER Spørgsmål om, hvem der kan og må ytre sig – hvor, hvordan, hvornår og hvorfor – har i de senere år fyldt stadigt mere i både offentlige og akademiske debatter. Det diskuteres, hvilke grænser – juridisk, socialt, kulturelt, teknologisk – der er og bør være for aktørers ytringer, hvilke hensyn og forpligtelser i forhold til et større fællesskab der – implicit eller eksplicit – former eller bør forme den enkeltes mulighed for at ytre sig, samt i hvilket omfang der på tværs af nationer, samfund og kulturer kan etableres fælles normer eller praksisser for ytringers form og indhold. Med dette temanummer åbner vi for nuancerede og praksisnære antropologiske analyser af, hvordan ytringer formes, forstås, forhandles og/eller begrænses i forskellige etnografiske kontekster.